

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Абдулла Орипов
Кенгесбой Каримов	Умарали Норматов
Энахон Сиддиқова	Хайридин Султонов
Иқбол Мирзо	Сирожиддин Саййид
Қаҳрамон Куронбоев	Меҳрибон Абдурахмонова
Баҳамдулло Нурабуллаев	Йўлдош Солижонов
Жумакул Курбонов	Шухрат Маткаримов
Фармон Тошев	Адхамбек Алимбеков
Ислом Ёқубов	Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир в.б. — Сирожиддин Рауф
Масъул котиб — Бахтиёр Олломурод
Наср бўлими мудири — Рисолат Ҳайдарова
Назм бўлими мудири — Икром Отамурод
Адабиётшунослик бўлими мудири — Аъзамхон Қозихўжаев

УШБУ СОНДА:

Эркин САМАНДАР

НАЗМ

ЧИН АХИ БУЛУР УНИНИ ТУВИ

Шеърлар

*Мустақиллик, у нимадир,
Озод қушлар парвозидир?
Шабнамларда яралган дур,
Булоқларнинг оғозидир.*

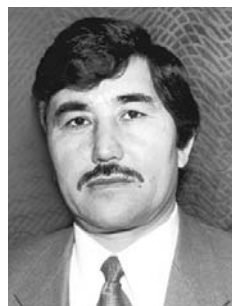

Қозоқбой ЙЎЛДОШ

НАСР КЕНЖАШИ

РОМАНДА ШАХС ТАСВИРИ

Бу тасвири ҳам юрт қайғусида, ҳам ишқ ўтида ёнаётган йигит онг оқимининг жонли манзараси дейиш мумкин. Лекин романда Чўлпон кўринишининг тасвири миллат аҳли тасавуридаги Чўлпон сувратига унча мос эмас, шоирнинг портрети, гап-сўзларининг баъзи ўринларда жимжимадор тасвирланиши реалистик ифода йўсинига мувофиқ эмас.

Носиржон ТОШМАТОВ

НАЗМ

СОНЕТАЛАР

*Менинг соғинчларим кўзимда яшар,
На тунга, на кунга айта оламан.
Фақат уни сенга айта оламан,
Сенга элтар йўллар тоғлардан ошар.*

НАСР

Усмон АЗИМ

ИШХОҲАДАФИ ҚЎРҒАЗМА

Ҳикоя

Унга қачонлардир бу азобдан халос этишга кўмак беришган. “Одам бўлиб яшаш” илмини ўргатишган. Ҳамма қатори кун кўриш лозимлигини уқтиришган ва гўё барча одамлар ўйнаб-кулиб яшаётган кўчага киритиб қўйишган. У ўшанда бу кўчада Мунис борлиги учун абадулабад бахтиёр бўлдим, деб бутун руху вужуди билан ишонган.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Санобар ТЎЛАГАНОВА

РОМАНДА СЎЗБОШИ ВА СЎНДСЎЗ

Демак, ёзувчи ҳар икки асаида берган изоҳлар биринчи ўзбек романининг яратилиш сабаблари, омиллари, манбалари билан боғлиқ жуда кўп маълумотларни қамраб олганлиги билан қийматга эга. “Ўткан кунлар” асаидаги муқаддима ва хотима мазмунидан кўриниб турибдики, ёзувчи биринчи романида эркинроқ ва журъатлироқ бўлган.

НАСР

Бахтиёр АБДУҒАФУР

ҚИСР МИНОРАСИ

Қисса

Эхудр Улуғшаҳар устидан шафқатсиз ҳукм ўқиганди. Энди кулаётган минора устида бўрон қутурарди. Минорага гўё жон кириб, титраб-қалтирар, бўрон эса уни эрмак қилиб, увилларди. Ҳаммуданинг назарида кулаётган минора устида бўрон рақсга тушаётган эди!

ДУРДОНА

САККОКИЙ

(1366-1465)

Жонимға сенинг дардинг эрур малҳам

* * *

Гул ғунча бўлур, кўрса юзини чаман ичра,
Титрар кўриб ой элни шамъ анжуман ичра.

Ким кўрди анинг эрни менинг бошима менгзар,
Бир лаъл Бадахшондау бир дур Адан ичра.

Бўю, юзу лаъл эрну, хату хаддина туш йўқ,
Сарву, гулу мул, настарину ёсуман ичра.

Жоду кўзини Кашмир элу халқи кўрибон,
Туттиқ дедилар, сени мусаллам бу фан ичра.

Хўблар чу ясаб юз ясалар зулфи чирикин,
Билгулик эрур юзинг, эй, шоҳим, туман ичра.

Юзинг била лоф урғали кун лобда уёлғой,
Шамъе эрур ул ғояти ер-кўк лакан ичра.

Саккокийдин, эй, жон, ғаминг элчиси тилар жон,
Жон бирла равон қилдим агар бўлса тан ичра.

* * *

Билурсенким, кечар дунёйи фони,
Қулунгга қилмағил жавру жафони.

Басе, кўп ваьдалар қилдингу бординг,
Кел, эмди ваьдаға қилғил вафони.

Вафоу ҳусн ичинда юз яшоғил,
Ижобат қил, илоҳий бу дуони.

Агар бўлса бало хўбларни севмак,
Қабул қилдим бу йўлда минг балони.

Закоте бер лабингдин десам, айтур,
Қавунг кетсун бу Саккокий гадони.

* * *

Қаро кўз бирла бир ғамза қилиб, юз минг жафо қилма,
Карашма бирла оламни менингдек мубтало қилма.

Менинг бу хаста жонимға сенинг дардинг эрур малхам,
Қиёматқа теки ҳаргиз бу дардимга даво қилма.

Мени, эй, ой, кўрқармен қилиб дунёда саргашта,
Эшигинг тупроқин кўзга топилмас тўтиё қилма.

Фироқинг бўтаси ичра танимни сизғирур ҳар дам,
Юзумни олтун этқоли ғамингни кимиё қилма.

Охир, бегона деб, гирён эшигингдин кувар бўлсанг,
Кулар юз кўргузуб аввал кишини ошно қилма.

Бағир қон айладинг жавру жафо бирла, эй, султоним,
Кўзум ёши билан ҳар дам юзумда можаро қилма.

Эй, Саккокий, бу шаҳ қобқин ғанимат тут чу зулфинга,
Озоқин боғлагон кушсен, учарға ҳеч ҳаво қилма.

* * *

Жон ҳажр ўтина тутти яна бизни унутма,
Зулфинг бики қад бўлди дуто бизни унутма.

Йўқ эрди ризо кетғали бир лаҳза қошингдин,
Сендин чу йироқ солди қазо бизни унутма.

Нортек янгоқинг фурқати ичра кўнгулу жон,
Ул куйди жудоу, бу жудо бизни унутма.

Исо дамнининг бир асари ҳар нафасингда,
Жон дардина, эй, хулқи даво, бизни унутма.

Ҳижрон эвининг кунжин олиб, кечаю кундуз,
Зулфу юзунгга тилда сано бизни унутма.

Саккокий, ул ой манзилина худ ета билмас,
Сен етсанг агар анда, сабо бизни унутма.

* * *

Суратингга аҳли маъни, эй, пари жон отоди,
Сайрафий эрнингни кўрди лаъл хандон отоди.

Оғзингу тишингни кўрди, ғунчау гул деди рост,
Қаддингга қилган назар сарви хиромон отоди.

Зулфингу юзингни кўрган васфинг айтур туну кун,
Кўз қамар боқғон юзунгга моҳи тобон отоди.

Ғабғабу зулфингга ким хайрону саргардон укул,
Ақли йўқ гўдақдур улким чўю чавгон отоди.

Жаъдингга чин мушки демишлар, бу нисбат, бас, хато,
Бори ман билсам ани қайси паришон отоди.

Лоладек рухсорингга боқғонда Саккокий кўзи,
Ёшини кўргон кишилар жола борон отоди.

* * *

Кўруб хуррам юзунг ёзин кўзум хуш оқтирур сайле,
Оё, сарви саҳи қилгил оқар сув сори бир майле.

Санамлар хусн отин сурса, латофатнинг бисотинда,
Менинг шоҳим эрур ул дам аларнинг ора сархайле.

Кўзим паймонаси ҳар дам тўкар куйган юрак қонин,
Бале, тўклур бўлур лобуд тўлиб-тошқондо ҳар кайле.

Юз узра гўйиё зулфинг Сулаймон мулкини тутмиш,
Ул Аҳраманнинг илкидин ҳазорон оҳу вовайле.

Кўзумнинг ёши дур янглиғ оёқингга тушар ҳар дам,
Бу бир густохлиқин кечируб ёп онинг айбини зайле.

Юзингни кўрса Саккокий, кўзун ёшин тия билмас,
Бале, гул мавсуми бўлса, тангизлардан оқар сайле.

* * *

Кўзларингиз оҳуни ҳар дам жигар хун айлади,
Мушк ҳидлик зулфунгиз Лайлини Мажнун айлади.

Эй, малоҳат мулкининг султони, аз эт ёрлика,
Қоматимни ул алифдек қадингиз нун айлади.

Мовароуннаҳр ичра қолдим, чунки икки ёнима:
Кўзларимнинг бири – Сайхун, бири – Жайхун айлади.

Кипригинг новак ўқин бағримга уруб ҳар замон,
Фитна бирла қошларинг кўнглумни мафтун айлади.

Ниятим бор эрди кезсам дунёнинг мажмуини,
Кўр ани даври фалак нетек дигархун айлади.

Шукри бори душманам, билмас юзумнинг сориғин,
Қаҳрабо янглиғ энгимни ашки гулгун айлади.

Ишқ фани барча фанлардин эрур назук, магар,
Ишқингиз Саккокийни бу фанда зафун айлади.

ПУБЛИЦИСТИКА

**Гўзал ва бетакроримсан,
муқаддас Ватаним, жоним сенга
фидо, Ўзбекистоним!****Бахтиёр ҲАЙДАРОВ**

1970 йили туғилган. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тамомлаган. “Соҳибқироннинг қилчи”, “Маънавий қиёфа”, “Сафар олдидан сафар”, “Улуғлик мезони”, “Инсоннома”, “Ўзбекчилик” каби китоблари чоп этилган.

**ЎТМИШ ВА КЕЛАЖАКНИ
БОҒЛОВЧИ КЎПРИК**

Муқаддас Ватанимизда серхосият манзиллар жуда кўп. Юртимиздаги қайсидир булоқнинг суви, яна бир жойнинг ҳавоси, тупроғи, наботот дунёси минг бир дардга шифо. Одамларга тетиклик, куч-қувват бахш этади. Гўзал манзаралар эса шоирларга ўзгача бир илҳом бағишлайди. Одамлар бундай манзилларга асрлар давомида интилиб яшаган.

Шундай масканлардан бири Қарши шаҳрида, буюк Амир Темур томонидан Қашқадарё узра қурилган тарихий кўприк ва унинг ёнидаги боғдир.

“Юртимизда бир-биридан сўлим боғ ва хиёбонлар, ҳашаматли кўприклар жуда кўп. Қашқадарё кўпригининг яна қандай алоҳида “хосиятли жиҳати бор?” – дейсизми?

Албатта, хосияти бор-да! Буни англаш ва ҳис этиш учун Амир Темур кўприги бўйлаб бир юз йигирма икки метр масофага сокин қадам ташлаб юришингиз керак. Шу аснода киши худди тарихга саёҳат қилгандек бир олам таассурот олади. Қулоғингизга отларнинг кишнаши, карвон қўнғироғининг бўғик овози, дарвешларнинг “ё, ҳу” деган ҳайқириқлари чалингандек бўлади. Мовий осмонда кабутарлар чарх уради. Қашқадарё сувининг майин эпкени юзингизни силайди. Каттақон ҳикматлар китобини ўқигандек теран мазмун кашф этасиз.

“Мана, улуғ боболарим қурган кўприк хануз хизмат қиляпти. Фахр ва ғурур бўлиб қад ростлаб турибди. Бу кўприк меъморчилик, тарих, фалсафа ва бошқа шу каби мавзуларда “очик дарс” вазифасини ҳам ўтаяпти. Мен-чи, Ватанга нима бердим, авлодлар эслайдиган қандай эзгу амаллар қилдим?” деган саволлар қалбингиз тубида, албатта, уйғонади. Ўзингизни яхшиликларга чоғлайсиз. Бу манзилдан ўтган улуғ аجدодлар шон-шавкатини янада чуқурроқ англайсиз.

Насафийлар, кешийлар, термизийлар, бухорийлар, хоразмийлар, фарғонийлар, шотийлар... улуғ зотларни эслаш, муборак исмларини санаш учун кўприк ўртасида тўхтаб, сувга тикиласиз. Узоқ тин оласиз. Шундай оламшумул зотларнинг авлоди эканлигингиздан юрагингиз фахр ва ғурурга лиммо-лим тўлади. Беихтиёр шеър қуйилиб келади:

Агар тўрт аллома бўлса дунёда,
Шухрати ҳаволаб юрган самода,
Буни айтмасам ҳам ҳамма биладир:
Биттаси, шубҳасиз, бобом бўладир!

Агар тўрт шоирга тан берса олам,
Шундок мартабага эришса калом,
Буни айтмасам ҳам, ҳамма биладир:
Биттаси, шубҳасиз, бобом бўладир!

Дунёда от сурди не-не саркарда,
Манаман дегани бўлса агарда,
Буни айтмасам ҳам, башар биладир:
Биттаси, шубҳасиз, бобом бўладир!

Замонлар ўтадир санаб ҳар онин,
Буюк давлат бўлмай Ўзбекистоним!
Ўшанда боболар, Оллоҳ биладир:
Ватаннинг қалбида мудом бўладир!

Кишини тўлкинлантирувчи бу шеърни ёзган таниқли шоир Муҳаммад Али ҳам Қашқадарё соҳилларини кезган бўлса, не ажаб. Фахр ва ғуруримиз шундаки, жаннатмонанд Ватанимизнинг деярли ҳар қишлоқ, маҳалла ва кентидан соҳибқаромат, аллома инсонлар етишиб чикқан.

Соҳилда узоқ вақт бўлиш мияни тинчлантиради. Бунинг учун сувга тикилиб туриш кифоя. Сув манзараси миянинг айрим бўлакчаларини фаоллаштириб, руҳий мувозанатни тиклар ва энг ширин хотираларни уйғотар экан. Сув билан мулоқот бахт туйғусини беради ва ҳоказо. Қашқадарё суви, кўприги ва боғ хосиятлари санаганингиз сайин тугамайди. Бу маскан шукуҳини йигитқизларнинг ўтли қарашлари-ю, болажонларнинг беғубор кулгусида, хорижлик меҳмонларнинг ҳавас ва ҳайратли нигоҳларида ҳам кўриш мумкин.

Халқ орасида “тўққиз равоқли кўприк” деб ҳам аталувчи мазкур иншоот билан боғлиқ ривоятлар, ғаройиб тарихий воқеалар ва ҳайратомуз маълумотлар шунчалик кўпки, уларнинг ўзи алоҳида китоб бўлгулик.

Ушбу мажмуанинг барпо этилиши Амир Темур шахсига, қадимий қадриятларимиз, тарихимизга бўлган чексиз ҳурмат ва эъзознинг амалий ифодасига айланди:

– Кўприкнинг ўрта аср меъморчилиги анъаналарига мос ҳолда таъмирлангани Соҳибқирон бобомиз руҳига юксак ҳурмат ва эъзоз рамзи сифатида намоён бўлди, – дейди таниқли тарихчи олим Поён Равшанов. – Атрофи гўзал хиёбонга айлантирилгани бу ерга келувчиларни бир лаҳза тин олиб, ўтмишга назар ташлашга, миллатимиз, бой маданий меросимиз ҳақида мулоҳаза қилиб, фахр ва ғурур ҳиссини туйишга ундайди. Ёшларнинг теран фикрли бўлиб камол топишига ёрдам беради...

Тарихга бир назар

Х аср сайёҳлари Қашқадарёни “Кешқурд” деб тилга олишади. Бу дарё тарихий манбаларда “Хашка” деб аталгани ҳақида ҳам маълумотлар учрайди. Ўрта асрларда юртимиздаги дарёлар устига пишиқ ғиштлардан кўприк солиш расм бўла бошлаган ва давр ўтган сари такомиллаштириб борилган.

Тарихий манбаларда келтирилишича, кўприк XIV асрда Соҳибқирон Амир Темур ташаббуси билан барпо этилган. Кейинроқ, Бухоро хони Абдуллахон II томонидан қайта таъмирланган.

Маълумки, Амир Темур юрт ободлигига алоҳида эътибор қаратган: “Ҳар бир шаҳарда масжидлар, мадрасалар, хонақоҳлар, ҳаммомлар қуришни, мусофир йўловчилар учун йўл устида работлар бино қилишни, дарёлар устида кўприклар бунёд этишни буюрдим. Кимки саҳрони обод қилса ёки боғ кўқартирса, ёхуд хароб бўлиб ётган ерни обод этса, биринчи ва иккинчи йиллари ундан солиқлар олинмасин”, дея Соҳибқирон битикларга ёздирган.

– Қарши улуғ Соҳибқирон таржимаи ҳолида алоҳида ўрин тутати, – дейди Поён Равшанов. – Юрт озодлиги учун ҳаёт-мамот кураши олиб борган Амир Темур болаликдан Қарши шаҳрини яхши билган. Шу шаҳарда мадраса таҳсилани олган. Қарши – Темурбек жасоратининг боқий тимсоли. 40 та навқари билан 12 минг киши кўриқлаётган шаҳар қалъасига бостириб кириб, душманни танг қолдирган. Қарши Амир Темур мустақил ҳокимият ўрнатган биринчи шаҳар ҳисобланади. Шунинг учун ўрта аср ҳукмдорлари орасида: “Кимки Қаршини эгалласа, Мовароуннаҳрни бошқаради”, деган ақида пайдо бўлган.

Соҳибқирон ободончилик ишларини муттасил давом эттириб, дарвозалар қурдирди, шаҳарни муҳим савдо ва қарвон йўллари билан туташтирди. Истеҳком деворини мустаҳкамлаб, масжидлар бунёд эттирди, қалъага оқар сув келишини таъминлади. Шаҳрисабздан 20-30 метрлик баҳайбат теракларни келтириб, Қашқадарё устида қарвонлар ўтадиган катта кўприк бунёд этди. Кўприк учун танланган жой ниҳоятда қулай бўлиб, бу ерда дарёнинг тик қирғоқлари торайиб келарди. Шу сабабли кейинчалик барпо этилган ғиштин кўприк ҳам айнан шу жойда қурилди.

Кўҳна Қашқадарё кўприги ўз замонасида йирик меъморий иншоотларидан бири бўлган. У неча асрлар давомида нафақат аҳоли ва қарвонлар манзилени яқин қилган, балки шаҳар мудофаасини таъминлашда ҳам стратегик аҳамият касб этган.

Қашқадарёнинг икки қирғоғини ўзаро боғлаган тарихий кўприк қадимда халқаро ижтимоий-иқтисодий алоқаларга ҳам восита бўлган. Ўрта асрларда Насаф орқали Эрон ва Ҳиндистонни Европа билан боғлаган муҳим қарвон йўллари ўтган. Шу боис, бу воҳа асрлар давомида гуллаб-яшнаган.

Бу кўприк ўтмиш ва бугунни боғлаб тургани билан ҳам аҳамиятли. Уни бутун маҳобати ила олти юз йилдан ошиқ йўл босган тарих қарвони қўниб турган қарвонсаройга қиёслаш мумкин.

Бугунги кунда қаршиликлар уни “Амир Темур кўприги” деб аташади. Давлатимиз Раҳбарининг Қашқадарёга сафари чоғида берган кўрсатмаларига асосан, кўприк атрофи ҳордиқ чиқариш масканига айланди. Дарё соҳилида турли тадбирлар ўтадиган баҳаво гўша барпо этилди.

Қадим кўприкнинг замонавий қиёфаси

Амир Темур кўпригининг қайта тиклангани қашқадарёликлар учун қувончли воқеа бўлди. Мустаҳкам муҳандислик ечимларига эга ушбу иншоотнинг қайтадан гўзал қиёфага эга бўлиши Президентимизнинг тарихимизни ўрганиш, тиклаш ва асраб-авайлашга қаратаётган алоҳида эътибори самарасидир.

Юртбошимиз Ислоҳ Каримов 2015 йилда Қашқадарё вилоятига ташрифи чоғида Амир Темур кўприги устида тўхтаб, кўприк ва унинг атрофини ободонлаштириш, аҳоли маданий ҳордиқ чиқарадиган хушманзара сайилгоҳга айлантириш борасидаги қимматли таклифларини берганди. Орадан бир йил ўтмай, Амир Темур кўприги атрофи йирик истироҳат мажмуасига айлантирилди. Амир Темур кўпригига замонавий талаблар асосида қайта жило берилди. Дарё сувининг бир меъёрда оқиши ҳамда тиниқ бўлишини таъминлаш мақсадида учта тўғон қурилди. Биринчи ва иккинчи тўғон сувни филтрлаш вазифасини ўтаса, учинчи тўғон хиёбон ёнида сув

саҳнининг бир меъёрада бўлишини таъминлайди. Соҳилда қайиқлар тўхтайдиган 4 та жой қурилиб, ёритиш устунлари ўрнатилди. Дарё қирғоғи бўйлаб 14 та коттеж, 4 та кафе, болалар майдончалари, 4 та сунъий қопламали спорт майдончаси барпо этилди. 144,8 минг квадрат метр майдонни суғоришга мўлжалланган ускуналар ўрнатилиб, хиёбон тўлиқ кўкаламзорлаштирилди. Дарёнинг икки қирғоғи бўйлаб 28 хил, ўн минг тупдан зиёд маҳаллий иқлим шароитига мос дарахт ва буталар экилди.

Қирғоқ бўйида қарийб 3 км. масофага металл панжаралар ўрнатилди ва йўлак гранит плиткалар билан қопланди. Кўприкнинг ҳар икки тарафидаги сайилгоҳни бир-бирига боғлаш мақсадида ер ости пиёдалар ўтиш йўлаги барпо этилди. Икки қирғоқдаги сайилгоҳга олиб чикувчи йўлларнинг ҳар бири 37 метрдан. Булар худди метролардаги ер ости йўлларини эслатади. Йўлнинг дарёга туташ томони бетонланиб, деворига гранит қопланган. Кўприк ости пиёдалар йўлининг барпо этилиши аввало ҳаракат хавфсизлигини таъминлайди, шу билан бирга мажмуа чиройига ҳам алоҳида фусун бағишлайди.

– Бугун Қарши шаҳри бир вақтнинг ўзида ўтмиш ва келажакни бирдек намоён этиб турибди десам муболага бўлмайди, – дейди ҳуқуқшунос Ҳомид Бобоқулов. – Пурвиқор биноларнинг кўркамлигини айтинг. Аҳолини уй-жой билан таъминлаш борасида дунёда бирорта мамлакат бизга тенг келмаса керак. Бунга ишонаман. Нега, дейсизми? Ахир, одамлар ижара уйда туғилиб, яшаб ўтиб кетаётган юртлар озмунчами?

Мазкур кўприк Ватанимиз мустақиллигининг 25 йиллик байрами арафасида тубдан реконструкция қилиниб, фойдаланишга топширилганида ҳам чуқур рамзий маъно мужассам.

Кўприк ва унинг атрофида барпо этилган кўркам сайилгоҳ нафақат мамлакатимиз аҳолиси, балки чет эллик сайёҳларнинг ҳам севимли масканига айланди. Қирғоқ бўйлаб сайр қилаётган хитойлик сайёҳлар гуруҳи диққатни тортади. Улар ўз тилида нималарнидир баравар гапираётганга ўхшарди. Гид-таржимон эса сайёҳлар қуршовида, Амир Темур кўприги тарихи ҳақида сўзлаяпти...

– Қадимий Қарши ва Шаҳрисабз шаҳарлари менда катта таассурот қолдирди, – дейди хитойлик меҳмон Лин Хай. – Дунёнинг кўплаб мамлакатларида бўлганман, лекин Ўзбекистондек гўзал юртни кўрганим йўқ. Табиати бетакрор, одамлари хушмуомала, меҳмондўст, турли миллатлар бир оиладек аҳил-иноқ яшаётган Ўзбекистоннинг келажакда буюк давлат бўлишига барча асослар бор. Бугун Ўзбекистонга келиб, бу ерда амалга оширилаётган ишларга ўзим гувоҳ бўлиб турибман.

Юртимизда сайр қилиб, тарихий шаҳарларимизни томоша қилаётган хорижликларни кўрсам, Соҳибқирон Амир Темур ҳузурига келган хорижлик элчилар эсимга тушади. “Ўтмишда боболаримиз қурган иморатларни ҳайратланиб томоша қилишган, бугун ҳам худди шундай манзара такрорланаяпти”, деган фикр ўтади хаёлдан. Испан элчиси Рюи де Гонзалес Клавихонинг улуғ бобокалонимиз саройида бўлиб, ёзиб қолдирган таассуротлари айниқса ҳайратомуз. Мана булар ҳам узоқ йўл тортиб, улуғ бобомиз қабулида ихлос ила турган ўша элчиларнинг бугунги авлодлари-да. Тарих шундай такрорланиб тураркан. Халқимиз бежиз: “Оққан дарё оқаверади” демайди!

– Ўзбекистон қадимий ва буюк тарихга эга давлатлардан бири. Бу диёр мени тарихий обидалари, миллий қадриятлари, гўзал табиати ва бағрикенг халқи билан мафтун этди, – дейди суданлик сайёх Исамелдин Аҳмад Абдулрахмон. – Мана бу зилол сувлар қаердан оқиб келяпти? Тўғриси айтсам, бу манзара биз учун жаннат тимсолининг худди ўзи! Тарихий обидаларнинг мукамал, ўзига хос меъморчилигига тан бермасдан илож йўқ. Асрий миноралар ҳамон янгидай қад ростлаб турибди, охори тўқилмаган.

Бу сувлар қаердан келяпти?

Суданлик сайёхнинг: “Бу зилол сувлар қаердан оқиб келяпти?” деган саволи кишининг қалбини тўлқинлантириб юборади. Негаки, бу сувлар ҳақиқатдан ҳам оддий сув эмас, дунёда тенги йўқ гавҳар десак, муболаға бўлмайди. Бу сувларда меҳр, ҳикмат, қудрат ва саховат мужассам.

Оқсув, Танхоз ва Қизилдарё номли ирмоқларнинг қўшиливидан баракотли Қашқадарё ҳосил бўлади. Китоб туманидаги Ҳазрати Башир зиёратгоҳида бўлганимда, бу ерлик кексалардан бир ривоят эшитгандим. Айтишларича, Ҳисор ва Зарафшон тоғ тизмаларининг қўшилган жойида улкан ер ости денгизи бор эмиш. Ўша денгиздан, тоғнинг бу ёнида Қашқадарё, Ургут томонидан эса Зарафшон оқиб чиқар экан. Қадим замонда валий зотлар ўша ер ости денгизига тушишибди. Қарашса, Зарафшон оқиб чиқадиган сув йўлида катта тош борлиги сабаб, у томонга сув кам ўтаётган экан. Тошни олиб ташлашнинг имкони бўлмагач, шундай дуо қилишибди: “*Серсув Қашқадарё туфайли бу юртда неъматлар кўп бўлсин. Самарқанд тупроғи эса баракали бўлсин!*”

Самарқанддаги Гўри Амир мақбарасида Соҳибқирон Амир Темурнинг пири Мир Саид Барака қабри турибди. Китоб туманидаги Муғул қишлоғида ислом оламидаги забардаст зотлардан бири, Шоҳ Саид Неъматулло ибни Абдурахмон номи билан боғлиқ зиёратгоҳ бор.

Қариялар ер ости денгизи бўйида улуғ боболар қилган дуони эсларкан: “Қашқадарёда Неъмат, Самарқандда Барака бор”, деб қўйишади...

Оқсув дарёси Ҳазрати Башир булоқлари, Хўжаилмкони чашма-коризлари ва бошқа табаррук зиёратгоҳлар сувидан ҳосил бўлади.

Шаҳрисабздан оқиб ўтувчи Танхоздарёнинг шифобахш сувлари эса юртимиздаги энг баланд Ҳазрати Султон чўққисидан бошланиб, Мироқи, Ҳазора, Водруғ, Қутчи каби кўплаб тарихий қишлоқлардан ўтиб, Қашқадарёга қуйилади.

Ниҳоят, Яккабоғ туманидаги машҳур Амир Темур ғори жойлашган Қалъаи Шерон ва Бовурчи чўққиларидан Қизилдарё бошланади.

Қизилдарё сувининг таркибида олтин борлиги сабабли шундай номланади! Инсон қони туғилиб-ўсган жойидаги сув таркибига уйғун бўлар экан. Сувида олтин оққан тупроқда ҳазрат Соҳибқирондек оламшумул зот етишиб чиққани бежиз эмас...

Бардавом анъаналар

Азалдан бунёдкорлик руҳида яшайдиган халқимиз ўзига хос меъморчилик санъати билан жаҳонга танилган. Аждодлар томонидан барпо этилган иншоотлар ҳануз дунё аҳлини лол қолдиради. Амир Темур кўприк қуриш ишларига ҳам катта эътибор қаратган. Масалан, тарихчи Ҳофиз Обрунинг ёзишича, Амир Темур топшириғи билан ўша замонда кўпгина дарёлар устига кўприклар қурилган.

Кўприк қуриш, қудуқ қазиш, боғ яратиш хайрли ишлардан саналади. Қадимда ҳам, бугун ҳам кўприк қуриш кишилар мушқулани осон, машаққатини енгил қилувчи иш саналади.

Бугун юртимиздаги бунёдкорлик ишлари ҳақида гап кетганда, кўз олдимизда кўркама ва обод манзиллар, сўлим гўшалар, маҳобатли бинолар қатори, замонавий, қулай, бетакрор кўприклар гавдаланади.

Сўнгги йилларда Амударё узра қад ростлаган кўприклар, шунингдек, “Тошгузар – Бойсун – Қумкўрғон” темирйўл линиясида барпо этилган 42 та кўприк ўзига хос пухта лойиҳа ва кўприксозликда ишлатиладиган бетакрор анъаналар

асосида барпо этилган. Мазкур иншоотлар бугун халқимизнинг узоғини яқин қилибгина қолмай, юртимизнинг жанубий ҳудудлари иқтисодийетини ривожлантиришга ҳам катта ҳисса қўшмоқда.

“Беруний – Урганч” кўприги Қорақалпоғистон ва Хоразм аҳли учун кадрли. “Қоратов – Мангит”, “Чолиш”, “Тахиатош – Хўжайли”, “Нукус – Хўжайли” каби Амударё устига қурилган кўприклар қорақалпоғистонликларнинг узоғини яқин қилмоқда.

Шунингдек, “Тошкент – Самарқанд” йўлидаги, “Даштобод – Зарбдор – Жиззах” участкасидаги 35 та металл кўприк, пиёдалар учун махсус кўприклар юртимиз аҳолиси учун кўплаб қулайликлар яратди. Шу ўринда, Андижон вилоятидаги Қорадарё кўпригини ҳам эслаб ўтиш жоиз.

Пойтахтимиз кўрига кўрк қўшиб, автомобиллар ҳаракати учун қулайлик яратаётган кўприклар йил сайин мукамал ва замонавий тус олмақда. Ўтган йили фойдаланишга топширилган Сағбон кўприги юртимиз аҳолисига қувончли тортиқ, чинакам байрам тухфаси бўлди.

Кўприк қуриш мамлакат тараққиёти ва фаровонлигини белгиловчи муҳим омиллардан биридир. Бу кўприклар халқимизнинг бирдамлиги, аҳиллиги, хотиржам ва фаровон турмушини, юртимизнинг тинчлиги, куч-қудратини намойиш этаётган иншоотлар сифатида қалбимизни фахр-ифтихорга тўлдиради. Таъкидлаш лозимки, бу каби маҳобатли ва мураккаб иншоотларни бунёд этиш учун юртимизда барча шароит ва имкониятлар, шу жумладан, юқори малака ва билимга эга мутахассислар етарли.

Зеро, Президентимиз “Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг йигирма беш йиллик байрамига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида”ги қарорида таъкидлаганидек, Мустақиллик ҳаётимизнинг маъно-мазмунини тубдан ўзгартириб, халқимизни қарамлик кишанларидан озод қилди, топталган кадриятларимиз, дину диёнатимиз, ору номусимизни тиклаш, ўзлимизни англаш, фаровон ҳаёт ва ёруғ келажакимизни ўз қўлимиз билан қуриш йўлида беқиёс имкониятлар эшигини очиб берди.

ҲУҚМАТ

Муваффақиятни сабъ-ҳаракатда, муваффақиятсизликни доқайдлик ва гангасалиқда, балони тилда, ҳаловатни суқумга кўрдим.

Нажмиддин КУБРО

НАЗМ

Эркин САМАНДАР

1935 йилда тугилган. Хоразм давлат педагогика институтининг ўзбек тили ва адабиёти факультетини тугатган. Ижодкорнинг “Дарёсини йўқотган қирғоқ”, “Тангри қудуги”, “Жалолиддин Манғуберди”, “Султон Жалолиддин” романлари нашр этилган. “Жавоҳир”, “Башират”, “Арабмуҳаммад Баҳодирхон” саҳна асарлари муаллифи.

Чин аҳд бўлур унинг туғи

Тафаккур

Мустақиллик, у нимадир,
Озод кушлар парвозидир?!
Шабнамларда яралган дур,
Булоқларнинг оғозидир.

Ердан сўранг онинг нафин,
Неъмат тутар сизга тотли.
Таратиб жаннатнинг исин
Елган Алпомишнинг оти.

У лолазор кулгисидир,
Дилу кўзим этар равшан.
У бугундир, келажакдир,
У туганмас оби-кавсар.

Шаҳарларнинг, қишлоқларнинг
Белидаги белбоғи у.
Дийдор талаб ошиқларнинг
Чанқоқ босар булоғи у.

Чорак аср – шаъни унинг
Асрларга бўлғай безак.
Чин аҳд бўлур унинг туғи
Ҳилпирайди мангу десак.

Ватан

Элга юк бўлма, юкчи бўл!

Юсуф Хос ҲОЖИБ

Ватан, дея, жондан кечди ким мозийда,
Ким Ватанин сотди кечиб эъзозидан,
Ким йиғлатди, ким мадҳ этди ўз созида,
Кимга нақду кимга орзу-ҳавас Ватан,
Биз юкчимиз унга, юкчи эмас Ватан!

Севганлар кўп уни бесўз, ич-ичидан,
“Севганлар” бор уни фойда илинжида,
Оналар, дер, Ватан – онам, нури дийдам,
Кимга нақду кимга орзу-ҳавас Ватан,
Биз юкчимиз унга, юкчи эмас Ватан!

Оталар ҳам уни севиб – онам, деди,
Оталарни севиб Ватан – болам, деди,
Унинг кўркам бўй-бастини олам кўрди,
Кимга нақду кимга орзу-ҳавас Ватан,
Биз юкчимиз унга, юкчи эмас Ватан!

Хор этганлар уни бир кун хор бўлгайлар,
Бой этганлар уни бахтга ёр бўлгайлар,
Ватан борки, самандарлар бор бўлгайлар,
Кимга нақду кимга орзу-ҳавас Ватан,
Биз юкчимиз унга, юкчи эмас Ватан!

Муҳаббат изҳори

Илк бора кўрибоқ сени боғимда,
Севиб қолганим рост бола чоғимда,
Жойлашган эдинг-да, қорачиғимда,
Шундоқ, севганман ва севавераман!

Йигитлик чоғдаку бўлиб телбавор,
Оғушингда туриб сездим ўзни зор,
Мен кимман, сен менга қиёси йўқ ёр,
Очиқ ва ошкора севавераман!

Билурман, бисёрдур сенга шайдолар,
Сенга мафтун эрур шоҳу гадолар,
Майлига, ўзича севсинлар улар,
Мен сени ўзимча севавераман!

Йиллар ўтган сайин яшарасан, сен,
Қалбим изхорига ярашасан, сен,
Нурдан кўйлак кийиб, ясанасан, сен,
Ясан-тусансиз ҳам севавераман!

Жамийки жозиба жамолингда жам,
Икки олам икки ҳилолингда жам,
Бугун, мана, энди, саксон ёшда ҳам,
Ў, ҳаёт, мен сени севавераман!

...Ёронлар

Ҳайраткўлда икки оққуш сузадир,
Қамишларнинг уйқуларин бузадир.

Сўлиганга ўхшар аммо патлари,
Йўқ эмасди ичларида дардлари.

Ўшал машъум кунни эсга олдилар,
Кўлга кўниб тўрга тушиб қолдилар.

Қай бир зотнинг қиндан чиқиб пичоғи,
Оққушларнинг қора тортди қароғи.

Соҳил юзи туман, қонга бўялди,
Қуёш ботди – жаҳолатдан уялди.

Оққушларнинг қанотларин кесган кас
Қонга майни қўшиб ичар, маст-аласт.

Қамишларнинг эгилди бош-қадлари,
Ўт-ўланни босди чивин ва ари.

Кўкда қушлар чуғур-чуғур, ох, чекар,
Қочиб ҳар ён, адр кечар, тоғ кечар.

Икки оққуш одамзодга асирдир,
Не балоқим, одам дили басирдир.

Қанотлини қанотидан айирса,
Осмонидан-ҳаётидан айирса,

Кўзларига тор айласа оламини,
Бу ҳам энди одамми, эй, одамми?!

...Мен оққушлар фиғонига чулғандим,
Бўрондаги дарё каби тўлғандим.

Одамми, қуш, ҳеч жойда, ҳеч замонлар
Қанотидан айрилмасин, ёронлар!

Руҳ рамзияти

*Душимда бир булбул кўрдим,
Учиб келмиш гулзориннан.*

МАХТУМҚУЛИ

Айни баҳор чоғи эрди,
Огаҳийнинг боғи эрди.
Оқар эрди майи ноблар
Ҳофизларнинг соғариннан.

Қирқ йил аввал, келиб Қиёт
Эшитгандим ундан баёт.
Ошно бўлиб дардига мен
Ҳикмат топдим икрориннан.

Кўзга суртиб яраларин,
Силаб хаста шохаларин,
Борлиғимни камради дард,
Ўқтин-ўқтин ингрориннан.

У Огаҳий сўзи эрди,
На сўзи, худ ўзи эрди.
Кам бўлмагин болам, деди,
Ошно айлаб асрориннан.

Э, вох, дедим, хайхот, дедим,
Ўзим ўзимда йўк эрдим.
Бир томирда турса ҳамки,
Шуъла сачрар шарориннан.

Бир шуълаки, тоти малҳам,
Шундан бўлиб бели маҳкам,
Тут шохаси ўн туғибдир,
Эл корига ярориннан.

Ракс этадир япроқлари,
Анвойидир яноқлари.
Маним дилим куй чаладир
Улги олиб соз ториннан.

Соз ичинда синоат кўп,
Тил учинда ривоят кўп.
Бари огоҳ этгандайин
Кекса тутнинг баҳориннан.

Ажаб, тутга бир гул кўнди,
Бир гул эмас, булбул кўнди.
У рух, деди, Шакар ая¹
Маълум, деди, рухсориннан.

Ҳайрон эрди ичда сўзлар,
Тил ўрнида сўйлар кўзлар.
Оре, руҳи Огаҳийнинг
Аён қараб турориннан.

Ўйлайдурмен, рух, не дегай,
Не тилсимдан хабар бергай?
Балким, ул Огаҳий лутфи
Элига “ишқ тумориннан”.

...Ўнгимда, тутда рух кўрдим,
Учиб келмиш гулзориннан.

Қалб қатидаги байтлар

Севмоқ кўнгил иши, юрак уриши,
Сенда не бор бунисими, униси?

* * *

Умри қисқа бўлар, дерлар, ёлғоннинг,
Билмадим, наштари кўп узун онинг.

* * *

Тоғдан ошиб тушган шалола
Қўшиғидан уйғонар лола.

* * *

Ишончни йўқотган кишининг
Чанги чиқаверар ишининг.

* * *

Менга бир сўз ато айла, аё, дўст,
Юрагимга ул сўз бўлсин, зиё, дўст!

¹ Шакар ая – Шакаржон Хўжаниёзова, вилоят ҳокимининг биринчи ўринбосари.

НАСР

Бахтиёр АБДУҒАФУР

Биология фанлари номзоди. 1980 йилда туғилган. Наманган муҳандислик-педагогика институтини тамомлаган. “Куёш Мағрибга ботади”, “Олтинчи йўлак”, “Оламлар кураши: маликанинг машъум битиги” каби насрий асарлари чоп этилган.

КИБР МИНОРАСИ

Қисса

Олис Қофқоз тоғларидан бошланиб, ваҳм солиб, гирдобланиб оқадиган бўтана Фурот анчадан бери безовта. Ерга уруғ тушиш арафасида дарёнинг ўзанидан чиқиб тошганини ёши юзга бориб қолган кексалар ҳам хотирлай олишмасди. Бунинг устига, кейинги кунларда шаҳарда бўғиқ ва оғир ҳаво туриб қолган. Куёш ҳам кўринмайди. Гўё булутлар заминдан ўрлаётган гардга обдон тўйиниб, узала тушиб олгандек. Улуғшаҳарни файз тарк этган. Аммо авомнинг бу билан иши йўқ. Олий ҳукмдор фуқаро кўнглига дунёлар ҳавасини солиб қўйган: нима қилиб бўлса-да, минорани битириш! Одамларнинг на ичиши, на ейишида ҳаловат бор. Уларнинг ўй-хаёлини нафақат ерда, балки осмонда ҳам ҳукмрон бўлиш эгаллаб олган.

Бугун ҳам эрталабдан ҳавонинг авзойи бузук, ора-сира ёмғир томчилаб қўяди. Кенг Синаар текисликларидаги ёмғир мавсумини фақат Улуғшаҳарда яшайдиганлар билади. Фурот ва Дажла шундай кутурадики, одамлар: “Дунё энди сувга айландими”, деган ўйга ҳам боради. Энг ёмони, дарёлар ҳовуридан тушгунча далаларнинг бўлари бўлади.

Булутлар тамом эгаллаган қўкка термиларкан, Ҳаммуданинг кўнгли ғашланди. Ёмғир мавсуми чўзилганидан, ўтган йили ҳосилнинг мазаси бўлмади. У каби юзлаб деҳқонлар кўзланган ҳосилни ололмай, заминдорлардан анча қарздор бўлиб қолишди. Ўтган йили далаларга ўроқ тушиши арафасида Дажла кутурган бўлса, бу йил ҳатто уруғ ерга тушишга ҳам улгурмади.

У оёғи билан тошқиндан сўнг қатқалоқланган тупрокни эзиб кўрди. Қотиб қолган лойқа ёқимли қисирлади. “Дарё қачон тинчланаркин? – ўйга берилди у. – Балки у ҳам норозидир? Айни ҳақиқат! У ҳам норози!”

Унинг кўз ўнгида Улуғшаҳарнинг қоқ марказидан қўкка бўй чўзган, булутлар кўксини-да тешиб ўтган минора. Минора дейишга ҳам тил айланмайди – нақ қоянинг ўзи! Минглаб одамлар қопларда, араваларда тупроқ, ғишт ташир, дарғазаб ишбошиларнинг овозлари, ора-сира юқоридан қулаган ёки оғир нарса босиб қолганларнинг додлашлари эшитиларди. Чанг-тўзон остида қолган ёввойи издиҳомдан отларнинг жон аччиғидаги кишнашлари эшитиларди-да, кишининг юрағидаги ғулу ва ваҳимани янада кучайтирарди. Аммо қурувчилар ўзгача иштиёқ билан ишлайдилар.

Улкан ўчоқларда пиширилган ғиштлардан, олис тоғлардан келтирилган тошлардан қад ростлаётган минора киши дилига ҳадик солар даражада ҳайбатли эди.

Миноранинг юкорисида ишлаётганлар пастдан қаралса худди чумолига ўхшаб кўринарди. Шунда Ҳаммуданинг хаёлига илк бор: “Одам боласи ўзи яратган нарсаси қаршисида йўқ бўлиб кетса-я!”, деган ўй оралаганди. Шаҳарликлардан бири, кўринишидан савдогар ёки заминдор, унинг елкасига нуқиб: “Кўрдингми буни! Улуғшаҳарликларнинг фахри бу, бизнинг куч-қудратимиз рамзи!” – деганди. У ўша одам айтганидек ғурур ёки фахр туйғусини эмас... қўрқувни туйган, назарида Улуғшаҳар аҳли тамоман жазавага тушиб қолганди.

– Намунча хаёлга берилдинг? – нарироқда куймаланаётган аёли Ёсида унинг ўйларини тўзғитди.

Ҳаммуда қатқалоқ ерни босиб, унга яқинлашди. Айбдорлардек елка қисиб, илжайди.

– Ҳали ҳам хаёлинг минорадами? – Ёсиданинг ўзи ҳам мағриб уфқида кўкка таҳдид солаётган қоя-минора томон қараб қўйди.

Аёл эридан хавотирда эди. Чунки Ҳаммуда қурилатган минорани кўриш учун Улуғшаҳарга бориб, бир аҳволда қайтиб келганди. Унинг ўнг ёноғи пир-пир учар, остки лаби билинар-билиномас титрар, таажжуб ила қаршилаб, сўз кутган хотинига анчагача гапиролмай турганди. Ўшандан бери у таомга ҳафсала қилмас, кейинги кунларда эса ҳатто ўзига ҳам қарамай қўйганди.

– Кўз олдимда миноранинг ақл бовар қилмайдиган бўй-басти, – ўзига ўзи гапиргандек деди у. – Одамлар ҳам ҳукмдорга кўр-кўрона эргашаяптилар.

Ёсида ёғоч чопқични ташлаб, эрининг ёнига келди. Унинг кўзларига ёлворгандек термилиб, деди:

Бахтиёр Абдуғафурнинг “Кибр минораси” асари ҳақида

Бир вақтлар дунёда одамлар битта тилда гаплашиб, бир-бирларини таржимонсиз тушуна олишар экан. Одамлар ўз яқдилликлари исботи учун Бобилда баланд минора қуришга қарор қилишибди. Минораки, самоларга етсин! Ва у инсон қудратининг улғувор тимсолига айлансин!

Минора битгани сайин одамнинг ўз қудратига бўлган шончи оша борибди. Қурилган минора эса самоларга дўқ урган каби қад кўтарибди. Энди унинг қуббаси ўрнатилса бас, битар экан. Инсоннинг бу қадар ҳаволаниб кетишидан даргазаб бўлган Ягве (иудаизм ва христианликда Худонинг кўлаб исмларидан бири) буюк бўронни жўнатибди. Бўрон қутурган маҳал шамол одамларнинг сўзларини учуриб олиб кетибди. Қурувчилар энди бир-бирларининг гапларига тушуна олмай қолишибди-ю, шу билан минора чала қолиб кетибди, усталар эса тарқаб кетишибди...

Ҳали ҳам ер юзининг турли бурчакларида Бобил минораси гиштларининг синиқларини топиш мумкин экан. Чунки қурувчилар ер юзида одамлар бир тилда гаплашган, бир-бирларини таржимонсиз тушунган фаровон дамларни эслатиб турсин, дея минора гиштларини ташиб кетишган экан...

“Инжил”даги бу асотир кўлаб ижодкорлар қатори ёш ёзувчи Бахтиёр Абдуғафурни ҳам қизиқтирибдики, натижада “Кибр минораси” номли қисса яралибди.

“Кибр минораси” Бобил афсонасини шунчаки талқин этиши билан чекланиб қолмаган. Асарда қадим Атлантида цивилизацияси ҳақидаги асотирлар, Шумер, Лемурия, Гиперборея цивилизацияларига оид илмий фаразлар изи ҳам кўринади.

Ҳаммуда ва унинг бобоси, қадим битиклар билимдони Эҳудр сополақларга битилган башоратларни Улуғшаҳар аҳлига етказиши умидида. Аввал ҳам худди шундай миноралар қурилган, лекин барининг оқибати беҳайр бўлган. Бунинг боиси одамнинг ботинидаги иллатдир. Англашиладики, кўк қадар юксалишни истаган одам аввало ўз ботинига назар ташлаши керак.

Асар ҳажман кичик, уни ҳикоя деб белгиласа ҳам бўларди. Аммо кўлами жиҳатидан кичик жанр доирасидан чиқиб, “тошиб” кетганки, уни қисса деб атаган тўғрироқ. “Кибр минораси” “Шарқ юлдузи” ўқувчилари учун яхши тўхфа бўла олади, деб ўйлаймиз.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Наср кенгаши

– Азизим, ҳаммасини тушунаман, анави кўшниларишимиз, – Ёсида анча нарида ер юмшатаётган деҳқонлар – ҳамқишлоқлари томон бош ирғади. – Тушунишади. Бошқалар-чи? Шаҳарликлар сени не кўйларга солишганини унутдингми? Ўтинаман, энди бу ҳақда бошқаларга оғиз оча кўрма!

Ҳа, аёли минг бора ҳақ. Бошига ит кунини солганларини эсидан чиқара оладими? Шаҳардан уни тошбўрон қилиб қувган одамлар унинг гапини яна эшитармидилар! Бу сафар қувғин қилиб ўтиришмайди, миноранинг энг юкорисидан ерга улоқтиришади...

Қуёш ётоғига шошаркан, ғарб уфқига ажиб ва хаёлий ёлқин парда тортди. Қизғиш шафақда кўкка ғазабнок бош кўтарган минора чўнг қояга ўхшаб кўринди. Ҳарчанд қарамасликка ўзини мажбур этса-да, савки табиий бир куч унинг кўзларини шаҳар томон буриб юборди. Ҳар оқшом, далада иш тугаган пайтда негадир шунга одатланиб қолди. Балки кун бўйи узок-узокларда ғўдайиб, юракларга аллақандай кўркув ва ваҳима солаётган минорани эртасига, қуёш қайтадан бош кўтаргунча сўнгги марта кўриб олиш учунмикин... Кутилмаганда қулоқлари остида таҳдидли овоз янгради: *“Одам нафақат ерда, балки самода ҳам ҳукмрон бўлиши керак!..”*

– Бунга барибир чек кўйиш керак, – ўзига ўзи гапиргандек деди у.

* * *

Ўша кунларда Ҳаммуда қандайдир тушкун, одамови бўлиб қолган, кўпинча хилватга ошиқарди. Кўнглида бир-бирига зид туйғулар қурашарди. Шундай кунларнинг бирида у туш кўрди. Тушида... *улкан минора* Улуғшаҳар устига қулаб, ҳаммаёқни вайрон қилганмиш-да, бирорта ҳам тирик жон қолмаганмиш.

Ўшанда Ҳаммуда тушига қандай таъбир кўришни билмаган эди. Орадан бир муддат ўтгач, худди ўша туш – қулаётган минора яна оромини ўғирлади. Айнан бир хил тушни икки марта кўриши унга гўё ниманингдир башоратидай туюлиб, кўнгли ғашланиб қолди. Кўп ўтмай Улуғшаҳарда қурилажак минора ҳақида овозалар тарқагач, тушининг таъбири аёнлашди-қўйди. Одамлар фақат минора хусусида гапиришар, баҳслашишарди. Олий ҳукмдор минора нафақат Улуғшаҳар, балки бутун салтанат аҳлини қудратли қилади, дея нутк сўзлагандан сўнг улуғшаҳарликларнинг барчаси – ёшу қари, эркагу аёл – ёппасига қурувчига, аниқроғи, машаққатли ва оғир ишга ёлланган қулга айланди.

Кейин ўша тушни яна кўрди. Минора худди қудратли бир қўл туртиб юборгандек бир ёнга оғди-ю, гулдурос солиб қулади, атрофни тўзон қоплади... Ҳаммуда билдики, бу – огоҳлантириш. Шунгача журъати сўниб, тили боғлангандек юрган йигит улуғшаҳарликларни тушидан воқиф этишга аҳд қилди. Қурилишга келиб, яқиндагина кўтарилган тупроқтепага чиқиб, баланд овозда сўз бошлади:

– Эй, Улуғшаҳар аҳли, сўзларимга қулоқ тутинг! Қандай ишга қўл ургангизни фикр қилинг, ўйлаб иш кўринг! Одам боласи самода тугул, ҳатто ерда ҳам омонат! Ўзингиз ўйланг, Фурот ёки Дажла ўзанидан ошиб, тошқинлар ичида қолсак, қўлимиздан бирор иш келадими? Ёмғирлар мавсуми тугашини кутиб, кунлар санашимиз хотиримиздан кўтарилдими? Оддийгина безгақдан ҳар йили неча-неча оилалар яқинларидан айрилади. Шуларнинг ўзи ожизлигимизни рўйирост кўрсатиб бермайдими?..

Юз-кўзи тер ва чангдан қора-кура, уст-боши оғир ишдан яғир, елкаси тош ва харсангдан эзилган минглаб қурувчилар Ҳаммуданинг сўзларидан анчагача жим бўлиб қолишди, ҳатто пашша учса сезиладиган сукунат чўқди. Кўплар хайратда эди – Улуғшаҳарда ҳукмдорга қарши борган одамнинг номи ҳатто кўҳна битик ва ривоятларда ҳам учрамасди. Ҳаммуда эса ҳукмдорнинг гапларини ошқора инкор этмоқда эди.

Одамлар орасидан теридан тикилган коржома кийган, кўринишидан иш бошқарувчилиги билиниб турган киши чиқиб, дарғазаб бўлиб деди:

– Эй, Улуғшаҳар аҳли, кимнинг гапларига қулоқ соляпсиз? Олий ҳукмдор сизга нафақат ернинг, балки самонинг ҳам йўлини кўрсатиб берди. Унга элтувчи кўприк – минора! Ҳеч ким бизга қаршилиқ кўрсата олмайди! Биз барибир самога етамиз ва унда ҳам ҳукмрон бўламиз!..

Оломонга шу сўзларнинг ўзи кифоя эди.

– Бу одам, – иш бошқарувчи Ҳаммудани кўрсатди. – Бизнинг душманамиз! Унинг жазосини бериб қўяйликки, иккинчи бундай гап-сўзлари билан йўлимизга тўғанок бўлишни хаёлига ҳам келтирмасин!

Оломон кутурди:

– Жазо! Жазо!

Иш бошқарувчининг ишораси билан беш-олти киши оломондан ажралиб чиқиб, Ҳаммуданинг қўлларини қайириб, арқон билан чандиб ташлади. Худди шу тупроктепага устун ўрнатишиб, уни шундай боғлашдики, минора қурилишини кузатишдан ўзга чораси қолмади.

– Кўриб қўй, – кичқирди иш бошқарувчи. – Минорамиз нақ самога етиб боради, биз юлдузлардан ҳам юқорига чиқамиз, бутун дунё оёғимиз остида бўлади, сен эса ерда, товонларимиз тагида қолиб ўласан!

Ҳаммуда бир ҳафта устунга боғланган ҳолда оч-наҳор қолиб кетди. Қуёш шўрликнинг вужудини жизғанақ қилар, очлик ва ташналиқ бениҳоя азоблар, ҳар нафас олганида кўкка ўрлаётган чанг-тўзонни ютарди. Буткул ҳолсизланиб, боғланган арқонига шалвираб осилиб қолганидан кейингина уни устундан ечиб олишди. Нафас олаётгани ҳам билинмаётган йигитнинг сувсизликдан ёрилиб кетган лабларига, қуёшнинг аёвсиз тиғи қуйдирган юзига боқаркан, иш бошқарувчи мамнун бўлиб ишшайди. *Минорага қарши чиққанларнинг жони қил устида бўлади*, деб ўйлади чоғи.

– Бу ақли ноқис минора қурилишига қарши чиққанди! – иш бошқарувчи ишчиларга юзланиб, кичқирди. – У минорага эмас, бизнинг самода ҳоким бўлишимизга қарши эди. Бунга ўхшаганлар шундай аҳволга тушади!.. Уни Улуғшаҳардан ташқарига чиқариб ташланглар! Токи минорага чиқолмай бир умр армон ва аламда ўтиб кетсин!

Оломон жазавага тушди:

– Армон ва аламда ўтиб кетсин! Армон ва аламда ўтиб кетсин!

Мадорини йўқотган Ҳаммудани тупроқ ташийдиган замбилга солишиб, Улуғшаҳардан ташқарига олиб чиқишди-да, яйдоқ далада қолдириб кетишди. Уни қишлоққа қайтаётган деҳқонлар топиб олишди. Шу тарика у бир ўлимдан қолди.

Орадан олти ойлар ўтиб Ҳаммуда яна ўша тушни кўрди. *Минора Улуғшаҳар устига қулади...*

* * *

Ҳаммуда қўли ишдан бўшаши билан майда-чуйда тошларни олиб йўнар, катта-кичик ҳайкалчалар ясар, ясаганлари бинойидеккина бўлиб, анча харидоргир эди. Баъзи дўстлари унга буюртмалар ҳам бериб қолишарди. У мағриб томонлардаги ҳазораларда нафақат одам бўйи, балки Улуғшаҳар ҳукмдорлари саройи билан бўйлашадиган ҳайкаллар ясалиши, улар авом ўртасида мўъжизадек қабул қилинишини кўп эшитганди. Мағриб ва машрик ўртасида қатнайдиغان савдогарлар ўша ҳайкаллар худди тирикка ўхшайди, Улуғшаҳардаги ҳайкаллар уларнинг олдида ип эшолмайди, дейишар эди.

Ўтган йили Улуғшаҳарга Финикия соҳилларидан келган қарвоннинг моллари ора-

сида оқ мрамардан йўнилган, рақс тушаётган раққосанинг ҳайкалчаси ҳам бор эди. Уни кўриб қолган Ҳаммуда ижодкорнинг таърифга тил ожиз иқтидори ва маҳоратига тан берган, анчагача раққосадан кўз узолмай қолганди. Оддий тош бўлагидан шундай санъат асарини йўниш одам боласининг қўлидан келармикин, деган ўйга ҳам борганди у.

Куёш ётоғига чекиниб, атроф-жавониб тун пардасини ёпинганида у қўлидаги мўъжаз фил суягини айлантириб ўтираркан, ўша раққоса ҳайкалчасини эслади. Фил суягидаги сарғимтир доғлар шамнинг заиф шуъласида ҳам кўзга ташланарди. Уни шам ёруғига тутиб, яна бир-икки айлантириб кўргач, хаёлига кутилмаган ўй келиб қолди: “Шундан бирор ҳайкалча ясаб кўрсаммикин...”

Кўнглида енгиб бўлмас иштиёқ улғайган сайин ясалажак ҳайкалчанинг турфа тархлари хаёлида чизила борди. Шундай нарса ясагинки, кўрганлар ижодкор нима демоқчи бўлганини англаб етсинлар, унга тан берсинлар. Шу ўйи далдасида у кичкинагина пичоқчасини олиб, суякка тахминий чизиқларни тортди... У ўзгача шавқ билан ишлар, тиззасига ташлаб қўйилган коржомаси оқ кукунга қопланар, фил суяги эса аста-секин ҳайкалчага айлана борарди. У қанча вақт ўтганини, самодаги ой ва юлдузларнинг йўқолганини ҳам сезмади. Афғ-ангори, кийим-боши тамом оққа беланган Ҳаммуда тонгга яқин тайёр бўлган ҳайкалчани оҳиста ерга қўйди. Тамом эриб битган шамнинг сўнаётган шуъласи ва куёшнинг илк нурлари қоришган бир пайтда муштдек келадиган, кўкка ҳадик билан қараётган одам ҳайкалчаси намоён бўлди. Яхшироқ разм солинса, одамнинг юзида илоҳий кўркув кўринади. Туйқус пайдо бўлган хатардан ўзини ҳимоя қилишга урингандек, қўлларини хийла олдинга чўзган. Орта тисарилишга тайёр оёқ мушаклари асабий бўртган...

– Ким... бу?! – ўзидан ўзи сўради Ҳаммуда.

Унинг уйку ола бошлаган кўзлари катта-катта очилди. Хиралашаёзган зехни тиниқ тортди. Ҳайкалчанинг киёфаси унга жуда-жуда таниш. Аввал қаердадир кўрган. Унинг қошлари чимирилди, беихтиёр ўйга берилди. Кўзлари ачишиб, юмилиб кета бошлади...

– Ҳамма ўз қисматидан баҳс юритади! – деди кимдир.

У овоз қайси томондан келганини билиш учун атрофга аланглади. Ҳеч ким кўринмади. Шундай туюлдимикин, деган ўй оралади хаёлига. Қаддини ростлаб, ортига ўгирилмоқчи бўлганида қаршисида минглаб ҳайкаллар турганини кўрди-ю, хайрат ва кўркувдан тили боғланди. Уни хайратга солган нарса – ҳайкаллар ҳозиргина ўзи ясаган ҳайкалчанинг айни нусхалари эди. Уларнинг бари бир томонга – Улуғшаҳарга қараб юзланган, худди кибрга кетган шаҳардан ўзини ҳимоя қилишга урингандек қўлларини олдинга чўзган, юзларида эса Ҳаммуда ясаган ҳайкалчанинг юзидагидек даҳшат қотиб қолганди.

“Бу ҳайкаллар қаердан пайдо бўлди?!” – ўйлади у.

– Ҳамма ўз қисматидан баҳс юритади! – ўша овоз яна такрорланди. – Ва бошқаларнинг ҳам шуни ҳис қилишларини истайди.

Нега кўрмай қолди?! Улар шундоқ рўпарасида туришган экан-ку! Ҳаммуданинг қаршисида, ҳайкаллар ўртасида оқ матога ўранган, соч-соқоллари оқарган кексалар туришарди. Қизиғи, бари икки томчи сувдек бир-бирига ўхшаш. Улар бир қатор сафланиб олишган. Яна энг хайратланарлиси – кексалар ва ҳайкаллар ортида, сийрак чанг пардаси ортида... ўша минора элас-элас кўринади. У гапиролмай қолди.

– Ҳамма ўз қисматидан баҳс юритади, – кексалардан бири учинчи марта такрорлади.

– Сиз... ҳайкалчани... назарда тутаяпсизми? – тутилиб-тутилиб сўради у ўша қариядан.

– Ҳа.

– Унда... унда анави ҳайкаллар қаердан пайдо бўлди? – у кенг майдонни тўлдирган ҳайкалларга ишора қилди.

– Улар улуғшаҳарликлар, – деди бошқа қария.

– Мен... мен... уларни яшашни хаёлимга ҳам келтирмагандим, – ўзини оклашга уринди Ҳаммуда.

– Биламиз, – қўшилди яна бошқа қария. – Шунинг учун ҳам ҳамма ўз қисматидан баҳс юритади.

Ҳаммуда уларнинг нима демокчи бўлганини энди англади.

Қариялар бир-бирларига қараб олишгач, тасдиқ ишорасида бирдек бош иргашди. Ҳаммуда кўрка-писа улкан майдонни ишғол қилган, минорага ҳадик билан юзланган ҳайкалларга қаради. “Наҳотки шуларнинг ҳаммаси мен бўлсам”, пичирлади унинг лаблари.

– Худди шундай, – дейишди қариялар бир овоздан. – Ўзингдан ортиқ нарсани гапира олмайсан...

Ҳаммуда кўзларини очганида қуёш сахийлик билан нур сочар, уйи ёруғ эди. Уст-боши, кўллари оппоқ чанг, қаршисида эса туни билан ясаган ҳайкалчаси турарди. Ёдига туши тушди: оппоқ кийинган қариялар, минглаб ҳайкаллар, чанг-тўзон ичида элас-элас кўринаётган минора...

– Нега бундай туш кўрдим? – ажабланди у.

Энди унинг хаёлида биргина жумла айланарди: “Ҳамма ўз қисматидан баҳс юритади...” Тушига таъбир кўришдан ожиз эди.

* * *

Синаар кунботишидаги харобалар тўғрисида Улуғшаҳар аҳли оғзида азалдан турфа ривоят ва асотирлар юрар, улар турлича талқин қилинарди. Уларнинг бирида Буюк Тўфон тасвирланар, бани башар ўша тўфондан омон қолган санокли одамлардан таркагани хикоя қилинарди. Ўша ривоятларда Синаар адоғидаги харобалар ўрнида аввал ҳазоралар бўлгани, уларнинг эгалари тўфондан омон қолганларнинг авлоди экани ҳам айтиларди. Азалдан қизиқувчан бўлган Ҳаммуда харобаларга кўп борган, тош қотган сополаклардаги кўҳна битикларни илк бор кўрганда хайратдан анчагача ўзига келолмаганди.

Кўнгли Улуғшаҳардан совий бошлаганидан бери у негадир ўша харобалар зиёратини кўмсай бошлади. Сафар халтасини тайёрлаётганида Ёсида таажжубланиб сўради:

– Қаёққа отланаяпсан?!

– Харобатепага.

Ёсиданинг қошлари чимирилиб, эрига хайратланиб қаради. *Харобатепа...*

– У ерда нима қилмоқчисан?

– Ўзимни топмоқчиман, – халтасига майда-чуйдаларини солишда давом этаркан, ярим чин, ярим ҳазил деди Ҳаммуда.

– Мен ҳам бораман, – эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда деди Ёсида.

– Хоҳишинг...

...Вақтнинг аёвсиз ҳукми остида чуқур сукутга толган харобалар узоқдан улкан тепаликка ўхшаб кўринади. Шунинг учун одамлар уни оддийгина қилиб Харобатепа деб қўя қолишган.

Қўли ишдан бўшаганида ёки кўнгли зиқ бўлган вақтларда у Харобатепага ошиқар, қуёш тиғи ва ёмғирлар обдон “савалаган”, нураб, ер билан битта бўлаёзган чолдеворларга термилиб ўтирарди.

Бу сафар ҳам шундай бўлди. У харобаларни оралаб юриб, доим ўтирадиган жойига чўкди. Сафар халтасидан кеча тунда ясаган хайкалчасини чиқариб, рўпарасига қўйди. Эрининг ёнига ўтирган Ёсида ажабланганича хайкалчага тикилиб қолди.

– Бу ким? – анчага чўзилган жимликдан сўнг сўради у.

Кутилмаганда хаёлига келган ўйдан Ҳаммуда беихтиёр жилмайди.

– Ўзимга ўхшашаяптими? – аёлига саволомуз қаради у.

Ёсида нима дейишини билмай қолди. У ҳам шувоклари кўчган, айрим жойларида ғишлари яланғочланган деворга термилди. Бу чолдеворлар орасида Ҳаммуданинг қандай маъно-ю тасалли топиши унга қоронғи. Агар эридан хавотир олиб юрмаганида Харобатепага келмаган бўларди.

Кейинги кунларда Улуғшаҳарда ёмғирлар тинган, кўёш атроф-борликни жингиртоб қила бошлаган. Тупроқ ва қум остидаги Харобатепа кўёшнинг оташ нафасидан унсиз азобланаётгандек, ҳатто унда *вақт* ҳам тўхтаб қолгандек. Ёсида иссиқдан лоҳасланар, ҳар нафас олганида қайноқ ҳовур димоғини куйдиргудек бўлар, бетоқатланиб эрига тез-тез қараб кўярди. Ҳаммудага эса жазирама таъсир қилмаётгандек эди. У кўзларини нураган девордан узмай ўтирарди. Шунда... кутилмаганда унинг ёнидаги хайкалча катталаша бошлаб, росмана одам кепатасига кирди. Хайкал-одам ҳатто... энтикиб нафас олар, кўзлари ола-кула бўлган, яланғоч сони ва қўлларининг мускуллари тарам-тарам бўртиб турарди. Суякдан қандай йўнилган бўлса худди шундай – хайрат ва кўркувдан ортига тисарилишга тайёр, ўзини ҳимоя қилишга чоғлангандек қўлларини кўтарган...

– Сен... кимсан?! – тили сўзга айланиб-айланмай сўради Ҳаммуда.

– Мен... сенман! – унга қарамай деди хайкал-одам.

Ҳаммуданинг ёдига бир-бирига икки томчи сувдек ўхшаш қариялар ва уларнинг айтган сўзлари тушди: “Ҳамма ўз қисматидан баҳс юритади!”

– Мен?!.. Нега бу алфозда турибсан?

– Деворга қара! – хануз сиёқини ўзгартирмай деди хайкал-одам.

Ҳаммуда деворга қаради. Ҳарчанд уринса-да, шувалган пахсадан бошқа нарсани илғамади.

– Ҳеч нарсани кўрмаяпман, – деди у.

– Кўраяпсан! Шундоқ кўз олдингда!

Деворда ҳеч нарса кўринмасди. Шунда хайкал-одам қўлларини тушириб, уни силкита бошлади.

– Қара! Қара! Кўрдингми?!

Бирдан Ҳаммуданинг кўз олдида ҳамма нарса айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Сал ўтиб идроки тиниклашди. Энди уни хайкал одам эмас, Ёсида силкитарди.

– Ҳаммуда! Ҳаммуда! Менга қара, мени эшитаяпсанми?!

Шундагина жазираманинг ҳадди аълосига етгани, маълум муддат онги хира тортганини фаҳмлади. Кўзларига кўрингани рўёми ёки алоқ-чалок тушми, энди унга аҳамиятсиз эди. У дарҳол чўккалаб, шоша-пиша қаршисидаги деворга яқинлашди. Деворга ўтирган қалин чангни қўли билан сидирди, сидираверди. Кутилмаганда ранги ўчган, тарс-тарс ёрилиб кетган кошнлар кўринди. Ақл бо-вар қилмасди. Ҳаммуда кўҳна битикларда Буюк Тўфондан омон қолганларнинг авлодларидан бўлган қавм ҳатто ҳозир Улуғшаҳарга маълум бўлмаган кошнлар тайёрлашни билиши ҳақида ўкиганини эслади...

– Биз... биз... нимадир топамиз, Ёсида! – ҳаяжонланиб деди у.

* * *

Унинг хайрати чексиз эди. Емирилаётган деворлар остидаги кошинлар, улардаги битик ва расмларда бутун бошли тарих силсиласи яширинган эди. Юз-кўзидан тер шовуллаб оқаётгани, кўйлаги баданига чиппа ёпишиб қолганига ҳам эътибор бермай, чўккалаганича битикларни ҳижжалаб ўқишга тушди: “О, бепоеън Синаар... Сен... неча-неча ҳазораларга гувоҳсан. Ва, ҳар доим... уларнинг сўнишини... жимгина... кузатиб турасан...”

– Бу нима деганинг?! – жазирамадан эримнинг эси оғиб қолдимикин, деган кўрқувда сўради Ёсида.

– Ёсида, булар кошинлардаги битиклар! – хаяжонланиб деди Ҳаммуда.

– Қандай битиклар?

– Кошинлардаги! Мана, буларни қарагин! – Ҳаммуда тушуниксиз, узуқ-юлук шакллар узра бармоқларини юргизди.

Ёсида бу шакллардаги маъноларни англамади. У кўҳна ёзувларни ўқишни билмасди. Ҳаммуда деворнинг қолган қисмини ҳам тозалади. Яна ёзувлар, шакллар кўринди. Бу ёзувлар аввалгиларига ўхшамасди. Ҳаммуданинг вужудини енгил титроқ олди.

– Ёсида... буларнинг нима эканлигини биласанми?

– Йўқ...

– Бу... янада кўҳнароқ ёзув... Бу дегани, бу ерда бир неча авлод... бир неча ҳазора яшаган...

Кўҳна битикларга Улуғшаҳарда икки-уч кексанинг тиши ўтар, уларнинг айтганлари авом ўртасида худди асотир ва ривоят каби тарқаларди. Ёсида ҳам ана шундай ривоятларни кўп эшитганди.

Ҳаммуда эса бобосидан ана шундай битикларни ўқишни ўрганганди. Вафотидан аввал бобоси Улуғшаҳардаги энг кекса киши ҳисобланар, ўзининг шохидлик беришича, Фурут ҳамда Дажла ўзанидан ошадиган мавсумларни юз, бир юз ўн марта кўрганди. Оппоқ соколи кўксига тушадиган, қалин қошлари остидаги хира кўзлари ҳорғин боқадиган қария – Эҳудр умрининг шомида лой тахтачаларга нималарнидир битиш билан кун ўтказадиган бўлиб қолган эди. Қавму қариндош ва фарзандлар қариганда мияси айнибди-да, деган ўйда уни кўпда безовта қилишмас, ёлғиз Ҳаммудагина унинг пинжигга тикилиб, ишларига ҳамроҳ бўларди. Кулоллардек хафсала билан лой ийлаб, ҳар хил тахтачалар кесиб, уларнинг нами қочмай шакллар ўяркан, кекса Эҳудр неварасига тушунтирарди: “Манави белги – қуёш, буниси – ер, бу эса сув... Буларни бирлаштириб, “Қуёшли заминдаги уммон”, деб ўқиймиз, тушундингми?” Белги ва шакллардан маънолар чиқишидан мурғак Ҳаммуда хайратга тушарди.

Бобоси ўзидан кейин минглаб сопол тахтачаларни жамлаган кутубхонани мерос қолдириб кетди. Баъзи вақтларда Ҳаммуда уларни мутолаа қилар, ҳатто тонгларни кутубхонада қаршиларди.

– Бобом ҳам айтганди! – анчага чўзилган жимликни бузди Ҳаммуда. – Ҳар бир ҳазоранинг ўз белги ва шакллари бўлган. Кошинлардаги белги ва шакллар ҳам шундай экан...

Унинг кўрсаткич бармоғи сатрлар узра югураркан, лаблари ожиз пичирлади:

– “Авлодлар... сўзларимизни унутдилар...” Тушунмадим, буни қандай англамоқ керак? Аждодлар авлодларга нима демокчи бўлишган?..

– Балки ёзувларнинг қолганини ўқирсан? – деди Ёсида.

Аксига олиб кошиннинг қолган қисми куйиб кетган, унинг ўрнида буришик лой қотиб қолганди.

– Кизик, – ўзига ўзи гапиргандек деди Ҳаммуда. – Бу жумлани олдин ҳам ўқигандекман...

– Қанақасига?! – ажабланди Ёсида. – Бу белги ва шаклларни hozirгина тупрок остидан очдик-ку!

Аёли ҳақ бўлса-да, Ҳаммуда кўнглининг туб-тубларида худди шундай маъноли шаклларни аввал ҳам кўрганига ишончи комил эди. Айнан бир хил белгилар, шакллар...

– Иссик авжига чиқаяпти, – деди Ёсида унинг ўйларини тўзғитиб. – Қайтмасак бўлмайди.

Шундагина Ҳаммуда жазираманинг оловли тафтини ҳис қилди. Мубҳам ўй-хаёллар ичида ўрнидан туриб, кўйлагини қоқаркан, ўтирган жойда қолдирган ўша ҳайкалчага қараб қолди. Аста эгилиб ҳайкалчани олди. Энди унинг бутун борлигини ҳайкалча, hozirгина кўрган белги ва шакллар тамом эгаллаб олганди...

* * *

Этаги узун ридога ўраниб, асога таяниб юрадиган кекса Эҳудрни Улуғшаҳарнинг каттаю кичиги танирди. Унинг агроф-жавонибдаги юртлар, олис ва яқин ўтмишда ўтган ҳукмдорлар тарихи ҳақидаги бир-биридан кизик ҳикояларини авом мароқ билан тингларди. Умрининг охириги кунларида у лой тахтачаларга битиклар битишни бошлади-ю, Улуғшаҳарда кўринмай қолди. Чол эртадан кечгача мўъжаз устахонасида кун қаритар, гоҳ лой қорар, гоҳида эса қандайдир матнларни ёддан ўқиб (баъзида улар тушуниксиз тилда ҳам бўларди), қуриб улгурмаган тахтачаларга белги ва шаклларни ўйиб чиқарди. Кейин эса тахтачалар шундай кўпайиб кетдики, қариянинг ўлимидан сўнг уларни устахонанинг шифтига қадар тахлаб ташлашди. Қавму қариндошнинг унга чексиз ҳурмат ва эҳтироми сабаб, устахонага, ундаги минглаб сопол тахтачаларга ҳеч ким тегмади.

Фақат Ҳаммудагина устахонага – кутубхонага кирар, кўплаб битик ва кўҳна матнларни ўқир эди.

Бобосининг нафақат кўҳна битикларни кўчириш, балки қандайдир тушуниксиз белги ва шаклларда ёзувлар битиш одати ҳам бор эди. Ҳаммуда аввал уларни кўрмаган, табиийки, уларнинг қандай маънолар беришини билмасди. Бобосидан сўраганида у маъноли бош ирғаб, беозор жилмаяр, “вакти келганда ҳаммасини ўзинг билиб оласан”, дерди.

– Қанақасига ўзим билиб олишим мумкин?! – ўшанда соқол-мўйлови сабза ура бошлаган Ҳаммуда ажабланиб сўраганди. – Буларни ҳеч кўрмаган бўлсам... Мен билган ёки кўрган битикларга ўхшамаса...

Туси ўзгаришсиз Эҳудр кўзларини мубҳам нуқтага тикиб, узоқ жим бўлиб қолган, сўнг туйқус хаёлларидан бош кўтариб, унга юзланганди.

– Белгилар, шаклларни ўрганиш, ёдлаш шарт эмас, болажоним. Вақти келиб уларни ўз-ўзидан тушунасан.

Ҳаммуда ҳеч нарсани англамаганди. Шундай бўлиши ҳам мумкинми?! Номаълум ёзувларни таржимонсиз тушунса?

Орадан йиллар ўтиб бу белги ва шаклларни бобоси кашф этганини тушуниб етди. Ўттиздан ҳатлаганда Ҳаммуда кўп қавмлар ишлатадиган белгилар, шаклларни пухта ўзлаштирди. Бобосининг айрим сополаклари, аниқроғи, йирикрок лавҳлардаги битиклари ҳеч қайси ёзувга ўхшамасди. Улар кутубхона-устахонанинг алоҳида бурчида сақланар, устига яшил мато ташлаб қўйилганди. Ҳаммуда сополакларни Улуғшаҳардаги ҳамма донишмандларга, ҳатто ўз битикларидан бошқаларини тан олмайдиган қохинларга ҳам кўрсатди. Эҳудрнинг матнларига тиши ўтадиган одам топилмади. Улуғшаҳарнинг энг йирик қохини, олий ҳукмдор саройи ходи-

ми “Эхудрнинг матнлари энг кўхна битиклар бўлиши ҳам мумкин”, деган фикрни ўртага ташлади. Улуғшаҳарнинг ақл соҳиблари хайратда эди. Яна бошқачароқ ай-тилса, Эхудр катта жумбоқ ташлаб кетганди...

...Кейин Улуғшаҳарда минора қурилиши бошланди-ю, Эхудрнинг битиклари ҳамманинг ёдидан кўтарилди...

Харобатепадан қайтган Ҳаммуда аввало Улуғшаҳарнинг ҳамиша очик турадиган жанубий дарвозаси томон юзланди. Унинг қарори Ёсидани тонг қолдирди. Шаҳдам қадам ташлаб кетаётган эрига етиб оламан, дея у ҳам тез-тез юрар, ўпкасига ҳаво тикилиб, боши айлана бошлаганди. Ҳаммудани эса аёлининг аҳволи қизиқтирмас, унинг бутун борлиғини бобосининг кутубхона-устахонасидаги ўша сири очилмай қолган матнларни яна бир бор кўздан кечириш иштиёқи эгаллаб олганди.

Шаҳарнинг жанубий дарвозаси ланг очиб қўйилган, отлик кибор ва савдо-гарлар, эшакларга минган оддий фуқаро ва яна ола-қуроқ оломон – дехқонлар, ҳунармандлар, дайди-бекорчилар ва исқирт тиланчилар шаҳарга кириб-чиқишар, дарвоза ёнидаги қуролланган соқчилар эса ким кираяпти ёки чиқаяпти, кузатиб туришарди. Шаҳарнинг биринждан қўйилган оғир ва улкан дарвозаси, бўртма ҳайкаллар ишланган баланд, устида бир неча отлик бемалол ёнма-ён юра оладиган қалин тошдеворларининг ўзиёқ Улуғшаҳар ҳақида кўрқувга қоришиқ тасаввур ҳосил қиларди-кўярди. Деворлар ва дарвоза қаршисида эса одамларнинг кичкина бўлиб қолишини кўрганда кўрқув янада улғаярди.

Ҳаммуда ҳар гал шаҳарга кираётганида ана шу кўрқувни туяр, бу кўрқув тошдеворларни ортда қолдирганича унинг вужудини тамом ҳолсизлантириб қўярди.

Бу сафар ҳам шундай бўлди. Юрак уриши тезлашиб, нафас олиши қийинлашди. Оёқ-қўлидан мадор кетиб, анчагача қандай кетиб бораётганини ҳис қила олмай турди. “*Бу ерни бекорга Улуғшаҳар демайдилар*”, ўй ўтди хаёлидан. Эрининг аҳволини сезибми, Ёсида дарҳол унинг қўлидан тутди.

Ҳаммуданинг ёдига бобосининг ҳикоялари тушди. Ҳикоялардаги одамлар бундай тошдеворлар кўтариш, биринждан хайратангиз дарвозалар қуйишни билишмасди. Улар кўтарилган ёғочларга ташланган маголар – чодирлар остида яшашарди. Чодирлар ҳам баланд бўлмас, катта одам бўйини ростласа боши шифтга тегарди...

Одамлар Ҳаммудани дарров таниб қолишди. Ҳамма унга бирдек тикилиб қолди. Айримлар юришдан таққа тўхтаб, анграйганича қараган бўлса, яна кимлардир бир-бири билан пичирлашишга тушиб кетганди. Асабий жимликни дўконида ўтирган баққол бузди:

– Бу ўша – Эхудрнинг авлодларидан бўлган Ҳаммуда! – кичқираёзди у. – Мана шу минорага қарши чиққан!

– Худди ўша! – деди дарвозадан кириб, отини йўрттиришга тушган савдогар. – Уни шаҳардан бадарға қилишган!

– У яна нега келди шаҳарга? – қоқсуяк қўлларини титилиб, дағал иплари чувилиб қолган енгларидан чиқариб дағдаға қилди иркит бир дайди. – Мен ҳам тупроқ ташидим шу минорага меҳнатим қўшилсин деб! Бундақалар эса очикдан-очик бизга қарши сўзлаб юрибди.

Ёсиданинг капалаги учиб кетди. У дам эрига, дам шовқин солаётган одамларга жавдирарди. Эрининг миқ этмай турганидан сабри чидамай, деди:

– Бизнинг ҳеч қандай қаршилигимиз йўқ! Ахир, биз ҳам Улуғшаҳарданмиз, улуғшаҳарликлар қайси йўлни тутишса, биз ҳам ана шу йўлдамиз!..

Ёсиданинг гаплари одамларни анча шаштидан туширди. Фурсатни ғанимат билган Ёсида эрини судрагудек бўлиб юриб кетди. Одамлар индамай уларнинг ортидан кузатиб қолишди.

* * *

Эхудр умрининг сўнги кунларини мўъжаз ҳовли адоғидаги устахонасида ўтказди. Чол уззукун мук тушиб олиб, матнлари устида ишларди. Қария чарчоқ билмас, таомга ҳафсала қилмас, хатги-ҳаракатларидан шошаётганга ўхшарди. Кекса вужудини жон тарк қилганида ҳам қўлида ёғоч-қалам тутганича қаршисидаги ҳали қуриб улгурмаган лой тахтачага юзгубан йиқилганди. Қариянинг юзи акси қолган ўша тахтача ундан сўнги ёдгорлик бўлиб қолди. Бошқача айтганда, мазкур тахтача кутубхона-устахонадаги битикларга қўйилган муаллиф-муаррихнинг имзоси эди.

Ҳаммуда шаҳардан бадарға қилинганидан бери кутубхона-устахонага ҳеч ким кирмаганидан ҳаммаёқни ўргимчак тўри эгаллаган, эшик ва деразаларга қалин чанг ўтирганди. Унинг ёдига бобосининг башоратомуз сўзлари тушди: “Болажоним, сендан бошқа ҳеч ким битикларни ўқимайди...” Беихтиёр кўзларида ёш ҳалқаланди, бўғзига нимадир тикилди. Бобоси билган экан, набирасидан бошқа одам бу ерга кирмаслигини. У кўзларини артиб, ўзига яқин қатордан биринчи сопол тахтачани олди. Ундаги битик ва шаклларни осонгина тушунди. У тахтачани қўйиб, кутубхона-устахонанинг олис бурчига, устига яшил мато ташлаб қўйилган қаторга борди. Матони олиб, ўзига яқин тахтачани олди. Номалум белги ва шакллар, тушуниксиз матн. Бу Эхудр шаҳарнинг ақл соҳибларига қолдириб кетган жумбоқли матнлар эди. Иккинчи тахтача. Унда ҳам тушуниксиз битиклар. Тушунмаса-да, ҳамма тахтачаларни бирма-бир кўздан кечириб чиқди. Машғулотига шунчалар берилиб кетганидан қуёшнинг кўтарилиб, сўнг ботгани, атроф-борлиқни қоронғилик олганини ҳам сезмади. Кўзи ёзувларни илғамай қолганидагина кеч кирганини пайқади...

Назарида сополақлардаги номалум битиклар сирини очиш унинг тақдирига айланганди.

* * *

Ҳаммуданинг кейинги кунларда кўнгли анча нотинч, тунлари ухлай олмасди. У бобосининг устахонасидан чиқмай қолган, умрининг сўнги кунларини ўтказаетган кекса Эхудрнинг ўзига ўхшаб қолган эди. Қуёшнинг чиқиб, ботаётгани, тун ва кунларнинг бирин-кетин алмашаётганини сезмас, бутун борлиғи билан ёзувлар – белгиларга шўнғиганди. Бундай вақтларда уни ишидан алаҳситиш бефойда эканини билган аёли эрини ўз холига қўйди.

Ҳаммуда белгиларни тушунмаса-да, уларни зўр иштиёқ, ҳафсала ва кизиқиш билан назаридан ўтказар, қандай маънолар беришини тахминларди. Аммо битиклар маъноларини очавермасди. Ҳаммудани эса ҳайратангиз саркашлик бошқараётгандек эди...

...Шам эриб битаётганида ҳам у сополақларига тикилиб ўтирарди. Кўзлари қум тикилгандек ачишар, боши лўқиллар, вужудида мадор қолмаганди. Қанча вақт устахонада ўтирганини билмади. Энг алам қиладигани – битиклар сирини оча олмади. Ёзувларга тикилиб ўтираркан, ич-ичидан қўлидан ҳеч нарса келмаслигини ҳис қилди. Бобоси бу белгилар сирини ўзи билан олиб кетганига жуда-жуда афсусланди. Ёниб тугаётган шам шуъласига қаради. *Ҳамма нарса ана шу шуъла каби сўнаётгандек* туюлди унга.

Хира тортиб бораётган ёзувлардан маъно тополмаслигини англагач, беихтиёр бошини уюм қилинган сополақлар устига қўйди. Руҳи ва вужудига аллақандай енгиллик югурди...

Феруза осмон тоқини забт этган қуёш сахийлик билан нур сочади. Хузурбахш шаббода ям-яшил далалар, пальмазорлару узоқ-узоқларга ясланиб кетган узумзорлар ўртасида югуриб чарчамайди. Қут-барақа ёғилиб турган гўзал водий узра оппоқ-оппоқ булутлар соябон.

Кўчалар равон, текис, одамлар эса... хийла ўзгачарок. Бўй-басти, шакл-шамойили ўша-ўша, лекин уларнинг қарашлари, юриш-туришлари қандайдир ўзгача. Уларнинг нигоҳида кўркув йўк. Кўчадан илгарилаб юкориланса – кенг майдон. Бу ердаги манзара эса ҳайратланарли. Сон-саноксиз ҳайкаллар. Бари оппоқ мрамрдан йўнилган, қиёфаси, айниқса, нигоҳи бир хил. Худди икки томчи сувдек. Ҳозиргина кўчада кўрган одамларникидек. Лаблар истехзоли қимтилган, қарашларда озгина кибр, шунингдек: “Бор-йўғи шуми?” деган саволни ўқиш мумкин.

Нимадандир кўркиб, қўллари билан ўзини ҳимоя қилишга уриниб ортга тисарилган, кўзларида чексиз даҳшат муҳрланган *ўша ҳайкалчага* бу ҳайкаллар асло ўхшамасди.

Ҳайкаллар орасида кимдир кўриниш берди. Юриш-туриши жуда-жуда таниш. Боши куйи солинган, кетиб боради. У аста ортига ўгилди. Бу... Эҳудр эди. Кекса, елкаси букчайган қария эмас, айна кучга тўлган, барваста ва кўркам.

“Бу ерда нима қилиб юрибсиз?!” – сўради у.

“Ҳайкалларни тадқиқ этиб юрибман, бўғалоғим!” – жавоб қилди Эҳудр.

“Бу тошларнинг нимасини тадқиқ этасиз?”

“Ҳамма ўз қисматидан баҳс юритади, чироғим... Бу ҳайкаллар шу ҳазоранинг сурати!”

Бошқа сўз айтмай Эҳурд ортига бурилиб, йўлида давом этди. Ҳеч қанча ўтмай ҳайкаллар орасида кўздан йўқолди...

Ҳаммуда кўзини очганида қоронғи устахонада эканини сезди. Шам эриб битган, қаршисида бир уюм сополақлар. Вужуди жикқа терга ботган. Кўз олдида туши гавдаланди. Ҳайкаллар, бобоси ва унинг айтган сўзлари: “Ҳар ким ўз қисматидан баҳс юритади...” У бир муддат жим бўлиб қолди. Ҳайкалчани ясаганида ҳам шундай туш кўрган, бир-бирига икки томчи сувдек ўхшайдиган қариялар ҳам худди шундай дейишганди. Бу сафар эса бобоси... Бунда бирор маъно бормикин? Нега бундай туш кўрди? Беихтиёр нигоҳи сополақларга тушди. Балки шулар билан боғлиқ эмасмикин? Улардаги битиклар ҳамон ўз сирини очишни истамасди...

* * *

Қуролланган аскарларни кўриб Ёсида жуда кўркиб кетди. Норғул, мушаклари ўйнаб турган, лаблари қалин йигит олдинга бир қадам ташлаб, қаҳрли нигоҳини унга тикди. Ёсида уларнинг ким эканлигини дарҳол фаҳмлаганди. Олий ҳукмдорнинг раҳм-шафқат ҳиссидан маҳрум хос соқчилари. Ҳукмдор раъйига ўтирмаган ишлар қилган фуқароларни жазолаш шуларнинг зиммасида. Ёсиданинг оёқ-қўлидан мадор қочиб, паҳса деворга суяниб қолди.

– Ҳаммуда деган одам шу ерда яшайдими? – сўради йигит. Дағдағали гапиришидан соқчиларга бошлиқ эканини пайқаш қийин эмасди.

Ёсиданинг ортидан Ҳаммуданинг ўктам овози эшитилди:

– Менман!

Эрининг овозини эшитиб, ўзига келган Ёсида шошиб ортга ўгирилди. Ҳовлидан Ҳаммуда чиқиб келарди. Унинг нигоҳи қатъий, худди савашга кираётган жангчидек шахдам қадам ташларди.

Соқчибоши шунча йўл юриб келишга мажбур қилган одамни яхшилаб кўриб олиш мақсадида уни бошдан-оёқ кўздан кечирди. Дағал матодан узун кийим, теридан тикилган шиппак кийган Ҳаммуда соқчибошининг ғариб тасавуридаги фитначи ёки жинойтчиларга ўхшамасди. Соқчибоши бир муддат иккиланиб тургач, ортидаги аскарларга буюрди:

– Кўлини... боғланглар!

Қизик, авваллари у буйруқларни ҳиссиз, юраги ачимай бераверарди. Бу сафар эса ундай бўлмади. Юрагида қандайдир... ғашликни сезди.

Аскарлар Ҳаммуданинг кўлларини орқасига қайириб боғлаганларида Ёсида ўзига келди. Жонҳолатда ўзини эрининг устига ташлади. Аскарлар бир амаллаб уни эридан ажратиб олишди. Ҳаммуда кўзларидан дув-дув ёшлар оқаётган аёлига юзланди.

– Шахардан кет, Ёсида! – деди у.

Ёсида хайратдан қотиб қолди. Қулоқларига ишониб-ишонмай эрининг кўзларига тикилди. Бу сафар Ҳаммуданинг қарашлари мулойим эди.

– Айтганимни қил, тезроқ кет, – деди у яна.

Аскарлар Ҳаммудани ўртага олишиб, соқчибошининг ортидан йўлга тушишди.

* * *

...Синаар кенгликларидagi энг муҳташам бино – ҳукмдор саройи. Узоқдан қаралса қалдирғоч инини эслатадиган, авомнинг бир-бирининг пинжига тикилиб олган паст-баланд уйлари орасида сарой янада кўркам, улугвор кўринади. У баланд, кунгурадор девор билан ўралган бўлиб, тўрт тарафида шер боши туширилган биттадан дарвоза. Дарвозалардан фақат биттаси очилади, қолганлари доимо тақа-тақ ёпик.

Соқчилар қуршовидаги Ҳаммудани шу дарвозадан ичкарига олиб киришиб, саройнинг юқори ошёнига олиб чиқишди. Бу ер кенг зал бўлиб, алоҳида зийнатланган эди. Залнинг икки деворига илинган машъалалардан ичкари анча ёруғ. Оёқ остига ётқизилган, юзасига хафсала билан ишлов берилиб, силликланган тошлар, деворлардаги турфа афсонавий мавжудотлар тасвирланган кошинларда машъалалар аксланиб, ажиб жилваланар, залга хаёлий, одамнинг тасаввурига ҳам сигмайдиган манзара берарди. Шахардаги оддий фукаро хаёти бошқа олам бўлса, бу ердигиси тамоман ўзгача. Ҳаммуда ўзини бир дунёдан иккинчисига қадам қўйгандек ҳис қилди. Унга қарама-қарши томонда белигача яланғоч мулозимлар қўл қовуштириб, олий ҳукмдор ташрифини кутиб туришарди.

Ниҳоят, бошқа мулозимлари ихотасидаги ҳукмдорнинг ўзи ҳам кўриниш берди. У оғир қадам ташлар, қовоғи солиқ, қарашлари вазмин, гўё тузалмас хасталиқдан азобланаётган беморга ўхшарди. Мулозимлар унинг риюсида қадам ташлардилар. У Ҳаммудага эътибор бермай тахтига бориб ўтирди.

Ҳукмдорни энди кўраётган Ҳаммуда фукаро итоатини ҳам унутиб, унга қизиқиш билан тикилди. Замин камлик қилиб, осмонлар ҳукмдорлигига даъво қилган одам. Оддий фукародан ҳеч қандай фарқи йўқ. Осмонларга ҳукмфармолик қилиш унга нега керак? Шунда унинг кўз олдидан тушидаги ҳайкаллар ва улар орасида юрган бобоси ўтди. Айниқса, бобосининг сермаъно нигоҳи унинг кўз олдидан кетмай қолди. Гўёки унга нимадир демокчи бўлаётгандек. Қутилмаганда уни саросималик ўз забтига олди. Назарида... *устахонадаги сополақлар ўз сирини оча бошлагандек эди.*

Ҳукмдор тахтига ўтиргач, Ҳаммудага синовчан тикилди.

– Сенми ўша Эҳудр авлодларидан бўлган Ҳаммуда? – сўради у узоқ давом этган жимликдан сўнг.

– Ҳа, ҳукмдорим, – саройга келганидан бери энди бош эгиб, таъзим қилди Ҳаммуда.

– Сен ҳақингда кўп эшитдик, – давом этди ҳукмдор. – Шахарда ҳар хил бўлмағур гапларни тарқатаётган экансан, шундайми?

Ҳаммуда бефойдалигини билса-да, кўпдан бери дилини қийнаб келаётган ўйларни айтишни зарур деб топди.

– Ҳамма нарсада мен... қандай тушунтирсам экан, буюк қонуниятни кўраман. Доим бир вақтда куёшнинг чиқиши ва ботиши, кун ва туннинг алмашиши... ҳамма-ҳаммасида. Инсон буларнинг тартибини бузишга қодирми? Ҳеч! Ҳатто, мана, ўзанидан ошган Фурот олдида ҳам чорасиз! Шунда англайманки, инсон боласи оламда ҳокими мутлақ бўла олмайди. Сабаби, у ҳам ана шу қонуниятларга бўйсуниб яшайди. Инсоннинг дунёга келиши, ўсиб-улғайиб, қаригандан сўнг йўқлик дунёсига дохил бўлишида унинг чорасизлигини англаш, ўқиш мумкин.

Ҳукмдорнинг кўз ўнгида итоаткор фуқаро эмас, исёнкор одам бўй берди. Ҳукмдорнинг назарида бу одамнинг сиймосида вайронкор ва тажовузкор куч мужассам эди. Сония сайин бу куч улғаяр, унинг қаршисида эса ҳукмдор ўзини тобора ожиз сезарди. Бундан бир неча дақиқалар аввал Ҳаммудани измига бўйсундирган саросималик энди ҳукмдори мувозанатдан чиқарди. У бунга чидай олмай ўрнидан туриб кетди. Косасидан ирғишга тайёр кўзлари ола-кула бўлиб, қон қочганидан юзи кесак тусига кирди.

– Ўзингни ким деб ўйлаяпсан! – саройни бошига кўтаргудек бўқирди у. – Ҳамма гапларинг сафсата! Ер ва самога мен ҳукмдор бўламан! Мен! Мен!

Жазаваси кўзиган ҳукмдорнинг сиёқи Ҳаммудага жуда таниш кўринди. Уни ҳукмдорнинг сўзлари эмас, айнан таҳдидли кепатаси ҳайратга сола бошлади. Умида биринчи марта кўраётган бўлса-да, уни кўпдан бери танийдигандек эди. Уни аввал ҳам кўрган. Лекин қаерда, қачон? Бирок ҳеч эслолмасди.

– Минора – менинг кудратим! – давом этди ҳукмдор. – Минора бу менман!

У қўлини паҳса қилди. Шунда Ҳаммуда ҳайрат ва даҳшатдан қотиб қолди: ҳукмдорнинг бу ҳолати унга тушида кўрган ўша ҳайкалларни эслатарди! Худди ўша ҳайкаллар. Унинг юрак уриши тезлашиб, томоғи қуруқшади.

– Нега индамайсан? – ғазабнок сўради ҳукмдор.

Ҳаммуда унинг кўзларига тик қаради.

– Ҳукмдорим... бизнинг ўрнимиз ерда, самода эмас...

– Бас! – ҳукмдорнинг гулдурак овози деворларни титратгудек аксланди. Аъёнлар ва мулозимлар ҳукмдорнинг қаҳрли нигоҳини учратиб қолишдан чўчиб, кўзларини ерга қадашди.

– Қандай ҳаддинг сиғди менга қарши чиқишга?!

– Ҳукмдорим, мен асло сизга қарши чикқанам йўқ, – деди Ҳаммуда. – Мен сизга... – қутилмаганда у жим бўлиб қолди ва туйқус сўйлади: – Мен сизга... *азалий* ҳақиқатни айтдим.

Ҳукмдор итоат занжирини узган фуқаросини жаллод ихтиёрига топширмакчи бўлди-ю, сўнгги сонияларда аҳдидан қайтди. Қасос олишга улгураман, деган ҳаёлга борди. Тез орада минора битади, бунга шубҳа йўқ. Ана ўшанда ҳукмдор миноранинг энг юқори ошёнига кўтарилишини мана бу нобакор ўз кўзлари билан кўриши керак. Минорага кўтарилган авом орасида бу исёнкорга жой бўлмасин. Ва айтган бу беибо сўзларига афсус қилсин. Худди ғалаба қозонгандек, ҳукмдор ширин энтикди.

– Марҳаматимиз кенг, – деди у қутилмаганда ҳовуридан тушиб. – Жонинг ҳозирча омон бўлсин, истагимиз шу.

Аъён ва мулозимлар ҳукмдор ғазабидан тушганига анча енгил тортишди.

– Буни зиндонга ташланглар! – буюрди ҳукмдор.

Эшик ёнида қўл қовуштирган соқчилар дарҳол Ҳаммуданинг қўлларини орқага қайиришди-да, туртиб-суртиб ташқарига олиб чиқиб кетишди...

* * *

Кичкинагина туйнукчадан ичкарига сизган ёруғлик зах деворларни аранг ёри-тади. Агар шифтдан томаётган томчининг овозини демаса, ўлик сукунат ҳукмрон. Ҳаммуда бу ерга ташланганига қанча бўлганини ҳам эсидан чиқарди. Куёшнинг чиқишию ботиши унга фарқсиз. Сурати ичкарида, сийрати... бобосининг устахонасида. Кўз олдидан ўша битиклар ўтаверади, ўтаверади...

Охири ердан тош бўлакчасини олиб, деворга ўша битикларни тушира кетди. Устахонага тахланган сополаклардаги битиклар миясига шундоқ нақшланиб қолганидан уларни адашмай, бехато ёзарди. Орадан қанча вақт ўтганини билмади. Ортига бир қадам тисарилиб деворга қаради-ю, аввал кўзларига ишонмади. Унинг кўллари титрар, тили сўзга айланмасди. Ўша белги-ю битикларни қандай бўлса шундайлигича ёзгани ёки сополаклардаги бирор нуқтани ҳам қолдирмагани учун эмас, балки уларни тушунаётгани тилини боғлаган, мадорини олганди. Ишонгиси келмасди: у Эҳудрнинг шу дақиқаларгача махфий қолган матнлари сирини очганди! Ҳар бир белги, битикнинг маъносини тушунмоқда эди. Ўзини кўлга олгач, деворга аста яқинлашди. Титроқ кўли билан битикларни силаб, пичирлаб ўқишга тушди. Гўё битиклар ҳали замон яна маъносини яшириб оладигандек, ёзувлар мазмунини англашга улгурмай қоладигандек шошар, шошгани сайин тутилиб қоларди. Ниҳоят, сўнгги белгига етиб келиб, томоғи ақл бовар қилмас даражада қуруқшагани, аъзойи бадани жикка терга ботганини туйқус англади. Бобосининг битиклари машъум ба-шорат эди. Ёдида қолган энг сўнгги жумла лабларидан заиф ун бўлиб учди:

– “*Кейин одамлар Синаардан қувилдилар...*”

У бир муддат ўқиганларига ишонмай тургач, жонҳолатда ўзини эшикка урди. Қалин ёғочдан ишланган эшикни муштларкан, кичқира кетди:

– Ҳой, эшикни очинглар! Очинглар эшикни! Олий ҳукмдорга айтадиган сўзларим бор!..

Бироқ ҳеч ким уни эшитмади. Балки, эшитса ҳам эътибор бермади. У бу азим шаҳарда ёлғиз қолган эди. Буни алам билан ҳис қилган Ҳаммуда эшикка суянди. Шу алфозда қанча ўтирганини сезмади... Шитирлаган овоздан чўчиб, овоз келган томонга юзланди. Не кўз билан кўрсинки, ҳозиргина белги-ю битикларга тўлдириб ташлаган девордан... оппоқ матодан ридо кийган, кўзлари аввалгидек хира, сўник эмас, балки порлаб турган, қадди тик Эҳудр тушиб келарди. У худди зинадан тушиб келаётгандек салмоқ билан қадам ташларди. Ҳаммуда беихтиёр ўрnidан туриб, бобоси томон юрди. Эҳудр гўё ҳозиргина қаергадир чиқиб кетиб яна қайтиб келгандек набирасига бир қараб қўйди-да, қаердандир пайдо бўлиб қолган курсига ўтирди.

– Сени кўрганлар юз ёшга кирдимикин, деган хаёлга боради, болажоним, – деди у ёқимли жилмайиб.

– Мен... ҳали ўттизга ҳам кирмадим-ку...

– Айтаман-да... – Эҳудр ҳозиргина чиқиб келган деворга қараб, ўзининг матнларини таниганидан юзи яна-да ёришиб кетди.

– Буни қара, болажоним, сени шунчалар азобга қўяман, деб ўйламаган эканман, – давом этди у. – Охир-оқибат бу битикларнинг сирини очибсан-да, қойилман сенга!

– Наҳотки... наҳотки шаҳарнинг қисмати шундай бўлса?!

– Шаҳарнинг номи... *Бобил* бўлади, чироғим. Яъни, туғён ва кибрга берилган шаҳар.

– Нажот йўқми унга?

– Болажоним, Бобил ўзининг қисматини ўзи белгилади, – деди Эхудр. У ридоси остидан қатор ҳайкалчаларни чиқариб, Ҳаммуданинг қаршисига бирма-бир териб чиқди.

– Буларни танидингми?

Ҳайратдан Ҳаммуданинг тили боғланди. Ахир бу ўша... тушида кўрган ҳайкаллар-ку! Бобоси буларни қаердан олди экан? Ажаб, бировнинг тушидаги нарсаларни қўлда тутиб, уларни ёнма-ён териб бўлса-я!

– Эсингда бўлса ўшанда сенга “ҳайкалларни тадқиқ этиб юрибман”, деган-дим, эсладингми?

– Тушимдами?

– Ҳа.

– Эсимда...

– “Бу тошларнинг нимасини тадқиқ этасиз”, деб ҳам сўрагандинг. Қандай жавоб берганим ҳам ёдингдами?

– Ёдимда. “Бу ҳайкаллар шу ҳазоранинг сурати”, дегандингиз...

– Худди шундай, болажоним, Улуғшаҳар энди Бобил бўлди! – унинг кўзларига жиддий тикилди Эхудр.

Йигитнинг вужудини муздек тер қоплади.

– Фақат мана шу ҳайкалчагина омон қолади, – Эхудр кўйнидан бошқа ҳайкалчани олди.

Ҳаммуда ҳайратдан тошдек қотиб қолди: бу ўзи ясаган ўша ҳайкалча эди.

– Бу ҳайкалча Бобил ахлидан гувоҳлик бериб туради! – Эхудр шундай дегаж ўрнидан турди.

– Бу ердан кет, болам, сўнги сўзим шу!

У ортига ўгирилди. Белги ва битиклар битилган девор томон юрди.

– Тўхтанг! Тўхтанг! – қичкириб юборди у.

...У кўзларини очганида ҳамон эшикка суянганича ўтирарди.

* * *

Қамоқхона эшигидаги занжирнинг шиқирлашидан ўйлари тўзғиди. Эшик оғир сурилиб очилди. Аввал соқчи кўринди.

– Маҳқум, аёлинг келибди. Нарсаларни ол-да, гапни қисқа қил! – буюрди у.

Ҳаммуда эшик томон ошиқди. Остонада Ёсида кўринди. Унинг юзига кўрқув кўланка солган, кўзлари жонсарак эди.

– Нега шаҳардан кетмадинг? – Ҳаммуданинг биринчи айтган сўзлари шу бўлди.

– Нега?! Ахир сен шу ердасан-ку!

– Кетишинг керак, Ёсида, фурсат борида кетишинг керак! – эри гапларидан эс-хушини йўқотган одамга ўхшарди.

– Мени кўрқитма, азизим... – Ёсиданинг кўзларида ёш ҳалқаланди.

Кутилмаганда ташқарида нимадир гумбурлади. Чақмоқ чақиб, қамоқхонанинг куёш нурлари етиб бормайдиган олис-олис бурчакларини ҳам ёритиб юборди. Иккови чўчиб эшик томон қарашди. Шошқалоқ оёқ товушлари, кимларнингдир бақириқлари эшитилди. Бир муддат иккиланиб турган Ҳаммуда ташқарига чиқди. Қамоқхона нозирлари, соқчилари қаёққадир югуришарди.

– Нима бўлди? – эрига хавотирланиб қаради Ёсида.

– Нимадир бўлди шекилли...

Ҳаммуда гапини тугатишга улгурмади. Кутилмаганда қаршиларидаги девор аввал иккига ажради-да, ағанади. Кўз олдиларида қиёмат кўпаётган шаҳар на-

моён бўлди. Сония сайин куч олиб қутураётган шамол йўлида учраган нарса-ни чирпирак қиларди. Ҳаммуда беихтиёр ортига тисарилиб, худди унга кимдир хужум қилаётгандек қўллари билан ўзини ҳимоя қилмоқчи бўлди. Ёсиданинг хаёлига эри ясаган ўша ҳайкалча тушиди-ю хайрат ва кўркувда қотиб қолди. Шамол кутурганча ҳаммаёқни чанг-тўзонга ўрар, Ҳаммуда эса қўлларини кўтарганча қаёққадир илтижо билан тикиларди.

– Ҳаммуда! – Ёсиданинг асаблари бунга дош бермай қичқириб юборди.

Ҳаммуда аёлининг чинқириғидан ўзига келди. Чанг-тўзон пардаси ортида энди тоғдек қад ростлаган минора кўринди. У... бир томонга оға бошлаган эди! Йигит нафасини ютганича минорага тикилиб қолди.

– Қулаяпти... – пичирлади Ҳаммуда.

– Нима?! – ҳеч нарсага тушунмади Ёсида.

– Улуғшаҳар... Бобил қулаяпти!

Ҳаммуданинг кўз олдидан Эҳудрнинг сополақларидаги битиклар бирма-бир ўта бошлади. Эҳудр Улуғшаҳар устидан шафқатсиз ҳукм ўқиганди. Энди қулаётган минора устида бўрон қутурарди. Минорага гўё жон кириб, титраб-қалтирар, бўрон эса уни эрмак қилиб, увулларди. Ҳаммуданинг назарида қулаётган минора устида бўрон *рақсга* тушаётган эди! У сополақларидаги битикларни бақирганча такрорлай бошлади:

– Ерда улар тарқалдилар! Кўпайдилар! Ер камлик қилиб, самога кўз тикдилар! Кўприк-минора куриш васвас этди қавмларни. Кўприк уларни самога эмас, ер тубига элтди. Кўприк устида ғазабнок бўронлар рақс тушди...

У бир зум бўлсин тин олмасди. Бўрон кийим-бошларини торткилар, сочларини юлгудек бўлар, аммо у бунга парво қилмасди. Кекса Эҳудрнинг сополақларида битилган ҳар бир белги, ишорани ёддан айтиб қичқирарди. Булар Улуғшаҳар ҳазораси устидан ўқилган шафқатсиз ҳукм эди.

ҲУКМАТ

**Табиат дўшаниққа тоқат қил-
майди. Оғамлар ҳақиқатни билма-
ган жойларини уйдирмалар билан
тўлдиривади.**

Бернард ШОУ

НАЗМ

Икром ОТАМУРОД

1951 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тугатган. “Вақт ранглари”, “Жануб қушлари”, “Тўрғайли манзиллар”, “Уфқлар орти бепоён”, “Руҳимнинг қайғуси”, “Сен”, “Канглум, ўзинг”, “Тавр”, “Тағаззул”, “Муқаддар”, “Харитага тушмаган жой” каби шеърӣй китоблари нашр этилган.

Жадвал

Достон

*Киши билгайму, не сирри жаҳон бул,
Не сир эрмишки, нури ақду жон бул?*

Фаридуддин АТТОР

* * *

...Олам...

* * *

...Ҳар томон тахлитан ўзи бир олам...

* * *

...Қачондир
қачоннинг
қачони
қачон...

* * *

...Йўқлигида пайдо бўлган
бўлганнинг бўлган борлиги,
не эрса-да,
мавжуддир.
Борлигида пайдо бўлган
бўлганнинг бўлган йўқлиги,
не эрса-да,
нобуддир.
Ўзлигида пайдо бўлган
бўлганнинг бўлган ўзлиги,
не эрса-да,
ўзликдир...

* * *

...Заминнинг бир гарди эзилса мабод,
мабод бир зарраси узилса осмоннинг,
сирикса уммонинг мабод бир томчиси,
бамисоли,
бир пахсаси лат еб,
дарз кетиб,
девори ёрилган иморат тахлит
силкинади,
титранади,
тўлғанади,
қалкинади,
лопиллайди олам...

ҲУЗН САОДАТИ

Бу сўз мумтоз шеърятимиз саҳифаларида кўп учрайди. Ҳазрат Алишер Навоий бир ғазалларида: “Эй Навоий, ҳузн ила ўтқар қарилиг меҳнатин, Ким, йигитлик борди айшу шират айёми била...”, деб ёзган эдилар.

Бу сўз “Навоий луғати”да “қайғу, ғам, ҳасрат”, дея изоҳланган. Ўйлашимча, бу изоҳда ё “ҳузн” сўзининг дастлабки, зоҳирий маънолари акс этган ёки бугун қайғу, ҳасрат, ғам сўзлари ҳақидаги бизнинг тасавурларимиз бироз торайган, хиралашган. Навоий даврида, ҳатто, Оғаҳий замонида “ҳузн” ўта улкан, умумбашарий, самовий сатҳда тушунилган ва талқин қилинган. Бу тушунча олам ва одам ҳақида универсал мушоҳада юритиш воситаси бўлиб хизмат қилган.

Балки таниганим, имкон доирасида шахсиятини билганим боисдир, Икром Отамуроднинг “Жадвал” исмли достонини ўқиш асосида, шоирнинг ҳузн аксланиб турадиган қиёфаси, сўзлаш, шеър ўқишидаги ҳазин мусиқа бир лаҳза бўлсин хаёлимни тарк этмади. Ва достондан таралаётган оҳанг мени тасавуриmdаги мана шу туйнук орқали Навоий ва Оғаҳий оламига, ўша оламлар ичра мавжуд ҳузн уммонига олиб кетди.

Гапнинг бўлари, на романтика, на сентименталлик, на комиклик, на драматиклик, на трагикомиклик, на трагиклик ижодкорни, ҳузн оҳангичалик, мумтоз шоирларимиз кўтарилган мушоҳада ва мушоҳаба юксакликларига олиб чиқа олмайди. Чунки буларнинг ҳар бири қайсидир нозик ришталари орқали замин ва коинот оламига боғланиб туради. Бу сўнгсиз-саноқсиз ришталар симфониясини фақат ва фақат ҳузн олови куйдириши мумкин-ки, бугун соҳиби ҳузн бўлишининг мушуқлиги ва мураккаблиги шунда.

Тўғри, ҳузн феномени ҳамма вақт яшаган, яшайпти ва яшайверади. Фақат хоссавий мураккаблиги шундаки, қошиф пайдо бўлмагунча ҳузн қошиф бўлмай туради.

Ҳўш, унда, Икром Отамурод шеърятига бу оҳанг қаяқдан келиб қолди?

Фикри оживимча, бунинг икки муҳим асоси бор: бири қон ёди, иккинчиси улуг ёш фазилати. Қон ёди деганимнинг боиси шуки, Икром Отамуродни кўпдан таниганлар унинг қиёфаси, сўзлаш, шеър ўқиш мароми ва, ҳатто, қадам олишида ҳам ҳузн хоссасини англайдилар. Демак, ҳузн Икром Отамурод учун ота-боболаридан келаётган, бироқ маълум муддат унутилган, устини гард босган бўлса-да, бугун қайта уйғонган мерос, табиий, ўзгармас фазилатдир. Айни пайтда, ёш улғайган сари инсонда ҳузн қуввати галаба қила боилса, хайрдан далолат. Замон қозонида тўпланган, тишиб етилган тажриба, қуюлган ақл, шоирлик, шоирлик устидаги истеъдод қачонки, ҳузн шарбати балан йўғрилса, менимча, Икром Отамуроднинг “Жадвал”ига ўхшаш катта асар дунёга келади.

Очили, “Жадвал” ҳақида маълумот, кириш сўз, кутлов, мақтов каби нарсалар ёзиб бўлмайди. “Жадвал” – катта нарса. У ҳақда ўз ҳажми эмас (достон бор-йўғи ўн бир саҳифа), поэтик қўламига тенг махсус тадқиқот, яъни, бутун бошли китоб ёзиш керак. Аммо, бунга менинг кучим ҳам, имконим ҳам йўқ. Шунинг учун, ўқувчидан мени маъзур тутишини сўраб, достоннинг ҳузн доирасига мансуб баъзи фазилатларини санай оламан, холос.

“Жадвал”, аввало, тирикликдан моҳият излаётган, шу изланиш, изтироб, жунбиш ва жунунлар муқоясаси аро Яратган қудратини ҳис этган одам ҳақидаги достон. Ўйлашимча, достоннинг катталлиги ҳам, бадиийлиги ҳам, улкан ютуғи ҳам шунда. Зотан, “олам – жадвал, олам – поёнсиз поён”, дея олмоқ иқтидорини инсонга фақат У етказиши мумкин.

Дунё дунё бўлибдики, файласуф ҳам, физик ҳам, тарихчи ҳам, шоир ҳам шу жадвал ҳақида мушоҳада юритишига уринади. Кимгадир ҳузн мақоми насиб этса, жадвал ҳақиқатларидан бир нима қошиф этади. Юсуф Хос Ҳожиб, Низомий, Навоий, Фузулий, Маирибларнинг жадвалдан олган насибалари улғуроқ, мағриблик Шекспир, Гёте, Эйнштейн каби зотларга ҳам ундан нималардир теккан. Аммо бу жадвал чек-чегарасиз, ҳудудсиз коинотдан-да ҳудудсизроқ. Ундан сидқ ила улуш истаган ҳар қандай одам насибасиз қолмайди.

...Интилади
 хар бир гардини жойига қўймоқ изнида,
 хар бир заррасини жойига қўймоқ изнида,
 хар бир томчисини жойига қўймоқ изнида
 олам...
 ...Замин гиёҳлари
 сийраклашиб,
 қовжираб,
 қувраб ўралади,
 тобора,
 гирдоблар
 атнофига,
 чилвирига,
 арқонига.

Икром Отамурод бугунги адабий тилнинг торикқан биёбонлари аро ўзининг жадвал ҳақидаги мушоҳадаларини бадиият йўлида ифодалашга уринади. Аммо унинг нияти, мушоҳада олами, тўғривоғи, жадвал чексизлиги адабий тил сарҳадларига сизмайди. Шоир беихтиёр халқ тилига, шевага, мумтоз сўзлар хазинасига интилади. Сўз излайди. Сўзларни турли шаклларга солади. Маъно оҳангларидан шаклни, шакл сийратидан маънони топишига уринади. Дейлик:

...Қачондир
 қачоннинг
 қачони
 қачон...

сўзларини устма-уст бериб, жадвал йўли бўлмиш замон ҳақида нималарнидир англатмоқчи бўлади. Ёки:

...Лаҳза – ўйин,
 лаҳза – йўриқ,
 лаҳза – Ҳақ,
 лаҳза – ноҳақ,
 лаҳза – рост,
 лаҳза – ёлгон,
 лаҳза – бор,
 лаҳза – йўқ...

тарзида замон улушига сурат бермоқчи бўлади. Аммо лаҳзанинг суратини чизиши мумкинми? За-мон нима эканини унинг Эгасидан ўзга ким ҳам биларди? Шоир бунни яхши тушунади. Жадвални англаш мумкинмаслигини, у ҳақда фақат фикр юритиши, орзулаши, армон қилиши ва шу армон лаззатини туйиши ҳам улкан бахт эканига имон келтиради. Чизолмаган суратлари, ушалмас орзулари, ҳазин армонларини кўп нуқталарга жойлайди. Чунки шоир нуқталарда гап кўплигини, нуқталар маънога конлигини, нуқталар чексизлигини ҳузун мақомида ҳис этади.

... Жадвал – чарх...
 ...Жадвал – фалак...
 ...Жадвал – иқлим...
 ...Жадвал – изтироб...
 ...Жадвал – соғинч...
 ...Жадвал – хотира...

сатрларига эътибор қилинг. Ҳар икки томонида уч нуқта қўйилган бу сатрлар инсон ақлидроки учун низом мавжудлигини, бу низом эса чексиз низомнинг ичида эканини, шу низомни англаган, ўзини топган инсонгина буюк жадвал ижодкорини топиши, жадвал моҳиятига етишиuvi мумкинлигини таъкидлайди.

Албатта, юқорида айтганларим “Жадвал” дostonи ҳақида ўйлаганларимнинг бир улуши, холос. “Жадвал” муаллифига эса мушоҳада ва мушоҳаба камолоти, имон ва ҳузун саода-ти ёр бўлишини тилайман.

Узоқ ЖўРАҚУЛОВ,
филология фанлари номзоди

Осмон нужумлари мискин.
Сайёралари мунис,
махзун.
Уммон қаърида мўлтирар,
милтирар эмганиб,
тўлганиб мавжлар ноласи...

.....
.....
.....

...Одам
заминга бағрингиз берганмисиз ҳеч??
...Одам
ҳеч термилиб боққанмисиз осмонга??
...Одам
уммоннинг ақсосига ҳеч ўлтирганмисиз??
...Ёндош бўлсангиз,
мабод,
зардоб бойлаган дардингизни,
қайғунгизни,
ғамингизни сўриб олади,
алҳол,
алҳол,
ўзингизни
ўзингизга билдиради,
таништиради,
англатади шундай
замин,
осмон,
уммон...

* * *

...Олам...

* * *

...Қаеридир – шўрлаган тақир,
қаеридир – жимирлаган тоғ,
қаеридир – ёнаётган ўрмон,
қаеридир – силкинаётган метеорит,
қаеридир – портлаётган вулқон,
қаеридир – қуриган дайро,
қаеридир – номаълум қаер...

* * *

...Олам...

* * *

...Лаҳзада лаҳзанинг лаҳзаси лаҳза...

...Лаҳза – ўйин,
лаҳза – йўриқ,
лаҳза – Ҳақ,

лахза – ноҳақ,
 лахза – рост,
 лахза – ёлғон,
 лахза – бор,
 лахза – йўк...

...Лахза зимнида тов ташламай
 зинҳор-базинҳор,
 бир-бирига пойдор,
 изма-из йўналиб,
 тирғалиб,
 эргашиб,
 имдод учун,
 борлик учун,
 муҳайёлик учун жон тикиб,
 меҳр билан
 ўзаро,
 қатма-қат уланади фасллар...

* * *

...Олам...

* * *

...Оламга тикилиб,
 сер солиб қаралса бундок
 ҳеч нарса эмасдек
 туюлиши мумкин,
 мабодо,
 бўлмаса бағрининг қатида меҳр...
 ...Меҳр...
 ...Меҳр бўлса
 қандайиндир
 рух мавжуд эрур
 олам маконида...
 ...Олам маконида
 рух – сир.
 Рух сирнинг сирасинда...
 ...Рухнинг тоқ,
 қоқ,
 жуфт ришталарин улаб
 чигиб,
 қўшиб,
 боғлаб,
 тугиб ўзаро
 умид уйғотар,
 ихлос уйғотар,
 ғурур уйғотар,
 сидқ уйғотар,
 вафо уйғотар олам...
 ...Бордию
 сирасин эплаёлмайин
 кангулда

хира тортса,
ўча фуруғлик,
Ҳақ довуши,
саси сўнса
кангулда:
афсус- афсус- афсус,
тоб ташлаб,
сусайиб боради меҳр...

* * *

...Олам...

* * *

.....
.....
.....
...Олам – жадвал...
.....
.....
.....

* * *

.....
...Оламнинг борини айлайди бутун – жадвал...
.....

.....
...Оламнинг корига бўлади устун – жадвал...
.....

.....
...Оламнинг бағрига беради чирой – жадвал...
.....

* * *

...Жадвал замирида қадимий қадим...
.....

..... Сахро.....
..... Қўл.....
..... Қалъа.....
..... Водий.....
..... Сайёра.....
..... Коинот.....
..... Галактика.....
.....

* * *

..... Ҳабо.....
..... Тўзон.....
..... Вобаста.....

... Мудом қапталма-қаптал
етаклашиб,
чирмалашиб,
тиркалашиб,
йиртиқ этакларидан тутиб бир-бирин
яшаган,
яшамокда

ва
 яшагай кўз тикиб,
 от солиб,
 ўйноқлаб,
 йўртиб,
 хезланиб чаппа-рост
 минг куроқ,
 минг ямоқ арзга...
 ...Ҳабо – югурдак нўкари тўзоннинг.
 Тўзон – ҳабонинг шаъмуног беги...

..... Вобаста

..... Ҳабо

..... Тўзон

...Тўзон тўзгитади жадвални...

* * *

.....
 ...Жадвал – ҳодислар вуслати...

* * *

...Борган сари
 армонга айланаверади:
 яшалган маконлар,
 юрилган йўллар,
 кезилган манзаралар...

* * *

...Жадвал кенг эрур
 қай бир одамнинг
 нигоҳида,
 нигоҳида
 қай бир одамнинг
 тор эрур жадвал.
 Зотан,
 жадвал
 қай бир одамнинг
 канглуба макон тутса,
 кангулнинг
 жуғрофияси
 бўлгайдир,
 албатта,
 кенг...

* * *

...Олам майдонида
 ҳаракат қилади жадвал,
 арш сиймосида
 ҳаракат қилади жадвал,
 жадвал майдонида
 ҳаракат қилади олам,

жадвал сиймосида
 ҳаракат қилади арш...
 ...Вақт зипиллайди...
 ...Астраном излайди,
 топади,
 арш жадвалининг
 таркибидан
 янги-янги
 сайёраларни:
 заминга узагади,
 тугаштиради,
 бирлаштиради
 уларнинг ўзаро нигоҳларини;
 заминга улайди
 уларнинг ўзаро сийратларини;
 заминга боғлайди
 уларнинг ўзаро қисматларини...

* * *

...Жадвал – чарх...
 ...Жадвал – фалак...
 ...Жадвал – иқлим...
 ...Жадвал – изтироб...
 ...Жадвал – соғинч...
 ...Жадвал – хотира...

* * *

...Жадвал тузган сиралар...
 ...Тоғлари нураган тоғларини,
 саҳролари қакраган саҳроларини
 бир-бирига қадаштирар
 замин тубидаги
 боғичлари боғичинда...

* * *

...Олис замин...
 ...Олис осмон...
 ...Олис уммон...

* * *

...Қуёш – кундузнинг тожи...
 ...Ой – фалак тоқиға
 қадалган нуқра,
 шуъласини
 қора чодирға –
 тун зулматиға сочади,
 тўқади
 пойма-пой,
 беминнат...
 ...Юлдузлар – сеҳрли кўзлар.
 Зимистоннинг

* * *

...Битта нуктадан бошланар лахза,
 битта лахзадан бошланар нукта:
 нукта ўтади,
 лахза ўтади,
 дақиқа ўтади,
 сония ўтади,
 соат ўтади,
 кун ўтади,
 ҳафта ўтади,
 ой ўтади,
 фасл ўтади,
 йил ўтади,
 давр ўтади,
 замон ўтади,
 аср ўтади,
 эра ўтади...

...Вақт йўриғида,
 вақт сирасида,
 барибир,
 синоат жадвал...

* * *

.....

 Жадвал – поёнсиз поён

ҲУКМАТ

Ўзгар қигиришдан юз ўзгирмасанг,
 Йиманики қигирсанг, топасан.

Абдуҳолик ҒИЖДУВОНИЙ

НАСР

Усмон АЗИМ

Ўзбекистон халқ шоири. 1950 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Инсонни тушуниш”, “Ҳолат”, “Бахшиёна”, “Ўйғониш азоби” каби шеъррий тўпламлари, “Жоду” номли насрий китоби, “Адибнинг умри” драматик асари чоп этилган. “Алишер Навоий” киноқиссаси, “Севги” ва “Алтомиш” фильмлари сценарийлари муаллифи.

ИШХОНАДАГИ КЎРГАЗМА

Ҳикоя

Асрор Валиевич – ишнинг одами. Бугунги юмушни эртага қўймай, жон-жаҳди билан тиришиб ишлайдиганлар тоифасидан. У идорасига келиб тақаладиган юзлаб муаммоларнинг калаваларини қўлида маҳкам ушлаб туради. Бу калава чувалиб-чувалиб, адо бўлгунга қадар зинҳор-базинҳор кўздан қочирмайди. Дастурланган аллақандай машинадай бир меъёрда эринмай меҳнат қилади. Ҳамма нарсани эслайди, ҳамма нарсани билади, ҳамма нарсани назорат қилади. Унинг қўлидан ўтмай, бир парча қоғоз ҳам ташқарига чиқмайди. Калласи ҳам компьютернинг ўзи – керакли пайтда зарур рақамми, кўчирмами, чиқиб келаверади. Бир минг тўққиз юз эллик учинчи йил мамлакатда экин майдони қанча бўлган? Асрор Валиевич шифтга қараб бироз ўйланади-да, сўнг қоғоздан қийналиброқ ўқиётган каби ҳар бир сўзни дона-дона айтишга тушади: “Бир... миллион...” Фалон завод қачон ишга туширилган? Яна шифтга қарайди. “Бир минг...” Фалон йиғинда пистончи нима деган эди? Яна шифтга кўз тикади. “Хўш, ёзинг...” “Биз халқнинг манфаатини ўзимизнинг манфаатдан...” Уни яхши билмаганлар табло-мабло йўқми дегандай шифтга ҳам қараб қўядилар. Баъзилар китоб очиб, текшириб ҳам кўришган: ҳеч қандай хато йўқ! Рақамлар ҳам, кўчирмалар ҳам худди Асрор Валиевич айтгандай!

Айтишларича, Асрор Валиевич энгашган бошини илкис бир кўтарса, тепадаги кабинетларнинг полини бемалол тешиб чиқади. У ўша кабинетлардаги креслоларда ўтирса ҳам ярашади. Аммо ишга кўмилган бу одам бошини кўтаришни хаёлига ҳам келтирмайди. Шундоқ ҳам ундан негадир барча чўчийди, тепадагилар эса хурмат қилади. Идораларда бепوشна гапириш жонқуярлик намунаси сифатида расмга кириб кетаётган ҳозирги замонда ҳам унга ҳеч ким овоз кўтариб гапиролмайди.

У ходимлари билан ҳам тенг муомала қилади. Овозини пастлатмайди ҳам, баландлатмайди ҳам; бировни яқин ҳам олмайди, олислатиб ҳам юбормайди. Бу ўринда ҳам аллақандай машинага ўхшашлик сезилиб туради. Ишни дўндириб қўйдингми? Раҳмат. Расво қилдингми? Яна бир урин. Қўлингдан келмадими? Бошқа жойдан иш топишингга тўғри келади... Бировнинг ўртага тушмоғига ҳожат йўқ. Чунки бу тўнка ишдан бошқа ҳеч нарсани билмайди, ҳеч нарсани юзхотир қилмайди. Бундай вазиятда, айниқса, хушомадгўйларга қийин: раҳбарлар қўйнига кириб кетишнинг машқини олган бу кимсалар, янги ходимликларида

Асрор Валиевичнинг ҳам иссиқ бағрига бир-икки талпиниб кўрадилар. Аммо “акахон”нинг иссиқ бағри тугул, тафти уриб турадиган масофага ҳам етиб келолмай, бироз гангиб юришгач, ўзларига хос уддабуронлик билан, фаолиятларига мос кенг майдон ахтариб, бошқа идорага ишга ўтиб кетадилар.

Асрор Валиевичнинг айниқса, рангларни фарқлашда ажабтовур қобилияти бор. У “бу кўк”, “бу яшил” деб қўя қолмайди. У турфа нимрангларни, нимчорак рангларни ва ҳатто ниммингрангларгача кўради. Масалан, матоларнинг нухаларини кўздан кечирар экан, “бу биз келишгандай яшил эмас”, “бу аргувон тус бўлиши керак эди”, “хаворанг бундай бўлмайди” каби жуда кўп киска, лекин захарханда танбехлар айтади. Тажрибали мутахассислар унинг танбехларини ортиқча мулоҳазаларсиз, тақдирнинг ҳукмидай қабул қилишади. Чунки Асрор Валиевичнинг рангни сезишда тенгсиз эканлигини ичларида аллақачон тан олишган. Улар бир-бирларига нимтабассум-ла кўз уриштиришиб, “қойил” дегандай бошларини сарак-сарак қилиб қўйишади, холос. Баъзан янгилардан бирортаси ишонқирамай, андаза нухани пеш этиб қолган пайтлари ҳам бўлади. Бундай пайтларда Асрор Валиевич эътироз билдирмайди, фақат бу ҳақталабга кўрга қарагандай ачиниб бир назар ташлайди-да, “Ван Гог”ни чақиришларини сўрайди.

“Ван Гог”, идоранинг тан олинган қизиқчиларидан Шодмонбеков айтгандай, “сонда йўғу сифатда бор”лардан. Камгап, одамови, сочлари елкасига тушган, бир қадар исқирт кийиниб юрадиган бу одамнинг асл исми Боқибек. Идорада унинг нима вазифада ишлашини ҳеч ким билмайди. Лекин бўш ўтирганини ҳам ҳеч ким кўрмаган. Шиор ёзадими-ей, баннер ясайдими-ей, компьютерда сурат соладими-ей... Идорадаги ҳамма хоналарнинг дизайни ҳам шу “Ван Гог”нинг қўлидан чиққан. Бу хоналарнинг бирортасига иш билан кирган одам, “аммо... лекин... зўр-ку!...” қабилдаги сўзларни чайнаб, нимага келганини бирдам унутиб қўяди. Улардан баъзилари идораларини ёки уйини худди шу йўсинда ясантирмоқ орзусида Боқибекни “аренда”га ҳам олмоқчи бўлганлар. Аммо устаси фаранг уларнинг таклифини бош эгиб эшитгану, лекин ҳеч ёққа бормаган. Гапи ерда қолишга кўникмаган баъзилар қизишиб, катта-катта пул ҳам ваъда этишган. Боқибек тушунмагандай елка қисиб қўя қолган. “Бу болани кўйинлар, – деган гапи қайтмайдиганларнинг дунё кўрганларидан бири. – Пулга қизиқмас экан. Шунча пулни ваъда бериб турибмизу кўзи ялтирамади-я!” Боқибек баъзан беш-тўрт кун ишда кўринмай қолади. “Ичаяпти”, дейишади бу ёлғончи дунёда бирор-бир яхшилик рўй беришидан умидини узганлар; хали ҳам ғаройиб мўъжизалардан умидворлар эса, унинг “сурат чизаётганидан” башорат қилишади. Ходимлар бўлимининг бошлиғи Муяссар Қодировнинг қиёфаси эса бу кунлар жуда ўзгариб кетади: қовоғи осилади, ранги ўчади, ингичка лаблари янада ингичкалашади. Унинг юриш-туриши жангда ҳалок бўлган эри учун қасос ўтида ўртанаётган ёсуманними-ей, жодугарними-ей эслатади. У йўлакда дуч келиб, ҳол сўраганларга идорада тартиб қолмаганидан шикоят қилади. Сталин замонида бундай тартиббузар зараркундаларни турмага тикишганини телевизордан ўз қулоғи билан эшитганини аллақандай орзумандликда сўзлаб беради. Бизда эса!.. Идорада қизиқ воқеалар рўй бермаса, зерикиб қоладиганлар, Боқибекнинг шохи йўқлигини Муяссар Қодировнага эслатадилар. Бир парча қоғозга рапорт ёзиб, “катта”нинг олдига киришни маслаҳат берадилар. Муяссар Қодировна Ван Гогни шохли тарзда тасаввур этади, шекилли, бенажот қўл силтайди-да, жажлғайрат юришда ўз хонасига йўл олади. Унинг бўзариб кетган юзи энди кўкимтир тус ола бошлаганини барча аниқ кўради. Шу идора ҳам ўлиб кетсин, Ван... Нима

эди?... Ўша ҳам ордона қолсин! Нима, “катта”га рапорт ёзиб кирмаганми? Кирган. Бир эмас, бир неча марта кирган. Асрор Валиевич ўқиб кўргач, унинг кўзи олдида рапортни йиртиб, чиқинди қутига ташлаган! Бечора Муяссар Қодировна унинг бу ишини англишмовчиликка йўйиб, гап сабабсиз уч кун ишга чиқмай, меҳнат интизомини қўпол тарзда бузган Боқибек ҳақида кетаётганини айтган. Гап нима ҳақида кетяпти? Асрор Валиевич ўз одатига кўра ҳис-туйғусиз, бирор-бир сўзга урғу бермасдан сўраган бўлса ҳам, жеркиниброк гапиргани ҳар ҳолда сезилган. Меҳнат интизоми учун жон куйдириб турган содда Муяссар Қодировна буни пайқармиди! Боқибек-чи... Нормуродов... Ван Гунгми... Ўша алкаш уч кундан буён... У охиригача гапиролмаган. Бошлиқнинг лабида зоҳир бўлган билинар-билинемас заҳарханда табассумга назари тушгач, миясида фикри бир дамда чалкашиб, ноқулай тортиб, сўздан тўхтаган. “Сизга бир топширик бор”, деган Асрор Валиевич. Муяссар Қодировна шоша-пиша қалам-дафтар олиб, ёзишга чоғланган. Хўш?... Бундан буён Боқибек Нормуродовнинг устидан шикоят билан бу кабинетга кирманг. Нега? Ахир... Тушунмаган ишингизга аралашманг... Шу алкашни тушунмайдимми? Тушунмайсиз. Боринг. Ван Гунгларингиз билан шуғулланиб юраверинг. Ҳа, айтгандай одамларни таъкиб қилишни ҳам бас қилинг. Бу ер ЦРУ эмас, идора. Одамлар эркин ўтириб, эмин ишлаши керак...

Муяссар Қодировна ер билан битта бўлиб чиқиб кетган. Айниқса, бироз вақт ўтгач, Шодмонбековдай тилининг суяги йўқлар орқаворатдан унга ҳам “Ван Гунг” деб лақаб қўйиб олганларини сезган. Булар Муяссар Қодировнанинг илдизи қаерга бориб тақалишини билмайдиларми? Билишади. Билиб туриб гапиршади. Умрида бирор бир китоб ўқимаган Муяссар Қодировна яна телевизорда эшитган Сталин замонини эслайди.

Хуллас, Асрор Валиевич йўқлагандан кейин Ван Гог кабинетга салом-аликсиз кириб келади. Бошлиқнинг имосидан сўнг, андазага ва бошлиқнинг эътирозига сабаб бўлган матога бир қур назар ташлайди-да, бош чайқайди. Бу ҳаракат – унинг қатъиян қарор чиқаргани. Асрор Валиевич Ван Гогни саволга тутди. Нима бўлган экан? Шу... Нима шу? Бу мато андазадагидай мовий эмас. Нега? Технология бузилганми? Йўқ. Нима бўлган? Бўёқни аяшган.

Бошлиқ Боқибекка жавоб беради-да, у билан баҳслашишга журъат этган ҳақталабга ўгирилади. Нима деди? Бўёқдан тежалган дедими? Жайдари тил билан айтилса, ўғирланган... Ҳақталаб нодон нимадир демоқчи бўлади. Аммо Вали Асрорович чилла аёзининг нафаси уфуриб турган бир қараш билан унинг тилини танглайига ёпиштириб қўяди. Сўнг аллақандай беҳис – ўша машина овозда бир текис гапира бошлайди: “Ё бу соҳанинг одами эмассиз, ё ишлашни билмайсиз, ё фирибгарсиз, ё фирибгарларнинг қўлида ўйинчоқсиз! Илтимос, эртага соат ўнда тахминларимнинг қайси бири тўғри эканлигидан мени ҳам хабардор этиб қўйинг... Хўш, энди навбатдаги масалага ўтамиз...”

Бутун мамлакат бўйлаб шох отган бу идорада иш тиғиз, ҳатто аллақандай залворли. Масъулиятнинг зилини барча хизматчилар ҳар дақиқада елкасида сезиб ишлашади. Бу ерда вақт ҳам аллатовур зич бир тарзда ўтади. Вазифа аниқ эканлигидан пайдо бўладиган қизгинлик бу ерда яралиб, идорадан ташқарига ловуллаб чиқади. Аммо барибир иш залвори одамларни толиқтиради. Шунда бир хилликка яна Ван Гог аллақандай ўзгача бир ранг киргизади.

* * *

Эрталаб ишга келган одамлар ишхонанинг фойеси ва йўлаклари бирдан ўзгариб, ажабтовур тусга кирганини ҳис қиладилар. А!.. Деворларда расмлар...

Ранго-ранг, турли-туман расмлар! Улар ўзга дунёлардан келган мўъжизалар каби атрофга билинар-билинемас – аллақандай сирли мавжлар тараб турганини ҳамма бирдан сезади. Идоранинг бирор ходими одатдагидай шошиб хонасига ўтиб кетолмайди. Суратлардан оқаётган мафтункор куч уларни беихтиёр тўхтатади. Ҳамма суратларни томоша қилишга тушади. “Жуда зўр экан!”, дейди кимдир, кимдир вақт топиб, музейларга бормаганидан афсусланади, кимдир жимгина “Қойил!” дегандай бош чайқайди. Коллежни битириб, бу идорага яқиндагина ишга келган ёшгина қиз – Жасмина фойега кирган заҳотиёк, деворларга бир қарайди-да, бирдан қувончдан ярқираб, “Вой!” деб юборади. Нафақа ёшидан ошиб, ишдан бўшатилишини кўрқибгина кутиб юрган Жўра Олимович эса “Бизлар ҳам юрган эканмиз”, дейди юз-кўзи ёришиб. У негадир тетик тортади. Бош ҳисобчи Жамила Ғафуровна эса, кип-қизил гуллар акс эттирилган натюр-мортга тикилганча кўзлари ёшланади. Аёл кўзёшларини билдирмай артаркан, қачонлардир унга совға қилинган қирмизи гулдастани эслайди. Гулдастанинг ранги шу қадар нафис, шу қадар жозибали эдики, кейинчалик бирор-бир анвойи гул ўшанда туйган шавқини унга ҳадыя этолган эмас. Кўнглида ҳозиргача ярали қонга менгзаб яшовчи гулларни ҳаётда ҳеч қачон учратолмади. Мана энди ўша гулдаста рамкага солинган мана бу суратдан, тирикликдан тирик бир аснода, унинг кўз олдида ловуллаб турибди...

Ходимлар ўзларини ҳамшиагидай тутишга ҳаракат қилишади, аммо аниқ фикр-лашдан бошқа ҳеч нарса йўламайдиган бу ишхонада нимадир ўзгаргани шундоқ сезилиб туради. Топишнингми, йўқотишнингми, ёхуд соғинчнингми – армонли бир сурурнинг бўйи ҳавони тутган, бу ҳол кўнгишларни майда-чуйда ташвишлардан бирдам озод этиб, одамлар унутиб юборёзган хурликками-ей, чексизликками-ей – аллатовур кўнгил йўлига чорлаётгани тобора аён бўлиб боради.

Бу хатарни барчадан аввал Муяссар Қодировна пайқайди.

– Иш вақти бошланди! – дейди у аллақандай расмий, бир қадар роботнинг овозини эслатадиган қуруқ товушда.

Ҳамма ўзига келади. Чунки деярли тириклик аломати сезилмайдиган бу овознинг оҳангида аллақандай пинҳон ваҳима бор эди. Бу овоз – темир мантиқли қонунларнинг, улуғвор идораларнинг, деразасиз мошиналарнинг, погонли одамларнинг – инсон тақдирини бир имо билан ҳал этадиган даҳшатли қудратнинг шу ергача етиб келган оқоваси эканлигини ҳамма билади. Ходимлар азиз бир нимадан айрилиб қолаётгандай юраклари ачиб, суратларга яна бир қур назар ташлаган кўйи, негадир хижолат тортиб, хоналарига тарқашга ҳозирланадилар ва... бирдан тараддудланиб тўхтайдилар. Биров шоша-пиша кўлини кўксига кўяди, бировнинг юзида ясама кулги жилваланади...

Фойега Асрор Валиевич кириб келади. У одатдагидай, ходимларнинг саломига йўл-йўлакай алик олганча, шиддат билан йўлак тўрида жойлашган кабинети томонга йўналади. Аммо бир-икки қадам босгач, нимнигоҳи билан деворлардаги расмларни пайқайди-да, шиддати пасайиб, тўхтайди. “Адашмадимми?” деган аснода деворларга бетартиб осилган расмларга негадир гарангсиб қарайди... ва ўзгара бошлайди. У лаҳзада атрофидаги одамларни, ишхонани, ишхонага нима келганини, мартабасининг виқорини – ҳамма нарсани тамом унутади. Ҳатто атрофдагиларга у ўзининг кимлигини ҳам эсдан чиқараётгандай туюлади. Ходимлар уни аллақандай бир тарзда ичидан нурлана бошлаганини ва ҳозир юракларни не ажиб кўйларга солган деворлардаги расмларга нимаси биландир ўхшай бошлаганини ҳис қиладилар. Асрор Валиевич, суратлардан кўз узма-

ган холда, унга машинанинг олдида пешвоз чиқишга улгурмаган, шу сабабдан ортиқча шошиб, йўлакдан югургилаб чиққан ёрдамчисига плашини ва портфелини нимбеҳуш бир ҳолатда узатади-да, суратларни ютоқиб томоша қилишга тутинади. Қачонлардир ўлиб кетган азиз одамани ногаҳон тирик учратиб қолган каснинг қарахт ҳайронлигига менгзаш бу ютоқиш унинг бутун вужудини қамраб олган – у ҳадеб ютинади, бурни ва пешонасида реза тер пайдо бўлади.

Негадир жимлик чўқади. Асрор Валиевич бу жимликни ҳам сезмайди. Муяссар Қодировнани эса энди беихтиёр бошликни ҳаяжонланиб томоша қилишга тушган одамлар хавотирга солади. Улар негадир ҳозиргина суратга лолу ҳайронликда термилишгандай бошликка тикилиб қолишган эди. Хуллас, бу ерда ходимлар бўлими бошлигининг фаҳми етмайдиган нимадир рўй бераётгандай... “Нима, раҳбар ҳайвонот боғидаги маймунмидики, улар томоша қилишса!”, деб кучи етганича ўйлайди аёл.

– Иш вақти бўлди! – дейди у энди қатъийлик билан.

Муяссар Қодировна бу гапини кўпроқ бошлиқ эшитишини хоҳлайди. Аммо Асрор Валиевич эшитмайди.

Унинг овозининг темир жаранги фақат ходимларни хушёр торттиради. Улар фойени қамраб олган, аллақандай нафис ва соғинчли бўйларга тўлган хавони тарк этгилари келмай, истар-истамас, икки тарафга шох отиб кетган йўлакларга таралдилар. Бошлиқ эса картиналарни бирин-бирин томоша қиларкан, вақт ўтаётганини сезмайди. Ҳар кун эрталабки қисқа мажлисга кўниккан катта-кичик раҳбарчалар дафтарчалару ручкаларини ҳозирлаб, одатдагидай, Асрор Валиевичнинг қабулхонаси тарафга йўналадилар. Аммо бошлиқ ҳамон фойеда эканлигини кўришиб, аросатда тўхтаб қолишади. Муяссар Қодировна энди бу қуюшқондан чиқишга жиддий аралашмаса бўлмаслигини жону танига сингиб кетган теран масъулият билан ҳис этади. У одамларга қўли билан “йўқолинглар” ишорасини қилади. Уларнинг ғойиб бўлганига ишонч ҳосил қилгач:

– Асрор Валиевич... – дейди юрак ютиб. – Асрор Валиевич...

Бошлиқ унга қайрилиб ҳам қарамайди. Фақат расмлардан кўз узмаган аснода, бутун вужуди билан оғриниб:

– Жим, – дейди. – Жим!..

У расмларни навбат билан, синчиклаб томоша қила бошлайди. Айниқса, бир картина рўпарасида узоқ ушланиб қолади.

...Булутсиз осмон. Ҳувуллаган дашту кир. Қип-яланғоч. Ўт-ўланни ёзу куз аллақачон янчиб, вақтга совуриб юборган. Бир четда аҳён-аҳёнда ўтадиган машиналарнинг изи қолган жайдари тупроқ йўл. Йўлнинг четида бир қишлоқи чол невараси билан мошина кутиб ўтирибди. Эгнида чопон. Бошида салла. Невараси ҳам чопонгинада. Улар жуда митти тасвирланган, ҳатто юз-кўзлари ҳам кўринмайди. Аммо уларнинг бу ушоқ тасвирларидан аллақандай интиқлик, интизорлик, шу билан бирга юракни орзиқтирадиган номаълумликнинг хавоси таралмоқда... Умри шу дашту қирларда ўтган чол неварасини қай тақдир сари бошламоқда? Улар қаерга кетяпти? Кимни кутишяпти? Уларнинг бошидан не савдолар кечади? Нечун бунчалар ҳасрат? Дала-даштнинг сукунатига қоришган бу кексалигу ёшлик аллақандай чексиз қамровли кудратнинг чангалида нега бу қадар соме турибди? Тақдир уларни қайга учириб кетади?..

Бирпасдан сўнг Асрор Валиевич илкис безовталанади-да, кўзларини расмдан узолмай, бир қўлини ортига чўзиб, кўрлар каби ниманидир бетоқат излашга тушади:

– Қани! – дейди у бесабрлик билан. – Қани!..

Муяссар Қодировна ҳеч нарсани тушунмай, лекин ташаббускор ходимга хос

шижоат билан бошлиқ сўраётган нарсани муҳайё қилгани йўлакка отилади. Аммо бу бемаънилик югуришининг муддаосини ўзи ҳам англамай, тўхтаб қолади:

– Асрор Валиевич! Нимани олиб келай?

Бошлиқ ўзига ўхшамай ғижинади:

– Қанақа “нима”?.. Ван Гогни топинг!

Илоё, шу Боқибой Ван Гунг бўлмай адо бўлсин! Шунга шунча ваҳима-я! Юргандир-да бир очик лаҳатда, ипириски тортиб! У тартиб-интизомни писанд қилармиди! Ўзи хон, сояси майдон! Мушугини “пишт” деб бўлмаса! Ишдан ҳайдаб бўлмаса!..

Бу сўзсиз монолог Муяссар Қодировнанинг аламли юрагидан бир “тиз” этиб, товушсиз отилади... ва шу заҳотиёқ ходимлар бўлими бошлигининг кўзи Асрор Валиевич томон шарпасиз юриб келаётган Ван Гогга тушади. Вой, қуриб кетгур! Арвоҳга ўхшамай, баттар бўлгур! Осмондан тушдими?

– Топибсан! – дейди Ван Гогга аллақандай ҳаяжонланиб бошлиқ. – Жуда то-пибсан! Яйдоқ куз бўлгани ҳам яхши! Мезонлар учадиган пайтда, а?

– Сездингизми? – дейди Ван Гог кўзлари беозор нурланиб. – Албатта, мезон-лар учиб юрибди-да!

Сўнг жиддий бир тарзда кўшиб қўяди:

– Буни кўрган кўради!..

Муяссар Қодировна ҳам картинага илк бор кўз ташлайди. Бу иккови уни мас-хара қилишяптими? Мезон қани? Жинни-пинни бўлиб қолишмаганми?

– Шамол-памол йўқ! – баттар қувонади Асрор Валиевич. – Мезонлар ҳавода беҳушгина сузиб юрибди...

– Ҳа-а!.. – дейди бошлиқнинг тушунаётганини маъқуллаб Боқибой. Кейин аллақандай ўйга толиб гапира бошлайди. – Бу картинани, шу... каттароқ қилиб чизиш керак эдим-ей! Ўшанда яна-да...

– Йўқ! – кескин эътироз билдиради бошлиқ. – Шу холида яхши! Умуман те-гинманг! Ўзи Худо берган нарсалар бўлади! Бу картинани сизга Худо берган! Тегманг! Бузасиз!

– Энди... – сўз ахтариб каловланади Боқибой. – Яна-да... картинада ҳаво мўл бўлардим, деб ўйлаяпман-да...

– Э, дунёнинг ҳамма ҳавоси бор, бу картинада...

– Шошманг-да... – Ван Гогнинг тилига яна сўз келмайди.

– Бу-за-сиз!

Боқибой кўнмай бош чайқайди. Асрор Валиевич негадир қувониб, Боқибойнинг елкасидан кучади:

– Юринг, ичкарида гаплашамиз! Юринг!..

Бошлиқ ажиб бир ғайрату шижоатда Боқибойни елкасидан қўйиб юбормай, кабинетни томон бошлайди.

Муяссар Қодировна серрайиб қолади. Сўнг йўлакдан чиқиб келаётган бош ҳисобчи Жамила Ғафуровнага кўзи тушади. У ходимлар бўлимининг бошлигини кўрмагандай ўтади-да, тескари турганча, қирмизи гуллар чизилган картинани то-моша қилишга тушади. Юзи кўринмаса-да, бош ҳисобчининг ҳаяжон гирдобиди тўлғонаётганини, чукур-чукур нафас олганини; ҳатто зўриқишини босиб, бе-сас хўрсинишга ҳаракат қилаётганини Муяссар Қодировна ҳис қилади ва ногоҳ унинг елкаси титраётганини кўради.

– Нима бўлди?

Муяссар Қодировна шошганча бориб, бош бухгалтернинг елкасига астагина кўл ташлайди:

– Нима бўлди?

Жамила Ғафуровна аллақандай қарахликда бурилиб, танимагандай унга қарайди. Кўзлари жикка ёшга тўлган. Сўнг илкис ўзини қўлга олиб, ёшларини шошиб артади:

– Ўзим... – дейди жилмайишга ҳаракат қилиб. – Ўзим...

Аммо ичини ўпириб келаётган ўкирик юзларини қийшайтириб юборади. У бош эгганча, йўлакка отилади.

* * *

Шу кун идорада маром бузилади. Натижада антиқа воқеалар рўй бера бошлайди. Аввало, бу идора пайдо бўлганидан буён ўтказиладиган, нафас олиш каби одатий ҳолга айланиб қолган эрталабки йиғин ўтмай қолади.

Қабулхонага одатдагидай биринчи бўлиб Шодмонбеков бош суқади ва ҳамшаги ҳазили билан котибага мурожаат қилади:

– Ёсуманхон, – дейди у кабинетга имо қилиб. – Кираверайликми?

Котибанинг пешонаси тиришади:

– Юз марта айтаман, Зафар Расулович, меня зовут Жас-ми-на!

Шодмонбеков ҳам юзинчи бор гапидан қайтмай, такрорлайди:

– Ўзбекчаси “Ёсуман” бўлади-да, онажоним! Давлат тилида айтаяпман!

– Ну, что мне теперь делать? Родителларим ўрисча ўкиган...

– Майли, онам, майли... Фақат мустақил бўлганимизга ҳам, мана, йигирма йилдан ошиб қолди-ёв... Шу исмингизни ўзбекча қилиб, ёздириб олинг, тамом-вассалом!

Котиба баттар тутоқади:

– “Ёсуман” деб ёзолмайман! У, ахир ўзбекчасига, оқазывается... Нақа... “Жодугар” дегани ҳам экан-ку!

Шодмонбеков хандон отиб кулади.

– Ёсуман шунақа гул, онам. Унга қўнган ҳашарот қайтиб учолмайди. Ёпишади-қолади. Сехрлаб ташлайди. Худди сизнинг ўзингиз! Сизга ҳам бир кўзи тушган ишқингизда жодуланиб, адо бўлади! Сиз эса уларга ҳашаротга қарагандай ҳам қарамайсиз! Воҳ, қанча одам кўйингизда ҳашаротдай ўлиб кетди!.. Эҳ, Ёсуманхон! Ёсуманхон!.. – у яна Асрор Валиевичнинг кабинетига имо қилади: – Кираверайликми?

Жасмина постда тургани эсга тушгандай, бирдан жиддий тортади:

– Йўқ, – дейди у ва компьютерда қандайдир бир матнни жадал тера кетади. Бу – котибанинг “гап тамом, ҳазил тугади” дегани эканини ҳамма билади. Аммо эрталабки йиғинни бекор қилиш...

Шодмонбеков ҳам ҳазиллашишни унутади:

– Ҳозир... мажлис!

Жасмина вазиятнинг аҳамиятига мос сукунат сақлайди.

– Асрор Валиевич, – дейди у сўнг негадир қизишиб. – “Ҳеч кимни киргизманг”, деди! Мен: “Ҳозир пятиминутка”, сказала. “Ўзбекчани тушунмайсизми?” деди у киши... Ну, дался мне этот узбекский!..

Жасминанинг бармоқлари негадир жуда жадал ишлай бошлайди.

Шодмонбеков нима бўлганини тушунолмайд гарангсирайди. Ахир бу идорада йигирма йилдан буён хизмат қилади. Худо берган иш куни шу йиғин билан бошланган. Бу йиғин кайфиятингу кўнглингга қарамасдан, “аввал мендан ўтиб ол, қолганини кўрамиз” йўсинида безрайиб, худди тақдирнинг тавқи лаънатидай нақ саккиз яримда йўлингни қароқчидай тўсади. Бунинг устига анаву Асрор Валиевич!.. На бир ҳазилни билади, на бир хуш гапни... Худди мошинанинг ўзи! Ундан кўра темир билан, тош билан мажлис ўтказган яхши! Ҳар ҳолда уларнинг кўзи йўқ. Бошлиқнинг кўзи! Бир совуқ қараса, музнинг бир ҳафта эримайди!.. Энди қандай қилиб?..

Хохласа ҳаммани гап билан ўтқизиб кўядиган, хохласа мутойиба билан кўнгилларни баҳор қиладиган Шодмонбеков бирдан довдирайди:

– Мен... нима қилай?

Жасмина бирдан ишдан тўхтади:

– Зафар Расулович... Как-то... нақа.. а? Не то!...

– Онам, ичкарида бирор одам борми?

Жасмина давлат аҳамиятидаги сирни ошкор этишга чоғлангандай чуқур нафас олади. Клавишларни ўзлари топиб ишлаётган бармоқлари кескин тўхтади.

– Бор! – дейди у. – Бор! Ану... Как его... Ван Гог! Они так бес-се-дуют!... Шунақа гаплашишяйти-и-и!...

– А-а...

Шодмонбеков бирдан ниманидир фаҳмлайди. У дуч келмагани аллақандай ҳақиқат бу ишхонага оралаб қолганини, бу ҳақиқатни фақат ичкаридагилар – мажлисни бир тийин қилиб ўтирган Асрор Валиевичу суратлар осиб, фойени сеҳрли бир масканга айлантирган Ван Гог англашини; улар ҳозир бу англамоқнинг шавқида масту аласт суҳбат кураётганларини негадир юраклари орзиқиб тасаввур қилади. У Жасминанинг ҳам аллатовур хаёлланиб турганини кўради.

– Яхши бўлди-я, Зафар ака? – дейди қиз алланечук бўлиб. – Суратлар... Как хорошо!..

– Нимасини айтасиз!..

Шодмонбеков мана шу юрак орзиқиши етагида ўрнидан хаёлланиб туради-да, кўкси нотаниш – фараҳли ҳавога тўлиб, фойега қараб жўнайди.

У суратлар осилган фойе ҳам мана шу нотаниш ҳаво билан тўлганини, бу ҳаво фойедан тошиб йўлакка, хоналарга, кабинетларга – бутун ишхонага ва хатто хизматчиларнинг юракларига ҳам сочилиб бораётганини; ишхонанинг деворларидан ошиб ўтиб, тушунуқсиз соғинч ва ҳазинлик сочганча дунё бўйлаб таралиб бораётганини ҳам ҳис қилади.

Жасмина эса шу алланечук кайфиятда ўтириб қолади. Боши қушга айланиб, бехос учиб кетаётгандай калласини икки кўли билан маҳкам чангаллайди. Кўзларини юмган тарика, бор бўйича ўзига чўкиб, ўйга толади. Сўнг ногоҳ ёнғин хизматига фалокатдан хабар берадиган одам ҳовлиқишида шошилиб, телефон рақамларини тера бошлайди.

– Алло... Алло!.. Мени кечир!.. – дейди у ўртаниб телефонга. – Прости!.. Мен айбдорман!.. Нима? Встретимся? Кўришамизми? Қарда?.. Тушунарли! Могу! Бораман! Ҳозир жавоб оламан-да, югураман! Бегу, жоним! Бегу!..

У шошганча ўрнидан туради-да, Асрор Валиевичнинг кабинетида қараб юради. Сўнг “э, нима бўлса, бўлар” кабилида қўл силтаб, йўлакка, йўлакдан одамлар суратларни томоша қиладиган фойега, фойедан гўё йиқилиб тушаётган осмонга кўзи тушгандай ваҳимада турган Муяссар Қодировнанинг ёнидан югургилаб ўтганча уни кутаётган, соғинаётган, ўртанаётган ташқарига йўл олади.

* * *

– Ниҳоятда қувондим, – дейди Асрор Валиевич хонасида чир айланиб юрак экан. – Зўр! Бунақа бўлади деб ўйламаган эдим! Қойил! Фақат... у суратни бузманг!

Ван Гог бошлиқни танимади. Бу сўздан кўнгил бўйи уфуриб турган одам қайдаю, Асрор Валиевич қайда! Тўғри, Асрор Валиевич уни жуда хурмат қилишини, хатто меҳр билан ардоқлашини у ҳамиша сезиб, кадрлаб юрган, аммо унинг ичидан куёш чиқиб келаётгандай порлаб туришини биринчи бор кўрапти! Гўё қаршисида самимият таратиб кўнгилнинг ўзи сўзлаётгандай!

Ван Гог беозор жилмаяди:

– Йўқ... Мен сезиб турибман-да, агар...

– Мен ҳам сезиб турибман! – Асрор Валиевич ижодкорларда бўладиган кизгинликда унинг гапини шартта кесади. – У мукамал сурат! Тушинаясизми? Му-кам-мал! Қош қўяман, деб, кўз чиқариб қўясиз!..

– Э!.. – Ван Гог ҳам илкис ўрнидан туриб кетади. – Чалалиги бор-да!..

– Бу асар, – Асрор Валиевич Ван Гогнинг қаршисига баҳс мавжида юриб келади. – Мана шу чалалиги билан гўзал!..

Энди Ван Гог ҳам қаршисида бошлик турганини тамом унутиб қизишади:

– Тавба, чала асар ҳам мукамал бўлар эканми?

Асрор Валиевич ҳам нимадир демоқчи бўлади, аммо бирдан жиддий тортиб, Ван Гогнинг кўзига тик қарайди:

– Ичмаймизми?.. – дейди у зўрикиброк. – Йигирма йилдан буён ичмаганман. Аммо ҳозир... бир ўтирайлик!

Ван Гог юзида яна беозор жилмайиш пайдо бўлади.

– Майли, – дейди у бошлиқнинг гапидаги зўриқишни илғамагандай ва ташқарига қараб йўналади.

– Тўхта!

Асрор Валиевич бурчакдаги деворга ўрнатилган сейф ёнига шахдам юриб боради-да, аллақандай ғайрат билан мурватларни “шарак”латиб бураб, эшикни очади. Бир пачка пул олиб, Ван Гогга узатади.

– Ол! – дейди у ғайрати кўзиб. – Бир ўтирайлик!.. Газак олишни ҳам унутма.

Ван Гог пулни олади-ю, негадир иккиланиб туради.

– Балки... – дейди бошлиққа синовчангина назар ташлаб. – Ташқарида, бирор пасткам жойда ўтирармиз...

Асрор Валиевич деразага, чексиз ташқари ҳувуллаб ётган тарафга негадир ноҳос чўчиб қарайди:

– Йўқ, – дейди у шошиб. Унинг юзида бир зумгина нимадандир чўчиш аломати “лип” этиб пайдо бўлади. Аммо Асрор Валиевич унга ён босмайди: – Йўқ! Шу ерда ўтирамиз! Шу ерда!..

– Гап-пап бўлмайдимми?

Бошлиқ “бўлса, бўлавермайдимми” дегандай қўл силтайди.

Ван Гог негадир қувониб, чиқиб кетади.

* * *

Йиғиннинг бўлмаслиги ҳақидаги хабар ишхонага бирпасда тарқалади. Ишхона бугун жанг қилиш-қилмаслигини билмайдиган қўшиндай бекарор бир вази-ятда туриб қолади. Гўё қурол-аслаҳа тайёр турибди, душман мўлжалга олинган, аммо ўқ-дори етказиб берадиган аравалар карвони номаълум бир жойда қолиб кетгандай. Департаменту бўлим бошлиқлари мажхул бир киёфада йўлакда санқишга тушадилар. Ҳар-ҳар жойда майда-чуйда сухбатлар давраси пайдо бўлади. Аммо бир зум ўтиб, ҳамма фойега йиғилади. Бошқа ходимлар ҳам хоналардан бирин-кетин чиқиб келиб, суратларни томоша қилишга тушадилар.

– Ўртоқлар! Иш бошланди!

Аммо негадир Муяссар Қодировнанинг гапига эҳтимол илк бор ҳеч ким парво қилмайди. У намойишкорона тарзда бу тартиббузарларни рўйхат қила бошлайди. Маошидан чегириб ташлашсин, кейин билишади сурат томоша қилишни! Қовун қовундан ранг олади дейишади. Барча ходимлар шу калласи айниган Ван Гунгнинг ишлашига ўтиб олса, нима бўлади? Ишхонанинг ишхоналиги қоладими? Дунё остин-устун бўлиб

кетади-ку!.. Ана, бошланди!.. Ясан-тусандан бошқа нарсани билмайдиган бўйнинг узилгур Жасмина унга парво қилмай, югургилаб кўчага чиқиб кетди. Бирпас ўтиб, Ван Гунг ҳам сирли жилмайганча, ўзининг бешарпа юришида кўчага сирғалиб чиқади...

Ва фойеда Муяссар Қодировнанинг ақлига сиғмайдиган ишлар рўй бера бошлайди. У аввал Шодмонбековнинг, сўнг Жўра Олимовичнинг оёқлари ердан узилиб кетаётганини кўради. Аёл ақлдан озмадимми, деган хаёлда кўзларини очиб юмади. Аммо бирин-кетин бошқаларнинг ҳам ҳавога кўтарилаётганини фаҳмлайди. Муяссар Қодировна ҳам негадир ўзини ердан кўтаришга уринади. Аммо зил-замбил гавдасини ердан узиб бўлмаслигини пайқайди. Шу билан бирга бу парвозларнинг олдини олиш кераклигини, агар олинмаса, дунё тўс-тўполон гирдибодида адойи тамом бўлишини аниқ тасаввур қилади. Одам кушмас-ку, ахир! Идоранинг ишини ким бажаради? Охиروқибат “кўзинг қаёқда эди, нега бунга йўл қўйдинг”, деб ундан сўрашади-ку! Тезроқ бу тартибсизликнинг олдини олиш керак. “Бир тош йиқилса, тоғ қулайди”, деб қайси бир шоирми, машойихми айтган-ку, ахир! У бор жон-жаҳди билан бақиради:

– Мен сизларга айтаяпман! Иш бошланди!

Ходимлар бўлими бошлиғининг овози бу сафар ниҳоятда ваҳимали ва кўрқинчли тарзда жаранглайди.

Биринчи бўлиб, оқсоқол Жўра Олимович ерга “тап” этиб тушади.

– Оббо!.. – дейди у. – Одам ҳам шунча нодон бўладими? Инсон, бу кўргазма ҳар кун бўлаётгани йўқ-ку! Худо шу ишхонага бир иноят қилиб юборибди! Бу бўлса...

Жўра Олимович гапини тугатмай, анчадан буён кечираётган эҳтиёткор умргузаронлигидан ногоҳ тошқинлаб, жадал юришда хонасига чиқиб кетади.

Асабий бир сукунат фойени тутади. Оёқлари ердан узилган ходимлар бирдан Ернинг тортиш кучини ҳис қиладилар ва уларнинг парвозлари сўлиш олиб, қовжираб, бирин-кетин ерга қайтиб туша бошлайди. Улар ходимлар бўлимининг бошлиғидан таралаётган кудратни ҳам бирдан ҳис қиладилар ва энди нима бўлишини кутган асно, қизариб-бўзариб кетган Муяссар Қодировнанинг қаршисида карахтланиб турадилар. Бироздан сўнг Жўра Олимович тошқин юришда фойега чиқиб келади-да, лолу ҳайронликдаги халойикнинг кўзи олдида унинг бу мисли кўрилмаган қилмишидан карахтланиб қолган Муяссар Қодировнанинг қўлига бир варақ қоғоз тутқазади:

– Мана! Ариза! Шу идорада димикиб ўлиб кетмасимдан, нафақага чиқиб олай! Ахир, дунёда кўнгил бор-ку! Дунё кенг-ку, ахир! Дунёни бунча тор қилиб юбордингиз! Нафас олиб бўлмайди-я!..

У Муяссар Қодировнадан шартга терс ўгирилади-да, картиналарни томоша қилишга тушади.

Аммо идораларда рўй бериб турадиган ҳар кунги кўнгил хираликлардан бири бўлмиш бу мажаронинг ғуборидан расмлар жозибасини бирпасда йўкотади. Уларни кўнгиллар билан боғлаб турган ришталар “чирс-чирс” узилиб кетаётганини ходимлар шундоқ сезиб турадилар ва ноҳос уйқудан уйғонгандек, ғалати бир аҳволга тушадилар. Сўнг уят иш қилиб қўйган кас каби ҳамма уялганнамо бир ҳолатда хоналарга аста-аста тарқала бошлайди. Ходимларнинг бу ҳол кетишидан эса Муяссар Қодировнанинг руҳи кўтарилади. У ғолиб бир юришда хонасига шахдам йўналади. Аммо кип-қизил гулдасгани бағрига босганча, йўлақдан учиб келаётган Жасминага ногоҳ кўзи тушади-да, эси оққудай бўлиб, тўхтаб қолади. У учаётган одамни биринчи кўриши эди. “Э, одамзод бу дунёда ивирсиб-ивирсиб, ўлиб кетади” дегучи эди раҳматли онаси. Бу гап Муяссар Қодировнанинг қулоғига маҳкам ўрнашиб қолган. Шунинг учунми, аёл кўзларига ишонмайди ва ваҳима ичида ўзини четга олади. Жасмина эса ногоҳ пайдо бўлган бу тўсиқ ёнидан қанот қоқиб ўтганча, парвозини узмасдан, қабулхонага кириб кетади.

Жасминанинг тўсатдан учиб киришидан қабулхона ҳам бир сесканиб тушади-да, хушидан кетгудай бир алфозда лол қотиб қолади: телевизор телевизорлигини эсдан чиқаради, телефонлар жарангламайди; ҳатто хонага қамалиб қолган арига менгзаб мудом ғўнғиллаб турадиган музлаткичнинг ҳам ашуласи хаёлидан кўтарилади. Жасмина эса уларга парво ҳам қилмасдан уча-уча кўлидаги кип-қизил гулдастани гулдонга кўяди. Гулнинг гулдонда барқ уриб туришига қанот қоққанча эркаланиб қарайди. Сўнг капалак монанд хавода бир-икки чарх уради-да, компьютер қаршисидаги креслога илкис кўнади. Ва бирдан мудом ишлаб турадиган компьютер юзи қоронғи тортиб турганини кўради. Аммо у компьютернинг бу ҳоли ўзи билан боғлиқ эканлигини ҳис қилмайди.

– Черт! – дейди у учиб бориб, чирок тугмани “шиқил”латиб кўрар экан. – Яна ток йўқ...

Шу пайт эшикдан Жамила опа кириб келади. У хорғин. Йиғи нуқси қолган юзу кўзлари шишинқирагандай...

– Асрор Валиевич?..

Жамила опанинг сўзи чала қолади.

Унинг кўзи гулдондаги гулларга тушади.

– Вой!..

Аллақайдан бостириб келган бехос қувонч бош ҳисобчининг юзу кўзидан йиғи нуқсини бир лаҳзада ювиб кетади.

– Бу гуллар... қаердан?

Жасмина бахтиёр кулади:

– Подарили!.. Совға қилишди!..

Унинг гап-сўзи, бутун вужудидан ёғилиб келаётган шодиёна бу гулларни ким тортиқ қилганини шундоқ айтиб туради.

– Қуллуқ бўлсин! – дейди Жамила опа ҳам ажиб бир бахтиёрлик ичида. – Худди ўзи... Ана у, фойедаги қизил гуллар солинган расмни кўрдингизми?

– Натюротними?

– Ҳа-ҳа!.. Ўшанинг худди ўзи... Ўша гуллар! Ўша!.. Бу қиз қаёққа учиб кетяпти десам!..

– Қаерда кўрдингиз?

– Кўчада... Деразадан кўрдим! Билсам, қизил гулларни бу қиз ҳам соғинган экан-да!.. Жасмина, сиз бу гуллар қайси узоқлардан келганини билмайсиз!

Жамила опа бирдан ердан кўтарилади-да, мастона бир учишда гулларга энгашади. Кўзларини юмган тарика ҳидлайди. Юзларига гулларни оҳиста теккизиб силайди – эркалайди...

Шу пайт Муяссар Қодировна эшикда пайдо бўлади.

– Ярим соат ишда бўлмадингиз! – дейди у Жасминага юракларга ваҳима соладиган расмий оҳангда. – Тушунтириш хати ёзинг!

Жасмина ҳам, Жамила опа ҳам ноҳос ернинг тортиш кучи пайдо бўлганини, қанотлари эса қовжираб қолаётганини ҳис қилади. Улар суянчлари бирдан йўқолиб, осмону фалақдан ерга бор бўйларича – беаёв қулаб тушганларини сезадилар.

* * *

Асрор Валиевич деразадан кўчага тикилиб турибди.

Кўчада куз. Сариғу қизғиш рангларда алангаланаётган куз. Дарахтлардан тўкилаётган барглар бешамол хавода қалқиниб-қалқиниб ерга, кўчанинг икки четида қатор териб кўйилган машиналарнинг устига беозор кўнади. Йўловчи автомобилларнинг ортидан хазон тўзғиб қолади. Ишхонани ўраб турган кўм-кўк чимзорда

ўрикнинг қирмизи барглари сочилган... Хазонрез! Дарахтларда, ҳавода, йўлкаларда, гулзорда – бутун дунёда хазон! Нақадар бу кузнинг ҳасрати улкан. Дунёнинг бор-будини – ҳар бир заррасигача – бу заъфарон сўлғинлик забт этгандай!

Асрор Валиевич деразадан кўчага неча йиллардан буён негадир илк бор кўркмай қараяпти. У ҳатто кузнинг баҳайбат ғуссаси деразадан сизиб ўтиб, зимиллаб юрагига кираётганини ҳам пайқайди. Нима бўлса, бўлди! Қаршилиқ қилмайди. Майли, кирсин!.. Майли, унинг ҳам юраги хазон бўлсин! Ахир, бир кунгина юраги ихтиёрида яшаши мумкин-ку! Уни асир олиб кетиши мумкин бўлган дунёдан қанчалар яшириниб яшади. Қанчалар қочди. Қишнинг ҳам, баҳорнинг ҳам, ёзнинг ҳам, ҳатто мана шу суюкли кузнинг ҳам кўзига тик қарамади. О, бу жодугар фаслни у қанчалар яхши кўради! Аммо куз билан юракни очиб, жим суҳбат қилишдан қанчалар кўрқди! Чунки аниқ билади: куз уни кўнгли қўмсаган томонларга олиб кетади. У шунча йиллар ўзини жиловлаб, қишанлаб қурган ҳаётдан мосуво бўлади! Кунпаякун бўлади ҳаёти!

У ичидаги тубсиз зиндонга ўзи ташлаган нарсанинг кучини яхши билади! Ҳар он унинг ҳамлага тайёр қувватини ҳам сезиб туради! Бироз эркини ихтиёрига берсанг, гирдобига тортади-кети! Осмону ернинг фарқи қолмайди ўшанда! Сезгиларинг ўткирлашади. Дунё кўзингга алдоқсиз кўринади. Гўзалликлари, жилвалари, тошқинлари, фожиалари, меҳру муҳаббати; адолати ва адолатсизлиги; пастлиги ва юксаклиги; саёзлиги ва теранлиги билан қаршингда намоён бўлади. Сен эса бу кўринишнинг беаёв азобида тўлғонасан!

Унга қачонлардир бу азобдан халос этишга кўмак беришган. “Одам бўлиб яшаш” илмини ўргатишган. Ҳамма қатори кун кўриш лозимлигини уқтиришган ва гўё барча одамлар ўйнаб-қулиб яшаётган кўчага киритиб қўйишган. У ўшанда бу кўчада Муниқ борлиги учун абадулабад бахтиёр бўлдим, деб бутун руҳу вужуди билан ишонган.

Аммо барига куз сабаб...

Бундан йигирма йил аввал куз уни жоду айлаб, Муниқнинг ортидан сарсон-саргардон эргаштирмаганмиди? О, ўша куз! Дарахтлардан бешамол ҳавога ихтиёрини ташлаб, узилиб-узилиб тушаётган, йўлкаларга бенажот чўзилиб ётган хазон япроқлар! Йўлканинг бошида хазонни босиб ўтишга журъат тополмаётгандай турган қиз... Куз минг жилвада тўлғонаркан, шу қизга рўбарў этган. Асрор эса ақлу хушидан айрилиб – ўзи ҳам тушунмайдиган кучнинг уни учуриб бораётган тақдирининг қанотлари чирсиллаб ёниб бораётганини илғаб турса ҳам қаршилиқ қилишнинг иложини тополмаган. Умидини, мақсадини, жону жаҳонини бахшида этиб юбораверган. Аммо тақдир тинчгина ёниб кетавермас экан-да! Бурқсиб, чўғланиб, ғашланиб, кўнглини кул тўзонига чулғаб, кунларини хуфтон этганча ортидан ит каби эргашиб келаверган. Бу таъқибнинг безовта ҳасрати уни бир лаҳза ҳам тинч қўймаган. У эса фақат ўша кузда учраган қиз кўзига тикилганча, қачонлардир гарданига қўйилган мажбуриятни бор кучию иродаси билан бажаришга уринаверган. Шунинг учун ҳам уни чорлаб, ҳар дамда қайларгадир – кўнглини маст-аласт этиб, ернинг қаъригами, етти қават фалакками, олиб кетгиси келиб турадиган дунёга тик қарашдан чўчиган. Айниқса, куздан кўзларини олиб қочган! Бу фасл – сеҳргар! Қўйиб берсанг, инонихтиёрингдан бир зумда жудо қилади!

Аммо бугун бу ногаҳоний кўргазма, ўзини ўзи зўрлаб тикқан зиндонларидан уни бехос озод қилди! Мана, дунёга шундоқ тикка қараяпти! Нима бўлса, бўлар!.. Бу Ван Гог деган даҳонинг хунарини қаранг! Тавба, ранглар ҳам шунақа ўртанадими? Бу суратларнинг қаршисида ўтириб, фақат ўкириб йиғласанг! Вужудинг йўқолиб, нурга айланганча хўнграсанг! Бунинг устига бу куз!...

Темир ирода билан ясагани – хаяжону жўшишлардан холи зиндоннинг темир эшиклари кулаб, юрак-бағри хурлик ҳавосида тўйиб нафас ола бошлаганини у яққол сезиб турибди! Нима, темир эшикларнинг тоқати тоқ бўлиб, кулашга баҳона излаб турганмиди ё?..

* * *

Эшикдан Ван Гог киради. Лабларида ўша беозор табассум. Қўлида қаппайган елимхалта. Аммо энди юриш-туришида қандайдир ишчанлик ва билинар-билимас тантанаворлик бор. У бошлиқнинг кабинетини беш қўлдай биладиган одамдай кенгу мўл кабинетнинг тўридаги истироҳатхона эшигига имо қилади:

– Кирамизми?

Асрор Валиевич эса ичишни бетоқат кутаётган арокхўр каби хуррам кайфиятда кафтларини бир-бирига ғайрат билан ишқалайди.

– Э, тезроқ бўл! Шу ерда оча кол!

Ван Гог қўлидаги елим халтани кабинетнинг бир тарафини эгаллаган кенг-мўл “мажлис” столнинг устига қўяди. У ёқ-бу ёққа қараб, Асрор Валиевичнинг столи устидаги газетани олади-да, столнинг бир четига дастурхон қабилда тўшайди. Халтачадан пластмасса идишларни чиқариб, бир зумда қопқокларини очиб қўяди. Кейин қаердандир қўлида очқич пайдо бўлади. Сехрли халтадан чиққан консервалар ҳам ҳадемай елканли антиқа қайиқлар шаклига кириб, уларнинг ҳукмига ҳозирно нозирлик ҳолида турадилар... О! Ван Гог бундай ишларни қойил қилар экан-ку! Тажрибаси борлиги шундоқ кўриниб турибди. Шўр помидору бодринг, колбаса, қоқланган балиқ, шпрот, кабоб... Бунинг устига, қиска қадаҳ сўзи – “Қани! Қани!”га беҳад кизгин маъно киргизадиган қанча газаклар! Иштаҳани очиб, сабрни йўқотадиган мўъжизалар! Бу туйғуни у қачон туйган эди? Ҳа, йигирма икки йил аввал! Йигирма икки йил!..

– Тезроқ очсанг-чи!

Ван Гог бошлиқнинг бетоқат буйруғига парво ҳам қилмай, тўғри истироҳатхонага йўл олади-да, лаҳзада иккита пиёла кўтариб чиқади.

– Қадахингиз ҳам йўғ-а!..

– Бўл!..

Ван Гог халтачадан ниҳоят шишани олади.

– Ўзимизники. Лекин зўр!

Пиёлаларга Ван Гог аниқ ҳаракатлар билан арокни қуяди.

– Аммо, лекин қойил! – дейди бошлиқ кимгадир тақлид қилиб. – Бу ишда ҳам аълочи экансан!

Ван Гог эса кўрқинчли бошлиқнинг бу бола қилиқларига парво ҳам қилмайди:

– Қани!

– Ичдим!..

Асрор Валиевич ногаҳон байрамга дуч келиб қолган бола каби қувониб, пиёлани бир кўтаришда бўшатади. Юзларини бужмайтириб, газакни худди эртақлардагидай бир ямлаб, икки ютади. Сўнг жилмайганича Ван Гогнинг ичиб бўлишини кутиб туради. Улфати пиёлани бўшатиб столга қўйгач эса, бирдан жиддий тортиб, гап бошлайди:

– Биласанми, – дейди у, бу гапларни энди кашф қилаётгандай. – Ҳаётнинг маъноси нимада? Санъатда!..

У аллақайдан кўнглига оқиб кираётган, ўзи ҳам, унут бўлиб кетган даврадош биродарлари ҳам сархуш хушёрликда қачонлардир гапирган фикрларни такрорлаётганини сезиб туради. Аммо сўзлар экан, руҳу вужуди яйраб қизишаётганини, бу тарздаги суҳбатларни чидаб бўлмас интиқликда соғинганини ҳис қилади.

Муяссар Қодировна бугун бирдан масъулиятни унутиб қўйган бошликсиз ҳам идорани йўлга солганидан, ишхона худди соатдай бир маромда “чиқиллаб” ишлай бошлаганидан ғурурланиб, йўлакларни икки-уч бор айланиб чиқади. Сўнг хонасини ичидан беркитиб, Жўра Олимовичнинг “дело”сини олади. Ҳар бир варақни синчиклаб кўздан ўтказди. Айниқса, қариндош-уруғлари ҳақидаги маълумотларни алоҳида ўрганиб чиқади. Бу қурғур мияси ачиган чол бекорга дағдаға қилмаётгандир? Бирор суянган тоғи бордирки, ҳамманинг орасида аризани Муяссар Қодировнанинг юзига отиб чиқиб кетди! Ишонган тоғи бор!

Аммо Муяссар Қодировна қанча ўрганмасин, мияси ачиган чолнинг ишонган тоғини тополмайди. Маълумотларни қайта-қайта кўздан кечиради. Йўқ! Тептекис! Сахро!.. Энди уйи куйди бунинг! Ҳеч киминг йўқ экан, нега кўпирасан? Тинчгина юрмайсанми, маошингнинг устига нафақангнинг ярмини қуртдай санаб олиб! Энди кетдинг! Ҳар ойда нафақани кути-и-иб, тўрт девор ичида ўлгандай бўлиб ўтираверасан! Сен ҳали Муяссар Қодировна билан ўчакишасанми? Мана, ҳозир феълингга яраша буйруқ тайёр бўлади! Қарабсанки, нафақахўрсан! Бу идорани энди тушингда кўрасан! Ҳе, ўлиб кет!..

Ходимлар бўлимининг бошлиғи мана шундай ғалвали ишлардан бош кўтаролмай ўтираркан, ишхонада нималар рўй бераётганидан ҳам, қачон иш куни тугаганини ҳам беҳабар қолади.

Муяссар Қодировнанинг зуғумидан кейин қанотлари синган қушдай қунишиб, ишга қўли бормай, деразага қараб ўтирган ходимлар эса яна бир антика воқеага гувоҳ бўладилар. Тушликка яқин Ван Гог ишхона эшигидан аллақандай бир мастона парвозда учиб чиқиб, барглари сочиб ётган дарахтларни оралаб бирпас парвоз этгач, қайсидир бир фалак сори қанот қоқиб кетганини аниқ кўрадилар. Йўқ, кўпчилик бунга ажаблангани йўқ! Чунки у девона одам-да! Учса, учиб кетаверади! Аммо улар аллақандай завқ-шавқли парвозда ишхонадан отилиб чиққан Асрор Валиевичга кўзлари тушганда, ўзларга ишонмай, лолу қарахликда кўчага қараганча қотиб қоладилар.

* * *

Асрор Валиевич пиёда юрмаганига анча бўлган. Шунинг учунми, кузга қоришиб ётган шаҳарни аввал танимади.

Бунинг устига, машинада юраверганиданми, машина ойнасидан бўлса ҳам дунёга дадил кўз билан қарашга чўчиганиданми, кўрганлари билан кўнгли ўртасида девор ташлаб, атрофга назар ташлаганиданми, бу жойлар унга нота-нишдай туюлди. Ахир, уч-тўрт йўналишдан машина уни ғизиллатганча олиб бориб, олиб келаверган – уйдан хизматга, хизматдан уйга, идорадан фалон мажлисга, мажлисдан ишга, ишдан уйга... Демак, бу шаҳарнинг шакли шамойили хотирасидан кўтарилганига ажабланмаса ҳам бўлади. Демак, қачонлардир умрини етаклаб кетаётган девонаваш тақдирдан айрилиш осон кечмаган! Бунинг учун инсон хотирасини, ҳатто ўзини ҳам эсдан чиқаришга мажбур бўлар экан-да!

Аммо Асрор Валиевич ноҳос атрофида сочилиб ётган кузни танийди. Қачонлардир бу кузакдан олган тошқин ғуссали дарслар қайлардандир келиб, вужудини яна тўлдирганча, юрагини бошлаб кетаётганини илғайди. Қаёққа кетяпти? Қаёққа? Чўчимаслик керак! Юрак алдамайди! Йўқ, алдамайди!.. Ҳа, у бугун чалғиди. Камгап ҳайдовчини ҳайрон қолдирганча, қутилмаган бир жойда ҳаприкиб, “Тўхтат!”, деди-да, машинадан шартта тушди. Юраги бошлаётган ёққа шошилиб кетаркан, машинаси ёнида унга ҳайрон қараб турган ҳайдовчига “кетавер” ишорасини қилгач, биров ушлаб қоладигандай, шошганча йўлида давом этди. Нега чалғиди? Эҳтимол, чалғимагандир? Эҳтимол, кодир парвардигор фақат унинг учун яратган йўлга қайтиб тушаётгандир?

Нима бўлса ҳам, кўнгли қайларгадир ишонч билан бошлаб кетаётганини сезиб турибди.

Қаерга келиб қолди? Анҳор бўйидаги бу боғни нега танймайди?.. А, ўша боғ-ку! Хазонлари шамолсиз ҳавода беҳуш қалқиган ўша боғ! Танимаганини қаранг. Ахир, шу чорбоғда Мунисни учратганди-ку. Мунис... Кузги боғнинг шундоқ чегарасида – масту аласт хазонрезга халақит беришдан чўчиб, йўлак бошида тўхтаган қиз! Маҳобатли хазонрез тўлғонишларининг бир четида журъатсизгина турган қиз унга сеҳрли ва ниҳоятда гўзал кўринган. У юраги хилвираб, маҳлиё бўлганча серрайиб қолган...

Сўнг кизнинг ортидан эргашиб кетаверган. Кетаверган. Ўзини унутиб, дунёни унутиб – мақсаду орзулардан мосуво бўлгунча кетаверган. Тоқим қиз уни бир кўргандан яхши кўриб қолганини, лекин отаси қизини унга бермаслигини айтгунча эргашиб юраверган. Бу қиз бахт ва бебахтликни қандай қилиб бир жумлага жо этди? Гарчи Асрор бу оғир гапни эшитганда, бир қалқиниб, тўхтаб қолган бўлса ҳам, бахтга ўраб ташланган қаршисидаги ноҳос тоғдан, ошиқларга хос беписандлик билан сакраб ўтган. Ўтган-да, яна эргашиб кетаверган. Кетаверган, кетаверган...

Бориб-бориб Муниснинг отаси – Самиг Ниғматович Мирқалонунинг рўбарўсидан чиққан.

* * *

Самиг Ниғматович – катта одам. Номини ҳамма билади. Бирор маъраками, тўйгами шотирлари билан кириб келса, барча типирчилаб қолади. Югур-югур бошланади. Алоҳида тайёрланган хосхонага киргизилади. Хизмат талаш бўлади. Савлатидан шаҳар хуркийдиган одамлар ҳам товоқ кўтарибми-ей, шиша кўтарибми-ей, ниманидир баҳона қилганча хосхонага кириб, “шундай улуғ одамга” бир кўриниш беришга ҳаракат қиладилар. Бирор бир милиса машинангни тўхтатса, “ака”га қарашли одамлигинга ишора этсанг, бўлди, узр сўрашу честь беришларни қойилмақом этиб, хурматингни жойига қўйишади. Кўзгаланингдан кейин “хайрият-ей” деб қутулганига шукр қилади.

Унинг исму шарифи қандайдир бир парол. Бировга эслатсанг, битмаган ишинг битганини билмай қоласан. Хурмату ваҳима аралалаш нимадир одамларни югургилатиб хизмат қилдиради...

Шундай одам сенинг тақдирингни ўн беш дақиқада ҳал қилди. Нақа... Аҳролмисан? Яхши... Ростини айтсам, сенга берадиган кизим йўқ эди, хўпми? Аммо бир ишинг ёқиб қолди. Ҳамдам Расуловичнинг ўғлини калтаклаганингга қойил қолдим, хўпми? Ёнидагиларни ҳам кўшиб урибсан! Қизларга гап отганинг жазоси шу! Сени милисадан ўзим олиб қолдим. Хўпми? Аммо энди бундай ишларни йиғиштир! Хўпми? Нега жим турибсан? Қизик бола экансан-ку! “Хўп” демайсанми? Бошингга бахт қуши кўняпти... Хўпми?

Асрор “хўп” деди. Самиг Ниғматович нима айтса, Мунис тайинлагандай, фақат маъқуллади.

Бу касбингни ташлайсан, хўпми? Хўп! Қайтиб кўлингга нақани... мўйқаламни теккизмайсан, хўпми? Хўп! Тикистилда ўқийсан, гаплашиб кўйдим, хўпми? Хўп. Мани битта-ю битта фарзандим – мана шу Мунис. Агар тўй бўлса, менга ўғил бўласан, хўпми? Хўп! Бу уй-жойлар икковларингники бўлади, хўпми? Хўп. Мен сени кўтараман. Мендай ҳамма ҳурмат қиладиган раҳбар бўласан, Худо хоҳласа, хўпми? Хўп! Хўп!.. Хўп!.. Хўп!..

Асрор ҳамма шартга рози бўлди. Бу шартларни бажариш нима бўпти! Жонини сўрашса ҳам беради-ку! Фақат Мунис ёнида бўлса бас! Нимадан кеч дейишса, кечади! Нима қил дейишса, қилади! Ахир Муниссиз бу ҳаётнинг нима кераги бор?

Йигит Мунис учун бор дунёсидан кечди. Ташлаб кетган орзу-максадига бурилиб карамасликка қарор қилди. О, у кучли одам! Бироқ Асрор кечган дунё, у Муниснинг ортидан қандай эргашган бўлса, худди шундай изма-из изиллаб келаверди. Ташлаб кетилган тақдир оғриниб, ўртаниб, куйиб, ўксиниб, бир қийноқ дардга айланиб, жон-ҳолига қўймади. Йигирма икки йил уни тинмай таъкиб қилган тақдирнинг тайзиқига миқ этмай дош берди. Кўнглининг равишини тош ирода ичида тутди. Раҳматли қайнатасининг режаси ва раҳнамолиги остида кураётган янги тақдирини чиндан уриниб қурди: соҳа одамларининг тилига тушган мутахассис бўлди; меҳнатидан униб, “кўтарилди” ҳам. Худди Самиг Ниғматовичнинг орзусидагидай одам бўлди. Аммо бугун... Ҳаммасига Ван Гог ва мана шу куз айбдор! Мана, у кўнгил етагида, боши оққан тарафга кетяпти...

* * *

Асрор Валиевич боғ тўридаги пештокига ёнарҳарфлардан “СУХБАТ” деб ёзиб қўйилган иморатга кўзи тушгач, кувониб кетди. Ие, ўзлари-ку! Шунча тўс-тўполондан омон қолибдилар-да! Баракалло! Пешонангизга ёнарҳарфлардан мактовингизни келтирадиган рекламалар қўндириб олганингизни ҳисобга киритмасак, ҳеч ўзгармасиз, биродар! Ҳақиқатдан ҳам биродаримсиз-да! Ижоддан чарчаган, ижодга ташна, ижоднинг сиру асрорини билишга интилган, кўнгилдошларини учратганидан бахтиёр одамлар даврасини бағрига бемалол сиғдирган бу камтар қаҳвахона биродар бўлмасдан, нима бўлади! О, сизда... Кечирасиз, “сен”лаб гапирсам бўладими?.. Раҳмат!.. Хуллас, сенда ҳур базмларимиз қандай гуриллаган! Рауф Парфи айтганидай, “дарвишлар базми”! Шоирнинг ўзи ҳам сенга ишга келгандай қатнаган. Ароқ билан бошланган баҳс пивога қадар тушиб келган; пиводан бошланган суҳбат, ароқ билан юксалган. У суҳбатларнинг ниҳояси бўлмаган. Сенда авжланган дарё суҳбат, кейин ирмоқлару ариқларга бўлиниб, қаерларгадир, зилзиладан сўнг бузилмай қолган увада ҳовличаларга, ижара уйларга, рассомларнинг устахонасига, ётоқхоналарга оқиб борган. Сенда бошланган мавжланиш кўнгиллардан кўнгилга ўтган, тошлар эриган, дарахтлар мева берган, ниҳоллар боғ бўлган, бу тошқинларда бутун Тошкент мавжланган. Худди шундай! Мен ҳам мавжланганман! Мен ишлаган суратлар денгиздай тўлғонган! “Ну, его!.. – деган раҳматли Рўзи Чориев кўзёшини артиб. – Йиғлатади!” Ҳа, мен ҳам одамларни йиғлатганман! Ким чизган суратларимни кўрган бўлса, лолу ҳайронликда қотганлиги рост! Фақат Мунис... У суратларимга совуққина қараган-да, “яхши” деб қўя қолган, холос. Суратлардаги туғёнлардан унга ҳеч нарса ўтмаган. Суратлар ҳам ундан бегонасираган... Мен Мунисни шеър у сураатларга ошно этишни, ўзимдай мавжланишини жуда истаганман. Уни денгиздай тўлғониб ётган даврага бошлаб ҳам келганман. Аммо у озроқ ҳадиксирабми, озроқ жирканибми-ей бир четда ўтирган. Дастурхонга қўл чўзмаган, суҳбатга қўшилмаган, бирпас ўтмасдан унга “кетдик” деб ишора қила бошлаган. Серфаҳм Рауф Парфи бунни иллаган: “Сизнинг бу келишингиздан умидим катта эди, – деган у ҳаммага ёқадиган табассумида Мунисга. – Сафимиз яна бир дарвишкага кўпаяди деб ўйловдим. Афсус, ишончимни оқламайдиган кўриняпсиз. Энди... Асрорни ҳам ўғирлаб кетасиз-да, а!” “Илоё, шу қиз мени ўғирласин!”, деб Худога нола қилиб ўтирган йигитни ўғирлаб кетиш осон: Мунис ўша захотиёк бир имо билан олди, кетди! На парвардигор унга атаган тақдир қолди, на кўнгилда тинчлик...

О, хаёлларга берилиб кетибман!..

Кўринишинг яхши! Боғнинг тўрида, ҳазонрез сочқинига елкангни тутиб, менга кулибгина қараб турибсан. Танидингми? Нимани эслаяпсан? Ўша хотиралар ҳозир ҳам шу ерда яшаяптими? Қолдириб кетилган тақдирлар бу боғни арвоҳлардай айланиб, сени безовта этаётгандир? Ёки улар фақат куз келганда, эшигингни

тақиллатиб, нохос келадиларми? Сен мени ҳам арвоҳ деб ўйлаётгандирсан?... Жуда сирли кўринаяпсан. Остонандан хатлаб кирсам... нима қиласан?

У ўзининг теварагига қурган ҳамма хушёр чегаралардан бир неча соатларда хатлаб ўтганини ва бу яхшиликка олиб келмаслигини англаб туради. Агар қаршисида турган қахвахона сари бир неча қадам масофани босиб ўтса, орқага ҳеч қачон қайтиб бўлмаслигини шундоқ ҳис этади, вужудида қўзғалган аллақандай зилзила оғушида титраб-қақшайди. Шу билан бирга, қудратли бир куч Асрор Валиевич ўзини зўрлаб киргазгани темир қобикдан қўпориб, аллақандай сурурли, мастона дунёлар тарафига учириб бораётганини ҳам тушунади. Узоқлардан бўйлари элас-элас келиб турадиган, қачонлардир оғушида озод учгани – ўша қолиб кетган дунёни соғинганини, унингсиз ортиқ яшолмаслигини; ҳамма қатори кун кечиришга ҳаракат этиб қурган омонат ҳаётидан бир зарб билан воз кечиши шартлигини ҳам фаҳмлайди. Зотан, бугун Ван Гогнинг кўрғазмасидан сўнг, бу зарб ичида етилиб келганини, “тақдирим” деб ўйлаб авайлаб-асраган умргузаронлиги устида қандайдир бир шавқ-ла парвозда кўтарилганини ва энди... таваккал этиш лозимлигини сезади.

Худойим! Нега таваккал этмай? Нега?.. Ахир, бу кузни – умримнинг ўша кунда қолган мана бу фаслни ҳам рўбарўмдан чиқариб турибсан-ку!.. Мен уни, синовингга дош беролмай ташлаб кетган эдимми? Демак, ҳаётимни қачонлардир узилган жойидан энди қайта бошлашим керакдир-да!.. Бошла, мени бошла!

* * *

Асрор Валиевич қахвахонага киради. Қахвахона ўша пайтлардагидай ёруғ эмас, нимқоронғи эди. Аммо кираверишда – аввалгидай – бар! Бирок у ниҳоятда олифга кўриниш олган; столлар ҳам ўша пайтдагидай: ярим айлана залнинг деворлари бўйлаб терилган. Бирок энди ҳар бир столнинг сатҳига девордан пастга қараб ўрнатилган чироклар хира-шира нур тарайди. Нимқоронғиликда столлар оролларга ўхшайди. Ўша пайтлардагидай барда пиво ҳам сотишяпти. Фақат энди қўлларидида қўш-қўш бокалларни тутиб, пиво талашаётган пивохўрлар йўқ. Янгича нафис идишлардан кўпиклари тошиб турган пиволарни официантлар патнисларга солиб, хўрандалар олдига қўйишяпти. Ҳамма жой озода, илгариги бақир-чақирикнинг ҳам уни ўчган.

Бармен унга кўзи тушган заҳоти бир сесканиб тушади:

– Ие, Аброр ока! Қўрқиб кетдим-э!

У шошиб зал томонга қарайди ва кулиб юборади:

– Эгизмисизлар?

Асрор Валиевич гап нимадалигини тушунмаса-да, бу майда гапнинг тагига етгиси келмайди:

– Ҳа, – деб қўя қолади у. – Эгизмиз.

– Аброр ока бир дақиқа бурун залга кириб кетган эдилар. Қарасам, яна кириб келяптилар!.. Жинни-пинни бўлдимми деб!.. Бор бўлинглар-э! Ўтакамни ёриб юбордиларинг!.. Хўв ана, ўтирибдилар!..

Асрор Валиевич у кўрсатган тарафга бир қараб олади. Сўнг шошмасдан барнинг токчаларига териб қўйилган ичимликларга кўз югуртиради.

– Анавудан борми? – дейди у француз коньягига ишора қилиб.

– Бизда ҳаммаси бор-де, ока! Қанча?..

– Икки юз...

– Буни оз-оздан ичилса, жа роҳат... – Бармен Асрор Валиевичнинг юзига бир кўз ташлаб, ундан таралиб турган виқорни кўргач, гапи оғзида қолади: – Хўп-де, ока!

Асрор Валиевич коньякни, бармен учун кутилмаганда, жуда осон ичади. На юзи буришади, на чуқур нафас олади. Сўнг илтифот билан узатилган шоколад бўлагига парво ҳам қилмасдан, бармен кўрсатган стол тарафга юради.

Асрор Валиевич столга яқинлашиб келаркан, унга тескари ўтирган одамлар стулларни тараклатиб, ўрнидан кўзғалишади. “Мени кутишаётган экан”, деган фикр Асрор Валиевичнинг кўнглидан “йилт” этиб ўтади. У бу хаёлнинг мантиксизлигини ўйлаб кўрмайди ҳам.

– О, инсон!.. Инсон келди!

Давра уни шу хитоб билан шодон кутиб олади. У соғингани раҳматли одамга юзма-юз келгандай, бирдан сесканиб кетади. Бу сўзлар қаердан келди? Ҳали ҳам шу тарзда айтишадими?.. Кимдир уни бағрига босади, кимдир қўлларини ҳаводан айлантириб кафтига кафт уради, кимдир юзига юз уриштиради.

– Қани, қани...

Бу жумла ҳам кадрдон! О, Рауф Парфининг меҳмонга илтифоти! Ўша!.. Наҳотки, устоз шу ерда бўлса!.. У кўрсатилган ўриндикқа чўкар экан, атрофдагиларга бир-бир қарайди. Йўқ, Рауф Парфи йўқ. Аммо кимдир қарашининг маъносини илғайди:

– У киши йўқ, Давра тўлиб кутиб ўтирган эдик. Уч-тўрт киши сизни кута-кута кетиб қолишди.

– Дунёнинг иши-да!..

Бу кимнинг гапи?.. Ўзиники! Бир пайтлар шу жумлани бўлган-бўлмаган жойда ишлатиб, барча дўстларнинг кайфиятини кўтарар эди. Фалончи ўқишга кирибди. Дунёнинг иши-да! Пистончи ишдан ҳайдалибди. Дунёнинг иши-да! Кеча тонггача ўтирибмиз! Дунёнинг иши-да! Им-м... Бошим оғрияпти! Дунёнинг иши-да! Бир тийиним ҳам йўғ-а! Дунёнинг иши-да!..

Асрор Валиевич даврадагиларга яна бир бор разм солиб чиқади. Тавба! Бу нотаниш одамлар унга... таниш эди. Ҳатто кадрдон! Ҳатто улар билан умргузаронликда ҳаётнинг аччиқ-чучугини биргаликда тоттишгандай эди. У ўзи бир пайтлар айтган гапини такрорлаган одамга синчиклаб қарайди. Бу одам... бу одам... бу одам унга ўхшар эди. Эски жинси ва дағал жемпер кийиб олган, сигаретни олифталик билан пуфлаб, гапни палахмоннинг тошидай ҳар тарафга отганча, гулгун очилиб ўтирган бу ўрта ёш одам унинг худди ўзи эди. Бармен уни шу одам билан адаштирганини Асрор Валиевич англайди.

Давра қулфи калитсиз – ниҳоятда очилиб ўтирар, шу сабабданми, унга сингиб кетиш жуда осон кечади. Бунинг устига, Асрор Валиевичнинг кўнгли ҳам авж бахтиёрлик ҳаволарида жўшган, у бу авжнинг тошқинида ҳар қандай даврага ёқишини аниқ ҳис қилади.

– Келдингизми? – дейди унга қиёфодоши худди кеча кўришган одамнинг оҳангида. – Бу бозор дунё сизни ҳам тамом ютиб юбордим, деб хавотирда эдик.

– Ютолмади! – дейди у. – Катталик қилдим!

– Зўр! – дейди қиёфодоши.

Негадир унинг бу гапи барчага ёқади. Ҳамма кулади.

– Албатта, катталик қилган, албатта! – деб негадир қийналиб гапирди ориққина одам. – Мен ҳам катталик қиламан! Ютиб бўпти!.. Мана!.. – У муштини кимгадир қўрмай кўрсатиб, пўписа қилади.

– Бу ерда ҳамма омон қолганлар – дунёнинг оғзига сиғмаганлар ўтирибди! – дейди барваста одам. – Бизни ютолмайди! Хўш, энди... Меҳмон келди... Муродмақсадга етамизми?

У чакконлик билан қадахларга ароқ қуяди.

– Бу финжонни энди келган инсон учун кўтарамиз!

Яна Рауф Парфининг овози! У қаерда? Ё биров тақлид қиляптими? Асрор Валиевич бу қадахсўзни ким айтганини англамай қолади.

– Эй!.. Инсон йиғлаб дунёга келади, йиғлаб дунёдан кетади!.. Давайте!

У бу гапни ҳам ким айтганини кўрмайди. Аммо бу гап Рўзи аканинг – устоз Рўзи Чориевнинг ўрчисча ўзбекчаси эканлигини билади-ку! У ҳам шу ерда, шу ерда!..

– Ичинг-да энди! – деб уни ўзига келтиради қиёфадошининг ҳазил аралаш қувнок товуши. – Кечикиб келганингиз етмагандай, тиралиб ўтиришингизни қаранг!..

Асрор Валиевич қадахни бир кўтаришда бўшагади.

* * *

Асрор эртаси тонгда уйғониб, кеча нима бўлганини эслай олмайди. Кўзини юмиб ётар экан, нималардир элас-элас хаёлида жонланади. Аввал мастона давранинг бетўхтов ҳазил-ҳузилу, тортишуву баҳслари қандай гуриллагани хотирасидан ўтади! Ў, қандай яйраб ўтиришди! На Кафка қолди, на Гоген, на Бехзод, на... Ҳаммасининг ижоди кавлаб чиқилди! Ўзи... Ўзи нима қилди? Ҳа, ҳеч кимга гап бермай, монологлар ўқиди! Мияси бирдан ёришиб, аллақандай қотиб қолган ҳақиқатларнинг авра-астарини ағдариб ташлади; барчанинг оғзини очганча, санъат энди қандай ривожланиши ҳақида эҳтирос билан нутқ ирод этди; нима учун тасвирий санъатга томошабин кераклиги ҳақида, бешафқат тақдирнинг ўйинлари даҳоларнинг бошига минг турфа савдолар солиши тўғрисида куйиб-ёниб гапирди. Фикрати мантиқ довонларидан энгил сакраганча, учиб борар экан, шу дақиқаларда яйраб яшаётганини ҳис қилди! Даврадагилар ҳам бир эрка маъқуллашда уни қўллаб-қувватлаб туришди. Бадиҳа фикрлаш миянинг қатларида мудраб ётган нотаниш маъноларни шиддатли туғёнларда уйғотиб борар экан, вужуди қанотланиб бораётгани фаҳмлади... Ҳатто учиб кетаётганини ҳис қилди... Ҳа, учди! Илгари у шундай яшаган! Фақат учган!..

Кейин... кейин... кейин... нима бўлди?

Алламаҳал қаҳвахонадан ҳамма бирга учиб чиққанини билади, аммо бошқалар қайси тарафга парвоз қилганини эслай олмайди. Уни ҳалиги қиёфадоши Аброр устахонасига таклиф қилгач, бу таклифга бир вақтлар ёшлиқда кечадиган каби осонгина рози бўлади. Чунки рози бўлмаса, бу ажиб парвознинг қанотлари шу заҳотиёқ қовжираб қолишини тушунади. Иккаласи чироқлар тилкалаб ташлаган кечага ним яширинган кузакни оралаб, бугун ечими қийналмай топилаётган мангу муаммолардан баҳслашганча кизгин суҳбат асносида шаҳарнинг қоқ марказида жойлашган рассомларнинг уйига – шундоқ биринчи қаватдаги ижодхонага учиб кирадилар.

Ижодхонага киришлари билан Асрор Валиевич бутун вужуди бесабр бетокатликда ўртанаётганини сезади. У ҳозир нимадир – аллақандай мўъжиза юз беришини англаб туради.

Ҳамроҳи Аброр ҳам мана шу бетокатликда ҳаракатланади – қўлидаги шишаларни ва газакларни шошиб чой столига қўяди ва “ҳозир... ҳозир” деганича, девордаги чироқёкар тугмачаларни бирин-кетин босади.

Деворлардаги ва шифтдаги чироқлар порлайди-да, ижодхона чарақлаб кетади.

Ижодхона жуда катта: унда нарсалар фақат ижодкоргагина тушунарли бевтартиб тартибда сочилиб ётар ва бутун хона ногаҳон келадиган илҳомни ушлаб қоладиган антиқа хушёрликда эди.

Асрор Валиевич эски жавондаги китобларни, ерга тўшалган қандайдир катта ҳайвоннинг терисини, деворларга осилган кўнғиротча ойнахалта, тузлик ва белқарсларни, кираверишдаги бурчакда кўполгина йўнилиб ва шу билан бирга ажиб дид билан ясалган стол-стулларни, чала ишланган суратли мольбертни, дароз табуретка устидаги бежирим вазага солиб қўйилган мўйқаламларни – устахонадаги бор нарсаларни негадир юраги зирқираб томоша қилади.

Бу устахона ва ундаги жиҳозлар Асрор Валиевичга таниш эди.

У бу устахонани қаерда кўрганини эслашга зўриқиб уринади ва... топади! Бу ўша устахона! Ўша!.. Ёшлиқ чоғлари унинг хаёлида минг бор жонланган устахона!

У хаёлида ўзининг бўлажак устахонасини худди шундай тасаввур этган! Жаҳонни забт этадиган суратлар худди шу устахонада яратилиши лозим эди. Асрор Валиевич мақсадини ташлаб кетгач, эгасиз қолган орзу, наҳот, бу ерга келиб кўнган бўлса...

Аброр эса унга парво қилмай, “ҳозир... ҳозир”ни тилидан кўймаган асно, устахонанинг бир томонини бор бўйича бекитиб турган узун пардани шариллатиб тортади ва ҳозиргина сеҳргарлигини қойилмақом бажариб, ўзини олқишлаш учун томошабинга ижозат бераётган сеҳргар каби икки кўлини назокат билан тепага кўтаради.

Асрор Валиевич энтикиб кетади.

Деворда суратлар... суратлар... суратлар... Деворнинг энини ҳам, бўйини ҳам суратлар забт этган! Осилган, деворга суюнган – катта-кичик, рамкали ва рамкасиз суратлар...

– Ў!.. – деёлади холос Асрор Валиевич.

У юраги ҳапқириб, суратларни томоша қилишга тутинади, аммо Аброр “ҳозир”лаганча, уни устахонанинг тўрига бошлайди-да, устига бўз ташлаб кўйилган одам бўйи картинанинг устидан матони юлқиб олади ва бўш кўли билан яна сеҳргарга хос “марҳамат, томоша қилаверинг!” дегандай ҳаракат қилади.

Картинадан сурати бор бўйича ишланган ёшгина аёл этаги ергача чўзилган зангори кўйлақда, кўлларида қирмизи кузги барглardan хазондаста тутган кўйи ажиб бир жоду қарашда нақ... Аброр Валиевичнинг кўзига тикилиб турар эди. Аброр Валиевич лол қарахликда қотиб қолади. Мунис?.. Бу нимаси?

– Бу кизни ёшлиқда девона бўлиб яхши кўрганман, – деб суратга изоҳ бера бошлайди Аброр. – Аммо ажралиб кетишга тўғри келди. Ўлиб кетсам керак дегандим... Аммо ўлмадим! Худо кўллади...

– Нега, – дейди Асрор Валиевич овози титраниб. – Ажралиб кетгансизлар?

– Тўғри келмаган... Унинг уйидагилар... Ўзи ҳам “рассомликдан кечсанг...” деган шарт кўйган...

Асрор Валиевичнинг боши ҳаяжондан зимиллаб кетади.

– Сиз... кўндингизми?

– Йўқ, – дейди Аброр қатъий, аммо билинар-билинемас ҳасрат анқиган овозда. – Йўқ! Мен рассомликни ташлаёлмадим. Худо буюрган ишдан қаёққа қочиб кетаман... Бу дунёга одам йиғлаб келади, йиғлаб кетади!.. Ҳозир!..

У кираверишдаги жавондан ликоблар ва финжонлар олади-да, чой столи устида бўлажак “тонготди” суҳбат учун емак ва газаклар тайёрлай бошлайди.

– Шу портретни Париждаги кўргазмага кўйганимда, бир ҳинд миллиардери миллионга сотиб олмоқчи бўлган эди... Сотмаганман! Ҳозир ҳам одам кўйиб юрибди... Аммо сот-май-ман!.. “Одамларнинг суратлари ўзларидан чиройли!” Қайси шоир айтган? Нозим Ҳикматми?..

Асрор Валиевич Аброрнинг гапларини эшитмайди. У Муниснинг қаршисида илон қаршисида сеҳрланган жонивордай қотиб туради. Сўнг Муниснинг кўзларидан кўзини аранг олиб қочиб...

...бошқа суратларга кўз ташлайди...

Э, Худойим! Парвардигор! Мени нима қиляпсан? Бу суратлар ҳам... Булар ҳам... Девордаги ҳамма суратларни унинг хотираси бирин-бирин танийди – бу картиналарнинг бир қисмини у бир вақтлар чизишни ўйлаган, бир қисми эса... агар... агар... рассомликни давом эттирса, хаёлига илҳом олиб келадиган расмлар эди. У ҳаётини, кўнгили буюргандай курганда, худди шу расмларни чизган бўларди! Худди шундай!..

Э, Худойим!..

Яратган!..

Парвардигор!..

Кейин... кейин... Нима бўлди?
Эсида йўк.
Ҳеч эсида йўк.

* * *

Асрор Валиевич ишхонага келиб, Рассомлар академиясига кўнғироқ қилади. Яхшимисиз, дўст... Бир зўр рассомларингиз бор экан-а! Даҳо! Исму шарифи Аброр Рихси... Танимайсизлар? Нега? Шундай зўр рассомни ҳам билмасаларингиз... Манзили? Ҳозир... Ҳозир... Байрам кўчаси, биринчи уй, биринчи хонадон... Нима? Бу манзилда мен яшайман деяпсизми? Йўғ-е! Байрам кўчаси, биринчи уй, биринчи... Мен адашмайман. Худога шукр, хотирам жойида... Ростдан айтапсизми? Бунақа рассом йўқ денг... Ҳа, эхтимол... эхтимол... чалкаштиргандирман... Хўп... Хўп... Саломат бўлинг...

У гўшакни кўйиб ўйланиб қолади.
Э, Худойим!..
Яратган!
Парвардигор!

* * *

У ўзига ғарқ бўлиб, кимирламасдан узоқ ўтиради.

Асрор Валиевич энди ҳаммасини тушунган: бу дунёни яратган кодир Эгамнинг қудрати билан у кеча ўзи билан, ташлаб кетгани тақдирдаги ўзи билан учрашган эди. Бу хаёлдан кўнгли ногоҳ равшан тортиб, вужуди кучга тўлаётганини, руҳи эса қанотланиб бораётганини шундоқ сезиб туради. Ўзининг сукут туришига аранг сиғиб ўтирар экан, эндиги хар қандай ҳаракати ўша қачонлардир ташлаб кетилган Ўзи сари бошлашини тушунади ва негадир бениҳоя қувонади. Асрор Валиевич шартга ручка олади-да, юз-кўзидан нурли бир табассум таралганича, ўзига ўзи овоз чиқариб айтиб турган кўйи, ёзишга тутинади.

Хўш...

“...га Ариза.....ўзаризамга кўра...лавозимимдан озод этишингизни сўрайман...”.

Хўш... Мана, энди гажак қилиб имзо қўямиз... Хўш... Санасини қани? Уни ҳам ёзамиз... Икки минг ўн учинчи йилнинг йигирманчи ноябри... Баракалло! Қойил!

У бирпасда йиғиштириниб, портфелини кўтарганча қабулхонага чиқади ва Жасминани ҳайратга қолдириб, бахтиёр енгилтакликда “туд бай” деганча, хонадан шундоқ... учиб чиқиб кетади. Жасмина югуриб бориб, деразадан қарайди. Ишхонадан учиб чиққан Асрор Валиевичнинг олдини ҳайдовчи тўсади. Унга қўл телефонини кўрсатиб, нималардир дейди-да, шошиб машина эшигини очади. Бошлиқни машинага таклиф қилади. Асрор Валиевич унга парво ҳам этмай, бир қалқиниб, адл ҳавога кўтарилади... у дарахтларни оралаган асно юксалиб борар экан, молу дунё орттириш, кийишу ейиш, маишат қилиш, қорин ғамида тентираш, юксаклик ва тубанлик аро довдираш, тушуниш ва тушунмаслик, муҳаббату нафрат, душманлигу дўстлик... – минг турфа савдоларда ғимирлаб ётган дунёга фалақдан қарайди. У бу дунёнинг оғриғи шундай кўтарилиб, жисми жаҳонини забт этганини ҳис этади. Энди бу Дардларнинг суратини чизмаса, шу учинида чилпарчин бўлиб, қулаб тушишини ҳам фаҳмлайди. Асрор уни парвоз эттираётган қудратнинг исмини ҳам билади. Аниқ билади. Ижод. Фақат бу парвоз тугамай ўзини топиб олса, бўлди. Ўзинг кўмак бер! Ўзинг қўлла! Биламан, бу йўлдан қайтмасам, мени учуриб толдирмайсан! Чунки сен энг.. энг.. энг улуғ ижодкорсан! Чексиз-чегарасиз ижодкорсан... Чексиз-чегарасиз!

Ё, Раҳмон!
Ё, Раҳим!
Ё, Қаххор!..

НАЗМ

Носиржон ТОШМАТОВ

1966 йилда тугилган. Тошкент давлат маданият институтида таҳсил олган. Шоирнинг “Саркаш туйғулар” шеърӣ тўплами нашр этилган.

Сонетлар

* * *

Танамнинг тубида юрак – чиғаноқ,
Чиғаноқ ичида ягона дур – сан.
Барча дурлар аро ягонадурсан,
Сен борсанки, қалбим ҳамиша порлоқ.

Сен менинг энг катта бойлигим, бироқ,
Бебаҳо қадрингни қачон билурсан?
Мен оҳлар чекканда, сен-чи, кулурсан,
Олам сирларидан эмассан огоҳ.

Денгизда гоҳ довул, гоҳида тўфон,
Мени олиб кетмоқ истар йироққа,
Бўм-бўш чиғаноқлар кўмилган ёққа.

Ҳарчанд тўфон турсин, енголмас, ишон!
Мен сени бағримда суйиб асрайман,
Кўксимга кўлимни қўйиб асрайман.

* * *

Эллик йил ахтардим сени заминда,
Эллик йил изладим номинг сўроқлаб.
Пойимга қадалди минг-минг нигоҳлар,
Садо бермадилар узилган симдай.

Бировлар дедилар: “Топарсан тундан.”
Бировлар дедилар: “Тоғлардан сўра.”
Уйимдан, ўйимдан кетдим йироқлаб,
Саҳроларни кездим телба куюндай.

Чўлларда чарчадим, тоғларда толдим,
Сувсаган янтоққа сувим улашдим,
Фақирларга меҳрим, дилим улашдим.

О, сенинг жилвангни мен кўриб қолдим:
Янтоқлар эгилиб таъзим қилганда,
Фақирлар шодланиб, синиқ кулганда.

* * *

Шунчалар гўзалсан, шунчалар гўзал,
Таърифингга ҳатто сўз тополмайман.
Ёнингдан бош эгиб, жим ўтолмайман,
Кўзларим сувратинг чизади ҳар гал.

Водариг! Сўнг бари, бари бесамар,
Юзингни хотирда тиклаёлмайман.
Ақалли бир сўзинг эслаёлмайман,
Демак, тасаввурдан сенсан мукамал.

Хаёлан сен билан қураман суҳбат,
Тушимда тинглайсан дил розларимни,
Тинглайман қўнғироқ овозларингни.

Сени севмак ўзи бахтга етишмак,
Сенга севилмаклик – тахтга етишмак,
Шаънинг шарафламак – улуғ саодат.

* * *

Менинг соғинчларим кўзимда яшар,
На тунга, на кунга айта оламан.
Фақат уни сенга айта оламан,
Сенга элтар йўллар тоғлардан ошар.

Кўзларингга кўз ёшлар ҳам ярашар,
Соғинсанг, ёнингга қайта оламан.
Ҳижроним кўзингдан қайта оламан,
Бизларни бир умр соғинч талашар.

Атиргул лабингда севгим сиртмоғи,
Ҳар битга сўзингда севинч титроғи,
Қалбингнинг фироғи – қалбим фироғи.

Ойнинг ховучидан тўкилган нурлар,
Ҳар кеч қулоғимга аста шивирлар:
“Озодлик истамас ишққа асирлар...”

* * *

Кўнглим менинг кўксимдаги зиндонда,
Шундан тонгнинг нурларини севаман,
Шундан мудом гулузорда кезаман,
Шундан ширин хаёлларим осмонда.

Кечалари ситам сиққан замонда,
Юлдузларга кучоғимни кераман,
Кипригим-ла олтин нурлар тераман,
Ўксимасин дейман, кўнглим армонда.

Гарчи, кўнглим зиндондадир кўксимда,
Ҳақир кўнглим сира-сира ўкситмам,
Суғораман шафақларнинг нуридан.

Шодланаман, гоҳи кўнглим шодланса,
Оҳ тортаман, гоҳи кўнглим оҳ тортса.
Зиндондаги кўнглимнинг мен қулиман!

* * *

Васлингга куйганим эслайман, аммо,
Бағримга босганим... ўчган ёдимдан.
Аёлми, фаришта – сен ўзи кимсан,
Мажнун юрагимга мангу муаммо?

Кўзларим кўзингга тушган ҳамоно
Олам беркинади икки кўзимдан,
Сени кашф этаркан, кечиб ўзимдан,
Яратганга ўқийман ҳамду сано.

Қўлларинг дам дўсту дам ўтиб душман,
Дам силтар, дам ўтиб ўзига тортар,
Силтагани сари завқ-шавқим ортар.

Лабларинг лабимга асирга тушган,
Гоҳ қочар, гоҳ ўзи ялиниб келар.
Оппоқ юзинг юрагимни ёритар.

* * *

Қайсарлик не учун, нечун ўжарлик?
Юз буриб, юзимни сарғайтирасан,
Кўз юмиб, кўзимни қорайтирасан,
Ортингдан чопаман далли, ўсалдек.

Кибрдан холимас ҳар бир гўзаллик,
Ҳасратим сўзласам, қошинг керасан.
Кўлингни сўрасам, бошинг эгасан,
Танбурни йиғлатган қадим ғазалдек.

Бармоғинг лабимга босасан кулиб,
Жим дейсан, фурсати ноаён жимлик.
Жимлик юрагимга қилур ҳокимлик.

Сукунат – оламнинг кўҳна яроғи,
Ўсаллик – гўзалликнинг қийноғи,
Амрингни кутаман ойдек букилиб.

* * *

Ишқинг вулқон бўлса, ёнмоғим тайин,
Ишқинг уммон бўлса, тайин чўкмоғим.
Ишқинг чўкки бўлса, шартдир чикмоғим,
Ишқинг осмон бўлса, кўкка учайин.

Ишқинг анқо бўлса, уни излайин,
Ишқинг кимё бўлса, олай сабоғин,
Ишқинг зарра бўлса, лозим топмоғим,
Ишқингдан хабар бер, қайдан топайин?

Борманку, ишқингни излаб толарман,
Кечалари кўкка қулоқ соларман,
Заминдан ҳам, фалақдан ҳам садо йўқ.

Пирлар ётар мармар тошлар остида,
Оғир тошлар азиз бошлар устида,
Сенга борар йўллар учун фатво йўқ.

* * *

Юр, жоним, тоғларга олиб кетаман,
Икковлон яшаймиз қадим ғорларда.
Узилиб кетамиз шовқинзорлардан,
Юр, жоним, сенга бахт инъом этаман.

Кўрпача бўлади бизга ўт-ўлан,
Ризқимиз терамиз ёнғоқзорларда.
Булоқлар тўкиган тўлқин – торларга
Жўр бўлиб, қушларга айтамиз ўлан.

Ғийбат нималигин билмас чечаклар,
Харсанглар кўксида зарра ҳасад йўқ,
Булуғлар ранжитмас худа-беҳуда.

Рақсга ўргатар хур капалаклар,
Қоялар ҳар ишга сўрамас буйрук,
Биз хаёл сурамиз ҳаёт ҳақида.

Мухтасар ТОЖИМАМАНОВА

1975 йилда тугилган. Фаргона давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамамлаган. “Тавоф” ҳамда “Кўнглим шуълалари” номли шеърлий тўпламлари чоп этилган.

Муҳаббатнинг сўровлари бор

* * *

Нима у қалбимни уйғотган оҳанг,
Нигоҳларинг аро сирғалган севинч?
Юрагим кафтига қўйдим юрагинг,
Атиргул мисоли очилди илинж.

Киприklarим узра эриди қайғу,
Елканга бош қўйиб яйради кўнгил.
Эй, дунё, шунчалар дилгир бу туйғу,
Майлига, алдасанг шундай алдагил.

Бандаси тақдир, дер, жимгина кўнар,
Тангри эса қалбга тўлқин йўллайди.
Айт, қандай бу тўлқин довулларидан
Сенсиз ўтиб бўлар, ўтиб бўлмайди.

Юзимга сув урар ўтли нигоҳинг,
Қайси оламларга ўтдик адашиб.
Ортга қайтгил, дерлар, қайтолмам, ахир,
Кўнгил қўймайдилар, ахир, кенгашиб.

Гарчи умидсизман. Хаёл боғидан
Хотиржам боқаман ҳар неки содир.
Сени оғринтирмай кетиб боряпман,
Фақат сенга томон, олма хавотир.

* * *

Ўзи меҳрибонда, ёлғиз қўймагай,
 Фақат андак ташвиш, синовлари бор.
 Озгина сабр қил, ноумид бўлмай,
 Эй, дил, муҳаббатнинг сўровлари бор.

Ажаб, кутилмаган савдолари бор,
 Не бўлса ҳам қалбим сўзидан топдим.
 Айтилган тилакнинг садолари бор,
 Демак, адашмадим, ўзидан топдим.

* * *

Нотаниш қўнғирок. Хўрсиниш. Сукут.
 Балки бундан шодсан ва ё сен дилхун.
 Ростдан таниш бўлсам яна бироз кут,
 Айт, не дейин, дилхуш чорлашинг учун?

Таниш рақамлардан йўқламоқ мушкул,
 Балки ҳорғиндирсан недир ташвишдан.
 Балки унутгансан номимни буткул,
 Мен сени чалғитгум энг муҳим ишдан.

Гоҳо шундай бўлар бирдан юрагинг,
 Тўхтаб қоламан дер соғинч захридан.
 Шунда англагайман сенинг керагинг,
 Кечгим келар ҳатто дунё бахридан.

Овозингни тинглаб тортаман сокин,
 Бу қандай малҳамдир, бу не синоат?
 ...Афсус, етмаяпти бу сафар оҳим,
 Ғаш тортган қўнғимга санчилар тоқат.
 Наҳот, танимадинг мени, муҳаббат?

* * *

Ой фонуси кезар тун ичра,
 Қайси йўлни ёритмоқчи у?
 Балки бу дам ғамларин ича
 Диллар гардин аритмоқчи у.

Гарчи кўпдир ҳаётда имкон,
 Нега ҳар дам эмасмиз хушҳол?
 Нега бунча гўзалдир ҳижрон,
 Йиғлаб оҳлар чексак-да пинҳон?

Ой фонуси кезар тун ичра,
Эртанги кун не бўлар содир?
Мен бахтлиман соғинчлар кеча
Бу кеч сендан олсам хавотир.

Эртанги кун не бўлар содир,
Феълинг ўжар, ўтли нигоҳинг?
Мен қўрқаман ғанимлар бордир,
Дўстларингда пойлар ҳар онинг.

Гарчи кўпдир ҳаётда имкон,
Нега тинмай озор чекамиз?
Бироқ сен, хув, юлдузга ишон,
Қайғурма, биз бирга эканмиз.

Нега тинмай озор чекамиз,
Шукр, ғофил билмади тақдир?
Зўр синовга жонни тикканмиз,
Бу дунёда фақат ишқ – ҳақдир.

Мунажжимга дарс берар бу кеч,
Сени топган қалбим сабоғи.
Ухласангчи мен ҳам бўлай тинч,
Қизариб кетибди қабоғинг.

Мотамсаро она ҳайкали қошида

Онажон,
Биламан бағри адосан,
Рангпар рўмолингдай тўзиди ўкинч.
Яшил майсаларнинг бошини силаб,
Бу кеч ҳам бағрингни куйдирди соғинч.
Мунисам,
Уфқ томон чўккан офтобсан,
Жангга отланмоқда сендаги илинж.
Бошгинангни кўтар,
Жоним, мушфиқам,
Қара, бинафшалар пойингда нолон.
Шундай чексиз осмон дардинг кўтармас,
Тиззанга бош қўйиб ёш тўкар осмон.
Паҳлавон ўғлингга
Сен тутган нондай,
Куёш ҳам кўнглиннга қарайди ботмай.

Юрагингда олов, жонингда олов,
 Ҳар кун минг бор сўлиб, тирилар умид,
 Кушлар ҳам сайрамас қошингдан ўтмай.
 Нигорон кўзларинг бағримга боссам,
 Умидларинг эксам баҳор сахнига.
 Қара, қалдирғочлар чекмоқда ғусса,
 Бир бора қарагин дунё сатҳига.
 Ўша қорақошинг,
 Ботир ўғлонинг,
 Бой берилган умри, шони ҳаққиға,
 Сенга юборганку дунё тотини,
 Набиранг бир ширин жилмайишида,
 Чироғин ёққанку тинчлик отининг.
 Энг ёвқур авлодлар дуоғўйисан,
 Фариштам, айтақол, тилакларинг, айт.
 Этакларинг тутиб мўралаб турган
 Жамалаксоч қизнинг қўлларидан тут.
 Чорбоғ этагига йиллар ўтидан
 Қуритиб қўйибсан туршагу майиз.
 Кел, бугун шу ёруғ кунлар учун ҳам
 Барча ғамларнинг сен баҳридан ўтгин,
 Сочалоқ қил, терайлик бугун биз севинч.
 “Тойчоғим”, деб, суйгин, болангни туйгин,
 Ёўжалоқ болакай чўкканида тиз.
 Камзулинг қатида сарғайган сурат,
 Қишин-ёзин уни суртасан кўзга.
 Интизор кечган шу умринг исботи,
 Сабру тоқатингни бизларга кўрсат,
 Шукрона сўзини ўргатгин бизга.
 Ўрнингдан турақол,
 Мунисам – онам,
 Читқўйлагинг узра тўкилсин райҳон.
 Қара, зиёратга шайланди аста,
 Қадамларинг узра бош қўяр жаҳон.
 Азиз бошинг кўтар, бир бора жилмай,
 Сенга таъзимдадир ҳур Ўзбекистон!

НАСР

Нодир НОРМАТОВ

ЗУЛАЙҲО ДАРАХТИ

Роман¹

Зулфиқор ўқ тегиб, чўтир бўлиб қолган қоя деворларига кўз ташлар экан, беихтиёр Шодиён тоғини эслади. Зулайхонинг қишлоғи ёнидаги қояларда ҳам мана шундай излар кўп эди. У отган ўқлардан ҳосил бўлган манави қоядаги излар йиллар давомида ғалати бир шакллар ҳосил қилибди. Зулфиқор узоқ туриб қолганини кўриб, Интизор хавотирланди.

– Нима бўлди сизга? Хаёл суриб қолдингиз?

– Хаёл сурадиган вақтим ўтдимикан?

– Хаёл суриб нима қиласиз. Сизга кераги йўқ буни.

Зулфиқор Интизорга ажабланиб қаради:

– Буни сенга Баходир дўхтир айтдими?

Интизор гуноҳқорона жилмайиб, бошини қуйи эгди. Зулфиқор энди тушунди. Интизор: “Мен ҳам бораман, сиқилиб кетдим”, деганлари бир баҳона экан. Аслида эса уни тоққа ёлғиз қўйиб юбормаслик. Интизор ҳалиям Баходир дўхтирдан Зулфиқорга билдирмай маслаҳат сўраб келади.

– Карим Наби бова билан Зарифа момо ёшлигида шу ерда, шу арча олдида учрашмоқчи бўлишган, – деди Зулфиқор жимликни бузиб.

– Унда... ҳосиятсиз жой экан.

– Ирим-сиримларга ишонма. Уларнинг бахтсиз бўлишига бованинг ўзи сабабчи, учрашувга кечикиб қолган. Ундан олдин келган жўраси эса қизни алдаб, отга миндириб, тоғ орқасидаги овулга олиб кетган. Қолган бари гапни ўзинг яхши биласан.

Интизор бош силкитиб, гапни тасдиқлади. Бу воқеанинг энг қизиги кейин бўлган. Ўша қиз – Зарифа момо эри урушда ўлгач, орадан ўттиз йил ўтиб, бир қизи билан қишлоққа қайтиб келади. Бу пайтга келиб, бованинг ҳам кампири ўлган, ўғил-қизлари уйлантирмоқчи бўлиб юришган экан. Зарифа момо қайтиб келган кунданоқ, бова унга умид боғлаганми, олдига бировни элчиликка юборади. Шунда Зарифа момо: “Айтинглар, у одам олдимга келмасин, хоҳласа мен билан ғойибона гаплашсин”, деганмиш. Шу-шу, улар мана неча йиллар ўтса ҳамки, ғойибона суҳбат қуришармиш.

– Иримчи эмасман. Шунчаки, ўша Карим Наби бова билан Зарифа момо учрашуви барбод бўлган жой менга бехосият туюлди. Бизнинг учрашув эса ўша бездорда, ўрик дарахти ёнида бўлган эди... Фақат бир мартагина. Эсингиздами?

Эсида, аскарликдан қайтганида, Интизор Қарғўшда, бездорда эди. Сигирга беда ўраётган экан. Зулфиқор ўша ерга от миниб борган эди. Ўшанда Интизорни танитай қолган. Сочлари иккита қилиб ўрилган, учлари ерга тегай-тегай деб қолган бу сулув ким экан деб ўйлаб, отдан тушганида, Интизор учиб келиб, унинг кучоғига ташланган эди. Шунда Зулфиқор кўрқиб кетган эди. Тўғри-да, олдиндан бир нотаниш қиз чиқиб, ўзини кучоғингга ташласа, кўркмай бўладими? Аммо уни юзидаги холидан, чарос кўзларидан таниб қолди.

¹ Охири. Бошланиши ўтган сонда.

– Ўзим сизга отимни айтганимдан кейин... танидингиз, – деб эслар эди Интизор.

– Биз ҳар куни учрашар эдик-ку, Интизор...

Улар бир ҳовлида катта бўлган, ҳар куни учрашмасликнинг иложи ҳам йўқ эди. Зулфиқорнинг холаси Сариосиёда яшар эди, у вафот этгач, ўн яшар қолган кизи – Интизорни Иккиқўрғонга олиб келишган.

Камарга кўтарилишди. Бу ер анча илиқ эди. Аммо Зулфиқор юзига урилган енгил шамол эпкинидан ҳаво совиб бораётганлигини сезди, фурсатни бой бермай, дарҳол ишга киришди. Камар оғзидан туриб, ов милтикни елкасига тираганча қоядаги мумлағай ёпишган мангтупроқ парчаларини уриб туширди. Уларни олгани сой қирғоғига тушганларида, тўсатдан қор бошланди. Илиқ куз ҳавоси бирданига изғиринга айланди. Шунда Зулфиқор мумлағай қотган бир неча манг парчасини топиб қайтганида, қия сўқмоқда қор йиғилиб қолган эди. Энди кўтарилиши билан тойиб, пастга юмалаб кетди. Харсангтошга зарб билан урилди, ёнига чиқиб қолган ўткир қирраси шимини йиртиб, оёқ болдири-ни қаттиқ тилди, қон томирини ҳам кесиб юборганидан қон тизиллаб отилди. Энди иккаласи бор кучи билан тиришиб, азобу укубатда камарга чиқиб олишди. Яхшиямки, камар тоғнинг шундайгина пойида. Интизор эрининг оёғидаги қон тўхтамаётганлигини кўриб, кўркиб кетди. Нон ўралган рўмолни бўшатиб, жароҳатни боғласа ҳамки, бир тўхтаб, яна оқа бошлади.

Интизор эрининг шимидан камарни ўзи ечиб олиб, тилинган оёқ жароҳати юқорисидан сиқиб боғлади. Қон оқиши тўхтади, аммо латта тагидан секин сизиб чиқаверди.

Интизор энди қатъият билан ўрнидан турди.

– Кетма... Ташқари совук. Қор ёғаяпти.

– Ҳозир буни ўйламанг.

– Йўлда бўри кўрган эдим. Шу атрофда бўри ини бор. Сенга айтмаган эдим.

– Уни мен ҳам кўрган эдим. Қулранг бўри.

Зулфиқор донг қотиб қолди. Интизор ҳам уни кўрган экан-да.

– Оч бўри изғиб юрганда, сени қишлоққа юбора олмайман. Бормайсан!

– Қизил шапкачам бор-ку, бўри ея олмайди, – деди у бошидаги қизил рўмолига ишора қилиб. – Қолаверса, бўри кечаси овга чиқади. Одамга камдан-кам хужум қилади дегансиз.

– Аммо, у бўри. Ҳеч ким бунга қафолат бера олмайди.

– Нимадир қилишимиз керак. Бошқа чора йўқ.

Интизорнинг кўзлари чакнади. Демак, уни фикридан қайтариб бўлмайди.

– Унда... узоқ бўлса ҳам, катта йўлдан юр. Эшакйўлни қор кўмгандир. Ундан юрсанг, адашасан. Бўри ҳам ўша ерлардадир.

Зулфиқор қўли билан ёнидаги қуруқ заранг шохларидан бирини кўрсатди.

– Қалтак ўрнида керак бўлади, ол!

Интизор узунлиги ўзининг бўйича келадиغان заранг таёқни олгач, юзидаги хавотирлик сал чекингандай бўлди.

Зулфиқор Интизор кетганидан кейин камар деворига беҳол суянганча ўйга толди. Наҳотки ажал деганлари шу бўлса? Қон симиллиб, жуда секин, аммо сизиб оқаяпти. Мадори ҳам кетиб бораяпти. Бу ҳолда... ўлиши аниқ. Афғонда, қанча ўқлару портлашлардан омон қолиб, биргина тош қирраси оёқ болдири-ни кесгани туфайли оппа-осон ўлиб кетаверадими? Нима бу, яшаш шунчалик қийину ўлим шунчалик осон эканми? Унинг нима иши Худога хуш келмади экан? Милтиқдан яна ўқ узганигами ё мумлағай оламан деб, қояларни яралаганигами? Энди нима қилсин? У заифлашган қўлларини оёқлари устига қўйиб, ингради. Кўз олди аста

коронғилаша бошлади. Шу зулмат ичида Зулайхонинг шарпаси кўрингандай бўлди. Қора чодраси ичидан бокиб турибди. Кейин у қизил рўмол ўраган Интизорга айланди. Унга қўл узатмоқчи бўлдию ҳушидан кетди.

Зулфиқор Баходир дўхтирнинг товушидан қишлоқ касалхонасида эканлигини англади. Гарчи мадори куриган, овози заиф бўлса ҳамки, энди ҳамма нарсани англаб ётарди. У тирик, унинг халоскори – Интизор. Аммо у ўша қору изғиринда қандай қилиб қишлоққа етиб келди экан? Ёки йўлда бирор мошин учраб қолдимикан? Зора шундай бўлса... Интизор қаерда экан? У омон бўлса, бас.

Зулфиқор орадан анча вақт ўтиб, бироз қувватга кирганида, ёнидаги каравотда Интизорни кўрди. Уни кўрдию аввалига Худога шукр қилди, кўнглидаги хавотир, қўрқув дарҳол чекинди. Аммо бир ҳовуч бўлиб ётган аёлига қараб, юрак-бағри ўртаниб кетди. У ўша кунни изғиринда Интизорнинг етиб боришига умид боғлаган, аммо кўзига негадир кўк бўри кўринаверган эди. Ҳаммасидан кўрққани ана шу эди.

Зулфиқор ўша кунги воқеа тафсилотини Интизорнинг ўз оғзидан эшитди. Шамолу изғирин бўлиб, қор қалин ёғишига қарамай, Интизор қишлоққа тезроқ етиш ниятида эшакйўлдан жўнабди. Сўқмоқни қор босган, мўлжал олиш қийин, фақат қандайдир ҳайвон изи кўзга ташланади. Энг ёмони, усти боши юпун, эгнида бир камзул, оёғига енгил пойафзал кийган ҳолда олға юраверибди. Қирдан ўтиши билан ташлаб кетилган эски кўрадан ўша таниш, катта кулранг бўри чиқибди, Интизорни кўрибди-ю индамайгина олдига тушиб, қишлоқ томон йўлни из, белги қилиб кетаверибди. Қишлоққа беш юз қадам қолгунга қадар Интизорга тегмай, уни кузатиб келибди. Кейин бошқа томонга қайрилиб кетибди. Интизор жон ваҳмида чопа солиб, касалхонага етиб борибди, хабарни етказиши биланок энди кўрқувдан қалтирашга тушибди. Қишлоқдан уч киши – ҳамсояси Умидилло, Баходир дўхтир ва шофёр олди-орқаси тортадиган “Нива” машинасида Арчали камарга етиб боришибди. Зулфиқорга дарҳол ўша ернинг ўзидаёқ қон қуйишибди. Агар ярим соат кеч қолишса, Зулфиқор ҳалок бўлар экан.

Эр-хотин ўн беш кунча шифохонада бирга ётишди. Зулфиқор хотинига тикилиб ётар экан, ҳаёлида тинмай Интизорни ўйлар эди. Нозиккина бўлса ҳам, отнинг қалласидай юраги бор экан. Йўқса, ким кетма-кет келаётган бўридан ўзини хотиржам тутиб кела олади? Мана шундай жасур, ботир экан унинг аёли. Яна ҳам аниқроғи, Зулфиқор қоронғиликда юрган бир одам бўлса, Интизор бир чирок. Тўғри, чирокка исиниб бўлмайди, аммо йўлингни ёритиб туради-ку. Интизорга бирор марта сени яхши кўраман демаган, бир ҳовлида яшаб ўсишгани учунми, азизу мукаррам бир сингилдай қадрдон бўлди, онаси унга сенинг бу хулқ-агворингга чидайдиган киз топиш қийин. Интизорга сени ишониб топширсам, бу дунёдан кўнглим тўқ кетаман дегувчи эди. Билиб айтган эканми онаси!

Орадан олти ой ўтиб, дастурхон устида, чой маҳали Интизорнинг аҳволи бирдан оғирлашиб қолди. Зулфиқор уни Термизга олиб борди, текширтди. Ташхиси ўпка шамоллашининг оғир шакли эканлигидан, ҳаёти хавф остидалигидан титраб кетди, юраги бежо урди. “Барисига мен айбдорман, уни ўша изғиринда, совуқда қишлоққа юбордим. Аблахман ўзи”, дерди. Жони шу аёл туфайли омон қолиб... эвазига эса... шу муштипарнинг умри хазон бўладими?! Ичида ҳайқирикми, фарёдми, бир нима томоғига келиб тикилди. Аммо бу шум хабарни Интизорнинг ўзига билдирмади. Айтадилар-ку, фаришталар яхши гапга ҳам омин дейди, ёмонга гапга ҳам. Зулфиқор Интизорнинг “Мен бўлмасам-чи, унда нима бўлади?” деган гапини кўп эслади. Уни бир ойча шифохонада даволатиб, уйига олиб қайтди. Ноласи Худога етган эканми, кўп ўтмай соғайиб кетди.

Ёз кунни эди. Интизор лойсупада ёнбош, лўлаболишга суянганча, олмазорни томоша қилаётган эди. Оқшом тушгач, Зулфиқорни ёнига имлаб қақирди.

Зулфиқор унга кечаси ивителиган киштиш сувини келтирди. Зулайҳо косани кўли билан итарди-да:

– Мен кетаяпман, отаси, рози бўлинг, – деди лаблари титраб.

Зулфиқорнинг миясига қон уриб, ранги оқариб кетди.

– Ундай дема, онаси, сен ҳали кўп яшайсан, – деди Зулфиқор кўзларини ундан олиб қочиб.

– Йўқ, отаси, менинг куним битган, рози бўлинг.

Унинг кўзёшларини кўриб, Зулфиқорнинг ичидан бир нима узилиб кетди, бўғзида қолган йиғини ютиб, ўзини зўрға тутди.

– Сен узоқ яшайсан, онаси, – деди у кучини тилига йиғиб. – Шундай бўлса ҳам айтай, мен сендан ҳаминша рози бўлганман. Тўртта бола туғиб бердинг. Қўл калталик қилиб, майдагина лойсувоқ уйда яшаганимизда ҳам, томимиздан ёмғир, чакка ўтган пайтда ҳам сабр қилиб яшадинг. Болаларни яхши тарбияладинг...

– Қизларимдан кўнглим тўқ. Аммо Нурсоат ...

– Нима қилибди Нурсоатга? Ҳамма иши жойида. Топарман, тутарман бўлса. Хотини билан аҳил яшаса, неварамизни яхши ўқитиб, катта жойларга олиб бориб ўқитаман деб юрган бўлса...

– Ҳа, шундай... Аммо у бирор айб қилиб қўйса, қийнаб юрманг. Ёлғиз ўғлингиз... – Интизор мунгайиб, ўтинч билан қараб, унинг оғзини пойлади.

– Хўп, хўп... Яна нима дейин сенга, онаси?

– Унда... айтинг... менга армон бўлиб қолмасин, – деди Интизор қимтиниб, хафта товушда. – Зулайҳо ким ўзи? Мен бундай дарахт йўқлигини биламан.

Зулфиқор қотиб қолди. Хотинининг унга беозор, маъюс қараб турганини кўриб, ўзига келди. Энди, фақат энди у бир ҳақиқатни англагандай бўлди: хотини Зулайҳо деб аталмиш номдан шубҳаланиб, шунча йил рашк қилиб келгану, аммо унга билдирмабди. Ўз аёлини яхши биламан деган эркак ҳар қанча бирга яшамасин, барибир уни англаши мушкул экан.

Зулфиқор ўша оқшом Интизорга Зулайҳо билан боғлиқ ўтган воқеани икир-чикиригача айтиб берди.

– Одамлар шу иккита хўкиздай эркак битта афғон аёлга асир тушган экан, деган маломатдан қочиб, бу сирни яширган эдик, онаси.

– Ох, бечора Зулайҳо, – деб зор йиғлади Интизор, кейин пичирлаб, унинг руҳи покига оят тиловат қилди.

– Энди менинг ҳам сендан сўрар гапим бор, онаси, – деди Зулфиқор. – Қани, айт-чи, ўша... ўзимни осмоқчи бўлганимда, девонаҳалқани кесиброқ қўйган ўзинг эдингми? Ахир, ип жуда бақувват эди, чирик эмас эди...

Интизор хорғин ух тортиди.

– Бу иш энди... ҳеч қачон такрорланмайди деб сўз берсангиз... айтаман.

– Сўз бераман, онаси... энди сира такрор бўлмайди.

Интизор ориқ қўлларини баланд кўтариб, кейин кўрсаткич бармоғи билан ўзини кўрсатди.

Демак, муқаррар ўлимдан уни олиб қолган шу – Интизор экан-да. Аммо Зулфиқор эса уни ўлимдан олиб қола олмапти. Ана шуниси алам қилади.

– Яна бир сирни айтайин, – деди Интизор.

Зулфиқор уни жон қулоғи билан тинглашга тайёр турди.

– Сизни афғон урушига юборган киши – Гулқоров.

– Буни сенга ўша булбулигўё айтган эдимми?

Интизор бош қимирлатди.

– Унда нега сен буни ўша пайтда айтмадинг?

– Сиз уни бир нима қилиб қўйманг дедим.

– Кейин-чи, кейин нега айтмадинг шуни? Гулқоровни бўрилар еб кетгандан кейин?

– Бировнинг ўлимидан сизнинг хурсанд бўлишингизни истамадим...

Эҳ, бу лаънати Гулқоров! Қани менга юзма-юз бўлсанг! Афғонга юбориб, бошимга шунча балони орттирган сенмисан? Сенга мен нима ёмонлик қилган эдимки, менга шуни раво кўрдинг...

– Сиз бир тўйда, қизларга шилқимлик қилгани учун Гулқоровнинг укасини бир шапалоқ урган экансиз, – деди Интизор.

Бир шапалоқ! Бир шапалоқ учун Гулқоров уни шунчалик мусибат, азобга гирифтор қилдими? Нега, эй Худо?! У шу қўйларга тушмаганида, балки Интизор ҳам бу дарди бедавога дуч бўлмас эдими?

– Энди Гулқоровни айтсам бўлаверади. Энди сиз бошқачасиз, юрагингизда нафрат, кир йўқ! Кечиримли бўлгансиз! Энди сиз қасоскор эмассиз!

Эртакларнинг ичидан чиқиб келдими бу аёл! Гапларини эшитсанг... ақлинг шошади... ғаройиб гаплар. Нахотки шу Интизор бўлса... камгап, камсўз Интизор. Яна бу қандай аёлки, унга, Зулфиқорга ҳар қандай нохуш гапни раво кўрмайдиган? Ким бўлибдики, уни шунчалик авайлайди?!

Эртаси тонгда Зулфиқор супада Интизорга пиёлада сув ичкизаятганида, олмага қўнган бир кўк каптар чиғ-чиғ қилди. “Бу кўк каптар-ку, балки у яхшилик-қадир, – деб ўйлади Зулфиқор.– Укки бўлганида, ёмон хабарга йўйса бўларди”. Яна кўзлари алдамаётганлигига ишонч ҳосил қилиш учун Интизорга билдирмай қушга синчиклаб қаради.

Интизор буни сезди, майингина кулимсиради.

– Тушимга кирган эди шу қуш, – деди. – Мана у оғриғимни ўзига олиб, муш-кулимни осон қилди.

Кейин қўли билан Зулфиқордан олди яна яқинроқ келишини сўраб имлади. Зулфиқор энгашиб, унинг оғзига қулоғини тутди. Интизор худди биров эшитиб қолишидан кўркқандай шивирлаб, энтикиб гапира бошлади.

– Сизни бир қиз яхши кўрар эди. Сиз уни яхши кўрганмисиз, йўқми, билмайман. Эслайсизми? Оти Саломат. Саломатбиби.

Зулфиқор беихтиёр унинг гапини тасдиқлаб, бошини қимирлатди.

– Мен сизга теккандан кейин Саломат нариги кишлокқа келин бўлиб кетган эди.

– Шундай, шундай.

– Яхши қиз эди у.

– Тўғри.

– Сиз мен билан шунча яшаб, уни бирон марта ҳам эсламадингиз. Излаб ҳам бормадингиз. Мен ўйловдимки...

– Унинг ҳаёти бўлак, меники бўлак, Интизор.

– Раҳмат сизга.

Интизор шу сўзларни айтиб, яна ғамгин кулимсиради. Зулфиқор энди нима деярини билмай дудукланиб қолди.

– Сиз мени яхши кўрмасангиз ҳам, яхши кўргандан ҳам зиёд иззатимга етдингиз. Сиз билан яшаганимдан бахтлиман.

Зулфиқор қотиб қолди. Ўзи тинч оқар дарё бўлгани билан мана ичида қанча галаёнли гаплари бор экан бу хотиннинг.

Интизор Зулфиқорнинг кўзларига узоқ тикилди, кейин мамнун бўлиб кўзларини юмди. Унинг сўзсиз боқишларидан Зулфиқорнинг кўнгли тўлиб-тошиб кетди, бирқанча яхши гаплар айтиб, таскин бергиси келди, аммо тилига ҳеч бир сўз келмади.

Зулфиқор дарахтдан пир этиб учган кўк каптарнинг қайси томонга кетганлигига қизиқди. Минг тикилгани билан негадир кўзлари беш қадамдан нарини кўрмади.

– Иложи бўлса, қизларни ҳам чақиртиринг, отаси. Кетишим аниқ бўлиб қолди. Кейин, танамни ювишда ўша, Зарифа момо бош бўлсин...

– Сен нималар деяпсан ўзи... сен яшайсан ҳали, Интизор, – деди Зулфиқор бошини сарак-сарак қилиб.

Интизор унинг кўлларини ушлаб, кўксига босди. Ўзи эса бир тўлғанди. Кўзларида ору номус, уятни далолат қилувчи бир жилва қўпди, кейин унинг чехрасига сингиб кетди. Шунда у кўзларини, қайрилма киприklarини бир юмиб очди. Шу тахлит унга қараганча оҳиста “пуф-ф”, дедию жон берди.

“Воҳ, Интизор, – деб унсиз йиғлади Зулфиқор. – Нега бундай бўлди? Сен менадан кейин кетишинг керак эди-ку, Интизор”. “Ўлим сир, дунё сир, одамзод сир,” дер эди раҳматли онаси. Шундайлиги рост экан, Интизор! Зулфиқорни дарду балолардан қутқариб қолиш учун дунёга келганмиди бу фаришта?!

Зулфиқор Интизорни бағридан бўшатиб, лойсупадан пастга тушди. Олдида яна ўша таниш кўк каптар учиб ўтди. “Бу куш ҳам сир бўлди менга”, деб ўйлади у. Тўсатдан Афғон юртида, Зулайхонинг олдига бошлаб борган ўша кўк каптарни эслади. “Бу ўша Зулайхо олдига бошлаб борган, сўнг ёнида юрган куш – кўк каптар эмасмикан, деб ўйлади. – Наҳотки у ўша Зулайхонинг руҳи бўлса?”

10

Кунларнинг бирида Зарифа момо Зулфиқорни уйига чақиртирди.

– Интизор кетдию, менга олма юборишни унутиб қўйдинг, – деди момо кошларини чимириб. – Нима бўлди ўзи?

– Интизор ўлганидан бери олмалар ҳосил бермай қўйди, – деди Зулфиқор. – Шунга ҳайрон бўлиб...

– Олмаларинг Интизор ўлгани учун аза тутиб, мева солмаган, – деди Зарифа момо ўйланиб. – Энди уларни азадорлик чилласидан чиқариш керак.

– Қандай қилиб? – таажжубланди Зулфиқор.

– Пахта ипдан тўқилган қизил матони майда бўлаклаб, дарахтнинг ҳар биттасига боғлайтуриб: “Сен энди азадор эмассан, сен энди азадор эмассан”, дейсан. Шундан кейин дарахтларнинг азаси ечилади, – деди кампир ишонч билан.

Нурсоат лойсупада қизил матони қайчилаб ўтирган отасидан бу гапларни эшитиб, роса кулди.

– Сизни шунчалик хурофотга берилади деб ўйламаган эдим. Қўйинг бу ишни!

– Болам, буям бир гап-да энди.

– Сизга ким бундай йўл-йўриқ кўрсатди? Ўша хаёлпараст Зарифа момоми?

– Юз ёшга қираётган момо ҳам бир гапни билар. Унинг маслаҳатидан ҳали ҳеч ким зарар кўрмаган.

– Одамлардан кулгига қолманг дейман-да, ота.

Зулфиқор барибир Зарифа момонинг айтганини қилиб, кечга яқин дарахтларга қизил мато бўлакларидан бойлаб чиқди. Дарахтларнинг кўриниши ўзгарди, дарахт гўё кичик, миттигина бир қизил гул туккандай киёфага кирди.

Гулзор олдида ўтаётган эди, келини Садафни кўриб қолди. Интизор вафотидан бир йил аввал эккан оқ, қизил, сариқ атиргуллар орасида гули итнинг оғзига ўхшаган итоғиз ҳам ўсиб чиқибди. Хотини ўлгандан буён шугина ўсимлик ҳар йили кўкариб чиқаверади. Садаф уни суғуриб ташламоқчи эди, қўймади.

– Қўйинг, келин, Интизор экканмикан уни, майли, ўсаверсин, – деди.

Уларнинг суҳбатига Нурсоат аралашди:

– Ота, қизиксиз-эй, бу бир ўстиришга арзимайдиган нарса бўлса, бир хиди йўқ итоғиз, – деб тўнғиллади.

– Ўғлим, онанг экканларнинг ичида шуюм ўссин, – деди Зулфиқор.

Биргина шу гул ҳозир Интизорни эслатди, ёдига солди. Нимага? Ҳа, ҳа, эсига тушди. Қаердадир от кишнади. Уни, Интизорни бедазорда, аскарликдан қайтган пайтда қўлида итоғизни ушлаган ҳолда учратганини эслади. Юраги увушди. Уйга кириб, Интизорнинг ёшлик давридаги суратига узоқ тикилди.

Оқшом кирганида кизи Иқлима келди. Қўлида қалин бир дафтар. Уни ўзи ишлаётган кутубхона архивидан топиб олибди.

– Онам тутган кундалик экан, – деди Иқлима. – Ўқиб кўринг. Кўп нарсани очик ёзганлар.

Зулфиқор ёлғиз қолгач, қалин муқовали бу дафтарни варақлаб кўрди. У шунчалик эски эдики, бунда дафтарнинг орқа муқовасидаги “1961 йил. Тошкентдаги 3-босмаҳонада чоп этилди” деган ёзувдан ҳам билса бўларди. Дафтардаги босма сана Зулфиқорга Интизор билан турмуш курган йил билан тўғри келди. Демак, шундан буён Интизор яширинча бу кундаликни ёзиб борган. Яширинча ҳам деб бўлмасди, чунки кундалик дафтарга асосан кутубхонада бўш бўлган пайтлари ёзган, қолаверса, ўша пайтларда кўпчилик мактаб ўқувчиларигина эмас, талабалару ўзини зиёли деб билган кўп одамлар бундай дафтар тутиши урфга кирган эди. Шунинг учун ҳам Зулфиқор Интизорнинг кундалик тутганига ажабланмади, ҳаттоки, уни ўқишга ҳафсала ҳам қилмай, китоб жавонига ташлаб қўймоқчи бўлди. Аммо, тасодифан очилган бир саҳифа уни довдиратиб қўйди. Шундан сўнг, кундаликни бир бошдан ўқишга қарор қилди. Ёзув хуснихат билан ўша замонга хос оддий кўк сиёҳ билан ўн биринчи перода, баъзан авторучка, ундан кейин, шарикли ручкада ёзиб борилгани унинг турли даврларда ёзилганини кўрсатиб турарди. Интизор дафтарнинг айрим жойларида қачон, қайси йил ва ой рақамини ёзган, аммо ҳамиша ҳам бунга амал қилмаган эди. Шундай бўлса ҳам битилган воқеанинг ўзидан Интизор қачон ёзганлигини тусмоллаб билса бўлар эди.

“Мен турмушга чиқаяпман, – деб бошланарди кундалик. – Унгача ҳам бир неча дафтарни тўлдиришга улгурган эдим. Аммо уларнинг ҳаммасидан воз кечдим. Тўғрироғи, ёқиб ташладим. Техникумда ўқиб юрган пайтимда Саломатбиби: “Кундаликни ўзинг учун ёзасан. Тўғрими?” деб сўради. Аввалига “Ҳа” дедим, кейин “Келажакда болам, неварам ўқир. Кундалик ичида уят нарса йўқ”, дедим. “Ундай бўлса аниқ, ихчам қилиб ёзгин”, деб гапида туриб олди Саломатбиби. Энсам қотса ҳамки, “Хўш, масалан, қандай ёзиш керак?” деб сўрадим. Саломатбиби шундан кейин мисоллар билан гапирди: “Волидаи муҳтарам, падари бузрукворим вафот этди” деб ёзибсан, ундан кўра содда, оддий қилиб, онам, отам деб ёзсанг, бўлади-ку. Энди ўқиб кўрсам, айтганлари тўғри экан. Кундаликларимни ёқиб ташлашимга яна бир сабаб бор эди. Отам ўрис ҳамсоямизникига келган бир қариндоши, Таня холани яхши кўриб қолгани, бирга ичиб, тоғларга саёҳатга кетганлари маълум бўлгач, оиламизда тинчлик бузилган эди. Ҳар куни жанжал, тўполон. Мен ҳам оғзи ботир, бетгачопар бўлиб қолдим. Онам менга: “Бундай кўпол қиз бўлиб ўссанг, сени ҳеч ким хотин қилмайди” дер эди. Онамнинг ўзи ҳам рашк туфайлими, мактабда муаллим бўлса ҳам, жуда оғзи бузуқ бўлиб қолган эди. Бу орада у саратонга чалиниб, оламдан ўтди. Дунё кўзимга қоронғи бўлиб қолди. Ана ўша кунлардаги ҳасратларимни китобий қилиб бўлса ҳам кундаликка ёзган эдим. Онам бахтсиз аёл эди, унинг кизи ҳам бахтсиз бўлишини сира хоҳламас эди. Энди ўша ғам-қайғуларимни эсламайин деб, кундаликларимни йўқ қилган эдим.

Энди бундай фикрга келишимга яна ўша Саломатбиби сабабчи бўлди. У кеча кутубхонага кирган эди. “Сени Зулфиқор акага унаштиришибди. Табрик-лайман”, деди. “Раҳмат” дедиму хушёр тортидим. Қайси бир қизлардан Саломатбиби Зулфиқор акани яхши кўриб юраркан деган гапни эшитган эдим. Саломатбиби менга дабдурустан савол берди: “Эсингда борми техникумда бирга ўқиганимизда, кундалик дафтаримга нима деб ёзиб берганинг?” Саломатбиби билан Термизда техникумда бирга ўқиганмиз, мен кутубхоначилик бўлимини, у эса биология бўлимини тугатиш арафасида бир-биримизнинг кундаликлари-мизга хотира ёзиб берган эдик. “Мен у ерда кўп нарса ёзганман, қайси жойини айтаяпсиз?” дедим. “Севиб турмушга чиқиш керак деб ёзганинг эсингдами?” деди у. “Ҳа, эсимда” дедим. “Унда сен Зулфиқор акани чиндан яхши кўриб, турмушга чиқаяпсанми?” деб сўради. “Яхши кўриб, – дедим шартта. – Нима эди?” “Агар яхши кўрсанг, буни нима билан исботлайсан?” – деб сўради. Мен нима деяримни билмай қолдим. У эса дангалига “Мен ҳам у кишини яхши кўраман, яхши кўришимни исботлай оламан” деса бўладими? Анграйиб қолдим. Кейин, у ёнидан қўлда тўкилган бир рўмолчани олиб, олдимга ташлади. “Кўр, – деди у. – Рўмолчанинг бир четида 1958 йил деб ёзилган. Ўшанда Зулфиқор ака армияга кетиш арафасида эди. Неччи йил бўлди ўшанга? Уч йил. Армияни битириб келиши билан эса сени унга унаштиришди”. “Менинг нима айбим бор?” – дедим. “Сенинг айбинг йўқ, фақат яхши кўрсанг, сен унга умрингни бағишла. Билиб қўй, агар унинг кўнглини ололмасанг, озор берсанг, унда ёдига мен тушаман. Сен ана шу ишни уддасидан чиқсанг, Зулфиқор ака сеники. Сени шундан огоҳлантиргани келган эдим. Шунга сўз берасанми?” “Сўз бераман”, – дедим. Шундан сўнг, у кўлрўмолчани қўлига олиб, “Энди мен буни ёндириб ташлайман”, – деди. У кетди. Аммо мен ҳаяжондан шундай титрар эдимки... Сездимки, мен у сингари севмаган эканман. У эса... дил кўрини бериб, кашталар тиккан экан. Шу кундан бошлаб, мен Зулфиқор акага меҳр қўйишга, унга сира озор бермасликка, бир умр садоқатли ёр бўлишга аҳд қилдим... 1961 йил.

Тўй бўлиб ўтди. Оддийгина. Эскича, турли хил расм-русумлар билан ўтказилди. Аввалига кўнглим ўксиди. Саломатбибининг гаплари эсимга тушиб, хушёр тортидим. “Зулфиқор акани бахтли қилиш асл муддаонг бўлсин”, деган эди у. Кундалик ёзишга вақтим йўқ. Ишга чиқиб кетдим. Фақат кўнглим ғаш. Зулфиқор ака баъзида тушида босинқираб, бегона тилда гапириб чиқади. Вива Куба... камарад. Кейин билсам, булар испанча сўзлар экан. Кутубхонамизда Кубага оид бирорта ўзбекча китоб йўқ. Аммо суратларга бой бўлган русча катта альбом китобни топдим. Тушунмасам-да, суратларини томоша қилдим. Кубанинг серсоқол Фидель Кастро Рус деган каттасининг юз-кўзи Зулфиқор аканинг Кубада тушган суратига ўхшаб кетаркан. Тавба, соқол қўйса одам ҳар кимга ўхшаб кетавераркан-а? 1962 йил.

...Отаси олиб келган ғилдиракчали ёғоч каравот кўпларга ёқиб тушди. Боламининг йўртиб-йўрғалаб юриб кетиши осон кўчди. Зулфиқор аканинг ҳам димоғи чоғ. Йўрғатой бўлиб кетди ўғилчаси. Энди у отасининг қулоғидан тортадиган бўлди. Қайнонам мендан миннатдор, у ўлимидан бир ҳафта бурун менга: “Эр бош бўлса, хотин бўйин, болам, шуни унутма,” – деб насиҳат қилди. Бу насиҳат ҳам эмас, васият бўлиб қолди. 1965 йил.

Болаларимнинг отасини Афғонистондаги урушга олиб кетишди. Ҳайдовчи етишмаганлиги, у кишининг Кубада яхши хизмат қилганлиги учун олиб кетганмиш. Эрим олти ойда қайтиб келди. Олти ой эмас, олти йил хизмат қилгандек эди: соч-соқоли оқариб кетган, чап тиззаси букилмайдиган, мени энг кўрқитгани, сал одамови бўлиб келгани эди. Бир куни районда байналмилалчилар, яъни

Афғонистонда хизмат қилганларнинг йиғини бўлди, у киши ўша ерда берилган зиёфатдан қаттиқ ичиб келди. Кечга яқин мазаси қочди, бир пайтлар ўзи ясаган заранг таёқни кўтарганча, ҳовли бўйлаб кичқирди: ҳаммангни отаман, қўлингни кўтар, духлар! Яна у русча, форсчалаб кимларнидир сўқди. Мен нима бўлса ҳам, ҳамсоёлар эшитмасин деб, ухламай жонимни ҳовучлаб ўтирдим. Болаларим ҳам бундан кўркиб йиғлашди. Мен уни ақлдан оздими деб кўрдим. 1980 йил.

...Менинг бошимни ғовлатиб ташлаган бошқа муаммо пайдо бўлди. Бунга у киши Афғондан олиб келган олма уруғлари сабаб эди. Уларнинг номи Зулайҳо олмалари, Зулайҳо нави эмиш. Уларни кўкартириш, парвариш қилиш менга унча ташвиш туғдиргани йўқ. Мени ўйлантирган нарса – мен бундай олма навини сира эшитмаганман. Зулфиқор ака эҳтимол Афғонистонда бирорта қизни яхши кўриб, шунинг номини кўйгандир деб ўйладим. Бу гапни ўзидан минг марта сўрашга аҳд қилиб, минг марта фикримдан қайтганман. Ўзи айтмаса, сўрамайман деб ўйладим. У киши эса чурқ этмайди. “Шундай олма нави бор”, дейди, тамом. Мен шундай бўлса ҳам Саломатбибининг айтганини қилиб, озор бермасликка, аксинча, ўша олма дарахтини жонимни жабборга бериб бўлсаям, парвариш қилишга ҳаракат қилдим. Бу олмалар кўкариб турмаса, яна у кишининг васвас дарди кўзгайдими, деб ўйладим. Ахир, шу уруғларни топиб эканидан сўнг васвас дарди такка тўхтаган эди. Аммо шу олма гулласа, дилимда яна ўша кўзга кўринмас Зулайҳо деган қиз эсимга тушиб, нимагадир, кимгадир рашким келади. Шундай ҳам аёл бўламанми?! Баъзида, ўзимни ўзим ёмон кўриб кетаман, ичимда қойийман: қанақа аҳмоқ хотинсан, олма гулига ҳам рашк қиласанми деб. Хуллас, олма кўчати гўё менинг кундошимга ўхшар эди. Аммо беозор, менга муҳтож кундош эди. 1986 йил.

Мен Зарифа момодан Карим Наби бова билан юзма-юз кўришмасдан туриб, қандай суҳбат қилишини, бу қайси пайтда рўй беришини сўраб-суриштирдим. Улар кўнглилари тилаган пайтда хаёлан гаплашишаркан. Айримлар бованинг у-бу гапларини етказиб келишса, уларни тўхтатиб, давомини Зарифа момонинг ўзи айтаркан. Улар ҳайрон бўлиб қолишса, момо бу хабарларни унга деуу пари-лари етказди, деркан. Бу гапларни эшитиб, бирдан хаёлимга нимагадир Зулайҳо эмас, Саломатбиби келди. Балки Нурсоатнинг отаси ҳам у билан хаёлан баъзан гурунқ қилар. Деуу пари деганлари эса электромагнит тўлқинлари эмасмикан?

Момомизнинг кўчасидан шамол эсса, ундан жуда хушбўй хид келади. Балки ана шу шамол кўнгиллар почтачисидир. 1988 йил.

Кечадан буён энди Зулайҳо эмас, нимагадир ёшликдаги Саломатбиби эсимга тушадиган бўлган. Унинг эри вафот этган экан. Балки у Нурсоатнинг отаси билан ғойибона суҳбат қилар. Худди Зарифа момо билан Карим Наби бовага ўхшаб. Билмайман, бундай бўлмағур гаплар хаёлимга қаердан келди экан?! Эсимга тушди: бунинг сабаби бор. Буни менга бир куни Умидиллонинг хотини айтиб берган эди. У кизлик пайтида, келин бўлиш арафасида чинка маросимига боради. Удумга кўра, бўлажак келин дугоналари билан, куёв бўлмиш эса жўралари билан ҳамсоёсиникига гаштакка чиқишади. У ерда дастурхонга бир рўмол олма келтирилади. Чинка ўйини бошланади. Қоидага кўра, ҳар бир йиғит рўмолдан олма олиб, ўзи ёқтирган қизга олма отиб, байт айтади. Олма теккан қиз эса унга жавоб қайтаради. Ўшанда куёвжўраси бўлмиш Зулфиқор ака Саломатбибига олма отган экан. Қаранг, шунча йиллар ўтиб, бу гапни эшитмаган эканман. 1990 йил.

Бир куни кутубхонага ўн икки-ўн уч яшар қиз кириб келди. Шерзон қишлоғидан экан. Отим Зулайҳо дейди. Китоб олгани келдингми десам, йўқ, Зулайҳо деган олма дарахтингиз бор экан, шунинг уруғидан беринг, илтимос қиламан дейди. Оғзим очилиб қолди. Қаердан эшитдинг десам, икки тоғнинг орасида ҳамма билади бу олманинг но-

мини дейди. Энди менинг отим Зулайхо бўлатуриб, шундай олма дарахти ҳовлимизда бўлмаса, уят бўлади-ку дейди яна. Олма уруғларидан топиб, унга бериб юбордим. У кимнинг қизи, отаси, онаси кимлигини ҳам сўрамабман. Ажойиб тасодиф. 1990 йил”.

Бу англаб бўлмас хотин – Интизорнинг иқрорномаси Зулфиқорни гангитиб кўйди. Ёнида шундай оқила аёл яшаб ўтган экан, билмай қолибди. Уни шунчаки бир оддийгина, содда бир қишлоқ аёли деб, тузук ҳамсуҳбат ҳам бўлмабди. Ичида қанча гаплар бор экан. Айниқса, Зулайхо олмаси уруғини олиб кетган Зулайхо исмли қиз. Саломатбиби ҳақидаги гаплари. Ўзининг бир гаштакка борганида, Саломатбибига олма отиб, байт айтганлари. Қизик, ўшанда у қандай байт айтгани эсида йўғу, аммо Саломатбибининг шу жавоб байти эсида қолган:

*Чинкиллаган ким ўзи, сўзи нозик,
Ҳар бир гапни ўз ўрни бор, билса тузук.
Менга мунча қарамасин олов бўлиб,
Балки унда юрак йўқдир, кўнгил бузуқ.*

Шунда у жуда хафа бўлган, ҳеч кимга билдирмай кетиб қолмоқчи ҳам эди, аммо кувёжўра бўлгани учун даврада базўр ўтирган эди.

11

Нурсоат бир куни отасини ҳайрон қолдириб, санаторийга йўлланма олиб келиб қолди.

– Зерикманг деб, Янгибой акага ҳам йўлланма олдим. Тунов куни у киши ҳам илтимос қилган эди, – деди Нурсоат.

Учқизил оромгоҳи Каттақум дейилмиш бепоён қумлигу дашт бағрида жойлашган. Яқинида шундоққина катта, мовий кўл. Ундан эсадиган тоза, ёқимли шамолга Зулфиқор билан Янгибой бағрини бериб, ҳар куни паст-баланд қирғоқларни айланишади. Ҳавоси жуда енгил. Зуннунов деган профессорнинг қум билан даволашлари кони фойда бўлди, иккаласининг ҳам суяк зирқирашлари тўхтаган, Янгибойнинг тилидан Нурсоат номи тушмайди.

– Барака топсин ўғлингиз, – деди Янгибой қумга бағрини бериб ётганча. – Бизга йўлланма келтирмаса, бундай роҳат-фароғат қаерда эди?!

– Нурсоатнинг калласига қандай келди экан бундай фикр, шунга ҳайронман, – деди Зулфиқор. – Ҳа, бу иши яхши бўлди.

– Ўғлингиз Москвани ҳам ишғол қилди, каллали-да. Ўтган ҳафта укам орқали Россияга Зулайхо олма толқонидан жўнатди. Укам ошқозони касал бўлганида, ана шу толқон еганида тузалган, Москвага ҳам олиб кетган эди. У ерда буюртмачилар кўпайиб қолган эмиш.

– Уйда Зулайхо олмасининг толқони тугаган эди. Нурсоат уни қаердан топибди экан?

– Балки уни аввалдан сақлаб қўйгандир.

– Йўқ, – деди Зулфиқор. – Шержон қишлоғидан жайдари олма толқон олиб, қаергадир жўнатяпти, деб эшитган эдим. Демак, укангга ҳам Зулайхо олма толқони шу деб пуллабди.

– Нима фарқи бор энди, захар эмас, олма толқони-ку. Москвада мардикорлик қилиб юрганлар нос ўрнига шу толқондан оғзига отиб юрса яхши-да.

...Зулфиқор уйга қайтиб келганида ҳовли юзаси ўйдим-чуқур, олмазори унга кўшилиб беш туп Зулайхо дарахти ҳам йўқ эди. Кўз олди қороғилашиб кетди. Худди йўли берк одамдай тўхтаб қолди. Гандирақлаб бориб, яқинидаги тан-

дирхонага суянди. Юраги каттик урди. Тезроқ сув ичишни ўйлади. Яқиндагина қазилган қудуқ ёнигача аранг борди. Унинг ёнидаги сатилдан чўмичда сув олди. Аста ҳўплаб, нафасини ростлагач, ўғли яшайдиган уй томон қаради. Ҳовлида худди унинг қахру ғазабидан кўрккандай ҳеч ким кўринмас эди. Минг дарду алам, ғазабу ўкинч билан уйига кирди. Бошида минг бир савол айланди. Нега бу ишни ундан беркитиб қилишди? Худди орқасидан пичоқ ургандай қилди бу ўғил. Музга айлангандими юраги, шундан сўнг унинг урган-урмаганлигини ҳам сезмай қолди. Бу гал шокосадаги сувни охиригача аранг ичди.

Садаф мактабдан қайтиши билан мушукдай мулойим бўлиб, атрофида гирди-капалак бўлди: қават-қават кўрпачалар устида ғужанак бўлиб ётган Зулфиқордан ҳол-аҳвол сўради, дарҳол чой дамлаб келтирди, яна ўғли Нурсоат орқали хабар олдиртириб, нима лозим бўлса айтсинлар деб мулозамат қилди. Окшомда Зулфиқор яхши кўрадиган қатикли биринчова қилиб, олдига киритди.

Ўғли эса юраги бетламай, анча кунгача олдига киролмай юрди. Отасининг бетоб бўлиб қолганини эшитгач, қўл қовуштириб, елка қисиб у ётган уйга кириб келди.

– Ота, шундай бўлиб қолди, узр энди. Дарахтларингиз ҳосил солмай кўйди. Сиз бўлсангиз, Зарифа момонинг гапига кириб, улар азадорликдан чиқсин деб қизил латта бойлаб чиқдингиз. Одамлар эшитиб роса қулишди.

“Сабр қилиш керак эди, олмазор балки янаги йил ҳосил қилар эди. Буни биз энди ҳеч қачон билмаймиз, била олмаймиз ҳам”, деб ичида эзилди Зулфиқор.

– Дарахтларнинг илдизлари чириб тамом бўлган экан, – деди Нурсоат.

Ота жавоб қилмади.

– Ҳозир тамаки экиб, нос қилиб сотсак, катта пул бўлар экан.

“Ҳа, бу нобакор нима учун менга йўлланма олиб келди десам, меҳрибонлигининг тагида ана шу шум нияти бўлган. Анави қудуқни ҳам бекорга қаздирмаган, ундан сув тортадиган моторчани ҳам шу тамаки экишга мўлжал қилган экан!” – деб фикрлади Зулфиқор.

– Россияда ишлаётган Қултўра ошнамдан катта заказ олдим, – деб сўзида давом қилди Нурсоат. – Уни танийсиз, Мингтўра аканинг ўғли. Ўша ерда ҳожатбарорлик қиларкан. Ўзимизнинг тандирнон, носвой сотаркан ўзбекларга. Мен ўша ерга бориб, ишлаб келай десам, кўймадингиз. Энди шу ердан туриб, бизнес қилишимга йўл топилди.

Зулфиқор санаторийда эшитган бир гапни эслади: “Замон ҳозир носфуруш билан ...фурушни ки бўлиб қолди”, деган эди бир қария. “Ундай деманг-да бова, қийинчилик ҳамма ерда бор”, деди Зулфиқор. “Мен уни айтмаяпман, мен одамларнинг сабру тоқатдан айрилиб, чидамсиз бўлиб бораётганлигидан хафаман”, деди бова.

Нурсоат ўзини оқлаш учун бетиним гапирди, Зулфиқор ҳеч нима демади, ён-бошлаганча уни тинглаб ётаверди. Нега энди олмазор ўрнига? Жуда зарил бўлса, ана тоқзорнинг бир қисмини кўпориб эксин эди! Уйнинг орқа томони томорқа, аммо тоқзор қилинган жой то тошдеворгача каттик ер. Нам турмайди, тамакига соз, мулойим тупроқ лозиммикан? Ниҳоят у ўғлига шу гапларни айтмоқчи бўлди, Нурсоат шуни сезгандай, гуноҳкорона қулимсираб: “Ота, ҳосил бермайдиган боғ фақат ўтинга ярайди”, – деди-ю, ташқарига шошилиб чиқди. “Нега мен ҳар нарсага мунча ваҳима қиладиган бўлиб қолганман? Ахир дунёда нималар бўлиб ётибдию, сен бўлсанг, дарахт деб жонингни жабборга бериб ётибсан. Хўш, Зулайҳога ваъда берган бўлсанг, берибсан-да. Нима бўлибди? У гап учди-кетди. Шунга ҳам ич-этингни ейсанми, Зулфиқор!” дерди хаёлида кимдир.

Зулфиқор сал ҳовуридан тушса-да, кўнгли хира, ичини нимадир кемираётган эди.

Санаторийда ётганида, Зулайхо бекорга тушига кирмаган экан. Сабри чидамай яна ҳовлига чиқди, олмазор ўрнини синчиклаб, кадам-бақадам ер юзасига қараб айланди. Ҳайдалган ер билан ёнма-ён ариқча олдига келганида, юраги бир қалкиб тушди. У ерда бир туп Зулайхо олмасининг нозиккина бунёди-ниҳолчаси тупроқ аралаш сал эзилган, илдизи кўмилган ҳолда ётганини кўрди. Энтикиб кетди. Хайрият, шугина сақланиб қолибди. Агар шу бир туп мажруҳ ниҳолча топилмаганда, ростдан ҳам қиёмат кўпарди. Ичини кемираётган деви ташига чиқса, уни тўхтатиш қийин. Унда одамлар Зулфиқорни жинни бўлган деб, шифохонага ҳам ётқишишлари тайин. Бу ишга биринчи бўлиб, ўғли Нурсоат бош-қош бўлишиниям билади.

“Шу девим уйғонмасин нима бўлсаям”, деб ўзига сабр тилади. “Нурсоатга дағдаға, пўписа қилганимдан нима фойда, – деб яна ўйлади ичида. – Бу иш бўлмаслигининг чорасини олдиндан кўришим керак эди. Ҳа, олмазор ҳам қарийётган эди, ўшанда уларни янгилаш, ёш кўчатлар қилиб экишим лозим эди. Нега шунга эътибор қилмадим?”

Энди унинг хаёли ҳозиргина топиб олган ёш ниҳолча билан банд бўлди. Дарҳол илдизини намлаб, бир бўлак ерга вақтинча ётқизиб кўмди. Битта, атиги битта қолди Зулайхо кўчатидан ёдгорлик. Энди уни жонидай азиз кўриб, кўкартириб олмаса, унга ҳаловат йўқ! Ахир бу ниҳол парваришини ундан бошқа ким ҳам ўйлар эди? У билган барча одамлардан умид қилиш қийин, улар Зулфиқорни тилида қўллаб гапиришади, амалда ҳеч гап йўқ. Зулайхо олмасига шунчалар меҳр кўйишди, аммо нега бирортаси ҳам ўз ҳовлисига элтиб эккани йўқ? Пишганида эса мевасини сўраб келадиگانларнинг сон-саноғи йўқ! Ажойиб одамлар! Хайрият, шу Шомил ака бор экан, ҳамманинг кўзи олдида шу олма кўчатини олиб кетди, унинг таърифини қилди. Ҳа, айтганча, Интизор кундалигида Зулайхо деган бир киз олма уруғини сўради, бердим деб ёзган, аммо унинг исмидан бўлак ҳеч нарса маълум эмас. Қолаверса, ёшгина киз бир ҳавасакига сўрагандир-да ўша уруғни. Уни кўкартириб ниҳол қилганмикан? Ким билади буни?

Нурсоат эртаси Деновдан нос қилинадиган тамаки кўчатлари олиб келди. Икки мардикор ер текислади, чопди, юмшатиб, эгат очишди. Хуллас, бир кунда шу жойни тамакизорга айлантиришди.

Зулфиқорнинг ётиб қолганини эшитган Янгибой хабар олгани келди.

– Бир туп ниҳолча сақланиб қолган экан, Зулайхо олмаси. Яккаю ёлғиз ниҳолча. Шуни кўкартириб олишим керак. Ахир Зулайхога сўз берган эдим.

– Ҳарқалай, умид бор экан ваъдани бажаришингизга.

– Энди Чағиртепани обод қилишга аҳд қилдим. Машинангда у ерга соз тупроқдан олиб бориб тўқасан. Тепанинг шундай белида пана жойи бор, ўша ерга, – деди Зулфиқор. – Ёрдаминг шу бўлади.

– Чағиртепадан бошқа жой қуриб кетдими сизга? У ер чағиртош бўлса!

– Қўявер. Бу ҳовлида жой йўқ. Чағиртепа ана, шундайгина ёнимизда, йўлнинг нари бетига бўлса. Худо кўнглимга солди ўша ерни, Янгибой. Сенинг ҳовлинг олмабоп эди. Нега Зулайхо олмасидан экмагансан? Неча марта сенга айтдим-а, шул ниҳолдан эккин деб.

– Э, ака, қўйинг, у олма ниҳоли менга Зулайхони эслатиб турса, кейин, қандай тинч яшайман?

Шундан кейин Янгибой бир нимасини йўқотган одамдай шошиб хайрлашди.

“Мен уни, ўша мажруҳ ниҳолчани Чағиртепада кечаю кундуз пойлоқчилик қилиб, неча йил кутиб бўлсаям, кўкартириб оламан. Эшак, мол-ҳолдан асрасам, ёнига Шержоннинг тоғ олмаларидан ҳам эксам, майли, кичик бўлсаям кўркам боғ бўлади”, – деб ўйлади Зулфиқор.

У оёкка туриб, ўзини яхши хис этган заҳоти қишлоқни бирма-бир айланди. Ўртасидан катта йўл, чеккаларидан кичик, тор кўчалар ўтган қишлоқни оралаш Зулфиқорга хуш ёқади. Аммо бу гал шунчаки айланиб юришга эмас, кўпориб олинган олма дарахтларининг лошини ўғли қаерга ташлаганлигини билгани, бир кўриб кўйгани унинг изига тушган эди.

Дарахтлар танаси ерда ҳам йўк, кўкда ҳам йўк эди. Нурсоатдан сўрай деса, отаси билан кўришганидан сўнг, қаергадир ғойиб бўлди. Анави ярамас алафларга-тамакиларга Садаф назоратчи, бир мардикор бола кеча-кундуз жони ҳалак, сувими, чопиғими, неки бўлса, тинмай чопади. Аммо улар Зулфиқорнинг кўзига қора чивиндай ёмон кўринади.

Тушга яқин ҳеч бир дарак топа олмай (бировдан дарахт лошини сўрай деса, номус қилди, уйингдаги нарсани қаерда ётганлигини ўзинг билмасанг, уят-да) уйга ҳорғин қайтди, олдига чой дамлаб кирган келини Садафдан дарахт таналари қаерда эканлигини сўради. У нималардир деди, яхши англаб ололмади. Товус дедими, ҳовуз дедими? Ниҳоят калаванинг учини ҳовлида, тамакизорда ишлаётган мардикор бола топиб берди. Унинг айтишича, кесилган дарахтларни уста Мейли олиб кетиб, Кўкховузнинг балчиқ-ботқоғига ботириб кўйган. Зулфиқорнинг сабри чидамади, уларни кўриб келмоқчи бўлди. Дарахт таналари шунча хор бўлдими ботқоққа ташланган бўлса?

Зулфиқор эрта тонгда ўша ботқоқликка йўл олди. Мабодо яна уста Мейлига йўлиқмайин деб катта кўча қолиб, йўлни чап солди, айланма сўқмоқ-бурумлардан кетди. Кўкховуз бўйида ётган бир ит ириллаб жойидан турди. Қаттиқ чўчиб қочди. “Худога бу юришим ёқмади, шекилли, бўлди энди, изламайман” деб орқага қайтаётганида, кўча бошида уста Мейлини учратди.

– У ерда атайлаб ит сақлайман. Ит ёғочни ёвуз кучлардан асрайди, деган гап бор, – деди у.

– Ёвуз кучларингиз ким? Одамларми ё бошқа нарсаларми? – аниқлаштирди Зулфиқор.

– Унисиям, бунисиям, – деб кулди уста Мейли. – Аммо дарахт танаси ёғочга айланаётган пайтда ичига ёмон руҳлар кириб олмасин деган мақсадда атрофида ит асрашганларини эшитганман. – Азбаройи шу олмаларга, сизга бўлган хурматим учун олма ёғочларини бу ерга олиб келдим. Увол бўлмасин дедим. Ҳар йили бир сатил олмасидан еб турардик. Чинданам таъми бўлакча олма эди, Зулфиқор ака.

– Бу ёғочларни нима қилмоқчисиз? – деди Зулфиқор хомушгина.

– Ёғочлар энди бир йил шундай ётади, кейин шамоли бор ерда офтоб тегизмай қуриб оламан. Улардан чўпқошиқ, чўптовок, сўриларга ғумбарак, панжара ясайман, – деди уста Мейли. – Аслида ҳозир олма ёғочига ҳеч ким эътибор қилмайди. Чунки, ёнғок, нок, терак, қайрағоч, тол турганида, буни ишлатишмайди, ўтин қилиб, ёқишади. Мен бу олмаларни ўтин бўлиб кетишини хоҳламадим, ака. Нурсоатга “Менга бер шуларни” деб олган эдим.

Зулфиқор энгил тортди.

– Кўп яхши иш қилибсиз, – деди қувониб. – Айтганча, дарахтларнинг илдизини ҳам олган эдингизми?

– Э, йўк, мен уларнинг илдизларини кўрганим йўк, – деди уста Мейли. – Менга илдизлар керак бўлмайди.

“Ҳа, энди тушундим, – деб ўйлади Зулфиқор. – Нурсоат менга дарахтларнинг илдизи чириган эди деб ёлғон гапирган. Шунинг учун уларни яширган. Мана гап қаерда?”

Зулфиқор бу ерда олма ёғочларини кўришдан ташқари, аслида “Азалик чилласидан чикдинглар” деб уларга осилган қизил латталарни ечиб олмоғи керак эди. Кейин, ўша мато бўлақларини Чағиртепада экиладиган ниҳол тагига кўммоғи лозим. Бу гапни уста Мейлига билдиргиси келмади.

Оқшом чоғи ҳовлига Иқлима келди. У гап орасида қизил латталарни эслади, уларни ечиб олиб эски сандикқа ташлаб кўйганини айтиб қолди. “Шу қизим кўп эҳтиёткор чикди”, деб ўйлади Зулфиқор.

13

Зулфиқор кун бўйи Чағиртепада тентиради, у ерда бир нима излаётган одамга ўхшаб, тош, чағир, кум аралаш тупроқ, сийрак шувоклару эшакшўраларни оралалаб, уларни назаридан ўтказди.

Кейин бўлажак олмазорга катта шамол ўтмайдиган, шамолпана ерни белги қилди, кейин шағал, майда тошини терди, қоратикану бангидевоналардан тозаллади. Пешинга яқин кўлига кирган зирапчаларни олиб, дам олган бўлди. Кейин ўша сал соз тупроқли жойни теша, кейин чўкич билан ковлашга тушди

“Отчумолининг кўзидай шу олма уруғи бир пайтлар гултувакда кўкарди, дарахт бўлди. Ундан яна кўпайди, одамзодга озик берди. Кўпорилиб кетди. Улардан бир шу ниҳолча қолди. Шу кўкармаса, шунча тарих, шунча гап-сўз бўлармиди? Йўқ. Одамзод ҳам шундай эмасми, бир кўзёшидек жавҳардан бино бўлиб, авлод яралади. Агар битта занжир узилса, бир авлод йўқ дегани эмасми? Худди шунинг ўзи Худонинг қаромати, мўъжизаси эмасми?!” Зулфиқорнинг кўзларидан ёш оқди, Ярагганга шукрона айтди.

Йиллар ўтиб, Чағиртепада олмазор боғча гулга кирди. Ҳатто баҳорнинг авжида ҳам унча-мунчага кўкламайдиган тепанинг тошлоғу қизғиш, куйган тупроғи юзаси ҳам бу гал жонланди. Янгибой келтириб ташлаган бўз тупроқ туфайлими ё гуллаётган ана шу ёш дарахтлардан гўё изза бўлганиданми, балки намгарчиликнинг зўриданми, шамол учуриб келган ёввойи ўтларнинг уруғлари ниш урди, боғчанинг атрофи бир қадар талхак, жингиртоб янтоқ, қоратикан, жинжак, мол оғзига яйраб оладиган серсув, тугунча баргли ғармалар билан қопланди. Зулфиқорнинг хавотири ана шу гиёҳлар кўқарувидан эди. У қурғоқчилик келишидан ҳам қўрққани йўқ, ўтган ёз саратонларида ҳам ҳар бир дарахт илдизига елимшиша, яъни баклашканинг учини игнадек тешиб, намлатиб суғориб келди, экканларининг бари, бир-иккита эчки еганини ҳисобга олмаса, кўқариб, бўй чўзди. Аммо, бу йилги ҳаддан ортиқ ана шу намгарчилик туфайли бу тепада гиёҳлар кўкарди, энди тамом, хув даштда юрган молми, кўй-эчкими, бир-икки қавшайдими, йўқми, гиёҳ баҳонасида ана шу ёш олмазорга кўз олайтиради. Шуларни олдиндан билиб, ҳар эҳтимолга қарши бу боғни Зулфиқор пастак тошқалоқ деворлару бир хил жойларини шох-шабба аралаш симтикан билан ўраб олди, шундай бўлса-да, барибир, қорамолдан, айниқса, икки оёғини осмонга тик қила оладиган абжир такадан чўчиб туради, уларни бир неча бор тутиб, боғ ичидан хайдаб чиқарган. Бу сувсиз Чағиртепани боғ қиламан деб қишлоқ фуқаролар йиғинидан хатлаб олганида унинг бу саъйи ҳаракатидан Мингтўра бошлиқ бир нечови қулди, “Ҳатто янтоқ ҳам ўсмайдиган бу бахилтепага нима экмоқчисиз,” дейишди. “Зулайхо деган дарахтим бор, шундан экаман”, – деди Зулфиқор. “Томорқангизга сизмай қолдимиз шу Зулайхо олмангиз? Чағиртепага тикан эксангиз ҳам кўқармайди-ку, сиз олма экаман, дейсиз, – деди ер ўлчагич Сафар калта. – Ёки ўша ерда бирор-бир хазина кўмилганини эшитиб қолдингизми?” Мана шу гапга ҳам беш йил бўлибди. Отасидан қолган томорқадай жон куйдирмаса, бу боғ қаерда эди?

Эккан олмаларининг бари оқ олмалару бир тупи Зулайхо олмаси эди. Оқ олмалар уч-тўрт йилда гулга кириб қолди, Зулайхо олмаси эса гарчи япроқ ёзса ҳам, нишона гули кўринмаётган эди.

Мана, бугун ҳам одатдагидек, ундан хабар олгани келди. Зулайхо дарахтида энди очилай деб турган гуллару ғунчалаган нозик новдалар сўлиб қорайиб қолган эди. Зулфиқор титраганча дарахтга янада яқин келди, кўзларига ишонмай кўлларини новдалар томон чўзди.

– Вожабо, – деб пичирлади у. – Наҳотки уни чакмоқ урган бўлса...

У энди қаддини тик ростлади, булутлар орасидан сизиб чиқиб, бошқа олма гуллари узра ўйнаётган куёш нурларига ҳорғин боқди. Кейин, гуллардан таралаётган ўткир хиддан кўкрагини тўлдириб нафас олди. Шунда тўлиқиб кетди, беихтиёр осмонга қараб, ҳайқирди: “Эй Худо, битта шу Зулайхо дарахтини паноҳингда сақласанг нима бўларди?!”

Кунботардан босиб келган қора булутлар уни тинглагандай, тепасида туриб қолди.

– Кўрдингми, эй, Зулайхо, дарахтни чакмоқ урибди, – деди Зулфиқор булутга қараб шалвираганча.

Қора булут ортидан чакмоқ чақиб, момоқалдироқ гумбурлади. Зулфиқорнинг кўзлари ёшга тўлди. Энди оёқ учидан то бошидаги соч толасигача титраб, жимирлашини сизди, бундан Зулфиқор тўлиқиб кетди, овозини беихтиёр баланд кўйиб ўзича ёш дарахтга гапира кетди.

– Бир кунгина ҳам кутмабсан-да, Зулайхо? Афсус! Ўтган кун ҳам гуллаганинг йўқ эди. Кеча кела олмадим, Зулайхо... Биласанми, сен билган ўша Янгибой укам учун кун бўйи най ясадим. Асабим бузуқ деган эди, най чалса, даво қилади. Ҳа, буни сенга қизигиям йўқ. Янгибойни сен бир кўргандаёқ ёқтирмаган эдинг.

Юраги сиқила бошлади, хуржундан бориб найни олди. Дарахт яқинидаги харсангтошга ўтириб, “Галдир”ни чалди. Боғ аро таралган куйдан бирпас енгил эсиб турган шамол ҳам, ғўнғиллаб учаётган асаларилар ҳам, ёнгинасида учиб турган капалаклар ҳам тўхтагандай бўлди. Бу мотамсаро куй еру заминни бир зум мулойим ва бир-бирига яқин қилиб кўйгандай бўлди. Ҳарҳолда найни чалиб тугатган Зулфиқорга шундай туюлди.

У орқа томонида аллақандай шарпани сизди.

– Бова, – деди кимдир.

Боғнинг кунботар томонидан овоз келди. Чайла ёнида велосипед етаклаган ўн етти-ўн саккиз яшар йигитча, ёнида ўн олти-ўн етти ёшлардаги бир кизни кўрди. Булар қаердан пайдо бўлиб қолишди экан? Худди жиноят қилган одамга ўхшаб довдираб, норози қиёфада уларга қаради.

– Ўтиб кетаётган эдик, қарасак, сиз... – деди йигитча.

– Зулайхо, Зулайхо, деганингизга... мени танир эканлар, шунинг учун мени қақираяпсиз деб ўйладим, – деди ёнидаги қиз.

– Сени? – ҳайрон бўлди Зулфиқор.

– Унда кимни гапирдингиз... Зулайхо, Зулайхо дейсиз, бошқа ҳеч кимни кўрмаяпмиз олдингизда, – деди йигитча.

Зулфиқор сукут сақлаганча, атрофга аланглади, кутилмаган бу ташрифдан, бу сўроқлардан нима жавоб беришга ҳайрону лол эди.

– Нима бўлди сизга? Ёрдам керак эмасми мабодо? – деб сўради қиз яқин келиб. Зулфиқор унинг бошидан оёғигача кўз ташлаб:

– Кимсан ўзи? Бу ерларда нима қилиб юрибсан? – деб сўради норози оҳангда.

– Мен Зулайҳоман, – деди қиз жилмайиб.

- Зулайҳо? Сен... нега Зулайҳосан?
 Қиз бу сўроқдан Зулфиқорга хайрон бўлиб қаради.
 – Отимни шундай қўйишган. Даштда мол боқиб юрган эдим. Бу бола йўлдан адашиб, олдимга келиб қолди, унга йўл кўрсатиб келдим.
 – Қайси қишлоқдансан?
 – Нариги қишлоқданман, Шержондан.
 Зулфиқорнинг чеҳраси ёришди. Бу қизнинг юз-кўзига, туришига, қадду қоматига қаради, ундан Афғонистондаги қиз – Зулайҳога ўхшаш бир нималарнидир кидирди, аммо бу қиз оқ-сарикдан келган, кўзлари қулиб турар, хуллас, заррача ҳам ўхшашлик йўқ эди. Нега у шу қизнинг бир нимасидир Зулайҳоникига ўхшашини истаётганлигини ўзиям тушуна олмади. “Фақат исмигина ўхшаш экан”, – деб ўйлади у. Ҳа, топди, ана, қизнинг жарангдор, мафтункор, меҳрибонлик уфуриб турган товушида ўхшашлик бор эди.
 – Сен-чи, сен қаердансан? – деб сўради Зулфиқор қизнинг ёнидаги йигитчадан.
 – Термиздан.
 – Отинг нима?
 – Фаррух.
 – Сен нима қилиб юрибсан бу ерда, Фаррух?
 – Сайёҳатга чиққан эдим. Тузкон ғорини томоша қилдим. Қайтишда велосипедим бузилиб қолди. Калта йўл билан Иккиўрғон қишлоғига етиб олай деб адашиб қолдим.
 – Хўш, энди нима қилмоқчисан?
 – Энди бекатга бориб, автобус кутаман.
 – Автобус ўтишига ҳали эрта. Тузкондан кунботарга яқин қайтади.
 – Биламан. Зулайҳо менга айтди.
 – Сиздан гап сўрасам, майлими? – деб сўради қиз.
 – Хўш, сўра, – деди Зулфиқор унга хайрон бўлиб.
 – Сиз Зулайҳо деб кимга гапирдингиз?
 – Мана, – деди Зулфиқор дарахтга ишора қилиб. – Мана, кўр, шугинани чакмоқ уриб кетибди.
 – И-и... – деди Фаррух хайрон бўлиб. – Бу дарахт-ку.
 – Ҳа, олма дарахти.
 – Нави Зулайҳоми?
 – Нави Зулайҳо!
 – Мен бунақа олма борлигини биринчи эшитишим. Семеренко, Мичурин, Антонов каби одамларнинг номи билан аталадиган олма навлари бор. Бу – қизиқ.
 – Мен сенга нима деган эдим, – деди қиз Фаррухга қараб. – Сен эса ишонмадинг.
 – Сен қаердан билдинг Зулайҳо деган дарахт борлигини?
 – Бундай дарахт ҳовлимизда ўсади.
 – Нима?! – Зулфиқорнинг юраги уриб кетди. – Ростданам-а?
 – Ростдан, бова.
 – Унинг кўчатини қаердан олиб келгансизлар?
 – Интизор янгадан уруғини олиб кетган эдим.
 Зулфиқор Интизорнинг қундалигида ёзилган “Зулайҳо деган ёш қизча олма уруғидан олиб кетди” деган ёзувни эслади.
 – Энди ишондим, Зулайҳо! Гапинг рост.
 – Аммо, бизнинг дарахтимиз жуда катта бўлиб кетган, – деди Зулайҳо. – Ҳосили ҳам кўп.
 – Сен мени қойил қолдирдинг, Зулайҳо! – деди Зулфиқор қувониб. – Менинг

Зулайҳо дарахтим энди кўкармайди. Уни совуқ уриб кетди. Энди сизлардан кўчат олгани борсам, берасанми?

– Ўзингиздан олган дарахт бўлса, нега бермас эканмиз. Берамиз, боринг! – деди Зулайҳо.

– Ҳали одамлар бундай олма нави борлигини билишмайди, – деди Зулфиқор. – Аммо билишлари керак. Албатта, билишлари шарт.

Фаррух Зулфиқорга ажабланиб қаради.

– Янгамиз вафот этганми? – деди у тусмоллаб.

– Ҳа, вафот этган.

– Демак, унинг хотирасига дарахт номини Зулайҳо деб қўйгансиз.

– Йўқ, хотинимнинг оти Интизор эди.

– Унда... шошманг, – деди бола велосипедини яқиндаги харсангтошга суяб қўйди-да, ўйланди.

– Балки бу бир пайтлар севган қизингизни ёки онангизни ё синглингизни номидир.

– Унисиям эмас, бунисиям.

– Бу олманинг кўчатини қаердан олиб келгансиз?

– Афғонистондан.

– Сиз у ерда яшаганмисиз?

– Йўқ. Боскинчи бўлиб борганмиз.

– А? Бир минг тўққиз юз етмиш тўққизинчи йил қишида Совет қўшинлари Афғонистонга бостириб кирган эди...

– Сен жуда билагон бола экансан-ку, – хайрон бўлиб қолди Зулфиқор.

– Бова, мен республикада ўткир зехнлилар мусобақасида ғолиб бўлганман.

– Унда... барака топ!

– Аммо мени қизиқтириб қолдингиз. Нега олма номи Зулайҳо? Тўғри, Шарқда бу исм жуда машҳур. Юсуф ва Зулайҳо қиссасини биламан, – деди бола. – Бу исм арабча, кенжа ёки мулойим деган маънони беради, шекилли.

– Балким шундайдир, – деди Зулфиқор.

– Хўш, бу навнинг бошқаларидан афзаллиги нимада?

– Энг аввало, гулининг ҳиди. Чакмоқ урган бўлса ҳамки, қара, ҳиди димоғни ёрай дейди. Ҳар қандай атирдан яхши. Ишонмасанг, хидлаб кўр.

Фаррух ҳам, қиз ҳам дарахтнинг яқинига борар-бормас бошларини силки-тишди.

– Оҳ, оҳ... Чинданам ҳиди ўткир экан.

– Яна қандай хислати бор, бова?

– Меваси пишганида ҳам хушбўй бўлади. Тароқи... қизил бўлиб пишади. Катталиги тухумдай. Асалдай ширин. Ёзги, чиллаки олма бўлсаям, кеч кузгача туради. Сувсизликка чидамли.

– Ҳа, бу ерларга шундай навларни экиш керак. Сиз уни фақат шундай хислати борлиги учун Афғондан олиб келмаган бўлсангиз керак.

– Тўғри топдинг.

– Менимча, – гапида давом этди Фаррух ўйчанлик билан. – Бу олма сизни очликдан сақлаб қолган ёки..

– Хўш?

– Ёки отишма пайти шу олма дарахтига пана бўлиб, ўлимдан қолгансиз.

– Топа олмадинг.

– Ёки, – гапида ўжарлик билан давом этди Фаррух. – Олма туфайли бахтингизни топгансиз...

– Сал яқинлашдинг. Жоним омон қолган. Юринглар, ана, чайла. Бир пиёла чой устида сенга бафуржа айтиб бераман бу олма тафсилотини.

– Э, йўқ. Миямни дам олдиргани чикқанман бу ёқларга. Ҳозир ҳеч бир нарсага чалғимаслигим керак. Дипломатия университетига кириш учун тайёргарлик кўришим керак.

– А, шундай дегин. Яхши, яхши.

– Мендан хафа бўлманг, бова. Бошқа пайт айтиб берасиз.

– Бўпти, хайр. Сигирим кетиб қолмасидан олдига борай. Анча узоклашиб кетдим, – деди киз.

– Яхши бор, кизим. Мен, албатта, уйлариингга бораман. Фақат кеч кузда, кўчат олгани.

– Раҳмат сенга, йўл кўрсатганинг учун, Зулайҳо, – деди Фаррух миннатдор бўлиб.

Қиз ялт этиб унга бир каради-да:

– Арзимаиди, – деб чопқиллаб кетди.

Бола велосипедини етаклаб, катта йўлга қараб кетди. Боланинг тиниқ кўзлари нега Зулфикорнинг юрагига гулгула солди? Зулайҳо тўғрисидаги ҳақиқатни унга айтмагани учунми? Уни қачон айтади, кимга айтади. Аста кўзларини юмди. Шунда яна димоғига олма гулларининг ўткир ҳидлари урилди. Кўзларини очди. Эҳ, шу Зулайҳо дарахтини чакмоқ ургани ёмон бўлди.

Чакмоқ урган бўлса, Ҳудо яна нажот йўлини кўрсатди. Интизор бериб юборган олма уруғлари Шержонда боққа айланиб кетибди. Энди уни кимгадир айтмаса, баҳам кўрмаса, юраги тарс ёриладигандай дук-дук урди. Беихтиёр тешасини олиб, яланг тепаликни кавлайверди, кавлайверди. Шунда ҳоври сал босилди. Бўлмаса, юракка оқиб кираёган қувонч, умид тўлқинлари одамга оғирлик қилади, ахир. У энди шахт туриб, қулочини ёйганча кавракзор оралаб кетди.

Энди ичидаги бу қайғусию севинчини кимга айтсин? Албатта, Нурсоатга. Пуштикамаридан бўлган фарзандига. Ахир у олмазорни кўпортириб ташлагач, ўзи қанча хижолат чекиб юрди... “Мана, ўғлим. Энди сен хижолат чекма дарахтларни кўпорганингга. Майли, сендан хатолик ўтди, мендан сўрамай иш қилдинг. Аммо шу хатонгни тўғрила, ўғлим” дейди. Кейин Шержондаги Зулайҳо олмазорини айтиб беради. Нурсоат ҳам хурсанд бўлади. Унинг болалигидаги беозор, жудаям ажойиб кулгисини эслади. Бу хабарни эшитса, балки ўшандай жилмайиб қўяр.

Осмонда энди оқ булут кўринди. Зулфикор беихтиёр онаси болалигида айтадиган топишмоқни такрорлади:

Оёғи йўқ, қочади,

Қаноти йўқ, учади, топгин қани, у нима?

“Булут-ку, шуниям билмайсанми, ўғлим?” дерди онаси. Оқ булут онасини эсга туширди. Унинг бошидаги оқ докадан қилинган рўмоли, баъзан меҳмонга борганида ўрайдиган оқшол рўмоли Зулфикорнинг кўзига худди тоғда сузаётган бир парча булутдек кўринарди. Жумагул эди онасининг оти, бунини у кейин билди, ҳамма уни Жумбоғ момо дерди. Жумбоғу топишмоқлари, мақоллари кўп эди унинг. Юрганда ҳам, турганда ҳам, ўтирганида ҳам айтиб, тўқиб кетаверар эди. Аммо унинг эсида фақат шу булут ҳақидаги топишмоғи эсида қолган. У кичкиналигида хафа бўлса ёки йиқилиб лат еса, онаси дарров қандайдир бир матал ё топишмоқ айтиб, уни чалғитар, овулар эди.

Осмонда яна оқ булут кетидан қора булут кўринди. Энди эса қора булутга

тикилар экан, унинг бағрида ўша қора чодра ёпинган, кейин уни юзидан юлқаб ташлаган шахло кўз Зулайҳо сиймоси ғира-шира кўринди. Қора булут аста-секин Зулайҳога айланиб боришидан хайратга тушди. Унинг назарида Зулайҳо қора булут эмас, қора булут ўраб олган ойга ўхшарди. Ҳа, ҳа, худди шундай!

14

Зулфиқор ҳовлига келибоқ, қудуқдаги сувдан ичди. Ўз уйига киргиси келмасди. Дарахтнинг чақмоқ урганию, аммо Шержонда Зулайҳо боғи борлигини уйдигиларга айтмаса, юрагига бир нима бўладигандай туюлаверди.

Ўғли яшайдиган уй томон юрди. Уларнинг ҳовлиси кенг-мўл, томорқа билан қўшилиб кетган. Ўғли ўтган йили катта йўл бўйига яқин ерда қўшайвонли қилиб, катта иморат солди, отасига бу уйда хона етарли эканлигига ишора қилиб, кўчиб ўтишини сўради. Зулфиқор кўнмади: “Болам, онанг раҳматлининг хиди келиб туради эски уйдан”, деди. Зулфиқор эски уйини яхши кўради: уйнинг шифт вассалари ғаров ва арча ёғочидан, шундан хона ҳавоси хушбўй, ер устига қамишдан қилинган бўйра тўшалган, қишда иссиқ, ёзда салқин. Лойпахсали уй ҳар икки-уч йилда сомонувоқ қилинади, сирти чиройли, кўркам.

Ўғлининг уйига етганида, такка тўхтади. “Афғон урушини кўрган одам бўлсанг, шу бир дарахт гуллаганига юрагинг мунча така-пука бўлади, эй, инсон”, – дерди кимдир хаёлида. Ўзини босиб олгач, айвон эшигини очиб, ичкари кирди. Бу ернинг бироз димлиги кўнглига ёкмади, аммо барибир ичкарироқ юрди, қаторасига кетмакет жойлашган хона эшикларига бирма-бир кўз югуртирди. Кеч кириб қолганлиги учун айвонда ҳам чирок ёниқ эди. Катта хона томондан телевизор овози эшитилди. Ҳа, сериал, корейсми, туркми, кино давомини кўришяпти. Ҳозир қишлоқда худди шу пайтда ҳамма уй-уйига кириб кетадиган бўлган, сериал деган бало ҳаммани махлиё этиб қўйган. Энди мана шу сериаллар қўйиладиган фурсатдан фойдаланадиганлар ҳам пайдо бўлишди, айна шундай пайтда қишлоқда кимдир эчки ўғирлайди, кимдир велосипед, кимдир навбат билан томорқага бериладиган сувни сўроқсиз ўз томонига оқизади. Хуллас, хангомалар кўп. Зулфиқор томоқ кирди, товуш чиқариб, чақариб кўрди, ерни тепиб кўрди, эшикка кўл уриб, тақиллатди. Аммо ҳеч бир кимса эътибор қилмади. У секин невараси яшайдиган хона томон ўтди. Ўғли Нурсоат хотини Садаф билан сериал кўриш билан машғул. У уйда кам бўлади, даста-даста пул топиш ниятида шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ изғийди, мол, қўй териси йиғиб, қайсибир фирмаларга топширади, мижоз излайди, Москвага нос жўнатади, дўконига мол келтиради. Эски дафттарини варақлаб, кимга қарзга мол берган, кимдан нима олган – шуларни текшириб, пешонасини тириштириб ётади. Баъзи бир пайтлари дам олгани кино кўради. Майли, уларни безовта қилмайди. Кино кўришни ярмида тўхтатиб, унинг гапини эшитишлари даргумон. Яхшиси, невараларига хушхабарни айтади. Невараларидан бири – Мирсоат, номи улуғ мартабалар эгаси бўлсин деган ниятда қўйилган невараси дарсхонасида эди, компьютерда ишлаш билан овора. Бу хонада эса иккинчи невараси Турсоат, яъни саодатли кунлари узоқ турсин деб аталган бу невараси эса кулоқчин тақиб, ашула тинглаб, ҳар мақомда қийшанглаб ўйнаяпти.

Зулфиқор дилидаги гапни айтиш учун кенжа неварасини мўлжаллади. У анча ақлли, билимдон, зора дилидагисини унга айтиб бўшатиб олса. Невараси у билан эргашиб, дахлизга чиқди.

– Биласанми, Турсоат, Чағиртепадаги олма гуллади, – деди у неварасига шивирлаб.

– Мен боққа кеча кириб келгандим. Кўрдим, дарахтлар гуллабди, – деди Турсоат.
 – Аммо сен Зулайҳо дарахти гуллаганини кўрмагансан. Уни чакмоқ урибди.
 Бугун.

– А, яхши. Яна нима гапингиз бор, бова? – деди у эснаб.
 – Болам, бундай... сен... гапингни қараю, – Зулфиқорнинг жаҳли чиқди.
 Кулоқлари тез қизарадиган бу қирмизи қулоқ боланинг юзи ўзгармади.
 – Акангни чақир-чи, – деди Зулфиқор хирқироқ товушда.
 – Ўзингиз чақирмасангиз, Мирсоат хонасидан чиқмайди, компьютерда янги бир программа ўрганаяпти.

– Бобонг қаттиқ тайинлади, тез чиқаркансан дегин.
 Турсоат билиб айтган экан: Мирсоат ҳадеганда дарсхонасидан чиқавермади.
 Кейин Зулфиқорнинг ўзи бориб, эшигини очиб, чақирди.

– Нима ишигиз бор эди, бова, – деб невараси кўзларини ишқалади.

“Шу бола жуда сурбет-да,” деб ўйлади Зулфиқор.

– Ўзим. Сени бир кўрай дедим. Ўқишларинг яхшими?

Бола бобосига бир зум ҳайрон қараб турди.

– Яхши, бова. Яхши, яхши, яхши, – деб кулди. – Сизнинг ишларингиз-чи?

– Меники ҳам яхши, болам. Шу десанг, боғда олмани...

– Эшитдим. Турсоат айтган эди. Эртага кўргани бораман.

– Зулайҳо дарахтини чакмоқ урган.

– Эртага униям бориб кўраман, бова. Бўлдими?

Сухбат қовушмади. Зулфиқорнинг ичи қизиди, асабини босиш учун иккала неварасини кучиб, елкаларига қоқиб, хоналарига киргизиб юборди, ўзи орқага қайтиб, айвон олдида қаққайди. Невараларига пирпирак қилиб берган кунларини эслади. Уларга қўшилиб, дашт йўлида ўзи ҳам бирга чопганлари, уларнинг қувнашларидан кўнгли яйраганлари гашти бошқача эди. Унда ҳали Интизор тирик эди. “Кап-катта одамнинг шу майда болалар билан ҳаллослаб юргани нима-си, қўйинг-э, одамлар кўрса, нима дейди” деб кулиб гапирганлари, Зулфиқорнинг унга пайғамбаримизни невараси от қилиб минганлари ҳикоятини айтганлари кечагидек эсида. Энди неваралар катта бўлишди, уларга пирпирак керак эмас. Компьютер, телевизор, яна аллақандай қўлтелефонлар... Зулфиқорнинг энди феъли айнаиди. Шартта хуржунни очди, ундан “кўрлар учун телевизор”ини олди, флэш-кадаги дуч келган қўшиқни қўйди. Бирпасда айвонда мусика янгради. “Лазги” куйи чалиниб, Комилжон Отаниёзовнинг товуши эшитилганда, Зулфиқор беихтиёр ғоз туриб, тик оёқда ер депсинди, сўнг узун қўлларини ёзиб, ғайритабиий бир товушда хайқирди. Шунда ғазаби пасайди.

Қорли тоғлар, қорли тоғлар, қорли бўлар, қорсиз бўлмас,

Йигит боши омон бўлса, молли бўлар, молсиз бўлмас... Омон-эй, омон-он...

– деб хайқирди хофиз. Зулфиқор завқ билан гир айланди, муқоми тезлашганида, катта хонадан Нурсоат отилиб чиқди. Орқасидан келини Садаф кўринди.

– Нима гап, ота?

– Кўрмаяпсанми, ўйнаяпман, – деб ўйинда давом этди Зулфиқор.

– Шошманг. Бирпас ўчириб туринг радиони. Гаплашиб олайлик.

Зулфиқор радиони ўчирди.

– Сени мен билан гаплашишга вақтинг йўқ-ку. Кундузи савдо билан оворасан, кечкурун сериал ё бўлмаса меҳмондорчилик...

– Хўп, нима қил дейсиз бўлмаса?

– Ҳеч нарс.

Зулфиқор яна радиони буради.

– Шошманг, гапимни эшитинг, ота.

Ўғли Зулфиқорнинг қўлидан радиони олиб ўчирди.

– Нима бу қилиқ, ота? – деди Нурсоат асабий. – Сизни аскар бўлганингизни биламиз, шофёр, тракторчи, боғбон, чўлкувар, сувчи, мироб, найчи... Аммо ўйинчи... касбингиз борлигини билмаган эканман.

– Мен умрим бўйи ўйинчи бўлганман, ўғлим. Эътибор қилмагансан.

– Қўйинг, уят бўлади сизга. Сиз бундай қилмас эдингиз...

– Тўғри, бундай қилмас эдим. Аммо бугун ичим тўлиб кетди. Ўйнапман, ўғлим.

– Хўш? Нимага, ота? Биз ҳам билайлик.

– Ана бу савол бошқа гап.

Зулфиқор энди коматини тиклади, кўзларидаги ғазаб ўти аста сўнди.

– Зулайҳо дарахтини чакмоқ урибди, ўғлим. Шунга... азасига...

Нурсоат Садафга бир қараб, кўз уриштирди-да, сўзида давом этди.

– Шундай денг. Кўп ёмон иш бўлибди.

– Аммо Шержонда Зулайҳо боғи бор экан. Онанг бериб юборган олма уруғларидан униб чиққан боғ! Ахир бу... йўқ бўлган навни, боғни тиклаш дегани.

Зулфиқор ўғлининг яна келини билан маъноли кўз уриштирганини пайқади, аммо сезмаганга олди.

– Жуда яхши, ота, муборак бўлсин боғнинг гуллагани. Лекин, сиз одамни бундай кўрқитманг. Тўсатдан айвонга келиб ўйнашингиз... ғалати бўлди...

– Дунёда кўп нарса ғалати, ўғлим. Сен бунга хайрон бўлма. Ҳа-я, сени хайрон бўлишгаям бўш вақтинг йўқ...

– Ота, бундай юрманг, – деди Нурсоат майин товушда. – Одамлар менга: бир шу отангни боқиб ололмайсанми, қари ҳолида Чағиртепани кавлагани-кавлаган, дейишяпти. Нима керак бўлса бизга, айтинг, ўзим ернинг тагидан бўлсам топиб келай. Ўша тепани ташланг.

– Авваламбор қари эмасман. Ёшим етмишга борди. Одамларнинг гапига парво қилма, ўғлим, – деди Зулфиқор.

– Қўйинг шу ишларни. Мен ҳам маломатга қолиб юрмай. Бошқаларга ўхшаб, сиз ҳам ана мачитга боринг, зериксангиз, телевизор кўринг, чойхонага чиқинг ё маҳаллага боринг.

Зулфиқор ловуллаб, тутақиб кетмаслик учун олдида турган челақдан сув олиб, хўплаб-хўплаб ҳовурини босди.

15

Зулфиқор эртасига пешинни кўзлаб, бекатга чиқди. Қўйнида Янгибойга аталган най. Янгибой Қорабоғда туради, уни йўқлаб кетаяпти. Автобус ҳам худди уни кутиб тургандек тайёр турган экан, келиши билан йўлга тушди.

Янгибойнинг қизил газа (адирлик) этагидаги ҳовлисига қараб юраркан, ичкари кўчада, дарвозаси атрофида тумонат одам кўринди. Хайрон бўлди. Йўл четида турганлардан сўради:

– Тинчликми? Нима бўлаяпти ўзи?

– Янгибой деган одам ўлган. Ҳозир кўмиб келишди.

Зулфиқор бир қалқиб тушди.

– Ия... Нимага, нима бўлди?

Турганлардан бири ундан сўради:

- Меҳмон, нима, сиз марҳумни танирмидингиз?
- Ҳа, у билан Афғонда бирга хизмат қилганмиз.
- Э, шундайми? Қани, унда мусибатхонага ўтинг.

Зулфиқор тўғри ҳовлига кириб борди. Қун илиқ бўлгани учун ҳовли юзига катта брезент тўшалиб, давра қилинган, қишлоқнинг катталарию ёшлари кур бўлиб ўтиришарди. Дуои фотиҳадан сўнг, Зулфиқор Янгибойнинг ўғли ёнига борди, елкасидан кучиб, “Бандалик” деди. Чуқур уф тортди.

– Мен уни кўрай, гапим бор, айтиб келай деб йўлга чиққан эдим. Келсам... бундай аҳвол. Ўзи тунов куни тушимга кириб эди, – деб ўксиниб гапирди Зулфиқор. – Нима бўлди Янгибой укамга? Касал бўлдимми?

– Э, йўк. Палакатчилик, – ўғил бошини қуйи солиб, хўрсинди: – Бир ярамас одам қушга ўк отса, отамнинг бошидан теккан экан.

Ёнидагилар бу гапни эшитиб, ўғилга ҳайрон қарашди-ю, индашмади.

– Ваҳ, укам-а... Шунча Афғонда юриб, душманнинг ўқиға учмаган одам бир касофатнинг ўқидан кетиб қоладими-я. Воҳ укагинам-а...

Кўзларида бир томчи ёш кўринмаса-да, юрак-бағри ўртаниблар кетди.

Зулфиқор мусибатхонада анча ўтирди. Бир куни Чағиртепага Янгибой борганида, “Ака, бир кеча дардлашишга уйга келиб кетинг” деб тайинлаб қетган эди. “Нима дарди бор экан”, деб ўйлади Зулфиқор. Нега энди ўшанда келмади-я. Энди бу бир армон бўлиб қолди-ку, Янгибой!

Кеч тушавергач, йўлга чиқди. Бекатда турган уч-тўрт киши орасида Бойсун темир йўл қурилишида бирга ишлаган ҳайдовчи – Салим ҳам кўринди.

– Дунёнинг ишларини қаранг-а? – деди у. – Кеча тирик одам бугун йўк. Ҳах, Янгибой-а!

– Ҳа, шундай экан. Мен эса бугун ундан бир ҳол-аҳвол сўрай деб... таъзиясига келибман, – деб қўйди Зулфиқор.

– Ҳа, одамзоднинг тақдирини билиб бўлмас экан. Раҳматли Янгибой кеча эрталаб, бизнинг ҳовлига келиб, томорқасига сув боғлаб эди. Тушдан кейин, шўрлик милтиқнинг ўқиға дуч бўлди, – деди бир тепакал киши.

– Фалокат-да. Бўлмаса, қушга отилган ўк унга тегадими, – деди Зулфиқор хомушлик билан.

– Қанақа қуш? Уни қасддан отишган.

– Йўғ-е, – Зулфиқор сергак тортди. – Ким экан у нокас?

– Одам қадамини билиб босмаса, шу аҳволга тушади, ака.

– Ии... Нима гап ўзи?

– Янгибой бир аёлнинг уйига келиб, чақчақлашиб турган пайти эри келиб қолибди. Қамокда ўтириб чиққан одам эмасми, рашк қилиб, шартта ов милтиғи билан пешанасидан отиб ташлабди.

Зулфиқор анграйиб қолди.

– У одам Янгибойни ўша хотин билан...

– Э, йўк, – деди тепакал киши. – У аёл: “Янгибой ака менга теккани йўк, симёғочдаги симни шамол узган эди, шуни улаб берди. Кейин, мен бир пиёла чой ичинг деган эдим, у энди дастурхонга ўтирган эди, эрим келиб қолди. Кейин ғазаб устида отиб ташлади”, дебди. Аёлнинг эри эса: “Мен Шерободга кетган эдим, қайтиб келсам, деразадан у ярамас хотинимнинг билагидан ушлаб, тортаётган экан”, – дебди.

– Ҳа, ким рост айтади, ким ёлғон, бизга қоронғи, – гапга қўшилди Салим ҳайдовчи.

– Терговдагилар дарров аниқлашади, – деди кимдир.

– Айш-ишратга ўч эди бу Янгибой ханги деганлари, – деди бир найнов йигит.
 – Ҳой, марҳум ҳақида ундай гаплар айтилмайди! – деди Зулфиқор бош чайқаб.
 – Жуда ишонарли қилиб гапирибди ўша ярамас аёл, – деди тепакал одам.
 – Аёл ёлғон айтганлиги дарров билинган, кечаси қаттиқ шамол бўлмаган эди.
 Сим эса унча-мунчага узилмайди. Хуллас, шундай гавго, – деди найнов йигит.
 “Ёлғок-яшиқларга тўла бу гапларга нима ҳам дейин? Ё чинданам шундайми-
 кан?” – деб ўйлади Зулфиқор.

– Иштонбоғи мустаҳкам эдими ишқилиб у аёлнинг? – деди Салим ҳайдовчи.
 – Ўша аёлнинг эрида милтиқ тайёр турган эканми, – деб кизиқди кимдир.
 – Йўқ. У шўрлик ҳамсоясининг арпапоясида майна овлаб, давлатга топши-
 раркан. Бу зараркунанданинг отилган ҳар бири учун етти ё етти ярим минг сўм
 пул беришаркан. Ўша милтиқ билан отган экан Янгибойни, – деди тепакал киши.
 – Қамалиб чиққан одамда милтиқ нима қилади? – деб ҳайрон бўлди Зулфиқор.
 – Ов милтиғи арпапоя эгасиники экан, ҳали уни ҳам орган одамлари овора қилишади.
 Нима учун унга милтиқни бериб қўйгансан деп, – жавоб қилди найнов йигит.

“Лақаби ҳам топиб қўйилган экан Янгибойнинг, – деб ўйлади Зулфиқор. –
 Шунча гап билса ҳам, йўлбилмас одамлардан эди бу бечора”.

– Ким нима даъво қилар эди бу ҳолда? – деб кулди тепакал киши.

Одамлардан бундай ғийбат гапларни эшитаётган Зулфиқор бир хўрсиниб
 олди: “Ҳа, укагинам-а, сенга ўша Афғондаёқ кўп дашном берган эдим. Биров-
 нинг оиласига кўз олайтирма деб... Унга сен қандай журъат қилдинг! Ҳанги деб
 бекор айтишмаган сени. Бир пайтлар айтилган бу гап бежиз эмас: дорбознинг
 ўлими дордан, морбознинг ўлими мордан деб. Яна очикроқ айтсам, хотинбозни-
 ки хотиндан... Воҳ, укагинам-а...”

Нима бўлганда ҳам унга қаттиқ ичи куйди. Афғонда бирга бўлганида, порт-
 лашда Зулфиқорни беҳуш ҳолида топган, уни госпиталгача елкасига ортиб кел-
 ган, ўлимдан қутқарган шу – Янгибой эди. Бақувват йигит эди ўзиям. Пакана,
 хўппа семиз бўлсаям, чаққон, ишчан йигит эди Янгибой. Иштаҳаси ҳам шунга
 яраша эди. Бир қараганда соддадил, дўстига содик, лафзида турадиган Янгибой
 шу аёл масаласида иродаси суст чиқди.

Зулфиқор дили оғриб, тушқунликка тушган, қулоғига ҳеч гап кирмас, атроф-
 дагиларнинг бор-йўқлиги ҳам энди унга билинмас эди. Тилида ҳам, дилида ҳам
 биргина гап айланар эди: “Эҳ, менинг укагинам! Эҳ, менинг тушгача тўғри гапи-
 риб, кейин ёлғон айтадиган укагинам-а!”

Зулфиқор Қорабоғдан қайтиб, қишлоққа кирганида, йўлда уни почтачи
 тўхтатиб, бир конверт берди. Хатни очар экан, ҳайрон бўлди: кимдан экан?
 Охирги марта кимдан хат олганини эслай олмади. Анча бўлди-да. Бунинг устига
 ҳозир ҳеч ким хат ёзмайди, урфдан қолган. Интернет, sms деган нарсалар чиққан.
 Фақат расмий бирор бир ташкилотдан сизга хат келиши мумкин, масалан дейлик,
 суд, солиқ, ички ишлар идораси ва ҳоказо. Улардан келганидан кўра, келмагани
 яхшироқ. Зулфиқор хушёр тортиди. Бир амаллаб хатни очди. Шу ёшгача кўзойнак
 такмайди, Худога шукр. Хат Шомил акадан эканлигини билиб, суюниб кетди.
 “Мен Зулайҳо олма уруғини жаҳон боғдорчилик уюшмасига, бир неча илмий
 тадқиқот институтларига намуна сифатида юбордим, – деб ёзганди хат муалли-
 фи. – Ҳатто Афғонистондаги Фанлар академияси билан ҳам боғландим. Қизиғи
 шундаки, сиз етиштирган олма Афғонистондагидан ҳам, Самарқанддаги ўша ол-
 малардан ҳам фарқ қиларкан. Менимча, сиз яшайдиган жойда Зулайҳо дарахти
 қайси бир олма билан чангланган, шунинг натижасида янги нави ҳосил бўлган.

Мен шу олма устида селекционер сифатида тадқиқот олиб бордим. Олма номини расман Зулайҳо дарахти деб фанга киритмоқчиман. Нима дейсиз? Фикрингизни ёзиб юборинг. Сизни чин дилдан табриклайман. Шомил акангиз”. Зулфиқорнинг қувончи чексиз эди. “Зулайҳо олмаси менимча, Шержоннинг оқ олмалари билан чангланган, шекилли” деб ўйлади у. Бу хабарни кимга ҳам айтарди, ҳеч кимга қизиғи йўқ. Аммо энди кўнгли хотиржам, Зулайҳонинг олдида юзи ёруғ. Номи эса фанга киритилмоқда. Шошма, у янги нав бўлса, балки номини Интизор кўйиш керакдир. Ахир, бу дарахтни деб, Интизор кўп чопди... Интизор дарахти. Жудаям мос, жаранглаб турибди. Зулфиқор бу номдан севишиб кетди. Шомил акага шундай ёзишга аҳд қилди. Зулфиқор уйига ҳорғин қайтди, келасолиб, хат ёзишга тунди. Хатда дуои саломдан сўнг, дарахт номига келганида ёзишдан тўхтаб қолди. “Э, йўқ. Бу Зулайҳо дарахти. Ахир энди... Зулайҳонинг шундан бўлак ҳеч кими, ҳеч нимаси қолмаган. Интизорнинг эса... болалари, невалари бор...” Хуллас, хатни “Зулайҳо дарахти деб номлаш адолатли” деб тугатди. Кейин, нимкоронғи уйда кўрпа-тўшак қилиб ётди: хаёлларини йиғиштириб олмаса бўлмайди энди. Хаёлига эса яна ҳар хил ўша ғурбат гаплар келди: ўғли Нурсоатнинг: “Психикаси бузилган одамсиз” дегани, яна ўглининг гапи билан ўзининг “одамлар”га қўшилмоқчи бўлгани-ю, қувончига шерик топа олмагани. Телевизор кўйиб, ўзини чалғитмоқчи бўлди. Унда қайси бир қариялар уйи ҳақида кўрсатув берилаётган экан. Тўсатдан калласига бир гап чарх урди: ўша ерни, Термиздаги Қариялар уйини бир кўриб келса бўлмайдами? Эҳтимол унга ҳам жой топилар. Бу ерда сиқилиб кетди. Бир оғиз хушxabарни айтишга кўнглига яқин одам топа олмаса, бу нима деган гап? Ўғли, қизи, неваралари, келини – шулар-да яқинлари. Аммо уларга қувончини айта олмади-я. Қувончи юрагида тошдай тугун бўлиб турибди. Уни баҳам кўрадиган одам топилмаса, яшашнинг ҳам унчалик қизиғи йўқ. Нима қилади бу ерда яшаб? Қўшнилар ҳам ўз йўлига, ўзларининг ташвиши етарли. Интизор бўлганида эди... Қани энди юрагидаги гўлғулани, севинчу хушxabарни фақат кўнглининг туб-тубидан англайдиган, унга шерик бўла оладиган одам?! Ёлғизлик... даҳшат...

Зулфиқор эрталаб Чағиртепага, чакмоқ урган Зулайҳо дарахти олдида борди.

– Сендан ҳали умидим бор. Энди мен кетаяпман, – деди у билан юзма-юз бўлиб. – Балким қайтиб келарман, балким йўқ. Бу қишлоқда мени тинглайдиган одам йўқ экан, Зулайҳо! Билмайман, менга нима бўлган ўзи? Ҳамма ўзини телевизорга, компьютерга ёки маишатга урган. Тўрттаси йиғилиб қолса, нечта қўй еб, нечта ароқ ичганини айтиб мақтанади. Шуям гурунғми? Қадрдон укам Янгибой ҳам у дунёга кетиб қолди... – У аввалига беихтиёр кулимсиради, кейин кўзлари ёшланди. – Биласанми, Зулайҳо, ҳаммасига чидар эдим, шу ерда тинчгина яшасам ҳам бўларди, аммо мана бу ерим безовта. – У ниҳолга қўли билан юрагини кўрсатди.

Зулфиқор худди видолашаётгандай ниҳолнинг атрофларини айланди.

– Биласанми, Зулайҳо, – деди яна у куйиниб. – Мен нега кўнглимдаги гапни айтишга бирорта одам топа олмадим? Биттаки одам топа олмаган эканман, демак, мен ўзим яхши одам эмасман. Одамлар кўнглига йўл топа олмаган одам одамми? Энди мен бир ўзим бундай ҳолда қандай яшайман, Зулайҳо? Ўзинг ўйлаб кўр! Эргаш яхши йигитга ўхшайди. Сени унга топширдим. Энди ундан кўнглим тўқ. Бунинг устига ёлғиз эмассан. Шержонда ҳам Зулайҳо дарахти ўсапти. Раҳматли Янгибой ҳам Шержондан олиб келиб, ҳовлисида эккан экан. Эшитдим. Бунинг устига Шомил аканинг ёзишича, Зулайҳо дарахти деган ном фанга кирди, энди кўнглим хотиржам. Энди хайр. Термизда менга ўхшаган ёлғизлар учун Қариялар уйи бор деб эшитганман. Ўша ерни бориб кўрмоқчиман. Зора ўша ерда кўнглимни очадиган одам топа олсам. Балки топилар... Бир кўрай бориб... Соғ-саломат бўлгайсан, Зулайҳо!

16

Зулфикор пешинга яқин Термизга, пештоқиға Қариялар уйи деб ёзилган кўркам бир ғиштин деворли ҳовлиға кириб борди. Қабулхонаға кириши билан котиба қиз берган пуштиранг рисолани кўтариб, юмшоқ диванга чўкди, рангли саҳифаларини қайта-қайта варақлаб, директор келишини кутди, асл мақсад-муддаосига мослаб, ўзича хаёлида турли саволлар тузди.

Ахир у кишлокни ташлаб кетмоқчи-ку? Бундай олганда у кишлокда ҳеч кимдан ёмонлик кўргани йўк. Фақат унинг хушхабарини чин қулоғи билан эшитадиган одам керак, холос.

Олмани деб айримларга кулги бўлдим, афсона бўлдим. Айримлар мени девонаға чиқаришди. “Зулфикор Афғонда контузия бўлган-да, йўкса, бир олмани деб шунчалик сарсон-саргардон бўлиб юрармиди?” дегувчилар топилди. Ҳатто ўз ўғлим ҳам менинг соғ эканлигимга шубҳа қилди-ку. Энди... шунча ғалағулудан кейин мен қандай қилиб, Зулайҳо дарахтини ташлаб кетаман? – Зулфикор бирдан сакраб ўрнидан туриб кетди.

Тоза нафас олиш учун ташқарига қадамларини шахдам ташлаб кетаётган эди, юраги яна безовта урди. Шу тахлитда у ёқ-бу ёғига қарамай, шиддат билан бораркан, нимёруғ фойеда бир аёл билан тўкнашиб кетди. Узр сўрамоқчи бўлиб, бошини кўтарган эди, кўзи таниш бир чехраға тушди. Кўзларига ишонмади. Наҳотки бу ўша... Саломатбиби бўлса?!

– Саломатмисан? – деб шивирлади унинг лаблари. Аммо аёл дарҳол эшитди, унга янада яқин келиб, жавоб қилди:

– Ҳа, бу менман.

– Саломат юрибсанми? – деди Зулфикор аёлға ҳайрату таажжуб аралаш тикилиб.

– Отим Саломат бўлганидан кейин, саломат юраман-да, – жилмайиб жавоб қилди аёл.

– Бу ерда нима қилиб юрибсан? – алланечук безовталиқ билан сўради Зулфикор.

– Бир танишимизни кўргани келган эдим, – деди Саломатбиби алланечук маҳзунлиқ билан

– Топдингми? – яна сўроққа тутди Зулфикор энтикиб.

– Танишим бу ердан кетибди.

– Қаерга?

– Билмасам. Ўзингиз-чи?

– Мен ҳам бир танишимни излаб...

– Топдингизми?

– Бу ердан кетиб қолибди.

– Эсиз. Қаерга?

– Билмасам...

Саломатбиби бу гал бошини кўтариб, унга синчков тикилди.

– Мабодо ўша одам мен эмасми? – деди синиқ товушда.

– Қаердан билдинг? – бўшашиброқ сўради Зулфикор.

– Шундай, кўзларингиз айтиб турибди.

– Мабодо сенинг ҳам излаган ўша танишинг мен эмасманми?

Улар кулиб юборишди.

Ҳовлиға чиққанларида, уларни кутиб тургандай эман дарахтиға қўнган кушларнинг нағмаю сайроғи бошланиб кетди.

– Шундай, Саломатбиби... Мен мана, ўша танишимни шу ерда топдим. Бу сен...

– Кеч бўлса ҳам ҳартугул топибсиз... Нега изладингиз?

- Излаганим йўқ. Худонинг ўзи сени менга дуч келтирди.
- Балким шундайдир.
- Кўнглимни очиб гаплаша оладиган одам топа олдим. Демак, мен яхши одамман, Саломатбиби.
- Ие, ким сизни ёмон деди?
- Мен ўзимга ўзим... шундай баҳо қўйган эдим. Хўш, сен ўзинг нега бу ерда сарсон юрибсан, Саломатбиби?
- Нима дейин? Эрим ўлиб кетди. Болаларим ўзлари билан ўзлари овора. Мен эса адашиб, шу ерларга келиб қолдим.
- Яхшиямки, келган экансан. Мана, сени кўрдим. Мен ҳам сенга ўхшаб сарсон-овора юрибман. Аммо бу ерда адашган итимиз йўқ экан, кетамиз, Саломатбиби!
- Улар автовокзал биноси ичидаги буфетда чой ичишаётганларида, ёнларидан ўша ўткир зеҳнли бола – Фаррух ўтиб қолди. У Зулфиқорни дарҳол таниди. Ёнига келиб, аста энгидан тортди.
- Яхши юрибсизми, бова?
- Ҳа, бу сенми, Фаррух, сени эсладим. Ўткир зеҳнлилар ғолиби!
- Қани, ўша кўрлар учун телевизорингиз, ҳали ҳам ишлаб турибдими? – шунчаки йўлига сўради Фаррух.
- Мана, ўзинг кўр-чи, ишляптимикан? – Зулфиқор худди шу гапни кутгандай, дарҳол сумкасидан радиокутичани чиқариб берди.
- Фаррух радиони олиб, у ёқ-бу ёғини бураб кўрди.
- Ишламаяпти. Батереяси ўтирган, шекилли.
- Мана, – Саломатбибига секин ишора қилди, кейин Фаррухнинг қулоғига шивирлаб гапирди Зулфиқор. – Батереяси ўтирмайдиганини топдим. Экрани ҳам бор. Ўзим томоша қилиб ётаман.
- Фаррух қувлик билан унга қаради.
- Ўзингизникими ишқилиб?
- Ўзимники бўладиганга ўхшаб турибди.
- А, унда асраб-авайланг. Хўп, яхши қолинг.
- Фаррух радиони Зулфиқорга тутқазиб, йўлида давом этди, аммо, ўн кадамча нарига бориб, тўхтади.
- Айтганча, Зулайҳога салом айтинг.
- Айтаман, – деди Зулфиқор хурсанд бўлиб.
- Уни кўргани ёзда бораман.
- Кел, болам. Ўзи битта дастёр керак эди. Шошма, Фаррух. Мен қайси Зулайҳога салом айтай, Шержондагисигами ёки Чағиртепадагисигами?
- Иккаласига ҳам, амаки.
- Зулайҳоси ким? – деб сўради Саломатбиби.
- Шержондагиси бир кизнинг номи. Чағиртепадагиси эса олма дарахтининг номи.
- Шержондаги Зулайҳони биламан. У менинг неварам.
- Ие, ўша Зулайҳо олмасини кўқартирган киз сенинг неварангми?
- Ҳа, – деди Саломатбиби. – Зулайҳони мен Интизорнинг ёнига юборган эдим, ўша уруғдан олиб кел, деб. Олма дарахтининг номига қизиқиб қолган эдим. Сиз нима иш қилиб юрганларингизнинг баридан хабардорман. Фақат зимдан кузатиб келаман.
- Нима учун, Саломатбиби?
- Ёшлиқда сиз бир чинкада менга олма отиб, байт айтганингиз учун!
- У ёшлиқда бўлиб ўтган ўша чинкани эслади.
- Чағиртепадаги Зулайҳо дарахтининг авжи яхшими? – деб сўради Саломатбиби.
- Мен ҳозир Карим Наби бовани эсладим. У менга шу куйни ўлганимда, тепаликка чиқиб чаласан деб васият қилган эди.

- Най сизга отамерос-ку. Чалсангиз бўларкан.
- Қишлоққа қайтмоқчи эмас эдим.
- Ие, унда... Чағиртепани ким обод қилади?
- Ҳа, қайтмасам бўлмас. Ўша ерни обод қилмасам, кўнглим тинчимайди.
- У жойлар бир пайтлар катта бобомнинг томорқаси бўлган. Ўша ерлар катта ўрикзору олмазор бўлган.
- Унда... айтчи, у боғни қандай қилиб суғоришган экан? Бобонглар менга ўхшаб, баклажкада суғормагандир.
- Анжирота адирининг пастада кичик бир булоқ бўлган экан. Ариқ қазишиб, ўшанинг сувини боққа олиб келишган.
- Анжирота адири Чағиртепадан уч километр нарида. Сувни ўшанча жойдан қазиб, келтиришган эканми?
- Момом айтар эдики, сел келиб, булоқнинг кўзини кўмиб кетган. Ҳар йили ўша селлардан сўнг булоқ кўзи тозаланад экан. Катта бобом қамалиб кетгач, ҳеч кимнинг иши бўлмаган.
- Шошма, шошма. Ўша адирнинг этагида бир жой намланиб, ботқоқ бўлиб туради. Топдим. Ўша жой.
- Зулфиқор шартга Саломатбибини кучоқлаб, бағрига босди.
- Ия... нима бўлди сизга?
- Саломатбиби лолу ҳайрон унинг қўлларини ушлаб, бармоқларини силади. Зулфиқорнинг кўз ўнгида чаппор уриб гуллаётган боғу жилдираб оқаётган булоқ суви кўз ўнгида намоён бўлди. У яна бир муддат жим қолди-да, кейин шоду хурамлик билан тантанавор эълон қилди:
- Йўк, адашдим, Зулайҳо дарахти энди Чағиртепада эмас, Зулфиқортепада ўсади!
- Чинданми?
- Ҳа. Унинг ёнида эса мену сен яшаймиз.

*Олманинг нозиклигини кўринадур донаси,
Баргига шабнам тушибдур мен унинг девонаси.*

- деб секин хиргойи қилди Саломатбиби.
- Энди маконимиз, уйимиз ўша ерда бўлади. Нима дейсан?
- Мен нима десам экан сизга? Радиода эшитдимки, Швециядами ё Швейцариядами, одамларнинг кўпчилиги, айниқса, хотин-қизлар ҳозирги пайтда якка-ёлғиз яшашни маъқул кўришар экан.
- У томонларда шароит бошқа. Балки, одамларнинг кўнгли ҳам, эти ҳам ўлиб кетгандир. Мехру муҳаббатлари адои тамом бўлгандир.
- Балки Зарифа момою Карим Наби момога ўхшаб, сиз билан мен ҳам ғойибона гаплашиб яшасак бўлар.
- Э, йўк, – деди Зулфиқор. – Авваламбор мен ғойибона гаплашишни билганимда, сен билан аллақачон топишган бўлар эдик. Ҳамма ҳам улардек бўла олмайди, Саломатбиби. Қолаверса, уларнинг Зулайҳо дарахти бўлмаган. Биз эса Зулайҳо дарахтини қуритмаслигимиз керак. Нима дейсан энди?
- Нима дей?
- Розимисан бирга яшашга?
- Зулайҳо дарахтини парвариш қиладиган одам керак деяпсиз-ку. Мен қарашаман сизга.
- Зулфиқор мамнун жилмайди.
- Энди эса... чинингни айт. Сен биология муаллими бўлгансан. Шу... Зулайҳо олмасининг ғаройиб эканлигига ишонасанми?

Саломатбиби унга ялт этиб қаради-да, жилмайиб бош силкитди.

- Ҳикмат излаганга ҳикматдир дунё деганлар.
- Демак, мен ҳикмат излаганлар қаторига қираман. Шундайми?
- Сиз нима деб ўйлаган эдингиз ҳали.
- Мени қўявер. Ўзинг-чи? Одамлар ўйлаганидек, мен анақа эмасман... яъни, руҳиятим бузилган эмас. Тўғрими?
- Албатта. Сиз ана шу Зулайхо олмасидан ҳикмат изладингиз.
- Қидирсанг, топарсан дейдилар. Топганларим бир дунё, Саломатбиби. Рост. Менинг учун ўша мева оддий олмадан ғаройиб олмага айланди. Зулайхонинг хотираси уни шу даражага етказди.
- Шундай. Агар ҳар қандай нарса қанчалик қадрли бўлмасин, унга ишонмай қарасак, ўша арзимас нарсага айланиб қолади, дейишган машойихлар.
- Ажойиб аёлсан, Саломатбиби!
- Яна бир нарса сўрамоқчимисиз, сўрайверинг?
- Демак... менга аталган қўлрўмол ҳалиям турибди экан-да?
- Қанақа қўлрўмол? – хайрон бўлди Саломатбиби.
- Интизорга кўрсатган қўлрўмолчанг.

Саломатбиби унинг юзига бир муддат ажабланиб тикилиб қолди.

- Билмадим... Балки тургандир, – деди кўзлари порлаб. – Агар топилмаса, кайтадан тикиб бераман. Розимисиз?
- Розиман, Саломатбиби!
- Рўмолча тикканлигимни сизга... Интизор айтган эдими?
- Йўқ. Унинг кундалигида ўқиб қолдим.
- Интизор... яхши аёл эди. Унинг кўзларида одамни таслим этадиган бир нур бор эди.
- Рост, бу гап рост, Саломатбиби!

Зулфиқор ҳаяжонланиб кетди. Кўзлари бирдан қоронғилашиб, яна секин ёришди. Атрофга кўз ташлади. Рўпарасидаги ўриндикдан бир одам ўрнидан туриб, унинг олди-га келиб тўхтади. Уни дарҳол таниди: Гулқоров! Охирги марта кўрганида қандай бўлса шундай кийинган: бошида ўша похол шляпа, галифе шим, эгнида сталинча кител. “Ие, сизни бўрилар еб кетди дейишган эди-ку. Тирикмисиз?” – деб сўради хангу манг бўлиб. “Мен йўқ одамман, – деди Гулқоров кўзларини пир-пир қилиб. – Мени кечиринг. Мен сизни афғонга жўнатган эдим”. “Сиз... сиз жўнатмагансиз мени у ёққа... Мени ҳукумат жўнатган. Аммо мен сизни кечирдим, Гулқоров!” У шундай дейиши билан Гулқоров қиёфаси йўқ бўлди. Ажабо, қандай қилиб у бу гапни айтиб юборди. “Мен сизни кечирдим, Гулқоров” деди-я. Нечук? Шу пайтгача у бу сўзни айтолмаган эди. Хотини Интизор “Сиз энди кечиримли одамсиз,” деганида ҳам уни, Гулқоровни кечирган эмасди. Энди... бугун айтди шу сўзни. Айтди-ю, бирдан ўзини қушдай хис қилди.

- Нима бўлди сизга? Хаёлан бир нималар дедингизми? – хавотирланиб сўради Саломатбиби.
- Йўқ, ҳеч нима бўлгани йўқ, – деди Зулфиқор ҳали ҳам Гулқоров билан хаёлида суҳбат қурганига ишонгиси келмай.
- Хўш... Унда сиз менга Зулайхо деган аёл ҳақида қачон гапириб берасиз?! Зулфиқор унга қараб жилмайди.
- Шу... шу масалада ҳамма аёл бир хилми дейман-да!

Шунда хаёлида қачонлардир ўрнашиб қолган қадимий қўшиқнинг бир сатри айланди: “Олманинг юзи икки, бири сенсан, бири мен...”

НАЗМ

Жўрабек ЖАҲОН

*1987 йилда туғилган. Тошкент давлат университети-
тетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини
тамомлаган. “Туйғулар шаҳарчаси” номли шеър
ий тўплами нашр этилган.*

Ҳаёт, сенга ортар ҳавасим

Туғилган кун

Бир-бир тилаб келаверар бахт,
Аста-секин бошланар базм.
Қандай гўзал, қандай яхшисан,
Ҳаёт, сенга ортар ҳавасим.

Ишқ гулларин тутар севгим,
Тиконларин кўлимга санчар.
Бунча қаттиқ қучасиз, эй, дўст,
Бағрингизда миллионлаб ханжар.

Туғилган кун. Ҳамма тилар бахт,
Ўйин-кулги авжида базм.
Бахт тилашар, бахт тилашар, бахт,
Ортиқ бахтни қилолмама ҳазм.

* * *

Қишлоқ.
Тунги ўн бир. Уйга қайтаман.
Онам сўрар: “Қайдайдинг, дайди?”
Мен безори бўлишимнимас
Комил бўлишимни истайди.

Шаҳар.
Тунги икки. Уйга қайтаман.
Дилим бир илиқ сўз излайди.
Ҳеч ким мени қистовга олмас,
Қўркиб кўзгу айтади: “Дайди!”

Тушлар

Тушлар изғиб юрар хонамда,
Мендан сўрамасдан бемалол.
Мана, бу туш бунчалар жанда,
Буниси энг аянчли савол.

Кипригимдан сизиб кирарлар,
Кипригим нам сезиб кирарлар.
Гоҳи қувонч улашар менга,
Гоҳ кўнглимни эзиб кирарлар.

Кимлар келар таниш, нотаниш,
Дер: Чўчиманг мен оддий тушман.
Бу тушлардан яқинроқ дўст йўқ,
Булардан-да кўркинчли душман.

Уйғонишни истамам гоҳо,
Ширин тушлар оғушида маст.
Изтироблар қуршар, мутлақо,
Туш кўришни хоҳламайман, бас!

Лекин, унга мағлубман ҳар тун,
Мўъжизалар кўп-ку оламда.
Балким, менга ташналиги-чун,
Тушлар изғиб юрар хонамда.

* * *

Умримиз тенг бўлиб асрга,
Кел, гулим, яшайлик биз бирга.
Вафодан пардалар тутамиз
Муҳаббат аталмиш қасрга.

Тушмасин ўзганинг нигоҳи,
Тангридир ишқимиз гувоҳи.
Сен учун севгидан нонушта
Тайёрлаб бераман тонг чоғи.

Пайпоқча тўқийсан ўғлимга,
Қизингга эртақлар айтаман.
Иккисини хурсанд этай, деб,
Самоларга бориб қайтаман.

Фариштадан тайинлаб каниз,
Сенинг хизматингга ёллайман.
Бахтни маҳкам ушлаб олиб, сўнг,
Оёғингга қаттиқ боғлайман.

* * *

Туннинг жони чиқмоқда секин,
Тоғ ортида титраб турар тонг.
Бекинолсанг, ўзингдан бекин,
Барча ёмон одатлардан тон.

Қилмайсанми шукрона бот-бот,
Ҳар қадамда бахтга қоқилсанг.
Ватан ҳисси, иси бўлса ёт,
Қандай фозил, қандай оқилсан.

Шунча мудроқ дамлар ҳам етар,
Қобиғинг буз, дунёларга боқ.
Менга Каъба тоши муқаддас,
У юртимнинг ғуборидай пок.

Осмонларга термилдим чуқур,
Унинг бунча кўзлари синиқ.
Ва ялиндим булутлар учқур,
Менга бериб турар ҳиссини.

Оҳ, куннингда муҳлати яқин,
Уфқ куёш қонига ботти.
Мудрамайман, илоҳий чақин
Юрагимни мангу уйғотти.

Афсона

Минг йиллик чўл,
Минг йиллик саҳро,
Йўлда оғир тебранар карвон.
Манзилини йўқотган, гоҳо
Тентирайди тентакдай сарбон.
Юлдузларга караб очар фол,
Ҳамма унга тутар сув, шароб.
Ана манзил, кулади иқбол,
Уйғонади аҳволи хароб.
Бойлик бўлса дунё дер қўлда,
Хуржунида тиллоси сероб.
Минг йил бўлди карвони йўлда,
Минг йил бўлди топгани сароб.

* * *

Қаранг, қандай танҳоман,
 Мен – Робинзон Крузо.
 Дўстларим чўкиб кетган,
 Одамлар орасига.

Маслакдошим йўқ бирор,
 Жумавойим, қайдасан?
 Ё топиб келасанми,
 Бирор ташвиш ҳайдаса?

* * *

Термилсайдим, кўзларингга термилсайдим,
 Қароғингни шодликларга тўлдирсайдим.
 Қорачиғинг – мовий! Денгиз мисол тубсиз,
 Шу уммонга шўнғиб ўзни сўлдирсайдим.

Кулдирсайдим, лабларингни кулдирсайдим,
 Ёноғингда қувончларни ундирсайдим.
 Икки ўтда қолиб кетган овораман,
 Дилни сени севмоқликка кўндирсайдим.

ҲУҚМАТ

**Эрта ғамин чекма азизим, бир ғам.
 Ҳар даҳза ғанимат, ўтказил хуррам.
 Жон чиқса ётармиз неча минг йиллик
 Ўлжодларимиз-да бақамти биз ҳам.**

Паҳлавон МАҲМУД

КАРИМАБЕГИМ

1955 йилда тугилган. Фарғона давлат педагогика институтининг (ҳозирги ФарДУ) ўзбек тили ва адабиёти факультетини тугатган. Унинг “Сиз мени билмайсиз”, “Дилдорим, онам” шеърий ҳамда “Тунги шарпалар”, “Бағдод ва бағдодликлар” номли насрий китоблари нашр этилган.

Ҳароратли қуёшдир Ватан

Халқим

Сен – тупроксан, авайлаган
Ҳатто босган изларим.
Сен – япроқсан, шивирлаган
Дилимдаги сўзларим.
Отам – ўзинг, онам – ўзинг,
Қахрамоним – Широқим.
Сен – дилимда ёниб турган
Меҳр номли чироғим.

Сен – бобомсан, ҳақиқатни
Кўзларимга кўрсатган.
Сен – момомсан, катталарда
Олам илмин ўргатган.
Сен – устозсан, буюк устоз,
Миннатни ҳеч билмаган.
Ҳатто, чучук сўзларимни
Эринмасдан тинглаган.

Боғларини жаннат қилган
Бели белбоғли халқсан.
Ой тинса ҳам тинчимаган
Кўш-қўш чорбоғли халқсан.
Боболари бу дунёга
Сабоқ берган ўзбексан.
Илм билан, мардлик билан
Қаддин керган ўзбексан.

Хуш чеҳрали қизларингда
 Саодатинг акс этар.
 Қадри баланд йигитларинг
 Довруғи олам тутар.
 Мард йўлбошчи насиб этиб,
 Оллоҳ қўллаган халқим.
 Пок нияти йўлин очиб,
 Бахтга йўллаган халқим.

Мен сизга етиб бораман

Қалбим сизга қулдай боғланиб қолди,
 Оташда ёғдайин доғланиб қолди,
 Учишга қушдайин чоғланиб қолди,
 Кутинг, бир кун сизга етиб бораман.

Туну кун ўйимда бор бўлган сизку,
 Кўкда лочин эмас, сор бўлган сизку,
 Сизни деб сочлари қор бўлган бизку,
 Барча фироқларни ютиб бораман.

Сизга талпинаман, азиз ёмоним,
 Куздан ўғирладим рангим – сомоним,
 Етса қўлингизда омонат жоним,
 Етмаса умримни сотиб бораман.

Райҳонлар ўсади ўша кун чўлда,
 Фаришталар қутлар ўнгда ва сўлда,
 Қип-қизил лолалар қолдириб йўлда,
 Юракка ишқ сўзин битиб бораман.

Кутинг, бир кун сизга етиб бораман...

Юракни куйдириб

Юракни куйдириб ўтаверар кун,
 Ҳар окшом уфққа ботади куёш.
 Аччиқ қисматида кўрмасдан якун
 Денгизини ташлаб кетади кўзёш.

Ўтар, ўтаверар сокин лаҳзалар,
 Бу дунё аламин елкага ортиб.
 Олам чарчамайди улкан камондан
 Соату кун деган ёйларин тортиб.

Ҳайронман, баъзида, нега бунчалик
 Умрни торткилаб югуради шахт?
 Дунё ғавғосидан қочаман, деб, ё
 Манзилин йўқотган ҳайронами вақт?

Ватан

Ватан нима ўзи, Ватан не ўзи,
Бирдек завқ беради қишию ёзи,
Бағрида ўсганнинг қизилдир юзи,
Демак, ҳароратли қуёшдир Ватан!

Омонат дунёда жон омонатим,
Қулочимни ёзсам, синмас қанотим,
Бахт дея, талпинсам, оғзимда тотим,
Жонимга-жон каби туташдир Ватан!

Широкка куч берган сирли бир тилсим,
Муқанна тилида янграган исм,
Мангуберди учун тупроқ бир қисм
Бўлиб, жонни шунга ўрашдир Ватан!

У меҳригиёдир, у меҳризиё,
Усиз даркор эмас бойлигу дунё,
Ватангадо дерлар, ким тушса айро,
Бахтни билмасларга кўзёшдир Ватан!

Товонинг сийпаса, ҳатто, гиёҳи,
Митти япроқлар ҳам бўлса паноҳинг,
Сенга суянганни суяблар гоҳи
Ўзингга ишониб яшашдир Ватан!

Биз буюк йўлдамиз, истиклол ҳамроҳ,
Келажак ишончли, истикбол ҳамроҳ,
Бахт бизга елкадош ва иқбол ҳамроҳ,
Халқни суяб турган бардошдир Ватан!

ҲУКМАТ

Йоумидлик – хатоларнинг энг каттаси.

Маҳмудхўжа БЕҲБУДИЙ

МУЛОҚОТ

Муҳаммад АЛИ
Йўлдош СОЛИЖОН

Муҳаммад АЛИ
Ўзбекистон халқ
ёзувчиси.
1942 йилда туғилган.
Ўттиздан ортиқ
шеърый, насрий
асарлар, эсселар,
публицистик
мақолалар ва тар-
жима китоблари
эълон қилинган.
“Машираб”, “Гум-
баздаги нур” каби
достонлар, “Боқий
дунё” шеърый рома-
ни, “Сарбадорлар”
тарихий дилогия
ҳамда “Улуғ салта-
нат” номли роман-
тетралогия муал-
лифи. Ўзбекистон
ёзувчилар уюшмаси
раиси.

ТАРИХ, ЗАМОН ВА ЁЗУВЧИ МАСЪУЛИЯТИ

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг муҳтарам Президентимиз ташаббуси билан ўзбек халқи тарихига, миллатимиз шаънини дунёга таратган улуғ аждодларимиз ҳаёти ва фаолиятига янгича нигоҳ билан қараши вазифаси кун тартибига қўйилди. “Тарихий хотирасиз келажак йўқ”лигини англаб етган олимлар ва ижодкорлар бу борада алоҳида ташаббус кўрсатдилар. Тарихимизни қора доғлардан тозалаш, халқ озодлиги ва мустақиллиги учун курашган ота-боболаримизни ёши авлодга чуқур англантишга, улар қалбида фахр-ифтихор туйғуларини уйғотишга алоҳида эътибор берилди. Ўзбек адабиёти сўнгги йилларда тарихий мавзуда ёзилган кўплаб асарларга эга бўлди. Биргина Соҳибқирон Амир Темур ҳаёти ва фаолиятига бағишланган ўнлаб асарлар дунёга келди. Адабиётшунос Йўлдош Солижонов Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Али билан тарихий мавзунини ёритиш жараёнида ижодкор масъулияти, замон талаби ва бадиий маҳорат масаласида суҳбатлашди. Қуйида ана шу суҳбат эътиборингизга ҳавола этилмоқда.

Йўлдош СОЛИЖОН: Ҳурматли Муҳаммад Али! Суҳбатимизни ҳозирги ўзбек адабиётида тарихий мавзунинг ёритилиши, тарих, замон ва ёзувчи масъулияти ҳақида олиб борсак. Муҳтарам Президентимиз Ислоҳ Каримов мустақиллик эълон қилинган илк йиллардаёқ Ўзбекистон тарихини ҳолисона ўрганиши, янгича ёндашиши, таҳлил қилиши, аждодларимиз яратган энг яхши анъаналарни давом эттириши, ҳуллас, тарихий хотирасиз келажакни баркамол қилиши қийин эканлигини уқтиргандан кейин бу масала янада долзарблик касб этди. Ҳар биримизнинг тарих олдигаги масъулиятимиз ортди. Шундан келиб чиқиб, бадиий адабиётимизда тарихий мавзунинг ишланиши, ижодкорнинг тарих ва замон олдигаги жавобгарлиги, миллий менталитетнинг сақланиши қай даражада эканлигини аниқлаш гоаят муҳим деб ўйлайман. Мана, мустақилликка эришганимизга ҳам чорак аср

бўляпти. Бу муддатда халқимизнинг кўп асрлик тарихини тиклашга, сарагини саракка, пучагини пучакка ажратилишга улгурдик. Бироқ ҳали қиладиган ишларимиз ҳам кўп. Нима дедингиз?

Муҳаммад АЛИ: Муҳтарам Юртбошимизнинг жонажон тарихимизни янгидан ўрганиш кераклиги ҳақидаги кўрсатмалари тарих ва адабиёт фанларидагина эмас, балки бутун маънавий ҳаётимизда, муносабатимизда, онгимизда, ҳатто аниқ ва табиий фанлар тараққиётида ҳам кескин бурилиш ясади, дея оламиз. Биз ҳамма нарсага янгича назар билан қарай бошладик, ўргандик, изландик, изланмоқдамиз. Чунончи, кеча Амир Темур ким эди, бугун ким? Имом Бухорийга қандай кўз билан қарардик, бугун қандай қараймиз? Мустамлака даврида нурсиз бўлиб кўринган тарихимиз ажойиб манзаралар намоён этди, этиб келмоқда. Эсимга тушди, 1967 йилда ёзилган “Тумбаздаги нур” дostonимда шундай сатрлар бор эди:

*Яна келдим, эй Тарих бобо,
Яна сендан талаб қилурман.
Ўз ҳаққимни қилмоқни даъво
Ҳақиқатнинг йўли билурман.*

Лекин даъво қилишга йўл қўйилмасди. Она тарихимиз ҳақида жуда мохирлик билан қалам тебратилмаса, бундай асарларга йўл йўқ эди, дархол “ўтмиш идеаллаштириляпти” деб айюҳаннос солинарди. Шукрки, у даврлар ортда қолди. Истиқлол куёши тарихимизни қоплаб олган машъум туманларни тарқатиб юборди. Ижод аҳли учун бемисл имконлар очилдики, буни қувонч билан қайд этамиз.

Ҳали қиладиган ишларимиз кўп, рост айтасиз. Ҳозир тарих ҳақида бемалол ёза олиш, истаган мавзуда қалам тебратиш мумкин. Ҳеч қандай табу (тақиқлаш) йўқ. Тарихнинг берк дарвозалари ланг очилди. Бу истиқлолимизнинг буюк шарофати. Ижодкорлар, улкан ҳазина олдидан чиқиб қолган сайёҳдай хайратга тушдилар. Ҳозир адабиётимизда турли тарихий мавзуларда асарлар ёзишга киришган, илгари тарихий мавзулардан йироқ бўлган ёзувчилар ҳам кетма-кет тарихий мавзудаги янги китобларини эълон қилишмоқда. Умуман, бу қувончли ҳодиса. Қайдадир айтганман, тарихий мавзуда ижод қилмоқ икки қарра ёзувчи бўлмоқ демакдир. Тарих ҳақида ёзиш керак, аммо билиб ёзиш керак. Афсуски, Амир Темур эгачиси Қутлуғ Туркон оқанинг ўн тўққиз ёшида вафот этган навниҳол қизи Шодимулк оқа билан (мақбараси Шоҳизинда қабристониди) Соҳибқирон набираси Халил Султоннинг суюкли рафиқаси Шодимулкни бир шахс деб ўйлайдиган ёки Амир Темурнинг на-

*Йўлдош Солижон
1940 йил тугилган.
Филология
фанлари доктори,
профессор. Фарғона
давлат педагогика
институтининг
тарих-филология
факультетини
тугатган. “Улуғ
санъаткор”,
“Шеърятнинг
сирли жилвалари”,
“Сўз сеҳргари”,
“Зулматдан нур
қидирганлар”,
“Мен сиздан сабоқ
олдим”, “Фарғона
адабиёти” каби
илмий асарлар
муаллифи.*

бираси Султон Хусайн Мирзо билан Султон Хусайн Бойқаронинг фаркига бор-майдиган ижодкорлар ҳам учрайди. Айниқса, тарихий шахслар ҳаётини чуқур ўрганмай қўлга қалам олинганда уларга нотўғри, ножўя баҳолар берилади. Ёзувчи бундан ниҳоятда эҳтиёт бўлиши керак. Қолаверса, ҳар бир ижодкор хоҳ замонавий бўлсин, хоҳ тарихий мавзунини ёритишга киришар ёки унда ижодий ният туғилар экан, бир лаҳза шу мавзуда қалам тебратишга маънавий ҳаққим, ҳуқуқим борми, деб ўйланмоғи лозим.

– Бу фикрингизга тўла қўшиламан. Чиндан ҳам тарихий воқелик, тарихий шахслар ҳаёти ҳақида асар ёзишга жазм қилган ёзувчида маънавий ҳуқуқ бўлмоғи керак. У ўзига “мен мана шу мавзунини чуқур ўргандимми? Эртага ўқувчи олдида хижолат бўлиб қолмайманми?” деб савол бериши, ана шу мавзунини ёритишга ҳам маънан, ҳам руҳан тайёр бўлиши лозим. Акс ҳолда бундай асар қачонлардир адабиёт хазинасидан тушиб қолади. Масалан, улуғ ўзбек адиби Ойбек “Навоий” романини ёзишга маънавий ҳуқуқи бор эди, деб ҳисоблайман. У буюк мутафаккир Навоий меросини ҳам олим, ҳам ижодкор сифатида чуқур англаб, тушуниб таҳлил қила олган, ҳам бу улуғ санъаткорга руҳан яқинлашган, ҳис этган. Шу боис “Навоий” романи ҳали-ҳанузгача умрбоқий асар бўлиб қолаётир.

Тўғри айтдингиз, тарихий мавзуда ижод қилмоқ учун икки карра ёзувчи бўлмоқ керак. Тарихий мавзуда асар ёзишни ният қилган адиб қанчадан-қанча ёзма манбаларни, ўша замон турмуш тарзини, шарт-шароитини, тилини, урф-одатларини синчиклаб ўрганиши, энг муҳими, ўша муҳит ичига кириб яшаши шарт. Бунга эса ҳар кимнинг ҳам тоқати етавермайди. Эҳтимол, шунинг учундир, адабиётимизда замонавий мавзуда ёзилган асарларга қараганда тарихий асарлар камроқ. Шунга қарамай, Сизнинг серқирра ижодингизда тарихий мавзу устунлик қилади, яъни олтмиш-етмиш фоиз асарларингиз буюк Туркистон салтанатининг шаклланиши, бу жараёнда муҳим роль ўйнаган Амир Темур шахси ва фаолиятини бадиий таҳлил этишга бағишланган. Сиз аслида бу тарихий жараён билан ўтган асрнинг 70-йиллариданоқ қизиқа бошлаган эдингиз. Сизнинг “Тарих номли донишманд чол”га “Саҳифангни варақла бир бор” деб мурожаат қилганингиз ҳам эллик йилдан ошди. Айтиши лозимки, тарихий мавзуга муносабатингиз билан ҳам тенқурларингиз ичида ажралиб турар эдингиз. Бир неча шеърларингизда, юқорида эслаганингиз “Гумбаздаги нур” достонингизда, ҳатто “Боқий дунё” шеърини романингизда ҳам Соҳибқирон образига мурожаат қилгансиз. Кейинги йилларда яратилган икки китобдан иборат “Сарбадорлар”, тўрт китобдан ташкил топган “Улуғ салтанат” романларингиз эса адабиётимизнинг тарихий хазинасини янада бойитди. Охирги икки йил ичида Соҳибқиронга бағишланган икки шеърини асарингиз “Авлиёнинг башорати” ва “Исмим Темурбекдир, Темурбек сўзум” номли ўзига хос достонларингиз эълон қилинди. Сиз тарихни, хусусан, Амир Темур даврини яхши биласиз.

Ўйлаб қарасам, Сиз адабиётимизда ўзига хос “Темурнома” яратиб қўйибсиз ва бу кутлуғ мақсадингизни амалга ошириши учун муборак умрингизнинг эллик йилини она халқимизнинг XII асрдан то XXI асригача бўлган 700 йиллик буюк тарихини ўрганишга, тинимсиз изланишга бағишлабсиз. Айниқса, “Улуғ салтанат” роман-эпопеяни тугаллашга 20 йилдан ортиқ вақт сарфладингиз. Жаҳон миқёсидаги қанчадан-қанча илмий, бадиий, тарихий манбалар, турли мамлакатларда сақланаётган ҳужжатлар, музей экспонатлари билан танишишингизга тўғри келди. Кўп йиллар муқаддам муҳтарам Президентимиз Ислоҳ Каримов ташаббуси билан республикамизда ташкил этилган Халқаро Амир Темур жамғармасида ишлаганингиз ҳам бу асарнинг ҳаққоний чиқишига ёрдам берди, деб ўйлайман. Айниқса,

Америка Қўшма Штатларидаги Вашингтон университети кутубхонасида қандай манбалар борлиги билан қизиққаннгиз, ҳали бизларга маълум бўлмаган Амир Темури ҳақида XVII асрда инглиз тилида ёзилган икки китобдан нусха кўчириб олиб келганингизни “Амир Темури чамани” номли эссенгизда ўқиб, жуда таъсирландим. Буларнинг барчаси асарга ҳаққонийлик ва табиийлик баҳши этиши шубҳасиз.

Бир фикрни алоҳида таъкидлашни истардим: Бу – Соҳибқирон Амир Темури, жаҳонга машҳур сиймо, китоб ҳам шунчаки китоб эмас, адабиётимизда пайдо бўлган биринчи эпопея; бош-охири, эни-бўйи бир-бирига мутаносиб, ҳамма бадиий талабларга жавоб бера оладиган, боз устига Амир Темури ҳаётининг бир даври эмас, балки бутун ҳаёти қаламга олинган асар! Ҳозирнинг ўзидаёқ эпопеянинг биринчи китоби турк (2008, Стамбул) ва рус тилларига (2015, Тошкент) таржима қилиниб нашр этилгани ҳам бежиз эмас. Кунни кеча эпопеянинг иккинчи китоби “Умаршайх Мирзо” романи ҳам рус тилида босмадан чиқди. Қўрқмай, дадил, ши-жоат билан шундай катта мавзуга қўл урганнгиз киши қалбида ижодкор сифатида Сизга самимий ҳурмат тўғриси уйғотади. Бу, чиндан ҳам, беадад меҳнат, бемисл изтиробларни бошдан кечирмак, демакдир. Буни холисанилло айтяпман.

Шунинг учун эпопеяни яратishi жараёнида олиб борган изланишларингиз ҳақида кенгроқ маълумот берсангиз. Умуман, Сизнинг тарихга бу қадар қизиқишингизга асосий сабаб нима? Амир Темури фаолиятининг илк давридан то вафотига қадар акс эттирилган бу китобни ярим асрлик изланишларингиз ҳосиласи, якуни десак бўладими?

– Шундай деб қабул этиш ҳам мумкиндр... Нима бўлганда ҳам устозлар Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Одил Ёқубов, Пиримкул Қодировлар жаҳон адабиётининг улуғ вакиллари Виктор Гюго, Лев Толстой каби адиблар тажрибаларидан фойдаланиб қалам тебратаётганимни алоҳида таъкидлаб ўтаман. Амир Темурининг иккинчи ўғли Умаршайх Мирзо: “Бу ҳам қисмат!” деган иборани такрорлашни яхши кўраркан. Қисмат... Устод Ойбекни эслайлик. Қаранг, “Навоий” романи ғояси туғилган паллаларда адиб олдида жуда мураккаб муаммолар турарди. Биринчидан, ўтмишни идеаллаштириш, деган бало. Иккинчидан, ҳали ўзбек халқининг расмий тарихи ишлаб чиқилмаган эди, жумладан, Навоий даври ҳам. Учинчидан, “Навоий – сарой шоири” деган тамға қаттиқ амалда...

Буларнинг бари ўша пайтда ўтиб бўлмас тўсиқлар ҳисобланарди. Лекин Ойбек ўз ниятидан қайтмади – ҳам тарихий, ҳам бадиий мантиска суяниб, порлоқ тафаккур машъали билан фонуслари ўчирилган тарихимиз пучмоқларини ёритиб берди – гўзал ва зебо асар – “Навоий” романини ёзди, адабиётимиз қаддини баланд кўтариб қўйди! Бу ҳам бир қисмат эди... Шуниси диққатга сазоворки, Ойбек ўзининг асари билан ўша давр расмий тарихини ёзишда тарихчиларга кўмак ҳам берди...

Менинг тарихга қизиқишимга келсак, бу ёшликдан, адабиётга илк қадам қўйган даврлардан бошланган. Болалигимда энам Хосият отин тарихий қиссалар ўқиб берарди. Улар ичида эсимда қолганлари: Ҳазрат Али ва Биби Фотима тўйидаги ёр-ёрлар, “Маликаи Дилором” достони (унда маликаи Дилоромни шер олдида ташлайдилар, шер унга тегмайди, ёнаётган тандир ичига отадилар, қиз ўтда ёнмайди ва ҳоказо), “Нурнома”, Навоий ва Машраб ғазаллари... Олти ёшлик пайтларимда Отинча энам қўшни қишлоқларга мени ҳам етаклаб бориб аёллар даврасида “Мушкулкушод”, “Биби Сешанба”, “Мавлуди шариф” каби йиғинларда қўшиқ куйлагандек оҳангда китоб ўқиб, бир уй аёлларни йиғлатарди. Мен энамнинг китобларини дуррачага боғлаб елкамга кўтариб олардим. Ҳамма мажлисларда бир четда ўтирардим. Қора чироқ ёруғида китоб ўқир экан, хаяжонли лаҳзаларда, энам кўзойнаги бурнининг учига келиб қолар, кўзойнак

устидан кўнгиллари мутаассир бўлган аёлларга қараганларида кўзларида жикқа ёш бўларди... Қайтганимиздан сўнг, дуррачани шифтга осиб қўйишимни буюрар: “Китобларни ерга қўйиб бўлмайди, болам, китоб азиз!”, дердилар.

Учинчи синфда мен “Кунтуғмиш”, “Ширин билан Шакар” дostonларини кечалари оиламиз аъзолари йиғилиб ўтирганда ўқиб берардим. Отам, онам, кўшнилари ҳам киришиб, кизиқиб эшитишарди. Тўртинчи синфдалигимда Мухтор Аvezовнинг “Абай” (отам сафардан олиб келиб берган эдилар, ўша йиллар асар ўзбек тилига таржима бўлганди) тарихий романини ўқиб чиқдим. Еттинчи синфдалик пайтида Ойбекнинг “Навой” романини катта қизиқиш билан мутолаа қилганман.

Тарихга қизиқишим ўша болаликда энамнинг китобларини кўтариб юришимдан бошланган бўлса керак. Кейинги воқеалар бу қизиқишни яна мустақамлаб борганига шубҳа йўқ.

Москвада Адабиёт институтида кечган талабалик йилларимда тарихга қизиқишим яна ҳам кучайди. Ўзингизга маълум, талабалик ёшида одам узок мулоҳазаларга бориб ўтирмайди – табу қўйилган тарихимизга яна ҳам қаттиқроқ меҳрим тушиб қолди: аввал “Қадимги кўшиқлар” шеърӣ туркумини ёздим. Кейин “Машраб” дostonини битдим, у муҳокамалардан ўтиб эсон-омон эълон қилинди. Шуниси қизиқки, ўша пайтда Машраб ҳақида адабиётда эмин-эркин фикр билдириш мумкин эмас, бирон жўяли асар ҳам ёзилмаган эди (Ойбекнинг 1936 йилда ёзилган “Машраб” шеърӣ бундан мустасно).

Фикримча, Амир Темур ҳақидаги “Гумбаздаги нур” дostonи ижодимда кескин бурилиш бўлди. Шундан бошлаб Соҳибқирон Амир Темур мавзуси жозибаси мени ўзига маҳкам боғлаб олди, бошқача айтганда, севган, ардоқлаган мавзуим, “айрилмас дард”имга айланди. Тарихимизнинг буюк шахслари ҳаётини, халқимиз тарихидаги ёруғ ва фожиали нуқталарни бадиий таҳлил қилиш, адабиётга олиб кириш муродим эди. Халқимизнинг улуғлигини оламга кўрсатиш, ундан фахру ифтихор ҳиссини туйиш орзуим эди. Бу халқ чиндан ҳам улуғ халқ-да! Бундан қирқ беш йил аввал, 1970 йилдаёқ “Шарқ юлдузи” журнали анкетасига берган жавобимда: “Халқимизнинг бадиий тарихини яратишимиз керак” деган сўзларни келтирган эканман. Ана шу халқимизнинг *бадиий тарихини* яратиш масаласи ҳозир ҳам кўндаланг бўлиб турибди.

Рост, кўп изланишлар олиб бордим. Тарихимиз қатлам-қатлам бўлиб ётибди, бир қатламни кўтариб, унинг қаърида яшириниб турган ноёб далил, тушунчани қийинчилик билан оламан ва йўқотиб қўймаслик учун ёнимда турган хаёлий “сандиқча”га соламан. Кейин иккинчи қатламни кўтараман, кейин учинчисини... Шундоқ қилиб, кўп тарихий фактлар, воқеалар, номлар, шахслар, яъни асар учун зарур бўлган “хомашё” жамғарилади. Энди ундаги далиллар, воқеаларни табиий равишда бир-бирига ройиш ҳолга келтириш керак, мутаносибликка эришиш (фактлар қайсар бўлади, бўйин эггиси келмайди, дейдилар-ку), пайдо бўлган тушунчалар эса умумтарих тушунчаларига мос келиши зарур. Узок изланишлардан сўнг топилган “мағиз”, “қаймоқ”, “фикр”, “ғоя” ёки эссенцияни асар қаҳрамонлари “ўзлариники” қилиб қабул этадиларми ёки рад қилишадими? Чунки қаҳрамонларим анов-манов эмас, жаҳоншумул шахслар! Улар қандай сўзлайдилар? Қандай мулоҳаза юритадилар?.. Бу ҳам майли, ҳали олдинда энг катта синов турибди: асарни ўқувчи яхши қабул қиладими, йўқми?..

Тарихий воқеалар, фактлар манбаларда ҳар хил келади, уларни бир-бирига қиёслаб, тўғриси топиш учун узок мулоҳаза юритиш лозим. Бир тарихий манбада янгилик топиб, унга суяниб дарҳол ижодий ишга киришиб кетиш номуносиб иш. Ёзувчи аввал ўша манбадаги янгиликнинг ўзини текшириб, ҳақлигига

имон келтириши керак. Бу ерда тарихий мантиқ тушунчаси ёзувчига кўл келади. Умуман, тарихий асардагина эмас, барча асарларда ҳам *мантиқ* бўлмоғи лозим. Бу – аксиома (*Тарихий мантиқ тушунчаси ҳақида қаралсин: Муҳаммад Али. Танланган асарлар. Т., 2012. 2-жилд, 301-бет.*). Чунончи, ўзим эпопея устида ишлаш жараёнида Фиёсиддин Алининг “Ҳиндистон ғазовоти кундалиги”, Низомиддин Шомийнинг “Зафарнома” (бу икки китобни Соҳибқироннинг ўзи ўқиган), Испания элчиси Клавихонинг Самарқандга Амир Темур саройига саёҳат кундалиги, Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, Ибн Арабшоҳнинг “Амир Темур тарихи”, Муъиниддин Натанзийнинг “Мунтахаби таворихи Муъиний” ҳамда Фасих Хавофийнинг “Мужмали Фасихий” каби китобларига кўп мурожаат қилдим. Буларда кўп фактлар бир хил, аммо талкинлар ҳар хил. Бу табиий. “Мужмали Фасихий” бир юз эллик йиллик (1300-1450) тарихимизни ўз ичига олган солнома китобдир. Унда муаллиф йилма-йил қисқача қилиб муҳим фактларнигина келтириб ўтади (масалан, фалон воқеа юз берди, фалончи туғилди, фалончи оламдан ўтди, фалон ерга юриш бошланди ва ҳоказо), кенг шарҳлар бермайди. Бошқа китоблардаги фактларни бир-бирига қиёслагандан кейин, уни “Мужмали Фасихий” призмасидан ўтказаман. Бу мумкин қадар ҳақиқатни топишга ёрдам беради.

– Қарийб 130 йиллар давом этган мустамлакачилик даврида тарихимизга рўй-рост муносабатда бўлиш тақиқлаб қўйилган эди. Шукрки, мустақилликка эришганимиздан сўнг халқимиз тарихини, хусусан, буюк аجدодларимиз ҳаёти ва фаолиятини қайта кўриб чиқиш, ҳаққоний ифодалашга имконият туғилди. Юқорида бу ҳақда ҳам сўз кетди. Ўтган асрнинг 90-йилларидан бошлаб тарихнавис адибларнинг тўртинчи тўлқини шаклланиб, шиддат билан ижод қилишга киришди. Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Навоий, Замахшарий, Ҳаким ат-Термизий, Имом Бухорий, Машираб ва ҳоказо алломалар, Муқанна, Спитамен, Султон Маҳмуд Ғазнавий, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Маҳмуд Торобий сингари тарихий шахслар, ватанпарвар аждодларимиз тўғрисида турли жанрларда талай асарлар яратилди. Булар орасида айниқса, Соҳибқирон Амир Темур шахсига бағишланган асарлар алоҳида ўрин тутади. Қисқа муддатда бир неча ўнлаб шеърлар, достонлар, драмалар, қисса ва романлар яратилди. Уларда Соҳибқироннинг қиёфаси, маданий-маънавий олами, сиёсий фаолияти, иш тутуми, бошқарув усуллари турли ракурслар орқали акс эттирилган. Албатта, ҳар қандай ижодкор асар ёзаётганида шу мавзу ва муаммо бўйича ўзидан олдин ёки бир пайтда яратилган адабий, илмий, публицистик асарлар билан ҳам танишишига эҳтиёж сезади. Сиз ҳам замондошларингиз яратган ўша асарлар билан танишингизми, улардан нималарни ўргандингиз? Ёки...

– Очиғини айтишим керак, Амир Темур ҳақида асар ёзаётганимда шу мавзуда ёзилган бошқа китобларни мутолаа қилишдан ўзимни йироқ тутдим, ҳеч қандай бадий асар ўқимадим. Чунки бу кишини чалғитиб қўйиши, кўнглида туғилган фикрга шубҳа уйғотиши, умуман, ижодий ишга халал бериши мумкин. Бундан қочиш керак. Шунини тасдиқлайдиган бир мисолни келтирай. Бир адиб Амир Темур ҳақида роман ёзади, унда Самарқанд ҳокими Садр Сулаймон образи тарихий шахс сифатида келтирилади. Садр Сулаймон аслида “Сарбадорлар” роман-диалогияси қаҳрамонларидан бири. Энг муҳими, у зинҳор тарихий шахс эмас, балки ёзувчи фантазияси туфайли яратилган бадий тўқима образдир. Муаллиф “Сарбадорлар”ни ўқиб таъсирланиб кетган бўлиши ёки тарихий шахс дея қаттиқ ишониб қолиши мумкин, деган фикрдаман. Балки бу ёзувчининг ўша даврни чуқурроқ ўрганмагани оқибатидандир.

Лекин, китоблар ўқидим, албатта, ўқишни тўхтатиб бўлмайди. Фақат тарихий манбаларни, ҳужжатли асарларни, мавзудан бошқа бадий китобларни ўқидим.

– Ҳа, чиндан ҳам ўзингиз айтганингиздек, ёзувчи учун “Тарих-факт, адабиёт-фантазия” бўлмоғи керак. Ҳақиқий тарихнавис адиб тарихий фактларга асосланган ҳолда ундан қувват олиб ҳаёлот осмонидан парвоз қилиши мумкин. Шарт шуки, унинг оёғи тарихий заминдан узилмасин. Бу ҳақда ўзингиз бир мақолангизда шундай ёзгансиз: “Расмий, ҳужжатли тарих аниқ фактларга, шахсларга, реал воқеаларга суянади ва ўз саҳифаларида барчасини қайд этиш билан чекланади. Адабиёт эса, биринчи галда, расмий тарихда таърифланган шахс қалбини – унинг муҳаббати-ю нафратини, қувончи-ю изтиробини, ҳис-туйғулари-ю ҳаяжонларини тасвирлайди”.

Сиздан сўрамоқчи бўлганим шуки, эпопея туфайли адабиётимизга ўнлаб янги қаҳрамонлар кириб келди. Қаранг, Амир Темур ҳарамии, сарой маликалари, унинг ўғиллари, қизлари, келинлари, неваралари, дўстлари... Биз уларнинг айримлари (масалан, Сароймулкхоним, Шохрух Мирзо, Гавҳаришодбегим, Халил Султон ва бошқалар) ҳақида оз-моз билардик. Бошқа жиҳати, эпопеяда тасвирланган воқеалар, шахслар, қаҳрамонлар кўлами, миқдори шу қадар кенг ва кўпки, ўқувчи уларнинг қайси бири тарихий ёки тўқима эканлигини, қайси манбадан олинганлигини билмайди. Бинобарин, асарингизда акс эттирилган факт ва рақамлар ҳамда воқеаларнинг ҳаёт ҳақиқатига мослиги ёки мос эмаслигини аниқлаш учун тадқиқотчи ҳам, ўқувчи ҳам қанчадан-қанча тарихий манбалар, кўлэмалар, чет элда чиққан китоблар, мақолалар, музей экспонатларидан хабардор бўлиши керак. Бу жараён ёзувчи учун ҳам осон кечмагандир? Ҳа, тарихий факт, рақамлар, шахсларнинг кўплиги ўқувчини чалкаштириб юбориши тайин. Бу мураккаб жараёндан холи бўлиш усулларингиз ҳақида ўртоқлашсангиз. Бу, шубҳасиз, тарихий мавзуда асар ёзишни ният қилган бошловчи адиблар учун ўрнатилган бўлармиди?

– Эпопеяда образлар, персонажлар чиндан ҳам кўп. Биров юздан ортиқ дейди, бошқаси уч юздан ошади, дейди. Аммо ўзим санаб кўрмаганман, аниқ билмайман. Бир санаб қўйишим керак.

Романдаги каттами-кичик ҳар бир образ Соҳибқирон Амир Темурга боғлиқ. Шуни айтишим керакки, биронта образ ҳам ўз-ўзича асарга кириб қолмаган, балки, Амир Темурга қанчалар кераклиги, бош қаҳрамоннинг бирон қиррасини очишга, образни нечоғлиқ нурлантиришга қанчалар хизмат қила олиши, қайси жиҳати билан асарга кўрк бағишлаши, бошқача айтганда, ўз мақсади ва унга юкланган вазифаси билан кирган. Албатта, образларни адаштириб юбориш ноҳуш ҳодиса. Ёзувчининг хотираси мустаҳкам бўлиши керак. Мен ижод жараёнида ҳар бир қаҳрамоним билан бирга яшадим, десам муболаға бўлмас. Шу сабабдан ҳар бир образ яхши эсимда қолган, дейишим мумкин. Шунга қарамай, қайта-қайта назоратдан ўтказишга тўғри келди. Эпопеядаги кўп образлар тарихий шахслардир, лекин тўқима образлар ҳам талайгина. Асар қуруқ суяк бўлса, тўқима образлар эт, унга жон, руҳ бағишлаб туради.

Сиз асарда шахслар, қаҳрамонлар кўлами, миқдори шу қадар кенг ва кўпки, ўқувчи уларнинг қайси бири тарихий ёки тўқима эканлигини, қайси манбадан олинганлигини билмайди, дедингиз. Тўғри. Аслини олганда, асар шундай бўлиши керак, агар ўқувчи образларнинг қайси бири тўқима, қайси бири тарихий шахс эканлигини ажрата олмаса, демак ёзувчи ўз асарининг ҳаётий чиқишига эриша олибди, дейиш мумкин. Энг муҳими, асарга ўқувчининг ишона олиши, ишончи. Аслини олганда, асарда тарихий образларнинг тўқима образга ўхшаб кетиши, ё аксинча, тўқима образларнинг тарихий образдай қабул қилинишига эришиш ёзувчининг энг ширин орзусидир.

– Мени айниқса, эпопеяда тасвирланган Жаҳонгир Мирзо билан унинг ўғли Муҳаммад Султонларнинг тақдири, муҳаббати жуда қизиқтириб қолди. Улар ҳар жиҳатдан етук, тўлақонли характер сифатида тасвирланган. Амир Темур улар-

нинг икковига ҳам бошқача бир меҳр қўйган, ўзидан сўнг салтанатни бошқариши шуларнинг қўлидан келишига ишониб, валиаҳдлик рутбасини берган. Жаҳонгир Мирзо – Хонзода хоним, Муҳаммад Султон – Согинчбика ўртасидаги муҳаббат линияси алоҳида севги қиссалари бўла олади. Айниқса, гоаят “Зукко, жасоратли баҳодир, душманларга шафқатсиз, довюрак жангчи, улуг бобосидай адолатли, ўз сўзининг эгаси” бўлган шахзода Муҳаммад Султоннинг саргузаштлари, бой пурмазмун ҳаёти диққатимни ўзига кўпроқ тортди. Ёрқин образ! Соҳибқироннинг суюкли набираси, салтанат валиаҳди! Бу, албатта, ёзувчининг катта маҳорати меваси. Қаранг, у “Қуръони карим”ни улуг бобосига китобат қилиб бермоқчи. У салоҳиятли хаттотда! Каломуллони кўчириши асносида, ўзида ҳам мусаннифлик ҳаваси пайдо бўлади ва шу муносабат билан у кундалик тутади. Кундалик саҳифаларини асарнинг энг ёрқин саҳифаларидан деб ҳисоблаш мумкин. У Муҳаммад Султон образини етуклаштиришида, асарнинг бўй-бастини тасаввур этишида катта аҳамиятга эга. Бу ҳақда, умуман, алоҳида тўхталмиш лозим бўлади.

Ҳозирча эса мен асарингизда эпистоляр нутқ шаклларида бири бўлган мактублардан жуда кўп фойдаланганингизга диққатни қаратмоқчиман (аслида кундаликлар ҳам шу нутқ турига мансуб – **Й.С.**). Бадиий нутқ муаммолари бўйича кўп йиллардан буён илмий изланишлар олиб бораётган мутахассис сифатида улар мени жуда қизиқтириб қолди. Биргина аёллар мактубининг ўзи уларнинг сурати ва сийратини аниқлашда муҳим кўзгу бўлиб хизмат қилади. Кундошлар, овсинлар, қайнона-келинлар, дугоналарнинг ёзишмалари ҳар бири бир олам. Амир Темур хатлари эса алоҳида аҳамиятга эга. Уларни ижтимоий-сиёсий, маданий-мағрифий, маиший-ахлоқий, оталар ва болалар ўртасидаги муносабат каби ўнлаб соҳаларга бўлиб ўрганиши мумкин. Булар махсус тадқиқотлар учун етарли материал бера олади. Айтинг-чи, уларнинг ҳаммаси ҳам тарихий манбаларда берилганми ёки гоаявий ниятингизни ифодалаш учун тўқиганларингиз ҳам борми? Умуман, эпопеяда тарихий воқелик билан бадиий тўқиманинг мувозанати қай даражада?

– Тарихий воқелик билан бадиий тўқима мувозанати ҳақида шуни айтиш мумкинки, улар орасига аниқ бир чизиқ ўтказиш қийин, иккови бир-бирига қоришиб кетган, дейиш мумкин. Лекин бу ерда тарихий мантиқ назариясига суяниб иш юритиш керак. Бунинг маъноси: келтирилган воқеага, образга, ҳолатга, тушунчага ўқувчи ишонсин, уларнинг ҳаққонийлигига шубҳа уйғонмасин. Мен тарихий воқелик билан бадиий тўқима мувозанатини тенг тутишга ҳаракат қилганман.

Ёзишмаларга келсак. Қадимдан ҳукмдорлар, таниқли арбоблар, аллома ва шоирлар, маликалар ўртасида мактуб ёзишлар жуда урф бўлган. Бу халқимизнинг яхши маънавий одатларидан ҳисобланади. Хўжа Аҳрор валий, Алишер Навоийлар ўз фаолиятларида бундан кўп фойдаланганлар. Масалан, Навоий ёзган мактубларини йиғиб “Муншаот” (иншо этилган хатлар) номида китоб ҳам яратган.

Эпопеяда ҳам бу нутқ шаклидан унумли фойдаланишга уриндим. Тўғри илганансиз, улар асарда гоаявий ниятни ифодалаш учун восита сифатида келтирилган. Низомиддин Шомийнинг “Зафарнома”, Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, Ибн Арабшоҳнинг “Амир Темур тарихи” асарларида Амир Темурнинг турли ҳукмдорлар билан ёзишмаларидан намуналар, бордию мактубнинг ўзи бўлмаса, унинг мазмуни келтириб ўтилади. Ундан ташқари, Амир Темурнинг Европа қироллари билан ёзишмалари олимларимиз томонидан эълон қилинган. Мен уларнинг барчасидан озми-кўпми фойдаланишга ҳаракат қилганман. Маликалар ёзишмалари, хусусан, Сароймулкхоним, Хонзода хоним мактублари, асосан, бадиий тўқима меваларидир.

– “Улуг салтанат” эпопеясида аввалги романингиз “Сарбадорлар” билан узлар кўп учрайди. Айниқса, сарбадорларнинг “Тун салтанати” қўриқчилари шоир-

табиат йигит Ахий Жаббор, Аббос баҳодир ва бошқаларнинг эпопея воқеаларида иштирок этиши, Амир Темура салтанатини мустаҳкамлашга сидқидилдан хизмат қилиши ўқувчини ишонтиради. Зеро, Амир Темуранинг ўзи ҳам сарбадорлар ҳаракатига хайрихоҳ эди. Шу боис уларнинг вакили ҳисобланган Ахий Жабборга эътибор билан қарайди, қўллаб-қувватлайди, муҳим топшириқлар беради. Зийрак ўқувчи сезадикки, кейинги тўрт китобнинг марказий қахрамони Амир Темура мўеул босқинчиларига қарши кураш, улуғ Турон, Туркистон салтанатини барпо этиши майдонига илк қадамини ана шу сарбадорлар билан бирга ташлаган. Шуларни ўйлаганимда, менда шундай истак пайдо бўлди: модомики, “Улуғ салтанат” “Сарбадорлар”нинг мантқиқий давоми экан, уларни бирлаштириб, олти китобдан иборат мукамал эпопеяни яратиши ниятингиз йўқми? Бу, менимча, XXI аср ўзбек адабиёти учун ҳам феноменал ҳодиса бўлармиди?! Нима дедингиз?

– Шунга айтишим лозимки, бу китоблар аллақачон нашр қилинган бўлса ҳам, ҳали улар устида ишлаб келаман, гоҳ бир сўзни ўзгартираман, гоҳ бир воқеа киритаман, ё бир парча қисқартираман. Сизнинг таклифингиз жуда қизик. Авваллари ҳам шундай таклифлар билдирилган ҳоллар юз берган. Буни мулоҳаза қилиб келаман. Ўқувчилар бунга нима деркин? Балки, айтганингиздай “Сарбадорлар”ни ташқарида қолдирмай, “Улуғ салтанат” кўрғонига киритиб қўйиш адолатли қадам бўлар? Буни вақт кўрсатади.

– “Шарқ” нашриёти томонидан “Улуғ салтанат” эпопеясининг тўрт китоби тўла нашр этилгандан кейин матбуотда ҳуқуқишунос олим А. Саидов, тарихчи олимлар Т. Ширинов, А. Бердимуродов, Н. Жумахўжа, ижодкорлардан Ҳ. Сатторий, З. Рўзиева, Т. Ҳайит, С. Умарова, Х. Бобомуродова кабилар асар ҳақидаги дастлабки таассуротларини изҳор этдилар. Бироқ очигини айтганда, академик Б. Назаровнинг “Улуғ салтанат” эпопеяси 1-жилдига ёзган сўзбоиши ва “Шарқ юлдузи” журнаlining 2015 йил 1-сонига эълон қилинган “Амир Темура тасвирот ва таассурот дунёсида”, И. Ёқубовнинг “Умуммиллий дардлар залвори” (“Ёшлик” журнаlining 2015 йил 1-сонига) У. Уватовнинг “Улуғ салтанат” эпопеясига бир назар” (“Гулистон” журналли, 2016 йил 2-сон) сарлавҳали мақолаларидан бошиқа адабиётшунослар, айниқса, тарихчи олимларнинг таҳлилий чиқишлари бўлмади, шекилли. Бу ҳақда нима дея оласиз? Фақат Сизнинг асарингиз ҳақида эмас, умуман, ҳозирги адабий жараёни, ҳусусан, адабиётда тарихий мавзунинг ёритилиши даражасини таҳлил ва таҳлил этишида адабий танқиднинг фаолиятдан кўнглингиз тўлқиними?

– “Улуғ салтанат” эпопеяси ҳажман катта, жанрни мавзунинг ўзи танлаганини айтиб ўтишни истардим. Уни ўқиб чиқиш учун вақт керак, мағзини чақиб фикр қилиш учун фурсат лозим. Албатта, ҳозир адабий танқидчилик анчагина суст эканини танқидчиларнинг ўзи айтиб турибди. Доим илғорликка интилган адабий танқидчилигимиз яхши анъаналарга эга. Агар бадиий асарлар ҳақида истеъдодли мунаққидлар ва етук тарихчи олимларнинг таҳлилий мақолалари матбуотда эълон қилинса, бу бир томондан адабий жараёни теран ёритиб беришга, иккинчи томондан адабиётимизни кенг тарғиб этишга, энг муҳими, улуғ тарихимизга ҳурмат ва эҳтиром намунасини кўрсатишга хизмат қилган бўлур эди.

– Ҳуллас, бой ва сермазмун тарихимиз олдида ҳали кўп қарздоримиз. Бажарадиган, амалга оширадиган ишларимиз сероб. Бу борада айниқса, тарихшунос олимлар, сўз санъаткорлари елкама-елка туриб, сабр-тоқат билан ишлашлари талаб қилинади. Тарихимизни, миллатимизни дунёга танитган улуғ бобокалонларимиз фаолиятини бўямай-бежамай, холислик билан ёритиши ва таҳлил этишидек масъулиятли ишда олимга ижод аҳлларига омад ёр бўлсин дея суҳбатимизни якунлаймиз. Сизга эса саволларимга батафсил ва тўлақонли жавоблар берганингиз учун ташаккур!

НАСР КЕНГАШИ

Қозоқбой ЙЎЛДОШ

*Педагогика фанлари доктори. 1949 йилда ту-
гилган. Сирдарё давлат педагогика институти-
ни тамомлаган. “Ёниқ сўз”, “Алпомиш талқин-
лари”, “Йўл одами” номли асарлари нашр этил-
ган. Адабиёт бўйича бир қатор дарсликлар (ҳам-
муаллифликда) чиқарган.*

РОМАНДА ШАХС ТАСВИРИ

Романлар борган сари мавзу-мундарижаси, ифода йўсини, жанр хусусиятлари, шаклу шамоийли жиҳатидан тобора турфалашиб бормоқда. Бу жанрда ўн бетга етар-етмас мини романдан тортиб, биргина “т” ҳарфи билан бошланадиган сўзлардан иборат тетралогиияларгача яратилмоқда. Ўтган йилги романларни мазмун-мундарижаси ва ифода йўсинига кўра тарихий-биографик, автобиографик-мемуар, ижтимоий-маиший, тарихий, фалсафий сингари гуруҳларга ажратиш мумкин.

2015 йилда бир қатор тарихий-биографик ва автобиографик-мемуар романлар юзага келди. Алоҳида бир одамнинг жамият олдида кадри ошуви унинг ҳаёт йўлига қизиқишнинг ортганида кўринади. Бу эса миллат аҳлининг шахслашаётганидан, уларда алоҳида одам тақдирига қизиқиш кучаётганидан белгидир.

Шундай асарлардан бири Комил Авазнинг “Комил Хоразмий” номли тарихий-биографик романи бўлиб, жанр жиҳатидан муаллиф томонидан “маърифий-бадий роман” дея белгиланган. Аввало, романни бу йўсин сифатлашда мантиқ бузилганини қайд этиш керак. Негаки, битикнинг “роман” тарзида номланишининг ўзида табиий равишда “бадий”лик кўзда тутилади. Агар бадийлиги бўлмаса, уни роман дейиш мумкин эмас. Ҳатто, тўлиғича ҳужжатлар асосига қурилган асарга ҳам “ҳужжатли-бадий роман” тарзидаги аниқловчини қўллаб бўлмайди. “Машхур сиймолар ҳаёти” туркумида яратилган ушбу асар анча таъсирли лавҳалари билан диққатни тортади.

Романда номлари чалкаштириб юриладиган Муҳаммадниёз ва Паҳлавонниёз шахсларига ойдинлик киритилиши, солиқларнинг турлари ва миқдори, мусика, айниқса, мақомга доир аниқ илмий маълумотлар берилиши, қўшиқ билан ашуланинг фарқи, Ферузнинг амакиси Саййид Маҳмудга берилган “амир ал-умаро” унвонининг янглиш тарзда “Саид амирул Умар” тарзида номга айлантирилгани, шунингдек, хон ва Комилнинг гениологик шажараси берилгани асарга ўзгача маърифий қиймат бахш этади.

Афсуски, асарнинг ифода йўсини, образлар тизимида жиддий такомиллаштирилиши керак бўлган ўринлар кўп. Аввало, асардаги ёзувчи нутқининг сунъий, зўраки “тарихий”лиги тишга тегади. Биргина мисол: “*Кема дарё оқимиға во-баста шиддат билан равиш равон бўлди. Фасли рабиаъ, аҳли сафар дарё каби пуржўш*”. Бу тасвирдаги сўзларнинг қўлланиш йўсини тафтиш қилинмаганда ҳам тарихий асарлар тарих учун ёки шу китобдаги персонажлар учун эмас, бугунги ўқирман учун ёзилганини ҳисобга олганда, муаллиф нега тилини бу

ҳолатга солаётгани тушунарсиз. Бу хил тасвир орқали муаллиф Комилни бизга яқинлаштириш ўрнига бизни Комилга яқинлаштиришга уринаётгандай туюлади.

Асарда шева сўзларига ортиқча ружу қўйиш, ўқирманлар оммасига тушунарсиз бўлган атамаларни қўллаш, сўзларни ўринсиз ишлатиш ҳоллари кўп учрайди. Чунончи, “тилсимий ҳол”, “анойи ғурур”, “бир анойи чиқди”, “йитти тикилиб”, “мирзабошининг ҳурматига мушарраф бўлишга бош мезон бўлди” сингари сўз бирикмалари ва тасвирий ифодалар ўринсиз қўлланган.

Ёзувчининг роман қаҳрамони табиатига ёндашув борасидаги концепцияси тайинли эмас. Асарда Комилнинг Хоразм маданияти, сиёсати ва иқтисоди ривожига катта ўрнини белгилайдиган на шахслик сифатлари ва на арбоблик жиҳатлари кўрсатилган. Қаҳрамоннинг ички оламини ҳаракатга келтирадиган асос топилмагани учун конфликт ташқаридан қидирилиб, Ферузнинг шоирни ёқтирмаслиги, хизматларини пайқамаслигига урғу берилган. “Комил Хоразмий” деб номлаган асарда шоирнинг ўнлаб шеърларидан мисоллар келтирилган. Лекин уларнинг бирортасида шоир Хоразмий таҳаллусини қўлмаган. Зеро, мутахассислар шоирнинг оти Паҳлавонниёз бўлиб, таҳаллуси Комил эканини алоҳида таъкидлашган. Лекин муаллиф шоирни Комил Хоразмий тарзида атайверади. Ёзувчи романида Гандимён сулҳини тузишда Паҳлавонниёз қатнашмаган деган қарашни ўтказмоқчи бўлади. Ҳолбуки, асарда Кауфманнинг Комилни девонбеги қилишга хон Ферузни деярли мажбурлагани тасвирланади.

Ёзувчи Наби Жалолиддин ўзининг “Тегирмон” асари жанрини “Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон ҳақида роман” дея тайин этади.

Ретроспекция усулида битилган романда бадий объектнинг табиатини аён этишга хизмат қиладиган ўринлар анчагина, “...бўз яктаги устидан боғлаган чит белбогининг тугуни узра қўл қовуштирди” сингари топиб ишлатилган ифодалар ҳам талайгина.

Ёш Чўлпоннинг: *“Инқироз нафақат қорин-қурсоққа, ҳатто кишилар руҳиятига ҳам ўтди. Она Туркистон бемор, оғир хаста. Умуман, юртда одамларга, уларнинг тақдирига бепарволик, лоқайдлик, айтилган сўзга вафосизлик авж олмоқда”* шаклидаги ўйлари ҳаққоний. Ҳам ошиқ, ҳам элу юрти ҳақида қайғурадиган йигит ўйларининг: *“Ана ўша шўринг қурғур қашшоқ халқ мудом қашшоқ, ўйлади Абдулҳамид, нима қилмоқ керак? Бу йўқсилликнинг, чорасизликнинг чораси борми?! Юраги эзилди, ловуллаб ёнди. Бундан қутулиши ниятида шуурининг бир четига Обиданинг хаёлини жонлади: не жавоб ёзаркин?”* тарзида аралаш берилиши муаллифнинг ютуғи. Бу тасвири ҳам юрт қайғусида, ҳам ишқ ўтида ёнаётган йигит онг оқимининг жонли манзараси дейиш мумкин. Лекин романда Чўлпон кўринишининг тасвири миллат аҳли тасаввуридаги Чўлпон сувратига унча мос эмас, шоирнинг портрети, гап-сўзларининг баъзи ўринларда жимжимадор тасвирланиши реалистик ифода йўсинига мувофиқ эмас.

Романчи: *“Бехбудий Бухоро жадидларининг пешволаридан эди”*, деб ёзади. Ҳолбуки, тарихий ҳақиқат Бухоро жадидларига Бехбудий етакчи бўлмаганини билдиради. Асарнинг яна бир ўрнида: *“Бехбудий ўтган йилгача Бухоро амирлигининг шарият нозири, яъни муфтийси эди”*, дея ўқирманларни чалғитади.

Негадир, ёзувчи Заки Валидий, Тинишбоев, баъзан Асадуллаҳўжаев, Мустафо Чўқаев сингари тарихий шахсларни ёрқин бўлмаган кўринишда тасвирлашга уринади.

Романда: *“Аксари жадидлар, масалан, Асадуллаҳўжаев, Чўқаев қабила Туркистон тараққийсини Ўрусия “бағрида” кўришарди”* тарзидаги даъволар бор. Шунингдек, романда Бехбудийнинг ёш Чўлпонга шахидлик қисматини башорат қилиши ҳам ўринсиз ва ишонарсиз чиққан:

Профессор Дилмурод Қуронови романига ёзган сўнгсўзида айтилганидек, асарнинг кўп ўринларда “диспозиция композиция”га айланмай қолганидан, бадиий тасвир ўрнини тарихий ахборот эгаллаган.

2015 йилда дунё юзини кўрган бир неча роман автобиографик табиатга эга. Мухтор Худойкуловнинг “Муюлишдаги уй” асари “роман-эссе” деб белгиланган. Битикда муваффақиятли тасвирлар, ёдга мухрланиб қоладиган нутқий ўзига хосликлар анчагина. Персонажлар нутқи жуда ўринли топилган. Асарда ҳам қизиқарли, ҳам ижтимоий салмоққа эга, ҳам шахс табиатини очишга хизмат қиладиган воқеалар тасвири талайгина, лекин кўпинча образларнинг руҳияти очилмаган.

Роман-эсседаги кўпгина тасвир ва ифодалар жонли экани билан диққатни тортади. Қуйидаги тасвирда эса ўзбекнинг руҳиятидаги миллий колорит ўта ишонarli берилган: *“Ота-онам ўзимни ёлғиз юборишга кўнгишлари бўлмади ҳамроҳ қидира бошлади. Шунда қўшни Бағдод қишлоқлик бир бойнинг оиласи билан ўз аравасида Бухорога йўл олишга тўқнашди. Шунда булар билан эш-у қўш бўлиб кетишсин, деб улардан илтимос қилишди. Бой бува “майли”, депти, аммо араванда бойнинг хотини бораётганлигидан унда фақат менинг юким – хуржунимга жой топилди холос, ўзим эса ёнларида пиёда йўлга тушдим”*. Бу тасвирдаги ота-онанинг ўғлини ёлғиз жўнатгиси келмагани ҳам, аёл борлиги сабаб бойнинг аравасига чиқарилмагани ҳам миллий руҳиятимизга тўла мос. Қуйидаги нутқий парча болажон ўзбек аёлининг табиатини акс эттириши жихатидан қимматли: *“Ишқилиб, илоя илоякам жуфти ҳалолимга берган сўзимнинг устидан чиқай, етимчаларни соғ-саломат катта қилиб олай”*.

Бировга ёмонлик қилиш мумкинлигини тасаввурга ҳам сиғдира олмайдиган ўзбек аёли руҳияти табиий акс эттирилган, суюқлисини кутаётган содда бўй қизнинг: *“Амири билан нима ишим бор, ишқилиб, мулла акам соғ-саломат келса бўлди”* тарзидаги орзуси ифодаси бир йўла сўзловчининг руҳияти ва даражасини кўрсатиши билан қимматли.

Аммо асарда руҳий таҳлил, персонажлар табиатини тадқиқ этиш мутлақо йўқлиги сабаб воқеалар одамларга эмас, балки одамлар воқеаларга илова бўлиб қолган. Роман жанридаги асарга бадиий образларнинг ички оламини тадқиқ этиш хосдир. Афсуски, ёзувчи тимсолларнинг ички дунёси тасвири билан асло қизиқмайди. Муаллиф жуда қизиқарли фабуладан персонажлар феълу хўйини очишга хизмат қиладиган таранг сюжет ярата олмаган. Роман ифода шаклининг ўзига хослиги, яъни отанинг уч марталик, катта энанинг бир марталик, онанинг икки марталик ҳикояси ва ҳар бир ҳикоя сўнгида муаллифнинг “икки оғиз илова” қилиши муаллифнинг тасвир имкониятини чеклаб қўйган. Шунингдек, битикнинг номи ҳам ўринли эмасдай. Аввало, Шойим Бўтаевнинг худди шу номдаги қиссаси бор. Иккинчидан, унинг муюлишда экани эмас, балки даврнинг бетайинлиги, унинг киши руҳиятидаги тубан жихатларни авж олдиришга қаратилгани тасвирига диққат қаратилса, тузук бўларди.

Анвар Обиджоннинг “Ажинаси бор йўллар” асари ҳам муаллиф ва унинг атрофидаги кишилар ҳаёт йўлини кўрсатишга қаратилган. Ёзувчининг имкон қадар ростгўй ва самимий бўлишга интилгани ушбу асарнинг бош фазилатидир. Муаллиф ва бош қаҳрамон битта шахсда намоён бўлган бу хил битикларда ҳолис бўлиш, етакчи тимсол табиатидagi камчиликларни ҳам кўрсатиш жуда қийин кечади. Шунингдек, муаллифдан тамомила шахсий хусусиятга эга воқеаларни ўзгаларга қизиқарли қилиб тасвирлаш маҳорати ҳам талаб этилади. Анвар Обиджон бу икки жихатни ҳам бекам-кўст уддалаган дейиш мумкин. Муаллифга хос юмор нафақат бошқалар, балки ўз шахсиятига доир ҳолатлар тасвирида

хам асарни бир зум бўлсин тарк этмаган. Романда ҳаётдан ўз ўрнини топишга, “мен”лигини кўрсатишга, бошқаларни етовида юргизишга ишқибоз болакай Анварга хос шахслик қирралари жуда табиий тасвирланган.

Моддий томондан тўқис оилада ўсаётган Анварнинг камбағал кўринишга интилгани, бошқа болаларга ўхшаб юпунроқ бўлишни яхши кўргани, ўзининг тўқлигидан уялгани: *“Барчадек бўлишни истардим, ўзгалардан фарқланиб, ...аж-ралиб туришни ёқтирмасдим”* каби икрорида яққол бўй кўрсатади. Айни вақтда унинг тенгдошлари ўртасида обрў қозонишга, уларга ҳукмини ўтказишга интилгани, бунинг учун ўз тенгилар қолиб, каттароклар билан ҳам муштлашавергани, ўрни келганда қувликлар қилиб вазиятдан чиқиб кетишга урингани, қизларга айрича муносабати, тешиқ туфли кийиб юргани ҳолда рицарлик қилмоқчи бўлгани акс этган ўринлар асардаги тасвирнинг табиий ва ўқишли чиқишини таъминлаган.

Дехқон тоға билан Бозор тоға деган катта одамлар куткусига учиб, янги кийимбош билан ўзини сувга отиб, чўкиб кетай дегани, устанинг гапига кириб, вилосипедларнинг камерасига игна санчиб чикқани, дўкондан китоб ўғирлагани, айни вақтда шеърлар ҳам ёзгани ҳолатлари тасвирида шахсияти шаклланаётган бола табиатидаги чигал маънавий сифатлар бор мураккаблиги билан тасвирланган. Ўспирин ёшидаги қахрамоннинг: *“...ёзаётганимда дафтаримнинг варагидан тутун кўтарилаётгандек, сал ўтмай лов этиб ёниб кетадигандек туюларди”* тарзидаги икрори самимийлиги билан диққатни тортади.

Сал улғайиб, киномеханик, тракторчи, кончи, кутубхоначи, талаба, аскар, табелчи сингари турли юмушларда ишлаб, бироз пул топгач, ҳатто, отасигада тепадан келиб муомала қила бошлагандаги ҳолатининг *“...рўзгорнинг асосий таянчига айланаётганимни қанча кўп ҳис қилсам, бурним шунча кўтарилиб, оиладагиларга муомалам дағаллашиб бораётганди. Менга салгина насиҳат қилмоқчи бўлишса ҳам гоҳ аямни, гоҳ ҳатто дадамни жеркиб берадиган одат чиқардим”* тарзидаги тасвири одам учун миннатдан тозаланиш қанчалар қийин экани кўрсатилгани билан аҳамиятлидир.

Бу автобиографик романга хос муҳим жиҳат шундаки, муаллиф бирор ўринда ўзига маҳлиё бўлиб қолмайди, хато қилган жойларида ўзи ҳақидаги тасвирнинг танқидий даражасини пасайтирмайди. Чунончи, ўлим тўшагида ётган отасига унинг дўконидан камомад чиққанини айтгани тўғрисида: *“Ўшанда йигитдек вазмин туrolмаганим, дўконнинг қарзидан қутулиш масаласида дадамга инжиқланиб гап очганим, дадам мени тинчлантиришга тиришиб, қўрқма, тирик қолсам, жавобини бераман, ўлиб кетсам, сенга ёпишиб олишмайди, деб изтироблангани эсимга тушса, бировларга қамчи тутқазиб, ўзимни аёвсиз савалатгим келади ҳануз”* тасвири ҳам ҳаққонийлиги, ҳам таъсирчанлиги билан диққатга лойиқдир.

Ўроз Ҳайдарнинг “Буғдойзор оралаган сўқмоқлар” асари жанри роман-эссе деб белгиланган. Асар автобиографик бўлиб, муаллифнинг болалигидан тортиб, бугунгача бўлган умри давомида диққатини тортган, ёдида қолган нарса-ходиса ва кимсалар ҳақида. Битикда бугун ва эртанинг илдизини кечадан излаш кераклигига ишора қилинади. Ота-боболар табиатидаги бир кўп эзгу сифатлар муаллиф ва акаси Назар Шукур табиатида намоён бўлганига урғу берилади. Ёзувчи учун хотира шунчаки болаликда бошидан ўтган қизиқ воқеаларни эслаш эмас, балки улар орасидан Ўроз, Назар ва Шоимназарнинг улғайган пайтдаги руҳий-маънавий сифатлари ва табиатларидаги ўзига хосликнинг уруғларини излаб топиш йўли ҳамдир.

Муаллиф персонажлар табиатига зуғум қилмайди. Ўзи ҳам ҳикоячи, ҳам бош қахрамон бўлган асарда тасвирда имкон қадар холис бўлишга интилади. Ўзининг феълига хос ёқимли бўлмаган қирраларни силлиқламай кўрсатишга ти-

ришади. Китобдаги кўпчилик тасвирлар қаҳрамон табиатини яққол кўрсатишга хизмат қилдирилган. Чунончи, “*Момом бошимни силаганда, ёқимли фароғатдан кўзларим юмилиб кетарди. Укам Шоимназар отамни этагидан тушмаганиданми, момомнинг ёнида кўп бўлмасди, икки кўзи отамни пойлаш билан ўтарди*” тасвирида ака-ука болакайлар табиатига хос қирралар ғоят табиий кўрсатилган.

Мактабни битиргач, шаҳарга кетиши керак бўлган асар қаҳрамони олдида отасининг бир кишлик сомон йиққандан кейингина ўқишга борасан тарзида шарт қўйиши, укаси билан кун бўйи қилган меҳнати маҳсулини шамол учуриб кетгани, ўн кун чўлда сомон йиғиб отаси белгилаган “норма”ни бажаргачгина шаҳарга кетгани сингари тасвирлар шунчаки қизиқарли ҳаётий лавҳалар тасвири эмас, балки одамийлик ва ирода сабоқлари сифатида ҳам қимматлидир.

Роман-эсседа муаллиф ўз яқинларини тавсифлашдан кўра уларни ҳаракатда кўрсатишга уринади. Шукур бобосининг чўрткесар, аччиқсўз, дангалчи экани айтилмайди, балки унинг ўзгалар билан мулоқоти асосида кўрсатилади: “*Эркак гапирганда, аяли... кўйлагини киймай гапириш керак, мулла Фаффор*”. Бу – бир сўзли, кескир бобонинг табиатига мос ифода. Муаллиф персонаж нутки орқали унинг табиатини яққол кўрсатишга эришган.

Асарда ғоят қисқа умр кўрган истеъдодли шоир Назар Шукур номи роман-эссенинг бошидан охирига қадар турли лавҳаларда тез-тез тилга олиниб турса-да, яхлит тимсол даражасида кўрсатилмаган. Унинг болаликдан парвозга, кашфиётга интиладиган, тиришқоқ, меҳнаткаш ва кечиримли экани, укалари ёки тенгдошлари сингари турли шўхликларга ишқибоз эмаслиги, одам ва жониворларга меҳрибонлиги ишонарли тасвирланган. Талабалик пайтида бир-бирини онадан сўққан ака-укаларнинг уйдан бетўхтов чиқиб кетгани сингари ҳолатлар тасвирида Назар шахсиятидаги асл қирралар аён бўлади. Назарнинг ўта тортинчоқлиги сабаб жўраси Намозни шоир сифатида кўрсатиши каби тасвирларда кўнгилларга титроқ соладиган самимий шеърларни ана шундай юрак эгаси яратиши сезилади.

Роман-эсседа бир қатор камчиликлар ҳам бор. Аввало, турли йиллардаги хотиралар ҳар хил йўналишда акс этган асарни тутиб турадиган мустаҳкам тасвирий устун топилмагани сабаб композицион жиҳатдан тарқоқ. Айниқса, талабалик ҳаёти тасвиридан кейинги воқеалар тасвирида калаванинг учи йўқотиб қўйилган. Ўзи билан Назар тўғрисидаги болалик ва талабаликдаги хотиралардан кейин, бирданига “Инсоний зулм қотили” тарзида сарлавҳа қўйиб Чехов ижоди тадқиқига ёки “Борхес оламига саёҳат” сарлавҳаси билан унинг ижодини текширишга, ундан Иван Бунин, Валентин Катаев ижоди тадқиқига ўтиб кетиши, улардан эл орасидаги оддий одамлар ва кейин маҳаллий ижодкорлар даврасига доир воқеаларни тасвирлаш, ундан сўнг Абдулла Орипов, Шукур Холмирзаевларга бағишланган илмий мақолалар берилиши ўринли чиқмаган. Булар бир роман жонли вужудининг айрилмас бўлаги эмас, бир жойга тўпланган турли мавзудаги эсселар йиғиндиси бўлиб қолган.

Туроб Мақсуднинг “Қайтмас тўлқинлар” деб номланган беш китобдан иборат романи ҳам муайян даражада автобиографик характерга эга. Тўғри, бу бешликнинг бош қаҳрамони ва ровийси бўлмиш Қуддус муаллифнинг айнан ўзи эмаслигини ёзувчи алоҳида таъкидлаган. Айни вақтда асарда муаллиф таржимаи ҳолига тегишли ўринлар мўл-кўллиги ҳам сезилиб туради. Ушбу роман ўз табиати ва қамровига кўра – ўзбек адабиёти учун янгилик. Унда адабиётимизда биринчи марта инсон умрининг илк беш даври тизимли йўсинда тадрижий тасвирланган.

Айтиш керакки, асар – воқеалар романи эмас, балки руҳий товланишлар, кечинмалар романи. Унда одамнинг дунёга келганидан балоғатга етганигача бўлган ораликдаги сезим ва туйғулар акс этади. “Қайтмас тўлқинлар”нинг аввалги уч қисми Экзюперининг “Кичкина шахзодаси”га ўхшаб кетади. Бу асарда ҳам катталар дунёси гўдакликдан то балоғатга етгунча бўлган ёшдаги боланинг назари орқали тасвирланади. Унда ҳам “Кичкина шахзода”даги каби оламни бола назари билан кўришнинг меваси бўлмиш ғаройиб сувратлар берилган. Асар қахрамони Қуддус – гўдакликдан атроф оламни ва ўзини танишга тинимсиз уринадиган болакай. Романда бола табиати ишонарли берилган. У олам ва одамларнинг ўзи кўрганидай эканидан шубҳаланмайди. Шунинг учун ҳам опаси Саодатнинг нотаниш йигит билан гаплашиб ўтирганини онасига айтиб қувонтирмоқчи бўлади, маслаҳатга аммасинигина чақирishi керак бўлганда барча ўртоқларининг оналарини ҳам айтиб келади, ҳали унаштирилмаган “почча”сини кўрганидан отасига суюнчилайди. Асарда бола руҳиятидаги қирралар жуда билгичлик билан кўрсатилади: *“Вой бу бола қандай эрта туради-я” дейишгани сари ҳар куни эрта туришга ҳаракат қиламан, саҳарда қандай уйғониб кетганимни ўзим ҳам билмайман. Кўз очганимда, дадам энди таҳорат олаётган бўлади, апил-тапил юзимни ювиб, дадам билан аямга келиштириб салом бераман, сўнг ёстигим тагидаги қўнғироқни олиб, жаранглатганимча қичқира бошлайман. Аям билан дадам завқланиб кулган сари авжига чиқаман”*. Бу қизиқарли тасвирларда деярли ҳар бир ўқирман ўзини кўргандай бўлади. Болаликда кўпчиликнинг кўнглидан шу каби туйғулар кечган бўлади.

Романининг синтаксиси ўзига хос. Муаллиф ўнлаб гап бўлиши керак бўлган жуда катта жумлалар тузади. Ҳатто, асарнинг “Болалик” деб номланган қисмида 172 сўздан иборат битта гап ҳам бор. Қизиғи шундаки, бу жумлалар ўқирманга оғирлик қилмайди, енгил ўқиладеради.

Қорақалпоқ ёзувчиси Кенгесбой Каримов қаламига мансуб “Улуғ дашт бўрилари” тарихий романида қадим туркий боболар ҳаёти акс эттирилган. Романдаги *“Турк йигитлари отнинг қулоғида ўйнайдиган чавандоз, камон тортганда қўли қулоғига етадиган мерган ва довюррак эди”* йўсинидаги ғоят образли ифодалар, *“Кунчиқар томондан, тоғлар ортидан нурдан яралгандек тулпор қўшилган қуёш араваси шошиб келмоқда эди”* тарзидаги шоирона тасвирлар ўқирман диққатини тортиб, кайфият уйғотади.

Бадиият нуқтаи назаридан романда анчагина камчилик бор. Бундан бир ярим минг йил олдин ўтган воқеалар тасвирланган асарда *“Шатакка олган отларим”* тарзидаги ифода ишлатилган. Кўп ўринларда тарихнинг ҳақиқати бадииятнинг ҳақиқатга айланмаганидан одамлар тарихдаги воқеаларга илова бўлиб қолган. Аслида романда одамлар тарихий воқеаларнинг яратувчи ва иштирокчиси сифатида акс эттирилиши керак. Ифодаси жуда ғализ ўринлар ҳам бор. Эҳтимол, улар таржимоннинг айбидир. *“Ўн чоғли одам ҳар томонидан ушлаб турган буқага яқинлашишига ҳеч кимнинг юраги дов бермай турганлиги кўриниб турган бўлсаям, ундай бўлмай чиқди”* тасвири жуда ғализ ва ноаниқ. Романда гоҳ воқеалар, гоҳ уруғлар, гоҳ хотиралар тасвирининг саноғи кўпайиб кетган. Асарнинг айрим ўринларида қўлланган ретроспекция усули ўзини оқламаган.

Романда фавкулудда довюррак бола сифатида тасвирланган, тошбитиклардан бизга яхши маълум Култегин тимсоли тасвирининг болалигидаги ҳолича қолиб кетганини ҳам фазилат деб бўлмайди. Бу тарихий асарда етарлича ишлов берилмаганидан яхши бадиий ярагикқа айлана олмай хомашёлигича қолиб кетган. Асарда ахборот, маълумот кўп бўлгани ҳолда одамнинг ички дунёсига деярли қирилмаган.

Қорақалпоқ ёзувчиси Муродбой Низоновнинг “Душман” асарини қорақалпоқ элининг табиати, этник хусусиятлари, удумларининг ўзига хос бадиий ифодаси бўлган дейиш мумкин. Чоракам бир аср давомида элатнинг бошидан кечган воқелик конкрет инсонлар тақдири мисолида жуда жонли кўрсатиб берилган. Асарда Отаназар, Худойназар, Ирисназар каби уч авлод бошидан ўтган таҳликали ҳаёт тарзи жонлантириб берилган.

Романда каттаю кичик, яхшию ёмон одамлар тақдири бутун мураккаблиги билан акс эттирилади. Чунончи, Худойназарга: *“Аҳмоқ! Сен ҳали Худо бор деб юрибсанми? Керак бўлса, ўша Худойинг билан қўшиб сени Сибирга ҳайдатаман!”* – деб пишқирган ва умри сўнггида ўлсам, ўлигимни ўзингиз ювинг деб ялинган Абдикарим, душманига ҳам яхшилик қилиб келган, лекин умри шомидан элидан чиқиб кетишга мажбур бўлган Худойназар қисматлари таъсирли ифодасини топган. Қорақалпоқ халқига хос *“Элдан қўшчи кетганини кўрган эдим, бироқ бошчи кетганини кўрмаган эдим”, “Маъқул сўзга мол мўърайди”, “Ит гина қилади, эгаси сезмайди”, “Одам уч кундан кейин дўзахга ҳам ўрганади”* сингари мақолларнинг ўз ўрнида қўлланиши асарга кўрк бўлган.

Лекин назаримизда романнинг номи ўзини оқламагандай. Негаки, “душман” атамасининг кимга қаратилгани асар матнидан яққол англашилмайди. Иккинчидан, XX асрнинг 17-йилида бўлиб ўтган тўнтариш даври тасвирида камишдан қилинган қақирларда яшаётган қорақалпоқлар худди ўрис мужиклари каби “печка”дан фойдалангани тасвири кишида ишончсизлик уйғотади. Асарда татар, ўрис, немис, қозоқ образлари тасвири бўлгани ҳолда бирор ўзбек тимсоли учрамайдиги, бу бизнингча, ҳаёт ҳақиқатига мос келмагани каби бадиий ҳақиқат юзага чиқишига ҳам хизмат қилмайди.

Роман Ғафур Шермуҳаммад томонидан таржима қилинган. Лекин Сейит, Сейип, Қудай сўзлари иштироки билан ясалган қўшма отларни ўзбекча бериш, “дада” сингари қорақалпоқ учун бегона сўзни умумтуркий шаклда ифодалаш тўғрирок бўларди.

Улуғбек Ҳамдамнинг “Йўл” романи бултур яратилган романлар орасида Оллоҳ, олам, одам ва унинг бу дунёдаги ўрни ҳақидаги фалсафий ўйлар акс этгани билан ажралиб туради. Улуғбек бутун ижоди, айниқса, “Ёлғизлик” қиссасидан буён ўзини излаётган, ўзини топишга уринаётган, ўзи сари адоқсиз йўлга тушган йўловчиларни тасвирлашга эътибор қилади. Ёзувчининг одатдаги битиклардан тубдан фарқ қиладиган бу романида сюжет ва унинг тугун, конфликт, воқеалар ривожини, ечим сингари одатий унсурлари деярли йўқ. Асарнинг фабуласи ҳам реал ҳаётдан кўра кўпроқ ҳаёт ва тасаввурдан олинган. Унда ҳаётнинг реаллиги билан бадиий реаллик қўшилиб, уйғунлашиб кетган. Улуғбек Ҳамдамнинг битигига бадиий асардан кўра Ницшенинг “Зардўшт таваллоси” асари сингари бадиият билан илмийлик омухталлашиб кетган фалсафий яратик сифатида қараш тўғрирок бўлар.

“Йўл”даги адабий персонажлар, уларнинг бадиийлик даражаси ҳақида гапириш қийин. Биринчи шахс номидан ҳикоя қиладиган ровий-муаллифдан тортиб, асар билан танишган ҳар бир ўқирманнинг ўзини ҳам ушбу романнинг қаҳрамони сифатида кўрсатиш мумкин. Чунки асар қаҳрамони тушган ҳолат, уни тинимсиз безовта қилган саволлар ҳар биримизга таниш ва тегишли.

Асарда Оллоҳ, олам, одамлар, қаҳрамоннинг ўзи ва буларнинг ҳар бирининг ҳаётдаги ўрни тўғрисида тинимсиз ўй сурадиган, ўзгаларни билишга, ўзгаларни билиш орқали ўзини танишга уринган, ўзини таниш орқали Яратганга қўшилишга интилган йўл одамнинг боши кети йўқ ўй-мулоҳазалари акс эт-

ган. Муаллиф уч ўлчамли замонга бир ўлчамли ҳодиса тарзида ёндашади. Шу боис асарда ҳикоячи-қаҳрамон, Умар Хайём, Машраб, замондош дўст сингари тимсоллар ёнма-ён келаверади. “Йўл” романида машҳур “Ичиндаги ичиндадир” асарининг таъсири яққол сезилади. Муаллиф фалсафий роман композициясини ўзига хос йўсинда қурган. Унда ҳаёт билан хаёл, борлиқ билан рўё ёнма-ён келаверади. “Бир пиёла сув”, “Ватан ҳақида кўшиқ”, “Сўз билан юзма-юз” сингари олдинроқ яратилган ҳикоялар битик таркибига жуда табиий равишда сингдириб юборилади. Романнинг “Тушдан олдинги воқеа”, “Илк туш”, “Кейинги туш”, “Кейинги тушнинг давоми”, “Учинчи туш”, “Заминдан самога парвоз” сингари кўплаб кичик бўлимларга ажратилгани сюжетга қизиқарлилик бермасада, тасвирга тушунарлилик бахш этган. Асарда ўн саккиз минг оламдаги барча нарсалардан муқаррам қилиб яратилган одамнинг ўз мартабасига муносиб бўлиши учун нима қилиш, қай сори йўл босиш кераклиги муҳокама этилади. Битикнинг бош қисмида отсиз қаҳрамоннинг учиши қайта-қайта тилга олинадики, бу бежизга эмас. Учиш, яъни юксалишга қодир шахсгина ўзлигини излайди.

Асарда айрим камчиликларга ҳам йўл қўйилган. Чунончи, муаллиф баъзи сўзларни қабул этилганидай эмас, балки ўзи хоҳлаганидай қўллайди. Романнинг айрим бўлимлари, хусусан, “Мутақаббир кимса, дўст ва душман” сингари бўлимлар ўта китобий тилда ёзилган бўлса, Валя холага тегишли лавҳалар қандай юк ташиганлиги тушунарли эмас.

Ёзувчи Абдуқаюм Йўлдошнинг “Дарё” романида Сирдарёнинг табиати эмас, балки дарёга тегишли одамларнинг бетакрор киёфалари тасвирга эътибор қаратилган. Ёзувчи дарёга дахлдор одамлар руҳияти ва ўзаро муносабатларини бор қўлами билан акс эттиришга уринган.

Дарё тимсолидан воқеалар кечадиган жуғрофий маконгина эмас, балки асар ритмикасини белгилайдиган воситаси сифатида ҳам фойдаланилгани асарга ўзгача жозиба бахш этган. Бутун асар давомида дарёга хос долға, қудрат, қўлам, кенглик, сокинлик сингари жиҳатлар бадиий тасвир талабига мувофиқ ўрни билан намоён бўлади. Тинимсиз оқаётган дарёга хос турлича маром битикнинг ички мусиқасини ташкил этади.

“Дарё” романидаги Рустам, Дилобар, Толян, Тош тимсолларини ўзбек адабиёти учун том маънодаги янгилик дейиш мумкин. Адабиётимизда нафс етовидаги кимсалар жуда кўп тасвирланган. Лекин романдаги ҳар бир тимсол ўзига хос қайтарилмас жонли одам сифатида тасвирлангани боис уларнинг тутумлари ўқирманни ишонтирибгина қолмай, ўз тақдирларига шерик ҳам қилади.

Романдаги асосий тимсоллардан бири Дилшодга узоқ вақт давомида ўта садоқатли дўст бўлиб кўринишнинг уддасидан чиқадиган сиртдан содда, аслида айёр ва хиёнаткор Мансур ҳам аламзада. Лекин унинг аламзадалиги сувланадиган қайноқ ҳам, буларнинг микёси ҳам ўзгачароқ. Асарда тасвирланишича у: *“Ақлини таниганидан бери ичкиликка муқкасидан кетган отасидан фақат сўкиши, ҳақорат эшитадиган, уйда эр-хотининг адоғи йўқ жанжалларидан, бундай пайтларига бир-бирларига айтадиган энг разил, энг ифлос, энг тубан... қарғиш-иддаоларидан безиб қолган, алал-оқибат буларнинг ҳаммасини ташлаб, олис-олисларга кетаман, янгича ҳаёт бошлайман дея аҳд қилиб юрган...”* омадсиз йигит. Мансур – мунофиқ, омадсиз, аламзада, кинчи, хиёнаткор, аммо қотил эмас. Шу сабаб энг яқин ва беғараз дўсти Дилшодни сота олгани ҳолда уни ота олмайди. Ҳа, отмайди эмас, балки ота олмайди! Ёзувчи асардаги ҳар бир персонажнинг руҳий-амалий имкониятини ғоят аниқ ҳисобга олади.

Миллий адабиётимизда ёвуз кимсалар кўринишдан ҳам хунук ва ёқимсиз

килиб кўрсатилар эди. Халкимиз орасидаги: “Туси яхшидан тугилма” нақлига бадиий тасвирда ҳам кўпинча амал қилинарди. Абдуқаюм романда ўзгача йўлдан боради: у устомон ва шафқатсиз Рустамни ташқаридан ғоят бежирим, келишган, истеъдодли одам сифатида кўрсатади. Юзсиз, шаллаки ва тубан Дилобарни эса ҳар қандай қалтис ҳолатда ҳам ўзини йўқотмайдиган, совуққон, топқир, ғоят гўзал киз сифатида тасвирлайди.

Асарда ўзбек сўзининг ҳар қандай нозик ва ингичка ҳаётий вазият ёки руҳоний ҳолатни бутун мураккаблиги билан ифодалай олиш қудрати намоён бўлган. Гулноз билан Файзулла, Муқаддам билан Дониёр, Ноила билан Дилшод, Тоҳир билан Бердикул тақдирларидаги чигалликлар тасвири, уларнинг ўзаро муносабатларидаги дардчил юмор аралашган чегарасиз пичинг ва кесатик акс эттирилган ўринларда бу жиҳат бўртиб кўзга ташланади. Турғунбой, Ўктабр ва Сарсенбой ота сингари тимсоллар ҳам бадиий сўз ёғдуси билан ичдан нурлантирилгани боис ўқирман ёдида қолади. Ҳатто, биргина лавҳада кўринадиган Маликахон, Муштарий, Тошнинг аёли, унинг уч ўғли, икки жўраси, истеъдодсиз актриса Роҳатой сингари тимсоллар ҳам шахсиятларидаги бетақрорлик сабаб ўқирман хотирасига муҳрланади.

Романдаги воқеалар ягона бош қаҳрамон атрофида кечади. Лекин бу бош қаҳрамон бирор шахс эмас, балки Сирдарёнинг ўзидир. Тасвирга тортилган тимсолларнинг қилмишу ҳаракатлари қандайлигига қараб дарё турланиб-тусланади: гоҳ кечиримли ва сокин, гоҳ итоаткор ва покловчи, гоҳ долғали ва ғазабнок, гоҳ кутурган ва тажовузкор ҳолатда намоён бўлади. Дарёга муносабат романдаги ҳар бир персонажнинг шахсиятидаги эзгулик ёхуд ёвузликни билдирувчи лакмус қоғоз вазифасини бажаради.

Айтиш керакки, романда ўқирманни унчалик қониқтирмайдиган жиҳатлар ҳам йўқ эмас. Жумладан, деярли барча персонажларнинг руҳият олами индивидуаллаштирилгани ҳолда уларнинг нутқи етарлича ўзига хосликка эга эмас.

Сўзнинг адоғида бу йилги романчиликка хос яна бир жиҳатга тўхталмоқчи эдим. Бир пайтлар самарқандлик талаба роман ёзганида анча шов-шув бўлган эди. Бу йил сирдарёлик йигирма уч яшар Даврон Мўмин “Марҳумнинг қасоси”, “Афсонавий кўзгу сири” номли икки романни ёзиб, биринчисини “Тафаккур” нашриётида бостириб чиқарди. Саргузашт йўналишидаги ғоят кизиқарли воқеалар тасвирига бағишланган, кескин сюжетли бу асарда хаёлий Натландия мамлакатада яшовчи кишилар бошидан кечирган ҳодисалар тасвир қилинган. Ёш ёзувчининг хаёлий мамлакатга хос жиҳатларни ўта пухта ва аниқ тасвирлагани, сюжет тасвиридаги бирор чизикни ҳам назардан қочирмай, маҳорат билан ўзаро уйғунлаштиргани диққатни тортади. Эътиборлиси шундаки, хаёлий мамлакатда яшовчи кунботишликлар айнан ўша маскан кишилари сифатида ўй сурадилар, ҳаракат қиладилар. Ўқирман ёш муаллифнинг кунботиш одамлари руҳиятидаги нозик қирраларни анча пухта билганидан ҳайратга тушади. Тўғри, асарнинг айрим ўринлари худди бошқа тилдан қилинган таржимага ўхшаб қолган. Ўзбек тилининг ифода имкониятларидан етарлича фойдаланилмаган. Аммо бу ҳолатни ёзувчининг ёшлиги, касбий тайёргарликка эга эмаслиги билан изоҳлаш ва унинг кейинги ижодига умид билан қараш имконини беради.

Умида РАСУЛОВА

Филология фанлари номзоди. 1977 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетини тамомлаган. “XX аср ўзбек қиссалари тадрижи”, “Ҳозирги адабий жараён: бадиий наср поэтикасида ритм” каби қўлланмалари нашр этилган.

ҚИССАЛАР ТАҲЛИЛИ

Адабиётимиздаги сифат ўзгаришлар қисса жанрида ҳам кўзга ташланади. 2015 йилда эълон қилинган қиссалар билан танишиб, асосан “Шарқ юлдузи”, “Ёшлик” журналларида ҳамда нашриётларда чоп этилган асарларни таҳлилга тортдим. Ҳавола этилаётган қиссалар мавзу мундарижаси турлича. Қиссалар таҳлилидан: миллий қадриятлар талқинига эътибор берилаётгани; собиқ мафкура хизматчиларининг тазарруси ёритилаётгани; оммавий маданиятнинг ёшлар маънавиятига таъсири ифодаланаётгани; санъатлар алоқадорлигига аҳамият қаратилаётгани; ижтимоий турмушдаги зиддиятларни кулги, пичинг замирида тасвирланаётгани; асар ҳажмига аҳамиятнинг сусайиши кузатилди.

Лукмон Бўрихоннинг “Йигит изтироби” (“Ёшлик”) номли қиссасида талаба ёшлар ҳаётига нигоҳ ташланади. Илк жумла Толмаснинг университетга қабул қилингани ҳақидаги хабардан бошланади. Сюжет чизиғида содда, меҳнаткаш йигит билан дангал, чўрткесар, безори Босит ҳаёти параллел берилади. Курсдош Нукра боис йигитлар муносабати таранглашади. Асарда оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига таъсири кўзга ташланади. Ўзбек қизларининг жамиятда ўзларини эркин тутишлари, ҳаё, ибод каби фазилатларнинг йўқолиб бориши кузатилади. Яъни, Нукра бир вақтда икки йигитни умидвор этса, Ойгул кинотеатрда Толмасга суйқалиб эркалик қилади, Гуля илк учрашувдаёқ Боситни квартирасида тунашга чорлайди. Тоғай Муроднинг “Ойдинда юрган одамлар” қиссасидаги Оймомо образини эсласак, бу аёлдаги ифбат, ибод, ҳокисорлик ёшларга ибрат бўларлик. Қиммат момо Оймомога хиёнатни таклиф қилганида бирдан жазавага тушиб, момога ташланади. Боиси, Оймомо ҳаромдан ҳазар қилувчи диёнатли аёл. Ҳозирги ёшлар ўртасидаги эркин мулоқот оддийгина меъёр бўлиб қолаётгани ва бу бадиий асарларга ҳам кириб келаётгани кишини ташвишлантиради. Мазкур асарда ошиқ йигит Толмаснинг олижаноблиги қизни даволаш учун моддий ёрдам бергани орқали ифодаланади. Ўғирлик қораланиб, унинг мудҳиш оқибати кўрсатилади. Қиссада ошиқ йигитнинг изтироб ишончли, таъсирли ифодаланса, мақсадга мувофиқ бўларди. Менимча, қиссада зиддиятни кучайтириш, образларни теранроқ ёритиш лозим.

Яна Лукмон Бўрихоннинг “Қуёш ҳали ботмаган” (“Ёшлик”) қиссасида орномус, ғурур каби олий туйғулар миллий кураш негизида ёритилади. Қиссага танланган “Сахро сўқмоғида бошин эгиб жим, Бир кимса кетмоқда, билмасман у ким...” (А.Орипов) эпиграфи илк тугун, жумбок бўлиб, ўқувчини ўйга толдиради. Илк жумла, “Биз ҳали Абсал полвонни танимас эдик”, дея бошланар экан, яна қизиқиш ортади. Муаллиф икки дўст – Даврон ҳамда Норсоат портретини чизади. Ёшлигидан тўқликда ўсган, шўх, мард, ақлли, лекин бироз такаббур Даврон

феълида етакчилик кучли. Шоиртабиат, таъсирчан Норсоат эса тобеликка мойил. Воқеалар Кенгсой атрофида ривожлантирилади. Абсал полвонни вазмин, содда, камгап қилиб тасвирлайди. Кўнгли нозиклигини сибизгага бўлган ихлоси орқали асослайди. Кураш мактабини кўрмаган, аммо туғма истеъдод эгаси бўлган бу инсон икки дўстга кураш сирларини ўзига хос усулда ўргатади. “Полвон одам уч нарсага ҳоким: нафс, шуҳратпарастлик, манманлик, уч нарсанинг кули: ҳақиқат, ор-номус, сибизга (муҳаббат)”, деган ақидаси қиссанинг асосий ғояси саналади. Полвон йигитларга йўлбошчи. Ўз амаллари билан шогирдларини ҳаётда тоблашишга, ҳалол яшашга ўргатади. Устоз келажакка ишора қилиб: “У сизларни қулдиради, қуйдиради, у сизларни бор қилади, йўқ қилади. Ана шунда жуда-жуда сибизга чалгиларинг келиб қолади”, – дейди. Қиссада табиат тасвири, кишилар қиёфаси яхши тасвирланган, сибизга детали орқали муҳаббат талкин қилинган. Авлодлар ўртасидаги ворисийлик, миллий ўзликни асраш ғоялари асарнинг концепцияси сифатида кўтарилган. Лекин, назаримизда, асарда драматизмни янада кучайтириш, характер қирраларини ёркинроқ ифодалаш лозим. Асарда “Қуёш ҳали ботмаган” жумласи кўп такрорланади, бу жумла қиссанинг лейтмотиви, лекин қаҳрамонларнинг ҳаётини муҳим ўзгаришга солган киши Абсал полвон ҳақида “Биз ҳали Абсал полвонни танимас эдик” деган жумла асар бошида ёзилади-да, полвоннинг ўзи ҳақидаги фикрлар кейинроқ, еттинчи саҳифадан ўтгач берилади.

Муродбой Низановнинг “Ҳаво кемасидаги икковлон” (“Ёшлик”) қиссасида садоқат мавзуси кўтарилди. Асарнинг тузилиши диалог шаклида. Бир санаторийда дам олаётган Шаҳзода Нуржамолга опаси Бекзоданинг бахтли турмушини тинмай мактайди. Поччанинг устумон, эҳтиёткорлиги турли эпизодда англаб борилди. Асар иккиюзламачи, маккор табиатли нопок кимсаларни фош қилишга, улар қилмишини баҳолашга чорлайди. Ҳозир урчиётган оилавий ажримнинг асосий сабаби – хиёнат қораланади. Муаллиф аёл муҳаббатининг жосуси поччага исм беришга орланиб, унинг муаллимлигини эслатиб ўтади, холос. Маънавиятни тарғиб этадиган кимсанинг ўзи муқаддас туйғуни топташи зиддиятни юзага чиқаради. Бизнингча, асарда рус халқи ижодидан ривоятлар бериш ўрнига қорақалпоқ халқининг бой меросидан намуна киритилса маъқул эди. Ахир, асар бошида Ғариб ва Шоҳсанам эпоси эслатилиб, опа билан почча муҳаббати уларга менгзалди-ку.

Маъсума Аҳмедованинг “Мангу куй” номли қиссасида ҳозирги кун ёшлари ҳаёти ёритилади. Асар бошланишидан лирик кайфият сезилиб, қишлоқ манзараси тасвирида кўтаринкилик кучаяди. Бош қаҳрамон Жаъфарнинг туғилган қишлоғи кўйнида дам олиши, табиат товушларидан илҳомланиб, янги куй яратишидан бастакорлиги маълум бўлади. Йигит табиат нафосатини нозик илғайди. Азизанинг Чўлпон, Рауф Парфи шеърлятига ошуфталиги ўқиган шеърларидан англашилади. Йигит ва қиз мулоқотида замонавий технология – интернет, телефонга урғу берилади. Макон ўзгариб, консерватория, университет, қишлоқ, қаҳвахона ҳудудида ривожлантирилади. Ёшлар учрашганда кўпинча ёмғир ёғиши, табиатнинг уларга жўр бўлиб куйлаши эпизодида ўзига хос шивалаган, шитирлаган оҳангни тинглайсиз. Адиба ёшлар орасидаги соф туйғуларни санъатлар уйғунлигида ифодалайди.

Гўзалой Солиҳ кизининг “Сиз ўшамми?” (“Ёшлик”) қиссаси ҳам муҳаббат мавзусида. Сарлавҳа беихтиёр “Ўткан кунлар” асаридаги машҳур иборани ёдга солади. Очиғи, бу асарда муҳаббатнинг янгича талқинини учратсам керак, деб ўйлагандим. Афсуски, қисса йигит билан телефон орқали танишган Мунисанинг бекорчи гапларидан иборат бўлиб қолган. Масалан: “Кимсиз, ўзингиз кимсиз?”

ёки “Исмингизни билсам бўладими?” сўровига “Ўзингизнинг исмингизни билсам бўладими?” тарзидаги куруқ, такрор жумлаларни ўқидим. Қизнинг дугоналарини йигит билан таништириши, уларнинг бемалол ҳазиллашишлари бачкана тус олади. Муниса йигит билан кўп тортишади, воқеа такрори кузатилади. Таассуфки, қиссада ортиқча, маънисиз гаплар жуда кўп. Абдулла Қодирийнинг сўз қўллашда узоқ андиша кераклиги борасидаги ҳикматлари барча ижодкорга тааллуқлидир. Устоз ижодкорлар сўзга ҳассос бўлгани боис улар яратган пухта, мукамал матнлар ҳозиргача мутахассислар эътиборида. Шу сабаб асар сифати-га масъулликни ёддан чиқармаслик даркор.

Бадий адабиётда собиқ мафкура посбонларининг фожиаси ёритилган асарлар ўз вақтида муносиб баҳоланган. Жумладан, Мурод Муҳаммад Дўстнинг “Галатепага қайтиш”, Тоғай Муроднинг “Момо ер қўшиғи” Шойим Бўтаевнинг “Шўродан қолган одамлар” каби қиссаларда ўзликни бой берган инсонлар қисмати ёритилган. Биргина Назоратчи образини ёдга олсак, касбига содиқ манқуртни яққол тасаввур этамиз. Эътиқоди саробга айланган кимсанинг ҳиссиз, бемехрлиги нафратни кўзғайди. Абдунаби Ҳамронинг “Ертўладаги умр” (“Шарқ юлдузи”) қиссасида Қуръони Каримдаги “Оллоҳнинг изну иродасисиз ҳеч бир жон мўмин бўла олмас” ояти эпиграф қилиб олинган. “Бу бедаво дард унга қаердан ёпиша қолди ўзи?” дея бошланган илк жумла китобхонни сергаклантиради. Қиссада наркоз таъсиридаги қаҳрамоннинг хаёлот олами босқичма-босқич ёритиб борилади. Вилор хуш ва хушсизлик ҳолатида ўтган умрини таҳлил қилади. Ёзувчи жамият ва инсон, одамнинг замонга мослашуви, унинг ижтимоий-сиёсий жараёнда ўз қиёфасини, инсонлигини сақлаб қолишини мавзу қилиб танлаган. Турғунликнинг биқик муҳитида етакчиликка интилган кимсалар билан уларнинг атрофидаги жабрланганлар қисмати параллел тасвирланади. Асарда образни турли томондан ёритиш инсон сийратини теранроқ тафтиш этиш имконини орттирган. Вилор оиладаги тарбия боис, бобоси, отасидай эътиқодсиз бўлиб улғаяди. Мансаб пиллапоясидан кўтарилиш мақсадида руслашган генерал пинжига кириб, унинг қизи Галинага уйланади. Зеро, улар жамиятга хос характерли хусусиятни ўзида жамлаган образлардир. Ретроспектив сюжет воқеанинг ўтмиш-бугун тарзида берилишини талаб этади. Вилор ҳар сафар ўтмишга боққанда, тақдиридаги эътиборга молик лавҳа, ҳолат жонланиб, онги призмасидан таҳлил қилиб ўтказилади. Хатони англаш, ундан қайтишга интилиш зарур, шу ўринда Имом, Саид калон мададига муҳтожлик сезади. Имомнинг: “Бу кунлар ўтади, ҳали миллат уйғонади, одамлар Худони танийдилар. Сенлар... Эсингда бўлсин: Худосизнинг келажаги йўқ, унутма! Революциянг ҳам, коммунизмнинг ҳам ғирт сафсата!” деган қараш асар ўқ илдизидан бири саналади. Қиссада макон алмашади, давр ўзгаради. Давр тақозоси билан қиёфа ўзгариши, тусланиши Вилор, генерал, Галина орқали очиб борилади. Эътиқодсизлиги боис, хаёти саробга айланган осий банданинг умр фалсафаси, ўтмиш – бобо ва ота ўгити, бугун – генерал ва қизи ақидаси, келажак – она имони тарзида намоён бўлади. Йўлсизликдан қутулиш учун тавба қилиш, тозариш лозимлигини уққан Вилор асар охирида волидаси хузурига ошиқиб, ҳаловат ахтаради, Муслим исмини танлайди. Қиссада инсоннинг ўз ўзини тафтиш қилиш жараёни бадий гавдалантирилган, имонсизлик фожиаси мантиқий изчилликда очиб берилган. Эътирозимиз, асарда хронологик чалкашлик мавжуд: 1987 йил Вилорнинг иккинчи курс талабалиги (68-бет) эслатилади-да, 1983 йил институтни битириб, Волгоградга уч ойга борган дейилади (70-бет).

Шодикул Ҳамронинг “Қақнус канотидаги умр” (“Ёшлик”) қиссаси оилада фарзанд туғилган ондаги хушнудлик лавҳасидан бошланади. Муаллиф исм қўйиш масъулияти, унинг фарзанд келажигига таъсири масаласини ёритишга ургу беради. Бежиз Ҳадиси шарифларда ота-онанинг фарзандига муносиб исм қўйишда бурчдор эканлиги таъкидланмаган. Зиёли қахрамон бу борада кўп ўйланар экан, матн таркибига қорайимлар ҳақидаги қисса киритилади. Унда ўтмиш авлод исмни улуғлаши, ҳақиқий исм вояга етиб, турли синовга бардош берган инсонга насиб этиши, нолойиклар эса қабиладан бадарға қилиниши уқтирилган эди. Тиланчи образи ҳам отага исм ўз руҳи ҳамда юки билан яралишини таъкидлаб, уни танлашда эътиборли бўлишни эслатиб, маълум вақт сюжет чизигидан четлашади. Ниҳоят, гўдакка Муайяд (қувватланган, мадад берилган) исми берилади. Бироқ, кўп ўтмай болада ғайритабиий ҳолатлар кузатилади. Гўдакнинг мунгли нигоҳи, безовталаниши, дунёдан не истаётганини англамай хархаша қилиши ота-онасини қаттиқ ташвишлантиради. Зиёли дўсти Ҳаёт характерида боласига хос телбалик ҳолатини кузатиб, муқояса қилади, калаванинг учини ахтаради. Кўп ўтмай, ҳовлида пайдо бўлган тиланчи гўдакнинг дардини волидага англади: “Ҳалиям гумроҳлик қилиб, болага кўп азоб берибсизлар. Оху ноласи етти осмонни тутиб кетган. У туғилганида кесилган киндиги бор-ку, шуни излапти. Унга шуни топиб беринглар”, – дейди. Қиссада ғайритабиий сийратли Тиланчи, Ҳаёт, Муайяд дардманд шахслар, улар умр моҳиятини, яшаш синоатини ўзгача англади. Пок қалбли инсонлар муҳитдаги носозлик, ноҳақликни ҳазм қилолмай изтироб, фиғон чекади, йўл ахтаришга интилади. Гўдак таҳмондаги кўрпа, кўрпачалар орасидан (ўзбек хонадонига хос жиҳоз) нарса излайди. Фақат бешиқда ётиб, алла тинглаганда бироз ором олади. Бола кесилган киндиги безовта қилгани боис ерга, қон томган масканга талпинади. Зиёли ота англолмаган ҳақиқатни ўқимаган, аммо уққан донишманд Тиланчи тушунади. Ота гўдакни ўзи туғилган масканга олиб бориб, норасида фитратига сокинлик, хотиржамлик бахш этишига ишонади. Қиссада она Ватан, туғилган юртга меҳр, садоқат мантиқан далилланади. Мумтоз адабиётдаги Қақнус куш образига муржоат этилиб, ўз дарди кўйида ўртанган жонзотнинг мажоз инсонга кўчиши, шиддатли ҳаётнинг оний лаҳзасини акс эттиришга эътибор берилади. Қисса бошланишида баёнчилик кузатилади. Онанинг Яратганга илтижо пайтида гўдагидан айрилса ўжарлик билан тақдирини қарғаб ўтишини айтиши хатодай, зеро, инсон бу ҳолатда тавозеда бўлиши мақсадга мувофиқ.

Нўъмон Раҳимжоновнинг “Жимжит жолалар” (“Шарқ юлдузи”) қиссаси композицион жиҳатдан кичик бобларга ажратилган бўлиб, насрий асарда сахна эпизодлари киритилгани бадиий имкониятни кенгайтирган. Бир кунда икки марҳумни кўмган Тўрақулнинг изтироби қиссанинг кульминация сари кўтарилишини бошлаб берган. Боғбон ота ўлимидан табиатнинг фарёд чекиши, дарахтларнинг кетмакет қуриши образли ифодаланади. Ёлғизликка мубтало қахрамон юк ташиб, тиланчилик қилиб базўр кун кечирар экан, унинг аста ортга чекинаётгани сезилади. Ҳаётга лоқайд бўлиб улгурган Тўрақул Яратганнинг неъматини ҳис қилмай, оилада эркак масъулиятини бўйнига олиш, аёлига мадад бўлиб рўзғорни бирга тебратишга куч тополмай, янада тубанлашиб, дангасалашиб боради. Ўзига бўлган ишончни йўқотган қахрамоннинг сояси билан диалогда асосий сабаб, оқибат англашилади. Соя: “Асли қувлик-шумлик қонингда бор. Неча йил сигир тутиб, бузук боқиб, уйингдагилар сут-қатикқа ёлчимади-да. На ота-онангга, на жигарларингга оқликни раво кўрмадинг-ку. Ўшанда сени қарғиш урган, биласанми? Сенинг ҳеч

қачон қоранг ўчмайди. Қоранг кўринмайди ҳам”, – дея ўтмишига назар солади. Қарғиш боис кимса ҳеч қачон ўзини тутиб ўнглолмаслиги қора омонимини ўринли қўллашда сезилади. Соялар суҳбати мозаика шаклида уюштирилган. Соя, товушлар жонлантирилиши оҳангни ҳам ўзгартириб боради. Гоҳ шиддатли, гоҳ сокин оҳанг остида диалог кучайиб боради. Муаллиф ўзини топиш, аслини таниш учун соясини қувлаб юрган Тўрақулни кучли пичинг остига олиб, “Тўракул бошини йўқотиб, қачонгача сир бой бермай юради. Бошсиз ҳам яшаб бўларканми?” сўрови билан асарни яқунлайди. Аслида, соя инсонга эргашади, бироқ ўзлиги, киёфасидан айрилган кимса ҳатто жонсиз нарсага мутеликдан ор қилмайди. Қисса мутолааси давомида “Инсон ўзи тирик бўла туриб, кўнглидаги орзулари ўлик бўлса, ҳақиқий фожиа ана шудир” деган ҳикматни ёдга солади.

Бадий асарнинг сарлавҳаси очқич саналади. “В.Б ва бошқалар” деган сарлавҳа ўйга толдиради. Маълумки, ҳаётда ҳамма нарса вақтинча, аввал болалик, ўсмирлик, кексалик ўрин алмашади. Мансаб-мартаба ҳам омонат эканлиги барчамизга аён. Абдуқаюм Йўлдошнинг “В.Б ва бошқалар” (“Ёшлик”) гротеск қиссасида кулги, кесатиқ воситасида моҳият ёритилади. Асосан, нукта “в.б бўлиб келган эди, в.б бўлиб кетди-я” деган гап теграсида воқеалар уюштириб борилади. Асарда жамоадаги эркаклар раҳбар, бўйсунувчи, кузатувчи мақомида тақсимланади. Безбет аламзада, муовин, биринчи, раҳбар каби исмсиз қаҳрамонларнинг функцияси аниқ белгиланиб, кичик деталь ёхуд бирон жиҳат билан образлар сийратига баҳо берилади. Ошкор ва яширин, тасдиқ ва инкор жиҳатлар инсон табиатидаги ўзгарувчанлик, мослашувчанликни фош этиб, ниқоб ортидаги асл киёфани очишга йўналтирилади. Хусусан, безбетнинг қасаба уюшма раиси бўлиши билан такаббурланиб, ҳар бир ходимга хўжайинлик қилишга уринишида пичинг ортади. Аёлларга исм беришда ҳам фазилат ё нуксонидан келиб чиқилади. Чим-чимга пазанда Карис хола фарзандсизлиги боис ажрашгани, буюк файласуф ихлосманди Ницше холанинг эри кетиб қолгани, инкорни инкор қилиб яшайдиган Нигилист хонимнинг фожиаси нозик ёритилган. Шиғирчи савдойи ошиқ мунгли шеърлар ўқийди, қўли калталигидан қизини узатолмай, руҳий хасталикка чалинади. Миш-миш, ғийбат асносида жамоадаги ҳар бир ходим юриш-туриши кўздан кечирилади. Аёлларга суяги йўқ Орзуманднинг жафокаш Котиба найрангига учишида комик вазият кучаяди. Машриқпараст Донишманд Бўри илмда ихтиро кашф қилишга интилиб дунё тамаддуни бўри авлоди боис тириклиги, Аляска Али аскар, Мексика Махсум ака атамасидан олинганини тасдиқлашида кулги ортади. “Биринчининг олдида ўзимизнинг нақадар майда, кичик одамчалар эканлигимизни дил-дилигимиздан ҳис қилгани кўйи ортга қайтдик” эътирофи замирида аччиқ ҳақиқат яширинган. Қиссада трагиклик ва комиклик каби контраст ҳолатларнинг кетма-кет берилиши ҳаёт зиддиятга бойлигидан далолат беради. Кичик одамларнинг қатта ташвиши ҳазил-мутойибага ўраб берилади. Ходимларнинг бўлгуси Биринчи зиёратига бориб жойини саклашга уриниши, қутилмаганда Биринчининг вафот этиши, орзунинг саробга айланиши табиий ифодаланadi. Асарда жафокаш Котиба ҳақидаги бепарда тафсилот эса, назаримда, ортикча.

Бадий ижод жараёнида қисса поэтикасида салмоқли ўзгаришлар рўй берган, унинг ички бўлинишлари жанр имкониятини теран англашни тақозо этади. Қиссанинг бундай тақсимланиши поэтик усул ва воситаларнинг ўзгариши, ғоявий-мазмуний хусусиятларнинг янгиланиши билан боғлиқ. Шу боис, тарихий биографик, фантастик, хотира қиссалар ҳам яратилса, адабиёт хазинаси янада бойийди.

Тўлқин ҲАЙИТ

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. 1957 йилда туғилган. Республика Рус тили ва адабиёти институти (ҳозирги ЖТУ)ни битирган. “Турон тунлари”, “Қора шаҳзода”, “Вафо маликаси”, “Баҳоуддин Нақибанд”, “Томоша” романлари муаллифи.

«БИР ЧИМДИМ НИМАДИР КЕРАК...»

Дунёда ёзувчи кўп, аммо ҳикоя ёзиб, ном қозонган адиблар бармоқ билан сарнали. Лекин нима бўлганда ҳам ҳикоя инсонга берилган қалб мўъжизаларидан бири сифатида асрлардан буён яшаб келмоқда.

Мустақиллик илк йилларида адабиётимизнинг, хусусан, ҳикоячилигимизнинг тақдирини қандай бўлади, қайси услуб ва қайси рангларда давом этади, деган хавотир мутахассисларни безовта қиларди. Аччиқ киноя бўлса-да, айтмай: ўша кунларда додирраган оломон орасига тушиб қолганлар, “адабиёт энди керак эмас”, деган ақидага қулоқ тута бошлаганлар ҳам бор эди. Ана ўша кунларда ўзбек ҳикоячилигида ҳам “Тақдир қанака бўлади?” деган савол бош кўтарарётган эди. Шу гаплардан кейин ўзбек ҳикоячилигида бир қанча яхши ҳикоялар юзага келганини эътироф этиш мумкин.

Ҳикояларни кўздан кечирар эканман, кўпчилигидан кўнглим тўлмагани рост. Тўғри, 2015 йил ҳикоячилигида сон жиҳатдан ўсиш бор, аммо уларнинг кўпчилигида мажхуллик мавжудлигини тан олмасдан илож йўқ, чунки ҳикоячиликка ранг-баранг нуқтаи назардан қаралади, ҳамма ижодкорни бир қолипга солиб бўлмайди, бир қолипга солинганда, ўнлаб ижодкорга зарурат ҳам қолмасди. 2015 йилдаги ҳикоячиликнинг ўзига хос томони, узоқ йиллар публицистикада қалам тебратганлардан баъзиларининг ҳикоялари уста ижодкорлар асарларига бўйлашгани. Масалан, Қулман Очил деганда, моҳир публицист кўз олдимишга келади. “Савдо” ҳикояси бир қарашда оддий маиший мавзуда бўлса-да, характер, услуб жиҳатдан анчагина пишиқ эканлигини кўриш мумкин.

Ёзувчи қаҳрамон характерини яратишда, албатта, бирор қонунга амал қилмайди, чунки бунақа қонуннинг ўзи йўқ, аммо ҳикояда характер ярқ этиб кўзга ташланмаса, кўзланган мақсад хиралашиб қолади. Ким характерни қандай яратади, бу унинг иши, аммо елкада масъулият юки жуда оғир. Шу боис, биз характер яратиш бобида мумтоз адабиёт намояндаларининг тажрибаларини ўрганишимиз ҳам зарур.

Қулман Очил биргина уй савдоси орқали одамлар қалбига назар ташлайди. Уй эгаси “Сафар ҳам бу дунёга кеча келгани йўқ, ё осмондан оёғини осилтириб тушгани йўқ”. Харидор эр-хотин ҳам ўзларига яраша пишиқ инсонлар, лекин ёмон одамлар эмас, аммо вазият шундайки, асл мақсадларини нимкоса остига яширишга мажбурлар. Агар Қулман Очил воқеа иштирокчиларини мақтов билан зийнатлаганда, биз ҳикояга унчалик ишонмаган бўлардик. Муаллиф эр-хотин Собир ака

ва Нозиманинг камчиликларини ҳам рўйирост очади, назарингизда улар салбий қаҳрамонларга ўхшаб, ғашингизга тега бошлайди, аммо биз тарихан маданиятли, тагли-тугли, китоб кўриб, илм болини йиққан улуғ аждодлар авлодимиз.

Қулман Очил воқеани ривожлантириб борар экан, унинг қуйидаги сўзлари ҳикоя ўртасида яшиндай чакнайди:

“Кўриши навбати меҳмонхонага келганда гўё мўъжиза рўй берди, аёл ҳайқуриб юборди:

– Вой-бў-ўй!.. Китобларнинг кўплигини қара-анг!”

Энди вазият ўзгаради. Лекин масала шу билан ҳал бўлмайди. Нозима уйни сотиб олишга рози, аммо Собир ака оёқ тирайди, берган пулини ҳам қайтариб олмоқчи. Бошқа арзонроқ уй топишган.

Сафар: “– Мен ҳаромдан ҳазар қиламан. Ҳаммасини олинг-да, даф бўлинг!” дейди.

Нихоят, ўзбекчилик ана шу ўринда кўринади, яъни Сафар уйни ўзи учун сотаётгани йўқ, нима қилсин, жияни оғир касал, ёрдам қўлини чўзмаса, сўнг кеч бўлади. Яна гувоҳи бўламлики, аёлнинг аёллиги, Нозиманинг ўзбекона қалби, оддий одамларнинг фазилати ўз ифодасини топган.

Эри Собир ака ҳам инсофли ўзбеклардан бири, ўз аёлига меҳрибон. “Сен шу уйни оламиз, десанг, розиман”, дейди у ҳам.

Чиндан ҳам, бу – ҳаётда, ёнимизда ҳар қуни учраб турадиган ҳодиса, аммо бугунги ўзбекнинг қалбига қулоқ солиш, мураккаб паллаларда ўзлигимизга қайта-қайта мурожаат этиш нафақат катталар, балки эртанги авлод учун ҳам зарурий эҳтиёжлардан. Фақат масаланинг ана шу жиҳати учун эмас, ҳикоя қаҳрамонларининг қиёфалари жонли чизилгани билан ҳам “Савдо” ҳикояси диққатимиз элагидан сараланиб чиқади.

Энахон Сиддиқовани таниқли шоира сифатида биламиз. “Шарқ юлдузи”нинг 2015 йил 5-сонида у “Жалада” ҳикоясини эълон қилди. Ҳикоя “инсон ва тириклик” мавзуида. Бир қарашда, эски мавзу, аммо туйғуларнинг ранги, тасвирнинг ойдинлиги жанр табиатига оқлик кирита олган, бироқ бир чимдим нимадир кўшиш керак.

Умидли ёш ижодкор Жасур Кенгбоев иккита ҳикоясини эълон қилди. Улардан бири “Юракнинг бир чети” деб аталади. Орзиқул ва Умида. Етишмаган қалблар. Яна муҳаббат ҳақида экан-да, дерсиз. Тўғри, Одам Ато ва Момо Ҳаводан қолган мерос муҳаббат, у бор эди ва бўлади, чунки инсон бетакрор мўъжиза, аммо унда жасорат бўлмас экан, қалб дегани ёнмас экан, унинг кесақдан фарқи йўқ. Муаллиф фикрини очиқ-ойдин баён этмайди, балки икки ёшнинг саъй-ҳаракатлари, руҳий кечинмалари орқали умумлашма хулоса яшашга ҳаракат қилади ва бу хулоса унинг ҳикоячиликни қай даражада тушуниши билан боғлиқ туйғулари орқали равшанлаша боради. Шу билан бирга у суҳбатлар жараёнида ҳар икки ёшнинг қиёфасини чизиб, ҳолатларини акс эттиради, воқеа ривожининг жонли якунига туртки беради.

Инсоният ғоят катта хавф олдида турибди, тараққиёт, ривожланишнинг инсон учун фойдаси кўп, лекин нишоннинг иккинчи томони ҳам бор. Кўзимизга арзимас кўринган, аслида энг зарур маънавий бойлигимизни қўлдан чиқармаяпмизми?! Биргина хато одамга қанчалик қимматга тушишини фақат зарба келиб тушгандан кейингина билиш мумкин.

Иккинчиси, “Кўҳна белбоғ” ҳикояси. Унда ёшини яшаган чол – Етмишев саъй-ҳаракати орқали миллатга хитоб қилинади, дунёнинг бир четидаги воқеа бизга эш бўлиши мумкин эмас, бизнинг дунёмизда инсон имони юқори ўринда туради. Етмишев радиодан дунёдаги энг кекса ит вафот этганини эшитиб, фарзандларини

синаб кўриш учун ўзини дорулбакога кетган ҳолда кўрсатади. Бундай караганда, бу ҳам оддийгина воқеа, аммо тагида катта маъно бор. Тараққиёт йўлидан бораётиб, қиёфасини, ўзлигини сақлаб қолиш масаласини унутиб қўйиш мумкин эмас. Дарвоқе, Жасур Кенгбоев мавзу танлар экан, қаламни қандай юргизишни ва унинг кучини нимага сарфлашни билади. Унинг ҳикояларини ўқий туриб, агар ҳикоячилик йўлини маҳкам тутса, келажакда янада ажойиб асарлар яратишига ишонгим келди, зеро, келажак адабиётга ҳам ўз мактабини яратган ижодкорлар сув ва ҳаводай зарур.

Комил Авазнинг “Ёқут момоси” билан Жасур Кенгбоевнинг ҳикоялари бир руҳдаги асар. Ҳар иккисиди ҳам қарияларнинг ўз тақдирларига бефарқ эмасликлари, огоҳлик мавзуси асосий ўрин эгаллайди. Ҳикоя тили анча жонли, бироқ шева кўп ишлатилган. “Топ сани галжакингни билганидин, галин саҳар туриб этли патир ёпвади” каби гапларни изоҳлари билан бермаса, фақат бир ҳудуд кишилари учун тушунарли бўлиб қолади.

Ёшлардан яна бири – Муҳаммадхон Юсуповнинг ҳикояларида умид учқунлари чирсиллаб турибди. “Радиогаги амаки” – ихчам ҳикоя. Атиги беш-олти дақиқа давом этади, аммо тоғдек оғир юки бор.

Бошловчи ва қизча суҳбати, икки юракнинг дарди орқали уларнинг руҳий кечинмалари очилади. Муаллиф ҳар иккисига ҳам исм бермаган ва тўғри йўл тутган, чунончи бу воқеа бир киши бошидаги савдо эмас, аммо уни қабул қилишда ҳамма ҳар хил йўл тутлади.

Ҳикояда қизча тўсатдан эфирга кириб қолади. “*Энсаси қотган бўлди бошловчининг.*

– *Кимга салом йўлламоқчисан?*

– *Ойимга.*

– *Яхши, ойинг қаердалар?*

– *Менга ука олиб келгани кетгандилар. Ҳалиям қайтмадилар.*

Бошловчининг юзига табассум югурди”.

Кўрамизки, бошловчи амакининг кайфияти кўтарилди. Мана шу биргина “табассум югурди” сўзи орқали кўп нарса ойдинлашади.

“– *Ҳали ука тополмагандир-да.*

– *Йўқ! – қатъий оҳангда гапирди қизалоқ. – Укам кеча келди. Аммо ойим келмадилар.*

Бошловчининг юзидаги табассум йўқолиб, қошлари чимирила бошлади”.

Энди ҳолат ўзгарди. Амакининг юзидаги табассум ғойиб бўлди. Энди биз “нега қошлари чимирилди” деган сўзга эътибор қаратамиз. Дарвоқе, “нега қошлари чимирилди?” Муаллиф воқеа давомида ана шу сўзнинг моҳиятини очди.

“Оилавий сир” ҳикоясида ҳам исмлар кўзга ташланмайди, биз бу ерда ҳам маънос кўзли аёл ва етти-саккиз яшар болани кўрамиз.

Ана шу икки ҳикоянинг ўзи ўзбек ҳикоячилиги бўстони остонасида янги умид чечаги пайдо бўлганини кўрсатади. Агар Муҳаммадхон Юсупов ҳам ўз устида ишласа, каттароқ натижаларга эришиши тайин. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Наср кенгаши ҳамда “Шарқ юлдузи” журнали жамоасининг унга эътибор қаратгани таҳсинга сазовор.

Ижод аҳлига бугунги кишиларнинг қиёфасини тасвирлаш осон кечаётгани йўқ. Гап шундаки, бугунги адабиёт жуда катта маҳоратни талаб этмоқда. Ҳар дақиқада ихтиролар, тажрибалар, янгиликлар рўй бериб турибдики, албатта, уларни зумда илғаб олиб, боқий қарор ва хулосалар чиқариш қийин. Лекин шу билан бирга китобларга беписанд қараш дардига йўлиққан оломон бизни таш-

вишга солмасдан қолмайди. Бундай кимсалардан келажакда қандай одамлар етишиб чиқади?! Насл-насабни ҳам ўйлаш керак!

Биз ана шундай дард ва куюнчакликни Сойим Исҳоқнинг “Зулматдан зулматгача” ҳикоясида учратамиз. Гарчи ҳикоя бироз чўзилган бўлса-да, лекин кўтарилган мавзу жиҳатдан ўзини оқлайди. Она каклик ва ёвуз боласи ўртасидаги кураш. Мажозий ҳикоя. Насллар бузғунчисига ўлим. Худди Комил Авазнинг “Ёқут момо” ҳикоясидаги: “Оти ёмон армонли кетар... ўгли ёмоннинг дармони кетар”, деган нақлнинг ўзгинаси.

Сойим Исҳоқ, Комил Аваз, Жасур Кенгбоевларнинг ҳикояларидаги мавзу уйғунлиги беҳуда эмас. Адабиёт барча кўнгилларга ўз кўёши ёғдуларини бирдек сочади.

Кекса ижодкорлар қаторида Отаули ҳам “Ҳаво” ҳикоясини эълон қилибди. Тил йўлида ўнқир-чўнқирлар кўзга ташланади. Эътибор беринг: “чиқиб келган қария... бир айланиб келди”. Кейинги гапга эътибор беринг: “Олтмиш беш йилдан бери кумғоннинг тагига тараша ташлаб сув қайнатиб келяпти” эмиш. Чол олтмиш беш ёшда бўлса, шунча йилдан бери кумғоннинг тагига тараша ташлаб сув қайнатишини ҳазм қилиш қийин. Хўроз ҳар тонгда қичқиради, десалар, ишонади одам, аммо олтмиш беш ёшга кирган чолнинг туғилган заҳотиёқ кумғон қайнатишига гўдак ҳам ишонмайди. Хуллас, ҳикоя тилини қайта ишлаш лозим.

Шу ўринда Санжар Турсуновнинг “Қоши ёсинму дейин?” ҳикояси ҳақида тўхталмоқчиман. “Мен Навоий ғазалларини ёд олган қизга уйланаман”, дейди йигит. Ҳаётда бундай йигитларни учратиш нодир ҳодиса, аммо ҳикоя натура ҳам эмас, ҳаётдан олинган прототип, бу – кўнгил мулки. Ана шу жиҳатдан қараганда, ёш ижодкорнинг илгари сурган ғояси қалбда хушнудлик уйғотади.

Нурилла Чорининг ҳикоя тили устидаги заҳматларини алоҳида тилга олиб ўтиш керак. “Ташвиши йўқ одамлар” ҳикоясидаги атиги битта гап ҳам фикримизни тасдиқлайди: “Кундузлари сояни итга бермайди”. Ортиқча изоҳга ҳожат йўқ.

Дилором Абдурахмоннинг “Туташ йўллар” ҳикоясида услубда янгиликка интилиш бор. Шаҳодатбону Имомназарованинг “Илинж” ҳикояси ҳам назардан четда қолмайди.

Яна бир адиба Дилфуза Ўрол қизининг иккита ҳикояси диққатни тортди. “Башорат” ҳикоясида мистика ва реаллик орасидаги чегара гўёки йўқолиб кетади. Бош қаҳрамон кичкина қизалоқ Азиза. Тоғаси унга кўчадан топиб олган қимматбаҳо кўғирчоқларни келтириб берган кундан бошлаб, уйда қутилмаган воқеалар содир бўла боради. Азиза қандай ўйин ўйнамасин, реалликка айланиб кетаверади. Ҳикоя охиригача қизиқиш билан ўқилади. Бола беғубор. Кўчадан топилган бахт уйга ҳамиша ҳам ҳаловат олиб келмайди.

“Ширинлик” ҳикояси қаҳрамони Марлен Сафаровнани мактабда ҳамма ҳурмат қилади. Аммо совға қилинган торт туфайли ғовға келиб чиқади. Ёзувчи мана шу оддийгина кўринган воқеа орқали бош қаҳрамоннинг бутун фожиасини – бахтсиз ўтган болалигини, ёлғиз қизининг ҳалокатини, бугунги кундаги руҳий ёлғизлигини очиб беради. Ҳикояни ўқиркан, ўқувчи беихтиёр одамларга меҳр нечоғлиқ керак эканини ҳис этади.

Таҳлилда айнан ёш ижодкорларнинг ҳикояларига кўпроқ тўхталганимиз бе-сабаб эмас. Эртанги адабиётнинг суянчиқлари айнан шу ижодкорлар. Уларни авайлаш, қўллаб-қуватлаш бурчимиздир, чунки орадаги бўшлиқни айнан шу иқтидорларнинг тўлдириши бор ҳақиқат, десак янглишмаймиз. Юқорида тилга олинган Жасур Кенгбоев, Нурилла Чори билан Муҳаммадхон Юсупов ўзларига янада талабчанлик билан ёндашсалар, келажакда ҳикоячилигимизни янги поғоналарга кўтаришлари мумкин. Ишонманки, кўпчилик томонидан билдирилган бу ишонччи улар, албатта, оқлашади.

ДРАМАТУРГИЯ

Менглибой МУРОДОВ

1942 йилда тугилган. Бухоро давлат педагогика институтини тамомлаган. "Меҳр", "Хосиятли кун", "Дийдор", "Юрагимда борин айтдим" номли шеърлий тўпламлари, "Гуноҳ", "Савоб" номли романи чоп этилган.

УЙҒОНИШ

Икки пардали грама

Қатнашувчилар:

Олим Салимович.	Туман санэпидстанцияси бошлиғи
Зарофатхон.	Унинг аёли
Ёқубжон	Аввал хўжалик ишлари бўйича бўлим мудирини, кейин тадбиркор
Ойсанам.	Унинг аёли
Ўринбой ота.	Ёқубжоннинг отаси
Хуршида ая.	Ёқубжоннинг онаси
Хосият ая.	Олим Салимовичнинг онаси
Умида.	Олим Салимовичнинг кенжа қизи
Бахтиёр. Хусниддин.	Ёқубжоннинг сабоқдош дўстлари
Самандар ака.	Бош ҳисобчи
Гуландом.	Котиба қиз
Бердиқул.	Олим Салимовичнинг ҳайдовчиси
Гулчехра.	Ёқубжоннинг ҳамшира қўшнисини

Биринчи кўриниш

Шаҳар четидаги эски чорвоқ ҳовли. Ҳовлининг икки четида иккита азамат чинор дарахти гуркираб ўсиб турибди. Ўртада таъмирдан чиқарилган икки хонали уй кўзга ташланади. Бу Ёқубжонларнинг ижарага олиб яшайётган уйи. Унинг ёнбошида кичкина айвон. Айвонга унча катта бўлмаган чорпоя қўйилган. Кеча Ёқубжон билан Ойсанамларнинг никоҳ тўйлари шу маҳалладаги шинам кафеда бўлиб ўтган. Кўёв қишлоқдан келиб, тўйни ўтказишга бош-қош бўлган ота-она ва амма-холаларининг хизматини қилиб, юзуриб юрибди.

Ўринбой ота: Ёқубжон ўғлимиз билан Ойсанамхон келинимизнинг никоҳ тўйлари Оллоҳга минг шукр, жуда ихчам ва чиройли ўтди. (Хуршида аяга) Сўзим тўғрими, кампир? Илоҳим, шу фарзандларимизнинг умрлари узок бўлсин!.. Ўзлари билан

ўзлари кўпайишиб, кўшганлари билан кўша қаришиб, серфарзанд-сердават ва ували-жували бўлиб юришсинлар-да, ишқилиб!

Хуршида ая: Илоҳим айтганингиз келсин, отаси! Яратган эгамнинг ўзи шу болагиналаримизнинг бахтини ва омадини берсин ҳамиша!

Ўринбой ота: Ёқубжон, тўйда иш жойингдан келган меҳмонларинг орасида бошлиқинг кўринмади. Келмадими ё мен кудалар билан андармон бўлиб, уларнинг кўнглини оламан деб, у кишининг келганиниям, сўзга чиққаниниям сезмай қолдимми?

Ёқубжон: Кеча тўйдан олдин телефонда табриклаб қўйган эди. Вақтим бўлса, бораман ҳам деган эди. Вақти бўлмагандир-да, ота. Лекин ўзи келолмасам ҳам, ишхона-миздагиларнинг ҳаммасига тайинлаб юборибди, тўйни жуда яхши ўтказинглар, деб.

Ўринбой ота: Тушунаман ўғлим! Бошлиқларгаям осонмас. Ишлариям кўп бўлса керак-да. Ҳали у деб, ҳали бу деб, жонлари ҳалак барака топгурларнинг. Аммо бошлиқнинг йўриғи бошқача бўлади-да, ўғлим. Эзгуликнинг эрта-кечи йўқ. Яна бир гап, бошлиқларнинг кўнгли жуда нозик бўлади. Бордию келиб қолса, яхши кутиб олиб, самимий меҳмон қил, болам!

Ёқубжон: Албатта, сиз айтгандай яхши кутиб олиб, ҳурматини жойига қўяман, отажон!

МЕТИН ТУЙҒУЛАР СОҲИБИ

Шундай ижодкорлар борки, ҳавас билан ҳунар оралигида қалбига эпкини берган туйғуларини ҳаётини кечмишлари, кузатиши ва мушоҳадалари билан омукта этиб қўлга қалам тутадилар. Уларнинг катта адабиёт, улкан эҳтиросларга сира даъвоси йўқ. Фақат кўнгли кечинмаларини тушунча тасаввурлари бўйича қозоғга тушириб, ижодга ҳавасмандлик билан ошуфта юрадилар. Улар зайрат ва шижоат билан роман, қисса, ҳикоя, шеър, достон, драмалар ёзиб ташлаши мумкин. Аммо, булар бари рўзгор, болачақа, эл-юрт табишларидан бир қур тин олганда, узлатга чекиниб, қозоғу қаламга мойил бўлган истак самараси, холос. Мақсад, бу битикларни қўлтиқлаб, таҳририятлар остонасини яғир қилиб, маврид-бемаврид тарғибу табишқ этиши эмас. Ҳавасланиб ёзиб, кўнглини бир сидра бўшатиб олиши, бу тоифа қаламкашнинг бор аъмоли, муддаоси – шу. Қилча иш қилиб, филча даъво талаб этадиган таъма аҳлидан Худо асрасин!

Мурод шуки, Навоий томонда, Конимех туманида, Шодибек қишлоғида Менглибой Муродов исмлиқ бир муаллим бор. Ёши етмишдан ўтиб, муаллимлик ҳунаридан баракотлар топиб, ўғил-қизи, шогирдлари ардоғида юрган ҳурматли зот.

Бундан бир неча йил аввал хонанда Асадулло Холиқов ижросида “Сўнги кўнгирик” номли мудроқ хотираларга галаён солгувчи бир қўшиқ эшитиб қолдим. “Эй, сўнги кўнгирик” дея нақорат айтиши юракларни ўртаб юборди, ажиб соҳир, фараҳли, безубор ўстиринлик паллаларини ҳаёлда жонлантирди. Қарангки, ашуласига маҳлиё бўлаверибмизу шоирини суриштирмабмиз. Иттифоқо, бу инсон холос ният ва сўнмас иштиёқ, ҳавас билан тинмай ижод қилаётганидан хабар топдим, табиийки, кўришиши, танишиши истаги пайдо бўлди. Сўлим ёз оқишларининг бирида Менглибой ога билан кўришиб, улардан бир неча дастхатли китоблар олдим. Китобларини варақлаб, англаганим шу бўлдики, бу инсон Бухорои шарифда муаллимлик касбида ишлаб, ўттиз йилдан ортиқ умрини таълим-тарбия соҳасига бағишлабди. Шундан кейинги яна ўн беш йиллик умри туман ҳокимият тизимларида эл-юрт хизматида ўтиб, ўз юртдошлари ҳаётини ичдан ўрганибди. Кейинги бир неча йил умри эса республика газеталарининг Навоий вилояти бўйича махсус муҳбирлигида ўтибди. Менглибой ога қаерда ишламасин, адабиётга бўлган меҳр, ҳавас ҳамиша ҳамроҳи бўлган. 24 йил аввал “Меҳр” номли илк шеърини тўпламини эълон қилади. Шундан кейин “Хосиятли кун”, “Дийдор”, “Юрагимда борин айтдим”, “Кўнглидаги қўшиқлар” номли тўпламлари чоп этилди, “Гуноҳ” ҳамда “Савоб” номли романлари эълон қилинди. “Гуноҳ” романи “Энг улғу, энг азиз” республика кўрик-танловида соврин олди. Ҳавасланиб бошланган ирмоқдай ўйноқи ижод катта ўзанларга интилиб, ўз ўқувчи ва мухлисларини топди. Менглибой Муродов Ўзбекистон

Шу пайт уларнинг суҳбати устига хушкайфиятда Бахтиёр билан Хусниддин келиб қолишиди-да, ўтирганлар билан саломлашиб, кўришишиди.

Бахтиёр: Отажон, онажон, яхшимисизлар? Дўстимизнинг тўйини чиройли ўтказиб олиб, кўнгилларингизни тўқлаб, севинишиб ўтирибсизларми? Қалайсиз дўстим? Тўйлар билан чарчамадингизми? Қандай чарчоқлар чиқай дедими? Хусниддин иккаламиз келавердик, сизлардан бир хабар олайлик, хизматлари бўлса ёрдамлашайлик деб.

Ўринбой ота: Хуш келибсизлар, йигитлар. Кеча тўйда елиб, югурганларингиз учун сизларга катта раҳмат! Барака топинглар! Борларингизга шукр! Тўғриси айтсам, сизларга ҳавасим келди. Сизлардек дўстликнинг каддини биладиган марду майдон, қалби очиқ ёшларга ҳамиша Оллоҳнинг нури ёғилади. Илоҳим, ҳеч бирингизга, ҳеч қачон кўз тегмасин, болаларим, кўз тегмасин!.. Ҳамиша ана шундай бир-бирингиздан хабар олиб, қўллаб-қувватлаб юрингизлар. Қани дастурхонга қаранглар.

Иккинчи кўриниш

Олим Салимович таҳликали қиёфада хона бўйлаб у ёқдан-бу ёққа тутақиб юрибди. Ёқубжон бир даста қозонни титкилаб стол четидаги стулда бошини ҳам қилиб ўтирибди.

Ёзувчилар уюшмаси аъзоси. Унинг айниқса, 2009 йилда эълон қилинган “Менинг бола қалбим” қиссаси Худойберди Тўхтабоев, Хуриш Дўстмуҳаммад, Иқром Отамурод каби таниқли ижодкорларнинг илиқ фикрларига сазовор бўлган. Қисса ҳақиқатдан ҳам ёзувчининг ижодида ўзига хос бир чўққи ўлароқ юксак ўрин топган. Бунинг сабаби қиссанинг автобиографик характерга эга эканлигида. Асарнинг ҳар бир саҳифасидан муаллифнинг бутун ҳаёт кечмиши давомида юрагида изтироб бўлиб, ҳоли жонига қўймаган армонлари акс этган. Болалик даври уруши йилларига тўғри келган бўлгуси ёзувчи, ҳали фарзанди туғилмай жангларга кириб кетган отаси хотираси билан яшайди. Табиий савол туғилади: ўғил бир марта ҳам кўрмаган отадан қандай хотира бўлиши мумкин? Гап шундаки, қисса қаҳрамони туғилганданоқ онаси ва яқинларининг отаси ҳақидаги нурли хотиралари, ибрат ва намуналари дунёсида тарбияланди. У ўзи кўрмаган отаси ҳақидаги ана шу таассуротлардан таъсирланиб улғайди. Афсуски, отасини кўриш, ота меҳридан баҳра олиш насиб этмаган экан. Жангда ҳалок бўлган ота ёди лирик қаҳрамон қалбида умрбод яшайди. Яъни, бола қалбига чўккан армон метин туйғуларга айланиб бир умр уни тарқ этмайди. Ёзган асарлари таржимаи ҳоли билан бозлиқ бўлса-да, “Менинг бола қалбим” қиссаси бу жиҳатдан том маънодаги автобиографик характери билан, мағиз-мағзига синган изтироблари, хотираси билан алоҳида аҳамият касб этади.

Менглибой Муродов ҳаётини тажрибалари қуюқлашган паллада драматургия жанрига ҳам мурожаат этибди. Туман санитария бошқармаси бошлиғи ҳар нарсадан бир фойда чиқаришини ўйлайдиган ўта кетган таъмағир шахс. Унинг қўлига ишга келган Ёқубжон раҳбар истагига бўйсуншига мажбур бўлади. Нопоклик туфайли, ҳаётида мудҳиш ҳодисалар рўй бераётган йигит раҳбарини ҳам инсофга чақиради. Кейин билса, раҳбарнинг ошлавий ҳаёти ҳам фоже бир аҳволда, онаси ва қизи тўшаққа микланган. Таъмағирлиги касри яқинларига урган. Аммо, у буни сира тан олгиси келмайди. Тан олмагани ҳолда уни инсофга чақираётган Ёқубжонни ҳам абгор қилишига уринади. Ана шундай ҳаётини ҳолатлар, тўқнашувлар негизда поклик, ҳалоллик билан нопоклик, таъмағирлик каби иллатлар ўртасидаги абадий кураш пьесадаги қатор персонажлар мисолида очиб берилади.

Мазкур пьеса ҳали саҳна талқинини топгани йўқ. Бироқ, умид шулки, сеvimли журналимиз саҳифаларида эълон қилингандан кейин асарни саҳнага олиб чиқувчи иштиёқмандлар пайдо бўлар. Биз эса Менглибой озага улуг донишманд шоирнинг “Ҳавас билан суқилган таёқ, бир кун берар меваю япроқ” деган ўғитини бироз таҳрирда яна эслатиб, ҳавасланиб ёзишдан тинманг, қалб эпкинларини саҳифаларга жо этиб чарчаманг, ҳорманг деб қоламиз.

**Шухрат РИЗАЕВ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
Кино ва театр драматургияси кенгаши раиси**

Олим Салимович (*хуноби ошиб*): Ишлаганингга мана салкам икки йил бўлаётимди. Шунча вақтдан бери бир бош ҳисобчининг тилини тополмасанг, нима иш қилиб юрибсан ўзи? Нега сирни очиб қўйдинг? Бошлиқнинг уйига юборилган мебелларнинг ҳаммаси рўйхатдан чиқарилган, эски эди, десанг бир жойинг камайиб қоладими, сен боланинг? Тўғрилиқ ҳам эви билан-да, ахир. Бунчалар ҳам гўл бўласанми, ука? Бошбух буни юқорига ёзиб, бир муаммо чиқармаса гўрга эди, ҳали.

Ёқубжон (*жиддий туриб*): Ўзингиз ҳам қизиқсиз-да, хўжайин! Нима қиласиз шу матоҳларни? Иккита шкаф, тўртта стул ва иккита кресло билан уйингиз тўлиб қолармиди? Жуда зарур бўлса агар шу нарсалар, уларни ҳалол пулингизга дўқондан сотиб олсангиз ҳам бўларди-ку?

Олим Салимович (*асабийлашиб*): Сен ҳали кўп нарсага тушунмайсан-да ука, тушунмайсан, уй-жой қилмаган, мана елканга олаҳуржун ҳам тушди. Энди ҳаётни, турмушнинг аччиқ-чучугини тушунасан, бола... Мен бўлса, катта бир оиланинг бошлиғиман. Икки ўғил, икки қизим бор. Бир товукқа ҳам дон, ҳам сув керак. Менинг бир коса овқатга қорним тўяди. Уларга шу нарсалар керак-да. Сотиб олай десам, буларнинг ҳар бири фалон сўм. Шуларни ўйлаб, шу ишни қилган эдим-да, ука.

Ёқубжон (*вазминлик билан*): Мени кечирасизу хўжайин, лекин бу қилган ишингиз бутунлай нотўғри. Ўшанда сизни бу йўлдан қайтармоқчи бўлганимдаям, рўйхуш бермаган эдингиз. Мана оқибати. Сиз бўлса...

Олим Салимович: Мен сени мўмин-қобил бола десам, сенам ўша оши пишмаганинг тарафини олаяпсанми?

Ёқубжон: Жаҳлингиз чиқмасин, хўжайин. Давлат мулкига кўз олайтириш – жиноят.

Олим Салимович: Мен сени не-не катта умидлар билан ишга олсаму сен бўлсанг, уялмай-нетмай менга қарши қўл кўтаряпсан-а? Бу ишинг, яхши эмас, ука!

Ёқубжон: Мени тўғри тушунинг, ака. Мен бу гапларни сизнинг обрўйингизни ўйлаб, айтаяпман, билсангиз. Бундай ишларни жуда кўп қиляпсиз. Доим айтаман, аммо кулоқ солмайсиз. Ҳамиша сувдан қуруқ чиқасиз. Лекин, Олим Салимович, кўза кунда эмас, кунда синади. Бир кун оқибати ёмон бўлади. Аслида, тўғрилиққа, ҳалолликка, нима етсин!.. Сизнинг ҳам шундай яшашингизни истайман. Сиз бўлса...

Олим Салимович: Сен менга ақл ўргатмоқчи бўляпсанми? Сен-а? Наҳотки, менинг сенчалиқ ҳам ақлим бўлмаса? Нималар бўляпти ўзи? Мен сени соддагина бола, десам, сен бу ердагиларданам ўтган қув экансан-у. Ичинг тўла сир-синоат экану сен тирранчанинг!..

Ёқубжон: Нима десангиз денгу, аммо ҳалиям бўлса кеч эмас, бу ёмон йўлингиздан қайтинг. Ҳеч иккиланиб, ўйланиб ўтирмай, вақтни чўзмай “хўп”, денг. Уйингизга олиб борилган ўша мебелларни жойига келтириб қўяйлик.

Олим Салимович: Буниси қандоқ бўларкан? Уйдагилар, қўни-қўшнилар нима деркин?

Ёқубжон: Отам менга доим насиҳат берганларида: “Ҳалол юрсанг ютасан, ҳаром юрсанг йитасан”, деган мақолни бот-бот эслатиб турардилар. Мен бу мақолни қулоғимга қуйиб олганман. Етар шунча чидаганим. Оқибатидан кўрқинг, Олим Салимович!

Олим Салимович: Ҳа-а, омон бўлгур бошбух, бош-бух-х-х! Сен туфайли, қолаверса, кечагина ишга келган ёш бир бола туфайли, бошлиқ бўлиб шу оддийгина, кичкинагина ишния эпполмасам-а? Қандай кунларга қолдим ўзи? Ким деган одам бўлдим, энди? (*Ёқубжонга*.) Бошбухга ҳалиям бўлса, бир нима деб, ақлини киритмайсанми, ука. Ке, укажон сен ўртага туш. Шу ишни ўзинг бир ёқли қил.

Ёқубжон: Нима деяпсиз? Мени кечирасизу мен ҳеч қачон ҳаққа ва ҳақиқатга қарши бормаганман, бундан кейин ҳам бормайман! Бунга менинг виждоним ҳам, имоним ҳам, асло, йўл қўймайди.

Олим Салимович: Шунақа де!.. Демак, сенинг қўлингдан бу иш келмайди, шундайми?

Ёқубжон: Тўғри айтдингиз. Мен бунақа ишларни эпллолмайман. Ёмонликни, ёмон ишларни жиним суймайди. Мен яхшиликни, савоб ишларни яхши кўрадиган одамман.

Хонага ҳорғин жилмайиб, ҳисоботлар папкасини кўтариб бош ҳисобчи киради. Олим Салимович бетоқатланади. Бир вақтнинг ўзида турли ҳолатга тушади: хиёл қовогини уяди, хиёл жилмаяди. Ер остидан бош ҳисобчига ўқтин-ўқтин ўқрайиб қараб-қараб қўяди.

Самандар ака: Ўртоқ бошлиқ, ҳисоботни ўз ҳолатида ёпаверамизми ёки бошқа бирон-бир фикрингиз борми?

Ёқубжон Олим Салимовичга, Олим Салимович бир Самандар акага, бир Ёқубжонга қараб-қараб олади-да, оғир хўрсиниб, оғир ютинади.

Олим Салимович: Ҳисоботга ҳалигиларни кўрсатиб ўтирманг, тагин. Англашилмовчилик бўлганга ўхшайди. Бугун кечкурун ўша мебелларингизнинг ҳаммаси бус-бутун ўз жойида бўлади.

Самандар ака: Гапни ўйлаб айтинг, Олим Салимович. Сизникига хуфиёна жўнатилган мебеллар меникияммас, сизникияммас, давлатники!.. Давлатнинг мулкини ўзлаштиришга эса ҳеч кимнинг ҳақи йўқ.

Олим Салимович (тилёғламалик қилиб): Менимча, бу дунёда янглишмайди-ган, хато ва камчилик қилмайдиган одам бўлмаса керак. Ҳечам хавотирга тушманг, Самандар ака. Ўзимиз қилган гуноҳни ўзимиз ювамиз... Гапим тўғрими, Ёқубжон?

Ёқубжон: Худди шундай, Олим Салимович.

Самандар ака: Бўлмаса мен борай, ҳисоботимиз кечикмасин. Ҳали молия бўлимига ва банкка ҳам ўтишим керак эди. Сиз ҳам ука, бу ердаги ишларингиз тугаши билан хонамга кириг.

Учинчи кўриниш

Ўша ҳовли. Орадан икки йилча вақт ўтган. Ўринбой ота, Хуршида ая, Ёқубжон ва Ойсанам суҳбатлашмоқда.

Ўринбой ота: Халқимизнинг: “Яхши одамлар илму ҳикмат, дину диёнат ва меҳр-муҳаббат билан яшайди” деганларида катта-катта маъно бор экан. Ойсанамхон келинимизнинг ота-оналарига, қудаларимизга минг раҳмат. Улар ҳақиқатдан ҳам илму ҳикматли, дину диёнатли ва меҳр муҳаббатли инсонлар экан. Қудаларимиз Рустамжон набирамизнинг бешик тўйини чиройли қилиб ўтказиб дам олгани шаҳар ташқарисидаги санаторийга кетишибди. Лекин ўғлим, хўжайининг жуда катта одамми дейман-да. Бу сафар ҳам келмади-я. Майли, катта одам, иши кўп, ташвиши кўп.

Хуршида ая: Тўғри айтасиз, отаси. Донишмандлар ҳам бекорга: “Яратган ўзининг суйган бандаларини яхши одамларга йўлдош қилади”, дейишмаган бўлса керак.

Ўринбой ота: Оллоҳга шукр! Қудачилик – минг йилчилик, деган гап бор. Ўйлаб қарасам, шунча чиройли тўйлардан кейин қудалардан бир кўнгил сўраб қўйишимиз керак эди. Ҳали ҳам кеч эмас. Бир ўша санаторийга бориб қудаларни йўқлаб қўйсак.

Хуршида ая: Ҳа-я, отаси уларнинг ўзлариям бизларни таклиф қилиб кетишган. Бемалолроқ келсанглар сизларга ҳам жой гаплашиб қўярдик дейишган. Бор-сак яхши бўларди.

Ёқубжон: Сизлар нима десангизлар шу, отажон, онажон! (*Ойсанамга.*) Дадамлар қудалариникига қуруқ қўл билан боришмасин. Қўлларига совға-салом тайёрлаб бер.

Ўринбой ота: Қуруқ қўл эмасмиз, болам! Бир нималар мўлжаллаб қўйганман.

Ёқубжон: Биламан, отажон, сиз бундай масалаларни боппайсиз. Бироқ тўйхонадан боргани бошқача бўлади-да, менимча.

Ойсанам: Отамларни олиб чиқиб кузатиб қўясизми? Ташқарида машина кутиб турибди. Укамни чақиртириб эдим. Халиги совға-саломларни бўлса, ҳаммасини сумкага жойлаб, машинага қўйиб келдим.

Ёқубжон: Отажон, онажон қудаларингизнинг меҳрибончилигига қаранг. Сизларни қийналиб юрмасинлар деб, машина ҳам юборишибди.

Ўринбой ота: Э, барака топишсинлар-да, шу олий ҳимматли қудажонларимиз!

Ёқубжон билан Ойсанам ота-оналарини кузатиб қайтишади.

Ойсанам: Нимагадир кўнглим ғаш. Ишқилиб яхшиликка, бўлсин-да...

Ёқубжон: Бир нима дедингми, ойиси?

Ойсанам: Нимагадир кўнглим ғаш, дейман.

Ёқубжон: Эрталабдан бери менинг ҳам чап кўзимнинг қовоғи учгани-учган. Барча ёмонликлардан Худонинг ўзи асрасин-да.

Ёқубжон билан Ойсанам ичкарига кириб кета бошлайди. Орадан сал ўтмай, Рустамжоннинг йигиси, Ойсанамнинг алла айтган товуши эшитилади.

Ойсанам (*Ўғилчасини ўраб-чирмаб айвончага олиб чиқади. Уни бағрига босиб у ёқ-бу ёққа юради. Боланинг йигиси бир кучайиб, бир пасаяди.*) Дадаси, ҳамшира қўшнимизни чақириб келасизми? Рустамжоннинг иссиғи кўтарилаётганга ўхшайди.

Ичкаридан Ёқубжоннинг “Ҳозир” деган овози эшитилади. Сал ўтмай ўзиям чиқади.

Ёқубжон: Ота-онамизни юбормай турсак бўларканда-а?

Ойсанам: Бундай бўлишини қайдан билибмиз, дейсиз. Сиз Рустамжонни олиб турунг. Қўшнига ўзим кўнғироқ қиламан... Алё... кечирасиз... қўшнижон... ха, мен Ойсанам! Опажон, сиздан илтимос, Гулчеҳра кизингизни чақириб берсангиз. Ҳа, ха, ўғилчамизнинг мазаси бўлмаяпти. Бир келиб кетсалар. Раҳмат, раҳмат, опажон! Бу яхшиликларингизни яхши кунларингизда қайтарайлиқда, ишқилиб.

Орадан сал ўтмай дарвоза кўнғироғи жириглайди. Ойсанам ҳамширани кутиб олгани ташқарига чопиб чиқади.

Ёқубжон (*Ўғлини йигидан тўхтатишига ҳаракат қилади*): Ў-ў-ў! Тинчланақол, болагинам! Ҳозир ҳамшира опамиз келади, ў-ў-ў!

Шу орада ҳамшира билан Ойсанам кириб келишади.

Ҳамшира (*Ёқубжонга*): Яхшимисиз, укажон? Ўғилчанинг иссиғи борми?

Ёқубжон: Ҳа.

Ҳамшира: Қани, менга берингчи. (*Рустамжонни диванга ётқизиб, иссиғини ўлчаб кўради.*) Ҳа, озгина кўтарилибди. Авваллари ҳам шундай аҳволга тушиб турармиди, келин?

Ойсанам: Ҳа, лекин...

Ҳамшира: Иссиғини туширадиган таблеткадан олиб келган эдим. Хўп десаларинг, шундан озгина берамиз.

Ойсанам: Майли опагон!

Ойсанам ўзилчасини бағрига олиб аллалайди. Рустамжон дорининг таъсирида ухлай бошлайди. Онаси уни бешикка белайди. Бола сал хархаша қилади. Ойсанам ширали товушда алла айтади. Бола секин уйқуга кетади. Ойсанам билан Ёқубжон қайта-қайта миннатдорчилик билдириб, ҳамширани кузатиб қўйишади.

Ёқубжон: Мен қўни-қўшниларининг қозон-товоқларини ва стол-стулларини эгаларига топшириб бўлдим.

Ойсанам: Менинг ишларим ҳам битай деб қолди. Сиз ювиниб, кийинаверинг. Ҳозир нонуштаниям олиб бораман.

Ёқубжон (бешикнинг ёпинчигини қия кўтариб қарайди): Яхши ухляпти. Ҳа, айтгандай, бугун ишга ҳар кунгидан эртароқ боришим керак эди. Ие, соат ҳам саккиз бўлиб қопти-ку. Рустамжондан ўзинг жуда хушёр бўл. Иссиғи ошса, дарров менга телефон қил. Хайр, яхши ўтиринглар.

Шу пайт телефон жиринглайди. Шошилган кўйи орқасига – телефон гўшагини кўтараётган Ойсанамга қараб, туриб қолади.

Ойсанам (гўшакни қулоғига тутиб): Алё... ким бу? Нима дедингиз? Диплом дедингизми? Қачон боришлари керак? Ҳа, ҳа, тушундим. Ҳозир айтаман. (Ёқубжонга қараб) Дадаси, шошмай туринг, хушхабар! Раҳмат, раҳмат! Соғ бўлинг. (Гўшакни жойига қўяди.) Деканатдан хабар қилишяпти. Бугун соат ўнда диплом олиш учун факультетнинг катта йиғилиш залига борар экансиз. Ёқубжон ака, диплом муборак бўлсин!

Ёқубжон: Раҳмат, раҳмат! Қувончли кунларимизга кўз тегмасин, ойиси. Кечagina Рустамжоннинг бешик тўйини ўтказиб бир қувонган бўлсак, энди беш йиллик меҳнатимизнинг самарасини олиб яна тўйимизни давом эттирарканмизда-а? Хабарчи ким экан, ойижониси?

Ойсанам: Деканнинг котибаси экан. Келаман десангиз, тушликка диплом оши қилиб қўярдим. Нима дедингиз?

Ёқубжон: Сиз диплом оши қиласизу биз келмаймизми, хоним?! Йўқ демасангиз, помидор билан бодринг биздан бўлақолсин.

Ойсанам: Яхши бориб келинг, дадаси!

Шу аснода, яна телефон жиринглайди. Ойсанам шошиб гўшакни кўтаради.

Ойсанам: Алё... алё... эшитаман! Танимайроқ турибман!.. Сиз кимсиз? Бердикулман, дейсизми? Сизга ким керак ўзи? Ёқубжон акани сўраяпсизми? У киши ҳозиргина ишга кетувдилар. Нима эди? Нима деб қўяй? Хайр, омон бўлинг. (Гўшакни қўяди.)

Орадан уч-тўрт дақиқа ўтар-ўтмас, Рустамжон тўсатдан аввал ингалаб-ингалаб туради-да, кейин йигисини кучайтиради. Ойсанам югуриб бориб бешикка ёпишади. Ёпинчигини кўтариб қўйиб ўзилчасининг пешонасини ушлаб кўради. Йигидан тўхтамаётган ўзилчасига кўкрагини тутди. Гўдак уни олмай йигисини борган сари кучайтиради. Шундан сўнг Ёқубжоннинг ишхонасига телефон қилади.

Ойсанам: Алё... алё!.. Ёқубжон ака сизмисиз? Яна Рустамжоннинг мазаси бўлмаяпти. Ҳа, ҳа... йиғидан тўхтамаяпти. Яхшиси, ўзингиз тез ёрдамга телефон қилинг-да, тез уйга етиб келинг. Диплом бир гап бўлар. Мен кўркиб кетаяпман!

Ойсанам ҳовлиқиб яна бешикка ёпишади. Болани бешикдан ечиб олади ва уст-бошларини алмаштиради. Ўғилчасини овунтириш учун кўлидан келган бор хунарини кўрсатади: бағрига босади, аллалайди. Пеионасига латтани совуқ сувга хўллаб босади, орқасига, ароқ суртади. Йиғламоқдан бери бўлиб эзилиб ўтирганида эшик тақиллаб қолади. Ойсанам эшикнинг иллагини кўтаради. Бир шифокор аёл билан ҳамшира изидан Ёқубжон уйга киради.

Ойсанам: Тушунмай қолдим дўхтир опажон!.. Тушунмай қолдим, Ёқубжон ака! Тўсатдан шунақа бўб қолди. Бўлмаса дадаси ишга кетаётганларида бешикда ухлаб ётувди. Мен, энди, ошга уннамоқчи бўлиб турганимда, уйқусидан қаттиқ йиғлаб, уйғонса бўладими? Шундан бери ҳечам йиғисини тўхтатаолмаяпман.

Шифокор: Иссиғи баланд-ку! Ҳамшира иссиғини туширадиган укол қилинг, болага. Синглим йиғламанг. Ўғлингизни овқатланиши яхшимиди?

Ойсанам. Аввал яхши эди. Бир соатдан бери кўкрагимниям олмаяпти.

Ҳамшира Рустамжоннинг думбасига укол қилади. Гўдак чинқириб йиғлайди.

Шифокор: Она-болани зудлик билан шифохонага ётқизиб ўғлингизни даволамасак бўлмайди, ука.

Ёқубжон: Нима десангиз шу, опажон! Ўғлимиз соғ-саломат соғайиб кетса бўлди. Унақада сен тез тайёргарлигингни кўр, ойиси. Рустамжонга ўзим қараб тураман. Асалим, шакарим, кўзичоғим, тойчоғим, эркатойим, овунчоғим, нима бўлди сенга? Қаергинанг оғрияпти бо-ла-жо-ни-им? Ўғлимизнинг касали тезда тузалиб кетармикан, опажон?

Шифокор: Ўғлингизни тўлиқ текширмасдан туриб, бир нима деёлмайман, ука. Ҳозирча биринчи ёрдам сифатида ўғлингизга иссиғини туширадиган укол қилдик.

Ташхисини даволовчи врач ҳар томонлама текшириб кўриб чиқарган хулосалари асосида қўяди. Худо хоҳласа, бир ҳафта, ўн кунда тузалиб кетади.

Ёқубжон билан Ойсанам: Илоҳим айтганингиз келсин, опажон!

Шифокор: Тайёр бўлсангиз, тезроқ борайлик, синглим.

Ойсанам: Ҳозир Рустамжоннинг ҳам кийимларини олволай. Ана бўлди. Унда бизлар чиқаверамиз, уйни ўзингиз қулфларсиз...

Ёқубжон: Газ, сув ва чироқларни ўчириб, уйни қулфлаб изларингиздан тез етиб бораман.

Тўртинчи кўриниш

Шаҳар болалар шифохонаси. Ёқубжон даволовчи врачни кутиб, мунгайиб, ичи ёниб, типирчилаб ўтирибди. Шифокорни кўриб, шошиб унинг олдига боради.

Ёқубжон: Жо-он опажон, сиздан илтимос, ўғилчамизнинг ҳаётини сақлаб қолинг! Бизлар унинг аҳволи кундан-кунга яхшиланиш ўрнига, оғирлашаётганидан жуда-жуда кўрқаяпмиз! Энди барча умидимиз фақатгина сиздан, о-па-жо-он, сиздан!

Шифокор: Болага кўлимиздан келган барча даво чораларини қилаяпмиз. Буни ўзингиз ҳам кўриб турибсиз. Ҳозир бориб яна кўраман. Ўн иккинчи палата-

даям бир бола жуда оғир ётибди. Ҳозиргина ўғилчангизнинг палатасидан чиқиб бу ерга келувдим. Бу гўдакнинг дардиям нақ сизнинг болангизнинг касалига ўхшайди. Иккаласининг ҳам дарди бир хил. Тиббиётда ҳали яхши ўрганилмаган ғалати бир касаллик чиқаяпти. Буни сизга аввал ҳам бир айтган эдим. Аммо, шунга қарамай, даволашни бетўхтов давом эттираяпмиз. Сиз шу ерда бўлинг. Мен ҳозир яна кўриб чиқаман.

Ёқубжон ўйлашиб, мунгайиб турганида, унинг ёнига Бахтиёр билан Ҳусниддин кириб келади.

Бахтиёр: Ёқубжон, нега кайфиятингиз йўқ? Рустамжон яхшими? Ўзингиз яхшимисиз?

Ҳусниддин: Боланинг йиғиси пасайдими? Овқатланиши яхшими?

Ёқубжон: Йиғлаб тургани ҳам яхши экан. Йиғламай кўйганидан врач ҳам хавотирда...

Бахтиёр: Даволовчи врач билан гаплашиб турибсизми? У нима деяпти?

Ёқубжон: Ҳозир ҳам гаплашдим. Даволовчи врачнинг айтишича, ўғилчамизнинг касали тиббиётда ҳалигача унча яхши ўрганилмаган бир ғалати хасталикка ўхшайпти экан.

Шу гапни эшитганимдан бери дардим ичимда, жўраларим, дардим ичимда! Нима қилишимни билмай бошим қотиб қолди! Энди нима қиламан? Дардимни кимга айтаман?

Бахтиёр: Ундай бўлса, ҳозирок бош врачга кириб, шу гапларни тушунтириб айтинг. Боладаги дардни даволовчи врач билмаса, балки, бу катта шаҳарда бошқа биладиганлар бордир, ахир!

Ёқубжон (кююниб): Э-э-э, сизлар айтаётган гаплар ва фикрлар бир ҳафтадан бери ҳаракатда. Профессорлар ҳам келиб кўриб кетишди. Даволовчи врачнинг ташхисиям, муолажалариям тўғри экан. Профессорларнинг ҳам, даволовчи врачнинг ҳам гапи бир ердан, бир хил чиқаяпти.

Бахтиёр: Тавба! Тиббиётда ҳалиям яхши ўрганилмаган касалликлар бор эканда-а?

Ҳусниддин: Рустамжон тез кунда шу оғир дардидан соғ-саломат кутилиб олиб, ҳаммамизни кувонтириб юрсин-да, яйраб-ййраб!

Ёқубжон: Айтганларингиз келсин, жўралар!

Шу пайт буларнинг сўзларини эшитиб келаятган Самандар ака даврага қўшилади.

Самандар ака: Яхшимисизлар, йигитлар? Ёқубжонжон, ўғилчангизнинг умрлари узоқ бўлсин. Рустамжон соғайиб қолдиларми?

Ёқубжон: Қани эди сиз айтгандай соғайиб қолган бўлса.

Самандар ака: Ё ҳалиям мазаси бўлмаётими?

Ёқубжон: Ўғилчамизнинг касали ҳали тиббиётда яхши ўрганилмаган экан. Шунинг учун..

Худди шу пайт, шифокор аёл ўнинчи палатадан мунгайиб, шашти тушиб чиқади...

Шифокор: Бардам бўлинг, ука! Ҳали бошларингиз ёш-ку. Ҳали Худо хоҳласа...

Ёқубжон (Ўзини тўтолмай бақриб йиғлаб юборади): Ни-ма-а? Нима дедингиз? Ўғ-ли-им! Ўғил-ги-нам! Рустам-жо-ним!..

Бешинчи кўриниш

Олим Салимович хонада қовогини солиб турибди. Сочлари хурнайган, кечаси билан ухламагани учун қовоқлари сўлинқираб турибди. Хонани котиба тақиллатиб, Ёқубжон келганини айтади. Хонага руҳи чўккан, қовоғи солинган Ёқубжон кириб келади.

Олим Салимович: Ия, ия, келсинлар, қадамларига ҳасанот, хуш келибдилар, хўжайин.

Ёқубжон: Узр, Олим Салимович. Кўп йўқлабсиз. Боламдан айрилгандан кейин, юрагимга ҳеч нарса сиғмади. Ишга келолмадим.

Олим Салимович: Ёқубжон, бу ёғи бандачилик. Худо ўзи бериб, ўзи қайтариб олади. Умрини бермаган экан, қўлингдан нима ҳам келарди? Ҳар бир банда ўз бошига ёққан қорни ҳар доим ўзи курайдди. Аммо бу дегани ўн кунлаб ишга келмаслик, дегани эмас. Менинг ҳам жондек қизим қанчадан бери ўсал ётибди. Бирор марта бўлсин, шуни баҳона қилиб, ишга нисбатан масъулиятсиз бўлмадим. Давлат иши билан ўйнашмадим.

Ёқубжон: Кечирасиз, Олим Салимович, мен ўз ҳисобимдан ариза ёзгандим.

Олим Салимович: Аризани ҳамма ҳам ёзаверади. Иш-чи, иш. Уни ким қилади. Мен сенинг ўрнингга бориб ҳисоб-китоб қилиб турайки? Мени дардим, ишим кам деб ўйлайсан, шекилли-а. Муаммоси йўқ, деб ўйларсан балки. Дардим ичимда мани. Аммо одамда ирода дегани ҳам бўлиши керак. Менинг ҳам учта болам турмаган, чидадим. Ҳозир биттаси юрагимни куйдириб ётибди ана уйда. Чидаяпман.

Ёқубжон: Узр, Олим Салимович. Менга рухсат берсангиз. Ишларимни қилсам.

Олим Салимович: Тўхта. Гап бор. Мана тақдирнинг биринчи синовини кўрдинг, кўзинг очилгандир. Энди, бу ёғига келишиб ишласак. Айрилганни айикейди. Икки ёрти бир бутун деган гаплар бор.

Ёқубжон: Нима хизмат, Олим Салимович.

Олим Салимович: Бу бошқа гап. Бу ҳаёт деганларида бирорта тиргагинг бўлмаса, саратоннинг жазирамасидаги шамол ҳам шамоллатаверади, ука. Пойдевор топиш керак, пойдевор. Зўринг, заринг, суянадиган чиноринг бўлиши керак. Шунда ҳеч қачон синмайсан.

Ёқубжон: Тушунмадим, Олим Салимович.

Олим Салимович: Ҳозир тушунтираман (*Кўлини тепага ишора қилиб*). Каттаинг идорасига келаси ойдан текшириш келяпти. Шунга менга ўхшаган бир-иккита содиқларидан илнжи бор, шекилли. Шунга, икки йилдан бери тишингнинг орасида олиб юрган нарсаларингнинг баъзиларини баҳридан ўтасан. Кейин, бошқа йўллари ҳам бор, ўзим сенга айтаман. Шунга ҳисоб-китобингни олиб юр.

Ёқубжон: Ака, яна шунақа гапми? Менинг болам ўлди, мурғаккина бегуноҳ болам ўлди. Сизнинг раҳбарингиз еб қўйган бўлса, нега биз унинг кетини тозалашимиз керак. Бизда нима айб? Олим Салимович, бунақа ишларнинг охири ёмон бўлади. Нариги дунёда ҳам жазоси бор. Икки дунёда ҳам ҳаром лукма кечирилмайди, ахир. Сизнинг бир-икки сафсатангизга ишониб, номаъқул ишга қўл уриб мана боламдан айрилдим. Давосиз, номсиз касалга чалинди. Сизни билмадим, мен боламнинг ўлимини сизнинг бир-икки, “саховатингиз” туфайли бўлди, деб ўйлайман. Энди, ҳеч қачон бунақа ишларга аралашмайман.

Олим Салимович: Сен болани ҳали ҳам ақлинг кирмабди-ю, а. Сенга нима, мен рахбар бўлсам, келажакда бирор гап-сўз бўлса, аканинг ўзи ёпса? Ука, гапни айланторма. Айтганимни қил, шунда келажакнинг яхши бўлади. Мен сенга ёмонлик тиламайман. Керак бўлса, сени ўзим кўтараман.

Ёқубжон: Ака, икки дунёда ҳам бу ишни қилмайман. Менга тинчлик керак. Сиз айтган нарсалар ҳам керакмас. Оввора бўлманг.

Олим Салимович: Йўқол унда кўзимдан. Икки дунёда ҳам биринг икки бўлмайди сан боланинг. Яхшилиқни билмаган, номард.

(Ёқубжоннинг кўзлари газаб билан бир ёнади-ю, индамай чиқиб кетади).

Олтинчи кўриниш

Ёзнинг биринчи ойи. Кечки пайт. Ҳаво дим. Олим Салимовичнинг яқинда қуриб битказилган шинамгина икки қаватли уйи. Уйнинг олдида пешайвон. Унинг атрофида анвойи гуллар гуркираб ўсаётти. Уч-тўрт йиллик олма, нок, гилос ва хурмо дарахтлари кўза ташланади.

Пешайвоннинг тўридаги диванда кексайиб, кўздан ва оёқдан қолган онаси – Хосият ая билан унинг ёнидаги темир каравотда уч-тўрт йилдан бери оғир хасталикка чалинган ўн уч-ўн тўрт ёшлардаги кенжа қизи – Умида шифохонадан зерикиб, вақтинча уйларига келиб ётибди.

Хосият ая кечаси кўрган тушларини ўйлаб, мазаси қочиб, хаёлга чўмиб, замга ботиб ўтирибди.

Хосият ая (нолиб): Олимжон шу ердамисан?

Олим Салимович: Шу ердан, шу ердан. Ҳозир ишдан келдим, она.

Хосият ая: Ишларинг яхшими, болам? Мендан гап сўрасанг, отангнинг руҳи жуда безовта бўлаяпти. Бир ҳафтадан бери туш кўраман. “Олимжон кўзини очсин. У савоб олишнинг ўрнига жуда катта гуноҳга ботаяпти-ку”, дегани-деган. Нима иш қилиб юрибсан ўзи, болам? Нега савоб олишнинг ўрнига гуноҳга ботаяпсан? Сендан умидимиз шумиди, ўғлим? Кимнинг кўнглига озор бераяпсан? Гуноҳга ботгулик нима иш қиляпсан? Қилаётган гуноҳ ишларингнинг касри қизинг – Умидага ва менга тегаётган бўлмасин тагин. Кўраётган бу тушларим ҳам, қизингнинг аҳволи кундан-кунга оғирлашиши ҳам бекорга эмасдир?! Отангнинг гапи-гап. У авлиёсифат одам эди. Кўзингни оч болам, кўзингни оч-ч!

Олим Салимович (таъсирланиб): Ҳалиям эскиликка кўп ишонасиз-да, она! Тушга нималар кирмайди, дейсиз. Хўп, айтинг-чи, отам тушингизда сизга яна нималар деди?

Хосият ая (йўталиб, “уф” тортиб): Бошқа ҳеч нима демади-ку, аммо-лекин отанг сенинг қилиб юрган бирон-бир ишингдан жуда-жуда норозига ўхшайди. Тушга ишонмай бўладими, болам? Менинг англашимча, сен ўзингга яхшилиқ қилиб юрган биронта дўстингга ёмонлик қилиб, унинг юзига оёқ босаётганга ўхшайсан-да, болам! Мени десанг, отангнинг руҳини чирқиратаверма! Яхшилиқ қилганга сенам яхшилиқ қил! Билиб қўй. Бу дунёга ҳар бир инсон яхшилиқ қилиш учун келади. Яхшилиқда гап кўп, болам!

Яхшилиқни билмасанг, яхшиликка яхшилиқ қайтармасанг, унинг касри келиб-келиб оилангга уради, фарзандларингга ёки бўлмаса ўзингга уради, болам! Умидагинангнинг кундан-кунга сўлиб бораётгани ҳам бежиз бўлмаса керак?! Энди, ёш эмассан, кўзингни оч! Машойихлар ҳам бекорга тош билан урганни, сен ош билан ур, дейишмаган. Сен эса, бунинг тескарисини қилиб, ош билан урганниям тош билан ураётганга ўхшайсан!.. Нафақат ўзингга яхшилиқ қилган одамга, ҳатто ҳеч кимга зинҳор-базинҳор ёмонлик қила кўрма бо-лам-м, бо-ла-жо-ним!

Олим Салимович (*ўзига ишонмаган ҳолда, дағал товушда, тугилиб-тутилиб*): Ни-ма? Нима деяпсиз, она? Мен... мен... мен ҳеч кимга ёмонлик... қилган... эмасман, она!..

Умида (*мажолсиз ҳолда овози хириллаб чиқади*): Мени кечирасиз, дада. Бувим тўғри айтаяптилар. Икки-уч кундан буён бувим кўрган тушларини менам кўраяпман. Тушларимда бобожоним мениям безовта қияптилар.

Сиз бир эмас, бир нечта одамларга ёмонлик қилиб, кўнгилларини қолдириб юрганга ўхшайсиз. Буни, менга тушимда бобожоним айтдилар. Яна, бобожоним айтдиларки, агар ўзингизга яхшилик қилган одамларга яхшилик қилмасангиз, қилган ёмонликларингиз учун улардан бориб кечирим сўрамасангиз, менинг аҳволим бунданам баттар оғирлашар экан. Эшитяпсизми, да-да-жо-он, менинг соғлигим яхшиланиш ўрнига, янаям ёмонлашар экан. Агар мени яхши кўрсангиз у-лар-дан ке-чи-рим сўр-а-анг... (*овози пасайиб, жимиб қолади*).

Олим Салимович (*кўрқиб, ҳовлиқиб, қизининг ёнига отилиб боради*): Кўзингни оч, Уми-д-а-а! Кўрқитма ки-зи-им! Жо-он қиз-им, а-сал қизим, шакар қизим! Кўзингни оч! Умида қизим, кўзингни оч! Сенга нима бўл-ди-и? (*Атрофига ҳовлиқиб, аланглаб қарайди, сўнг оишхона томонга ўгирилиб бақиради*) Ҳой-й ким бо-ор?! Зарофатхон қаерда-са-ан? Тезроқ кел! Умиданинг аҳволи яна оғирла-ша-яп-ти-и!

Хосият ая: Умидага нима бўлди? Айтмадимми, айтмадимми, мен сенга О-лим-жо-он?! Қизингнинг юзига сув сеп.

(*Шу пайт оишхона томондан кўрқиб ва ҳовлиқиб: “Умидага яна нима бўлди-и-и?!” деганича Зарофатхон қизининг ёнига учиб келади*)

Олим Салимович (*шошиб-пишиб қизининг юзларига сув сепеди. Умида сал ўзига келиб кўзларини очади*): Э, Худога шукр, кўзини очди, онажон!.. Умида кўзини очди!

Умида (*зорланиб*): Да-да... да-да-жо-он! Мен... мен я-шаш-ни ис-гай-ма-ан!

Олим Салимович: Нима дединг? Нималар деяпсан, қизим? Сенам онамга ўхшаб, тушингга ишониб юрибсанми? Тушунмадим. Ахир, мен сизларни деб, эртаю кеч, елиб-югуриб юрибман-ку, қиз-и-им!

Зарофатхон (*хуноби ошиб, эрига қараб*): Одамларга шунча қилган ёмонликларингиз камлик қилувдимми? Кимнидир қарғиши ургандир, ахир.

Олим Салимович (*ўзини гўлликка олади, кўзлари олайиб кетади*): Билиб-билмай, оғзим бор деб, сенам хотин валдирайверма ҳар нарсани. Мен ҳеч кимга ёмонлик қилмаганман. Ё сенам туш кўрдингми?

Еттинчи кўриниш

Ёқубжоннинг ишхонаси. Замонавий кийинган Гуландом хонага кириб келади. Ёқубжон унга қараб анграийб қараб қолади.

Ёқубжон: Келинг, Гуландом. Бугун бошқача бўлиб кетибсизми?

Гуландом: (*Эркаланиб*) Нима ярашмабдимми?

Ёқубжон: Йўғе, нимага?

Гуландом: Ёқубжон ака, ўзингиз яхшимисиз, келинг энди бир бегуноҳ гўдакни деб ўзингизни бунча сиқаверманг. Ўтгани ўтиб кетди. Энди бу ёғига яшаш керак. Мен ҳам олдинлари шунақа эдим. Ўтганга ҳам, касалга ҳам куюнаверардим. Кейин бирданига кўзларим ярқ этиб очилиб кетди. Мана, онамдан кейин ҳеч нарсага парво қилмай қўйдим. Кейин, ўйлаб қарасанг, бу дунёга бир марта келар экансан. Ўйнаб, қулиб, ҳаётнинг ҳар лаҳзасини гаштини суриб яшаш керак экан.

Ёқубжон: Ундай деманг, Гуландом. Ҳали ёшсиз, умрингизнинг ёруғ кунлари ҳали олдинда. Ҳали Алпомишдай куёвларга ёр бўласиз.

Гуландом (кулиб): Қани ўша алпомишлар? Бу дунёда унақаларнинг борлигига ҳам ишонмай қўйдим. Ахир ўшаларни кутавериш йигирма еттига кирдим. Қачон келишади ахир?

Ёқубжон: Келади, келади. Бир куни шундай оёғингизнинг тагидан чиқиб, мана мен дейди-ю, шартта олиб кетади. Одамзод эртага такдири қандай бўлишини ўзи билмайди.

Гуландом: Қайдам. Юрагимни эритиб юбордингиз. Хуллас, мен эртага роп-па-роса йигирма еттига тўламан. Шунга, туғилган кунимни нишонласамми, деган ниятим бор. Аммо унга ҳаммани ҳам айтиш ниятим йўқ. Биласиз, Олим Салимовичнинг орқасидан мени кўпчилик ёмон кўради. Менинг ҳам уларга кўзим учиб турган жойи йўқ. Ишхонамиздан беш-олти одамни чертиб-чертиб айтяпман. Сизни эртага кечқурун уйимизда кутаман. Дадам Эстонияда, укам ҳарбий хизматда, синглим ҳам келиб-келиб эртага йигитини кузатгани вокзалга бориши керак экан. Шунинг учун ўзим сизларга хизмат қиламан. Мана уйимнинг манзили. *(Қоғоз ташлаб кетади)*

Ёқубжон: Кимлар боради?

Гуландом: Ишхонамиздан беш-олти киши, бир-икки дугоналарим. Қолганини борганда кўрасиз. Тагин қариқизларнинг тўйига бормайман деб, мени хафа қилманг-а.

Ёқубжон: Қизиқмисиз, Гуландом. Сизнинг туғилган кунларингизга бош бўлиш бизнинг бурчимиз. Биринчи бўлиб ўзим етиб бораман.

Гуландом: Бўлди, кутаман, бўлмаса.

Саккизинчи кўриниш

Гуландом жилмайиб, Олим Салимовичнинг хонасига кириб келади. Олим Салимович хушкайфиятда уни кутиб олади.

Олим Салимович: Келинг, келинг, Гуландомхон, келинг. Ўзиям сизнинг борлигингиз мани бахтим-да, жонидан. Баъзида ўнта аёл битта эркакнинг ўрнини босолмайди. Аммо баъзида сизга ўхшаган битта уддабурон қиз ўнлаб лапашанг, довдир, хотинчалиш эркакларнинг ишини удалайди. Ўнта чала эркакдан, битта бутун аёл яхши экан, жонгинам. Сизни шу дангаллигингиз, шаддодлигингиз, шўхлигингиз учун яхши кўраман-да. Ҳали, каттага ҳам сиз ҳақингизда айтдим, ҳамма ишимизни шу жонон тўғрилайди, дедим. Катта ҳам сизни кўрмаган бўлса ҳам оғзидан суви келиб эшитиб ўтирди. Ҳа, десам, ишлар битгандан кейин сизни ўзимга олиб кетаман, дейди. Мен ҳам анойи эмасман. Сизни қўшқўллаб топшириб қўядиган. Айтганча, анови ҳақиқатпараст, фариштани таклиф қилдингизми?

Гуландом: Ҳа, бечора чиппа-чиндан ишонди. Ўзим бош бўламан, дейди. Олим ака, бунингиз режаларимизни чиппакка чиқармасмикан? Жуда қайсар-да. Кейин бирор жойда ичиб, боши айланиб қолганини кўрмаганман. Каттани уялтириб қўймасмиканмиз. Ўзи битта бошбухнинг аҳмоқона принциплари жонга тегиб юрганда, бунингизни думини туголмасак, ҳамма нарсадан куруқ қоламиз-да, акахон.

Олим Салимович: *(кулиб)* Гуландомхон, биз ҳам анойи эмасмиз. Тайёргарлигимизни кўриб қўйганмиз. Сиздан ҳаракат, биздан баракат. *(Ўрнидан туриб, учта бир хил идишдаги ароқ қўтариб келади)* Буни кеча тайёрлатиб келдим. Кўрқманг, бу ёғи ёпилган. Фақат қаранг, биттасининг оғзи очилган. Қоғозига бел-

ги кўйганман. Кўринг, ҳа, ана. Сиз шуни адаштирмай анов сўтакка ичириб юборсангиз бўлди. Биттаси бўш. У борганда, биз буни ичиб бўлиб, мана бу тозасини яримлатган бўламиз. Ўзи ичи куйиб юрибди. Ўламан деб ичади. Қолаверса, иккита жононларни олиб бораман. Читтакка ўхшаб олдида ликиллаб туришади. Улар бир имо қилса, бу кўча кўрмаган анқов лаққа қармоғимизга илинади. Қолганини ўхшатиб берсангиз бўлди.

Гуландом: Мен ҳам хориждаги дугонамнинг уйини тайёрлаб кўйдим. Калити қачондан бери менда туради. Дастурхонлар тахт, берганларингизни чиройли қилиб харжлаб кўйдим.

Олим Салимович: Бу хамир учидан патир, хоним. Манави тирранчани йўқотиб олсак, ўрнига сизни кўяман. Ярим йилдан кейин заим пенсияга кетади. У ерга ҳам сизни мўлжаллаб турибман. Катта текширишдан ўтгандан кейин, кўтарилади, деган гаплар юрибди. Билмадим, шундоқ бўлиб кетса, жойи сизу бизники-да, хоним. Ўртада бегона йўқ...

Гуландом (*Чиройли ишва билан қўлини кўксига кўйиб, Олим Салимовичга таъзим қилиб, аста олдида боради ва юзидан битта ўпади*): Сиз борсиз, акахон, менинг кўнглим тўқ. Сиз менинг ишонган тоғимсиз, акам.

Олим Салимович: Гўзалларнинг хизматидамиз, хоним. Сиздек офатигон, гўзалликда тенги йўқ санам учун биз қурбон бўлмасак, ким бўлсин. Шоирлар айтади-ку, бир гўзал аёл васли учун ўзингизни қурбон қилсанг арзийди, деб...

Тўққизинчи кўриниш

Шаҳар четидаги ҳовлилардан бири. Чеккадаги хонада чиройли безатилган дастурхон, турли ичимликлар, мева-чева, газаклар. Давра атрофида Олим Салимович, очиқ-сочиқ кийинган иккита раққоса қиз, четроқда ҳайдовчи Бердиқул ва Гуландом ўтирибди. Ҳаммалари ишракайф. Шу пайт бир даста гул ва бир ялтироқ қути билан Ёқубжон кириб келади.

Олим Салимович: Эй, кел-ей, Ёқубжон! Намунча ҳаялладинг? Сени кутавериб кўзимиз тўрт бўлди, ука. Мана мен иккинчи шишани яримлатдим, кизлар иккита винони тугатишди. Шундай кабутарларни куттириб кўйиш инсофдан эмас, укам.

Ёқубжон: Узр, сал ҳаялладим. Манзил бўйича Гуландомхоннинг уйларини топиш кийин бўлди.

Гуландом (*аччиқланган бўлиб*): Эй, Ёқубжон ака, айтмайсизми, ўзим сизни кўлингиздан ушлаб бошлаб келардим.

Ёқубжон (*хижолат тортиб*): Узр, Гуландом. Мана келдим-ку.

Олим Салимович: Энди, Гуландомхон, бу ёшлардан хафа бўлмайсиз. Ишлари кўп, бошларида эзгу ғоялар қайнаган. Шунинг учун булар на раҳбарни сўзига киришади, на бирор жойга вақтида боришади, на сиздек гўзалларнинг кўнглини чоғлашни билишади. Аммо, шу Ёқубжоннинг ёш бўлса ҳам, балодек ақли бор экан. Яқинда бир масала бўйича тортишиб қолдик. У айтганимни қилмади. Кейин ўйлаб қарасам, бола қурғур ҳақ экан. Бир каттанинг, бир кичикнинг гапига кир, дейди машойихлар. Мен ҳам кейин ўйлаб кўриб шу боланинг айтганича йўл тутдим. Нима бўлса, бўлди, бир бошга бир ўлим. Ёқубжон, раҳмат сенга. Биз бу қадахни, (*Гуландомга қараб*) Ия, Гуландомхон, айбдорни жазоламайсизми? Ёки қоп-қора қошлари, суксурдек коматини кўриб, кечириб юбордингизми? Хўш, қани қадахлар, (*Кўли билан қадахларни ушлаб кўрар экан, бирма-бир жойига кўяди*) каттароқ қадах борми, Гуландомхон?

Гуландом: Бор, Олим Салимович, ҳозир олиб чиқаман.

Олим Салимович: Тезда олиб чиқинг. Бизнинг жамиятда ҳар қандай айбдор жазоланади. *(Гуландом шарбат ичиладиган қадаҳ кўтариб чиқади)* Қани, бу дунёда айбдорларни жазолаш учун штрафной, деган қодалар бор, бу ҳаммани маст қилгандан кейин бориб, ўзим сергак тортиб ўтираман деган ниятда кеч келганларни жазолаш ва ҳамма билан тенг ҳолатга келиши учун жорий қилинган қонун. Бугун биз шу қонундан четга чиқмаймиз. Ҳамма нарса ҳам қонун бўйича юради-а, Ёқубжон? Бугун сен ҳам зиёфатнинг олтин қонунини бажарасан. *(Гуландом бурчакдан битта ароқни олиб келиб, очади ва ярмисини қадаҳга қуюди)*.

Ёқубжон: Гуландом, мен бунақа кўп ичмаганман. Кейин кайф бўлиб қолсам, нима бўлади?

Гуландом: Вой, Ёқубжон ака, биз ҳам ичмас эдик, аммо кимсан Олим Салимовичдай одам ичиб турганда биз ичмасак инсофдан эмасдир. Бу одам ҳар кимнинг ҳам уйига келавермайди. Одам дегани шунақа бўлади. Мен хурмат қиламан, шунинг учун аканинг шарафига ичяпман. Мана, иккита вино тугатдик. Энди йигит кишисиз-у, ўлибди-да. Дугоналаримнинг ичида уялтирманг.

Олим Салимович: *(Санқига газак олиб, бир қадаҳга шарбат қўйиб Ёқубжоннинг олдига қўяди):* Уялтирмайди, Гуландомхон, уялтирмайди. Ким айтади киз нарса ичганни ичолмаган эркакни эркак, йигитни йигит деб. Мана, элликка кириб ёнингизга ярайлик деб, бир яримтани бўшатиб қўйдик. Қани, Ёқубжон, бугун иккимиз абадий дўст бўлдик. Гуландомхон бунга гувоҳ. У энди синглимизга айланди. Дўстлик ва синглимиз бахти учун бир томчи ҳам қолмасин. Бир кулгум қолса, бизнинг фикримизга қўшилмаган бўласан.

Ёқубжон *(қувончдан кўнгли порлаб):* Хўп, майли. Шу қадахни...

Олим Салимович: Дўстлик ҳеч қандай изоҳга мухтож эмас. Аввал айбни ювасан, кейин ўзим сенга сўз бераман. Дўстлик учун... Тамом.

Ёқубжон: Дўстлик учун. *(Қийналиб-қийналиб, тўхтаб-тўхтаб қадахни бўшатади. Қизлар Ёқубжон қадахни столга қўйиши билан чапак чалишади. Гуландом магнитофондан шўх ашула қўяди. Икки раққоса қиз аста чиқиб шўх рақсни бошлашади. Гуландом ва Бердиқул уларга бориб қўшилади).*

Олим Салимович: Қани, Ёқубжон, аввал калом, бад аз калом деганлар. Кейин, бу ароқ деганлари берсанг гўшт ейман, бермасанг, сени ейман, деган экан. Ароққа ем бўлма. Овқатдан ол.

Ёқубжон: Раҳмат, Олим Салимович. Бир куни мени тушунишингизни билардим.

Олим Салимович: Энди, ўзим сенга ҳамдамман. Ҳар доим биргамиз. Бир-биримизга хиёнат қилмаймиз энди. *(Гуландомга имо билан қўшиқни тўхтаатади)*. Энди, Гуландомхон, эски улфатлардан қолган бир гап бор. Биринчиси билан иккинчисининг орасидан қил ўтмасин, деган. Мана, Ёқубжонжон, сизни хурмат қилар экан. Синглим деди, акалик бўлдингиз. Энди мен ҳам бир укалик бўлай. *(Ёқубжоннинг олдидаги қадахни олиб тўлатиб қуюди)*. Агар мени акам, сизни синглим дегани рост бўлса, шуни ҳам тугатиб, кейин биз билан тенглашиб олгандан кейин, бажуржа ўтираимиз. Ёқубжон, сўз сенга. *(Қизлар келиб ўз қадахларидаги винони кўтаришади)*.

Ёқубжон *(Ўрнидан турар экан, бир силтаниб кетади):* Хўш, *(тили айланмайди)* хўш... Акам... синглим учун.... *(Бир сипқоришида ароқни тугатади)*.

Даврада шўх қўшиқ янграяпти, Ёқубжон дам овқат чўқилаган бўлади, дам қизлар орасида хиром қилиб турган Олим Салимовичнинг олдига бормоқчи бўлади, дам яна ичгиси келиб, учинчи шишадаги ароқдан қуюди.

Шу пайт “Ўйнаймиз” дея келган Гуландомнинг қўлларига суяниб даврага чиқади-ю, қўлларини ёзиши билан боши чир айланиб, гурсиллаб йиқилади. Бу ҳолдан хурсанд бўлган Олим Салимович қўшиқни тўхтатиб, бироз уни кузатиб туради. Кейин Бердиқул ёрдамида уни диванга олиб бориб ётқизганча, қизларни олиб чиқиб кетади.

Ўнинчи кўриниш

Ёқубжон (Эрталаб туриб кўзини очса, қўйлақлари олди очиқ, ерда ялангоёқ ҳолда ётибди. У ёққа аланглайди, бу ёққа аланглайди, аммо дабдурустдан қаерда эканлигини англолмайди): Қаердаман, нимага ётибман, ўзи? Қаердаман? Уйим қани, Ойсанам қани, қаердаман... Қаердаман? Шунақа ҳолга тушдимми? (Юзини шиқалайди, қўли аёлларнинг лаббўёғидан қизаради). Нима бўлди? Нималар қилиб қўйдим? (Кўзи ерда ётган қозғозга тушади. Тураман деса, оёқлари қалтирайди, эмакланиб бориб қозғозни олади). “Одам эмас экансан, ифлос! Сендан шуни кутганмидим номард? Акам дегандим, сени. Қочиб кетмаганимда номусимни булгардинг. Жуда-жуда хавфли одам экансан. Ишхонага боргин, аблаҳ, гаплашамиз. Гуландом”. Нима? Нима қилиб қўйдим? Шунақа ҳам ичадими одам? Кимдир тунда шунақа дедими? Нималар бўляпти ўзи? Олим Салимович қани? Нимага ташлаб кетишди мени? Нимага ҳеч нарсани эслолмаяпман?

Бир бурчакдан туфлисини топиб, уни кийиб ишхонасига шошади. Ишхонага етибоқ Олим Салимовичнинг хонасига киради. Ичкарида Гуландом йиглаб турибди, Олим Салимович нималардир деб ялияпти. Ёқубжон киргач, иккаласи ҳам газаб билан ўрнидан туради.

Олим Салимович: Келдингми, ифлос? Кечагина синглим деб онт ичиб, унга кўл чўзган, палид!

Ёқубжон: Нималар деяпсиз, Олим Салимович? Мен ҳеч нарсани билмайман. Бунақа иш кўлимдан келмайди.

Гуландом: Ифлос, кўлингдан келар экан-ку! Тамом қилдинг-ку, мани! Эпласанг, ичмайсанми, писмик? Шунча гайёргарлигимга, шунча кутганимга шуми раҳматинг? Олим Салимович, мен бу ишни бундай қолдирмайман! Буни милицияга бераман! Ака, бу чаён экан, билдирмай чақадиган. Кўлидан ҳамма нарса келар экан. Ўзим ишдан бўшайман, бунинг юзини қайтиб кўрмайман! Ахир, синглим деб кучоқласа, ишонибман!

Ёқубжон: Гуландом, ҳали ҳам синглимсиз. Тухмат қилманг.

Гуландом: Ўчир овозингни, аблаҳ! Қилғилиқни қилиб қўйиб, энди тонади. Мен умримда бунақа пасткашни кўрмаганман. Ишонмайсанми, ифлос? Мана, кўр! (У футболкасининг энгини кўтариб, Олим Салимовичга кўрсатади. Гуландомнинг кўлидаги кўкарган жойларни кўриб, Олим Салимовичнинг кўзлари косасидан чиқиб кетгудек бўлади. Гуландом бу билан чекланмай, футболкасининг кўкрак қисмини хиёл кўтариб, кўкарган, қизарган жойларни кўрсатиб, Ёқубжонга ташланади). Булар шу ифлоснинг бармоқлари ва тишларининг изи! Тухматми, шу? Ман шунақа қизмидим? Зўрға қочиб кетдим-ку. Буни қаматаман, Олим Салимович. Тоғамга айтиб суробини тўғриламасам, кўнглим жойига тушмайди. (Олдига бир қозғоз ташлайди). Бу мани аризам. Қўл қўйинг. Кетаман. Кейин кўрасиз, нималарга кодирлигимни.

Ёқубжон (Умуман ўзини йўқотиб қўяди): Ишонмайман, бўлиши мумкин эмас! Олим Салимович, нималар бўляпти? Ўлай агар, кеча нима бўлганини эслай олмапман. Кеча мени нимага ташлаб кетдингиз?

Олим Салимович: Сенинг аблахлигингни билганимда олиб кетардим, ифлос. Уялмайсанми, қайси юз билан юзига қарайсан энди? Ёш бола эмасдинг, ақлинг кўп эди-ку. Дуппа-дуруст турувдинг, кечроқ бораман, хозирча бироз қоламан дединг, қолдинг. Қаердан биламан бунақа хўрозлигингни? Сени кутиб тонг отгунча туришим керакмиди? Қолаверса, мен сенга ўхшаб кўча боласи эмасман, уйда хотинимни, касал кизимни ташлаб, ялло қилиб юрадиган.

Гуландом: Олим Салимович, бунингизни бу ердан йўқотинг. Бўлмаса, яна сизни шунақа шарманда қилади. Ёки аризамга қўл қўйинг. Бу билан бир жойда ишлолмайман. Кўрсам, нафратим кўзийди, чидолмайман, Олим Салимович! Кечадан бери ўзимга келолмаяпман. Бутун аъзойи баданим ғазабдан қақшаяпти. Туғилмай ўлай, минг лаънат, шуни туғилган кунимга таклиф қилмай ман ўлай.

Олим Салимович (*Гуландомнинг олдига бориб, иккала қўлидан ушлаб*): Жон синглим, олдингизда тиз чўкаман. Жамоани шарманда қилманг. Шу ердаги гап шу ерда қолсин. Ҳаммамизнинг шаънимизга ёмон бўлади. Сиз ҳали ёшсиз, келажагингиз олдинда. Бизнинг ҳам олдимизда қанча ишларимиз турибди. Болаларимизни ўйланг. Шунча йиллик ҳамкасблгимиз ҳақи, бизни уялтирманг. Ўтиниб сўрайман, сиздан.

Гуландом (*хижолат тортган бўлади, кейин йиғлаб*): Олим Салимович, сизда нима айб? Мен мана бу бабникдан ўч олмоқчиман, холос. Илтимос, Олим Салимович, аризамга қўл қўйинг. Бу ифлос билан битта ташкилотда ишламайман.

Олим Салимович: Хўп, Гуландомхон, хўп. Фақат икки минутга бизни холи қолдиринг. Икки минутга. Мен бу билан эркакчасига гаплашиб олай. Токи бу ишни қайта такрорламасин (*Гуландом чиқиб кетади. Олим Салимович Ёқубжонга қараб жилмайиб*). Ука, чанқаган бўлсанг, йўлини топмайсанми? Қиз бола сал эркаласанг, ўзи қўйнингга киради. Ёмон иш бўлибди. Шунақаям ичадимми? Ҳамма жойини кўкартириб ташлабсан-ку. Сал қалтисроқ ҳаракат қилсанг, кўзингни чўқийди. Айникса, бу қиз бало. Энди сени ҳеч қачон тинч қўймайди. Ўта кетган шаллақи, шантаж. Энди оилангни бузишдан ҳам тоймайди. Элга шарманда қилиб, бўйнингга осилиб олади. Мен нимага буни олиб юрибман, биласанми? Тепада катта қариндошлари кўп. Бунга бир нарса десам, эртага менинг суробимни тўғрилашади. Мен ҳам кўрқаман, укам. Энди, майда гапдан фойда йўқ. Титсанг, сассиғи чиқади. Охир-оқибат бугун республикада шарманда бўламиз. Сени эса ҳеч қачон тинч қўйишмайди. Сен ҳали ёшсан. Ўсишинг керак. Келажагинг олдинда.

Ёқубжон: Ака, нима бўлганини ўзим билмайман. Тўғриси, ҳеч нарсани эслолмайман. Нима қилишим керак, энди. Бирорта йўлни кўрсатинг. Шарманда бўламан, ахир.

Олим Салимович (*Столга аста бориб, бошини чангаллайди. Уч-тўрт минутдан кейин галадонидан қоғоз ва ручка олиб Ёқубжоннинг олдига ташлайди*): Ука, бошқа йўли йўқ. Кейинчалик бирор йўлини топармиз. Ҳозирги қалтис моментда унга тегиб бўлмайди. Мени ҳам тамом қилишади. Хуллас, гап бундай. Сен энди ярим-бир йил дам олиб турасан. Буни бирорта туманга ўтказиб, кейин сени чақириб оламан. Шунда бир амаллаб, чиябўрининг оғзини ёпаман. Менга ҳам жуда оғир, ахир. Ахир сени кечагина укам деб, қасам ичгандим. Ҳай, ҳаммаси яхшилиқка. Укаммисан, сени асрашим керак. Бирор йил тирикчилигингни қилиб тур. Кейин ҳаммасини қайтадан бошлаймиз.

Ёқубжон: Ариза ёзайми? Ахир нима учун? Эй, бошқа йўли йўқмикан? Энди нима бўлади? Ойламни қандай боқаман? Ахир, менинг гуноҳим йўқ-ку...

Олим Салимович: Ука, менга барибир. Сен учун ҳамма нарсага тайёрман. Олдимизда иккита йўл бор, мени ва жамоани шарманда қилиш, қанча муаммо

орттириш ёки бирор йил бошқа жойда вақтинча тирикчилик қилиб туриш. Ўзинг биласан. Темирни кизиғида босиш керак. Шунда ёпиқлик қозон ёпиғлигича қолади. Ўйлаб кўр. Бу мегажинни амаллаб кўндираман. Аёл киши бўлиб ариза ёзиб келибди. Бунга қўл қўймасам, нима бўлади ҳозир. Сен ахир эркаксан-ку!..

Ёқубжон. (*анграйиб, хонанинг у ёғидан, бу ёғига юради*): Майли, розиман. Касофат бошимга бало олиб келди (*Ўтириб ариза ёзади ва хонадан шахд билан чиқиб кетади*).

Олим Салимович (ортидан): Ҳолинг шу экан-ку, жўжахўроз. Нима қиласан ман билан ўйнашиб. Энди, ҳалоллигингни бутун жаҳонга кўрсатиб юравер. Тирик бўлсам, сен тирик мурдани остонамга қўймайман. Кўрамиз, биринг икки бўлармикан? Косанг ҳеч қачон оқармайди, ландавур.

Ўн биринчи кўриниш

Ёқубжоннинг уйи. Ҳусниддин, Бахтиёр, Ёқубжон маслаҳатлашиб ўтиришибди.

Ҳусниддин: Энди, Ёқубжон, бўлар иш бўлибди. Пушаймондан фойда йўқ. Нима бўлганини ёлғиз Яратган ва сизлар биласизлар. Аммо иснод билан чиқиб кетганинг яхши бўлмабди.

Бахтиёр: Ўзи Олим Салимовичнинг бир марта кўриб, капалагим учиб кетди. Шунақанги қув, шунақанги доғулики, тулкининг ёғини ялаганлиги шундоқ юзидан билиниб турибди. Еб тўймас, нафсига жуда ҳирс қўйган одам дейишяпти.

Ёқубжон: Ҳа, энди бир одам-да. Ўзи яхши одаму, баъзи жиҳатлари ёқмайди. Энди тил топишгандик, бир-биримиз билан маслаҳатлашиб ишлаймиз деб келишганимизда, бирдан кўз тегди-да. Билмадим, кўз тегди.

Бахтиёр: Ёқубжон, сиз жуда содда одамсиз. Ҳаммага ишонаверасиз. Ким нима деса, ҳақиқат деб ўйлайсиз. Ҳаётга сал жиддий қараш керак, дўстим. Сизнинг шу ҳолга тушишингизга фақат соддадиллигингиз сабабчи. Менимча, Олим Салимовичингизга азалдан ёқмай қолгансиз. Шу иш баҳонаи сабаб, сиздан қутулган. Энди бу ёғига ҳушёр бўлинг. Ўзингизни йўқотманг. Биз сизга ёрдам берамиз. Ҳеч қачон енгилмаймиз.

Ҳусниддин: Энди бу ерда ўтиришдан фойда йўқ. Бирор йўлини топиш керак. Бирорта иш қилишимиз керак. Эркак киши уйда ўтирсанг, уят бўлар. Менинг бир танишим бор. Ўзи жуда тадбиркор одам. Ўша билан маслаҳатлашиб кўрамиз.

Бахтиёр: Узоқдаги ўпқадан яқиндаги сомон яхши. Уни номаълум одамлар билан ишлашга мажбур қилмаганимиз маъқул ҳозирча. Яхшиси, Ёқубжон, менинг фирмамни юритмайсанми? Укам Англияга ўқишга кетгандан кейин ўзим жуда қийналиб қолдим. Биласан, катта ташкилотнинг раҳбариман. У ерни ташлаб кетолмайман. Фирмада иш кўп ҳозир. У ерга битта каллали одам керак. Ҳозир бош кўпайган, каллалиги йўқ. Одам кўпу, инсон йўқ, дўстим. Агар ишларни жойида юритсанг, бир ойда миллионер бўлиб кетишимиз мумкин. Банкдан кредит сўраганман, ҳужжатларини тўғрилашга вақт йўқ, Хитой билан техника масаласида шартнома тузиш керак, бориб, кўриб, ҳал қилиб, олиб келадиган одам йўқ. Солиққа югуриш, банкка бориш, ижарачилар билан шартнома, ҳокимият билан битим, бозорлар билан муносабат. Ўҳ-хў, катта иш агар ишнинг кўзини билсанг. Укам мени чўлоқ қилиб кетди. Шу ишни қиласанми?

Ёқубжон (*бироз ўйланиб*): Эплай олармиканман? Жуда катта иш-ку. Кейин бу масалаларни урдасидан чиқишнинг ҳам ўзи бўлмайди.

Ҳусниддин: Эплайсан, жўра. Одам эплаган ишни одам эплайди. Бир-ярим йилда тушуниб оласан. Ҳаммаси изига тушиб кетади.

Бахтиёр: Чумчукдан кўрққан тарик экмайди, дўстим. Сен бир ишлаб кўр-чи, бу ёғини Худо бир йўлга солар.

Ёқубжон: Сенинг ишончингнинг ўзи менга қатта синов, қолаверса, бахт жўра. Сенки, оғир кунимда менинг ёнимга кириб, шунчалик қўллаётган экансан, мен ҳам сен учун, ишончинг учун охирги кучим, охирги имкониятим қолгунча ҳаракат қиламан.

Ўн иккинчи кўриниш

Орадан олти ой ўтди. Гуландомнинг шаҳар четидаги уйи. Хонада худди ўша манзара, икки раққоса қиз, Гуландом, Олим Салимович безатилган стол атрофида кимнидир кутиб туришибди. Шунда бирдан залга Бердикул ҳовлиқиб кириб келади. Ҳамма унинг бир ўзи келганини кўриб ҳайрон бўлишади.

Олим Салимович: Тинчликми, Бердикул. Катта қани? Бирор иши чиқдими?

Бердикул: Фалокат, Олим Салимович, фалокат. Каттани ишхонасидан қўлига кишан солиб олиб кетишди. Даҳшат, ранглари оқариб, кўзлари чақчайиб кетди бечора. Ойналари қора, рақамлари ҳам қанақадир машинага солиб олиб кетишди. Ўзим кўрдим. Қабулига кирсам, хонасида икки нафар оддий кийимдаги одамлар турибди. Ўша ерда икки соат кутдим. Катта олдин бақир-чақир қилди, кейин йиғламсираб роса гапирди, кейин ялинди. Анов кишиларнинг овози эшитилиб-эшитилмайди. Ҳеч нарсага парво қилмай, хотиржам ўтиришибди. Охири ташқаридан иккита милиционер келиб, олиб чиқиб кетишди.

Олим Салимович (*Ранглари оқариб, овозлари титраб чиқади*): Нимага? Нимага бунақа бўлади? Ахир ҳаммасини ёпдим, деганди-ку. Ёполмаган эканда, сўтак. Ўзи ландовур эди. Ялтоқилик қилавергани билан чўзишни билмасди. Нафсингга ўт тушгурса неча марта айтдим, ҳамманинг оғзи бор, ҳаммада ҳам жиғилдон бор, дердим номардга. Эполмабди, ўзи таги пастларнинг авлодидан дейишарди. Кўрмаганнинг кўргани курсин, озгина кўргани мана олиб кетди. Кимлар келди, нимага олиб кетишади уни? Вазир қўллаб турганди-ку?

Бердикул: Билмадим, ака. Жуда жиддий одамлар. Хўжайин, жуда ёмон вазият бўларкан. Димоғидан қурт ёғиладиган, анча-мунча киши олдида гапиролмайдиган одам икки соатда ипакка айланиб қолибди. Ака, сизга яхши-ку. Энди ўрнига сизни кўтаришади.

Олим Салимович: Эй, акли калта. Калланг етмаган ишларга аралашма деб айтганман-ку неча марта. Шопирмисан жойингда тур. Мани кўтаришармиш, бало қилади мани, бир ҳафтадан кейин каттангнинг олдида олиб кетишади. Ўша ерга ҳам сени юбораман. Мана бу қизлар билан қилган зиёфатларингнинг ўша ерда ҳаққини тўлайсан энди (*Кўли билан раққосаларга ва Бердикулга “кет” ишорасини қилади*).

Гуландом: Энди нима бўлади, Олим Салимович? Бизнинг пуллар, пулларимиз нима бўлади? Бизни текширишса, нима бўлади? Ман ёполмайман камомадни. Ишхонани ўпириб ташладик, ахир. Нечтаси тиш қайраб юрибди, уларни қандай ёпамиз? Нима бўлади-а, нима бўлади?

Олим Салимович: Расво бўлди. Бошим қотиб қолди. Қочиб кетолмайсан. Назоратга олишган дарров. Пулларим-чи? Нақ учта квартиранинг пулини берганман. Ҳамма нарса остин-устун бўлиб кетди. Беш минутда дунё хонавайрон бўлди. Уйимиз куйди, Гуландом, хонумонимиз куйди.

Гуландом: Ёқубжоннинг қарғиши урди бизни. Ҳалолгина болага тухмат қилдик. Ёмонотлиқ қилиб, шаънини ерга уриб ҳайдадик. Ўша кетмаганда, бунақа ишлар бўлмасди. Ёмонмиди, қайсармиди, сўтакмиди, бизни асрарди. Энди бизни ким асрайди, келажакимиз нима бўлади?

Олим Салимович: О, ичингизда шунча гап бормиди? Маст қилиб, дори ичириб, қўйнингизга торгганингизда севиб қолганмидингиз? Энди мен ёмон, у авлиё бўлиб қолдими? Шунча йилдан бери тузимни ичиб, бўйнимдан оққан тернинг ҳисобига

ойимтилла бўлиб юрибсиз-ку. Кўринмай қолдими? Оёғингиздаги пайпоқ ҳам мани пулимга келганлиги эсингиздан чикяптими? Эркакнинг пули ширину, ўзи аччиғ-а, хонимча? Хотинларга ишонган одамнинг, хотинлар билан ишлаган одамнинг косаси оқармайди, ўзи. Сўкирнинг сўнггига қара, дейди. Мен сўкирман, ўзи.

Гуландом: Ўзингизни босиб олинг, Олим Салимович. Мен тўғри гапни гапирдим. Ҳамма ишни ўзингиз бошладингиз. Мени ҳам бадном қилдингиз. Энди ўзингизни четга оласиз. Ишхонадаги камомадни ким ёпади? Сиз ёпасиз, мен эмас. Ҳамма қоғозларни сизнинг номингизга буйруқ қилиб қўйганман. Ичиб, жонимлаб ётиб, олди-орқангизга қарамай қўл қўяётганингизда аслида ўзингизга гўр қазигансиз. Олиб берганларингизни миннат қиласиз. Менинг бахтимни, келажагимни, номусимни нархи билан ҳеч қачон ҳисоблашмайсиз. Ҳеч қачон! Менга шунча зиёфату, кийимдан, саёҳату амалдан кўра, битта боланинг тирноғи керак эди. Бағримни болам тўлдиришини хоҳлардим. Унга ҳам йўл қўймадингиз. Нечтаси увол кетди. Бунинг жавобини ким беради, эртага?

Олим Салимович: Ўчир, мегажин! Учига чиққан артистсан, биласанми, таги паст. Ҳали сенларни турмага тикаман. Ўша ердан олиб келасан бола. Йўқол, ифлос! Йўқол, фоҳиша!

Гуландом: Худога солдим, сани. Худога солдим! Бир ожизани алдаб, унинг бахтига чанг солган сен ифлос, кўр бўлмасанг, рози эмасман! Ўшанда олдинга болаларимни жўнатаман, хайвон! *(Аччиқ билан чиқиб кетади. Олим Салимович дастурхон атрофида бошини чангаллаб бироз туради, сўнг ароқ ича бошлайди. Шу ҳолатда уч-тўрт соат ўтиради, ўзига ўзи нималарнидир гапириб, кетма-кет ичади. Шу ҳолда бошини столга қўйиб, ухлаб қолади.*

Ўн учинчи кўриниш

Олим Салимовичнинг ҳовлиси. Эшикдан Олим Салимов шошилиб киради. Уйда Зарофатхон уйғоқ, онаси йиглаб турибди.

Зарофатхон: Қаерларда юрибсиз, қаерларда? Эркакмисиз ўзи? Бу оилада эркак борми? Наҳсларга ботиб, ҳаром-хариш билан муқаддас оиламни бузиб юбордингиз, ҳамма нарса тугади-ку.

Олим Салимович: Ўчир, овозингни! Ҳозир болаларингга қўшиб, жавобингни бериб юбораман. Сен хотинни ўзи... учта сўз билан ҳаётингни хонавайрон қиламан!

Зарофатхон: Айтинг, айта қолинг шу савил сўзни, кетсам кетай, шу Худо қарғаган уйдан. Она касал, бола касал, ўғил неча кунлаб уйга келмайди. Отани Худо урган. Фаҳш-фоҳишалик билан банд. Нима бор бу уйда, нима бор ўзи? Мана, касофатингиз болангизга урди. Фарҳодингиз, биттаю-битта ўғлингиз кеча оқшом авария бўлди. Ўн икки жойи синибди. Кечаси билан реанимацияда қон ютиб чиқдим. Боламнинг аҳволи оғир, ўлади, биласанми, ўлиши мумкин. Сенга эса, қанжиқларинг, пулларинг керак. Йўқол ўшаларнинг олдига, йўқол! *(Хўнграб йиглаб юборади).*

Олим Салимович: Нима... Нима дединг? Фарҳод?... Фарҳодим ўладими? Йўқ, йўқ! *(Бақриб туриб бирдан тинчиб қолади. Сўнг юрагини уқалай бошлайди. Сал ўтиб йиқилади.)*

Ўн тўртинчи кўриниш

Ёзинг иссиқ кунларидан бири. Тонг отаётган пайт. Олим Салимовичнинг ҳовлиси. Пешайвондаги катта нақшинкор ёғоч чорпоёда Олим Салимович оёқ-қўли ишламай ётибди. Ёнидаги каравотда қизи Умида. Олим Салимович термулади, аммо ҳаракат қилолмайди, кўзларидан дувиллаб ёш тўкилади. У

тўрт-беш дақиқалардан сўнг кўрган тушидан кўрқиб, эсанкираб: “Да-да-жон, хўп, хў-ўп!” деганича чўчиб уйғонади.

Олим Салимович (*Кўзларини, очиб, юмиб, бир муддат гарангисиб, ўйга толиб ўтиради. Сўнг ўзига келиб кўрган тушини эслаб, ўзича мулоҳаза қила бошлайди*): Дадам тушимга кўп кирадиган бўлиб қолди. Ҳатто, бир қуни тушимга кириб: “Ёқубжон фарзандидан айрилиб қон йиғлаб турганида, унинг ёнида туриб кўнглини олиш ўрнига, нега уни ишдан бўшатдинг, виждонсиз? Бунинг касри онанг билан кизинг Умидага тегаяпти-ку!..” деган эди. Ўзим инсульт бўлдим, Фарҳод касалхонада. Онам касал, кизим касал. Бундан чиқди. Одам ўлсаям, руҳи ўлмас экан-да? Шу бола ишлаб турганда бунақа савдолар йўқ эди. Кеча айтишди, ишлари юришиб кетибди. Хитой, Корея, Россия билан алоқалар қилиб юрган эмиш. Шу ишни мен ҳам қилсам бўлар эди-ку. Шу бола қилган ишни қилолмасмидим? Ўзимдан кетиб қолдим, шекилли. Ҳаром лўқмага ўрганиб қолдим. Майшатга берилиб кетдим. Нафсим аждаҳога айланди, ким менга қаршилиқ қилса, синдирдим, алдадим, тўхмат қилдим, йўқ қилдим. Булар ичида энг қайсари Ёқубжон эди. У менга кў-ўп яхшилиқлар қилганди. Мен аҳ-моқ, мен иф-лос, Ёқубжон қон йиғлаб турганида, уни нега ишдан бўшатдим-а, нега, эҳ! Нега тўхмат қилдим унга? Бир донишманд айтган эди, қабр азоби ерда деб. Ердагиси шунча бўлса, қабрдагиси қанақа бўлар экан? Ё Худо, шунча синовинг бормиди? Яна бошимга не қунларни соласан? (*Кўзи уйқуга кетади, бошини у ёққа ташлайди, бу ёққа ташлайди, ниҳоят жуда ҳам аянчли овоз чиқаради*).

Бунақа кўрқинчли қичқирикни эшитган Гавҳаройнинг қўллари қалтираб кетади-да, кўтариб олиб бораётган чинни қосалари ерга тушиб чил-чил синади. Зарофатхон ҳовлиқиб пешайвонга қараб югуради.

Зарофатхон. Вой-й, дадаси, сизга нима бўлди? Одамни бундай кўрқитманг-е, туринг, бошингизни кўтаринг-е. Йиғлаяпсизми, дадажониси? Ниманинг зори ўтди сизга бунчалик? Нега индамайсиз? Кўзингизни очинг-е! Кўзингизни очинг. Дадажониси, кўрқитманг. (Олим Салимович кўзини очади).

Олим Салимович (*Дудуқланиб*): Фар-р-р-рход қ-қ-қ-қала-а-а-ай?

Зарофатхон: Яхши, дадажониси, анча яхши. Сиз ҳаяжонланманг, уни кўп ўйламанг, зоғи уч ойда оёққа туриб кетармиш. Суяклар, тўкималарнинг битиши яхши экан. Ҳали Худо хоҳласа, ҳаммаси яхши бўлади, дадажониси, ҳаммаси яхши бўлади...

Олим Салимович: Ё-ёқ-қубж-жонни чақ-қ-қ-қир... Т-т-т-т-топ.

Зарофатхон: Хўп, дадажониси, хўп. Тушунганингизга раҳмат, иқрор бўлганингизга раҳмат, қалбингиз уйғонганига раҳмат... (*йиғлаб юборади*). Бугун туш кўрдим. Ҳовлимизда Умида капалак қувиб юрибди. Мана шу сўрида сиз билан раҳматли қайнотам қулиб уни кузатиб турибсизлар. Бу ниманинг аломати, дадажониси, бизнинг уйимизга ҳам Худо меҳрини қайтаряпти. Худо бизни кечирсин, дадажониси, Худо кечирсин. Отангиз бировга ёмонлик қилмаган одам эди. Сиз эса... У киши бирор марта касал бўлмаган эди, бизнинг уйимизда ҳамма соғ эди. Қарғишининг, инсон қарғишининг кучи шунча бўладими? Ёқубжоннинг кўнгли Худога шунча яқинми? Ҳалолликнинг қудрати шунчаликмиди? Яхшилиқнинг сабоғи шунча аччиқ бўладими! Олиб келаман, остонасига ётиб бўлса ҳам, олиб келаман, дадажониси. Олиб келаман, келмаса елкамга опичлаб олиб келаман... (*Йиғлаб чиқиб кетади*).

Парда ёпилади.

Тамом

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Сулаймон ШОДИЕВ

1951 йилда тугилган. Бухоро давлат педагогика институтининг ўзбек филологияси факультетини битирган. Шоирнинг “Янги ой чиққан кеча”, “Қанотсиз қуш”, “Ишқ фасли”, “Орзу бекати”, “Хаёл”, “Эй, муҳаббат”, “Сен учун яшайман” каби шеърӣ тўпламлари нашр этилган.

Висолинг дил сўроғимдир

* * *

Ҳар кўйи чаман мушку муанбар Ватанимсан,
Тонг сабзасидай тоза муаттар Ватанимсан!

Боғланмиш азиз номинг ила риштайи жоним,
Мен олам аро фахр ила айтар Ватанимсан!

Жаннатни қиёс айласа сенга на гўзалдир,
Ул жаннат ичинда оби кавсар Ватанимсан!

Машриқ элида ҳусну камолингга тараф йўқ,
Сен орази офтоб ила сарвар Ватанимсан!

Фарҳод каби қувватга тўлиб юксаладирсан,
Бу шаҳду шитоб бирла музаффар Ватанимсан!

Минг йилки, жаҳон мулкида тахтингга муносиб,
Ҳам ушбу замон бахтга муяссар Ватанимсан!

Мавж урса агар баҳри дилим дейди Сулаймон,
Олам безаги – дур ила гавҳар Ватанимсан!

* * *

Гул-гул очилгайсан мудом, эй, сарвиноз, гул фаслида,
Кийсанг яна кимхобу атласдан либос гул фаслида.

Ҳеч бир чаманда бўлмагай икки ёноғинг лоласи,
Жумла-жаҳоннинг зийнати ҳуснингга хос гул фаслида.

Киприкларингдан найзалар отмакка шайдир қошларинг,
Порлар яна жодуларингда эҳтирос гул фаслида.

Пошнангни ўпган сочларинг инжа “алиф”дай бир тутам,
Кўркинг бўлибдур ҳам бўю бастингга мос гул фаслида.

Жонлар садоға солланиб юрсанг, париваш, боғ аро,
Эй, маҳлиқо, сенга ярашгай ишва-ноз гул фаслида.

Йил – тўрт фасл кўрмоқ сени қандай ажойиб хол, вале,
Айни баҳор сенла кўришмоқ бунча соз гул фаслида.

Кел, бирга сайр айлаб, висол гаштин сурайлик иккимиз,
Ошиқ дилимга бир нафас бўл дилнавоз гул фаслида.

Кўксимда ишким мавж уриб тошмоқдадир дарё каби,
Кел, сарвинозим, айтайин, мен сенга роз гул фаслида.

* * *

Ёримнинг зулфини силайсан, шамол,
Сен ҳали рашкимни билмайсан, шамол.

Мен уни қизгансам ҳатто сабодан,
Нега эркалашдан тинмайсан, шамол?

Сочларини тараб чикқанди хозир,
Кет, десам, ёнидан жилмайсан, шамол.

Бунча ўчакишдинг, бунча ёпишдинг,
Бағримни тимдалаб, тирнайсан, шамол.

Ёрку охларимга қилмайди парво,
Сен қачон зоримни тинглайсан, шамол?

Кўйида ёнганман, адо бўлганман,
Мудом тоқатимни синайсан, шамол.

Ишқинг тушган бўлса, кўй бу савдони,
Мен каби бир умр йиғлайсан, шамол.

* * *

Зангор нигоҳларингиз осмонларга ўхшайди,
Қатор киприкларингиз посбонларга ўхшайди.

Боқай десам сиғмайди ҳаддим жамолингизга,
Жамолингиз бир моҳи тобонларга ўхшайди.

Бахмал кокиллар атри ифоридан махмурман,
Хушбўйлари муанбар райҳонларга ўхшайди.

Бир дурри бебаҳо деб, сизга баҳо берурлар,
Бу таърифлар, баҳрлар арзонларга ўхшайди.

Сизни кўрсам баногоҳ титрайди жисму жоним,
Титроқ эмас бу жоним, ларзонларга ўхшайди.

Балки, муҳаббатдир бу, наҳот, ошиқ бўлибман,
Энди менинг аҳволим ёмонларга ўхшайди?

Дейсизки: Эй, сабр қил, висолимга етурсан,
Кўнглим айтур, ваъдангиз ёлғонларга ўхшайди!

* * *

Ёдинг кўнгили чироғимдир, мени, эй, ёр, унутсанг ҳам,
Висолинг дил сўроғимдир, мени, эй, ёр, унутсанг ҳам.

Агарчи, васлу дийдоринг насибам бўлмагай энди,
Йўлингга тўрт қароғимдир, мени, эй, ёр, унутсанг ҳам.

Ўзинг кетсанг, қолар ишқинг менинг бирла бу кўнгилда,
Умрлик дарду доғимдир, мени, эй, ёр, унутсанг ҳам.

Ўзим битта, сўзим битта, садоқат, аҳду паймоним –
Ширимдир, маёғимдир, мени, эй, ёр, унутсанг ҳам.

Кўзим ёши оқиб турган ҳажрнинг дашт-биёбони
Чечак, райхонли боғимдир, мени, эй, ёр, унутсанг ҳам.

Сенинг бирла хаёл сурган, қувонган, яйраган дамлар
Ажойиб бахтли чоғимдир, мени, эй, ёр, унутсанг ҳам.

Тилимдан тушмагай исминг, дилимда сувратинг танҳо,
Ҳамиша ёдга олгумдир, мени, эй, ёр, унутсанг ҳам.

* * *

Оламга шод боқсанг агар: ҳар ён чаман, ҳар ён гўзал,
Балки сулувмас лоладек, кўхликкина райхон гўзал.

Ҳар дилда юз япроқ ёзар орзу-ҳавас оғочлари,
Гарчи, ушалмас барчаси: орзу гўзал, армон гўзал.

Қилма шикоят, суйганинг жаври қаққингни этса дол,
Оҳлар чекиб шому саҳар чекканларинг афғон гўзал.

Дўсту хабиблар таънаси пайхон этар кўксинг, вале,
Қилсанг вафолар ваъдага, ул аҳд ила паймон гўзал.

Сувратда раҳмон, сийрати шайтон кишидан кўрк, рафик,
Раҳмон кишилар ҳар маконда, ҳар нафас, ҳар он гўзал,

Бошдан оёқ ҳайрат эрур бу кўҳна олам гулшани,
Андин гаҳи ким шоду, ким гирёну ҳам ҳайрон гўзал.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Санобар ТЎЛАГАНОВА

Филология фанлари номзоди. 1970 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) тамомлаган. Илмий мақолалари марказий матбуот нашрларида чоп этилган.

РОМАНДА СЎЗБОШИ ВА СЎНГСЎЗ

Ўзбек адабиётшунослигида Абдулла Қодирий ижоди билан боғлиқ жуда кўп илмий тадқиқотлар олиб борилган. Ёзувчи романларининг ўзига хос ички қурилиши, мураккаб тизимга асосланган яхлитлиги туганмас хазина сингари тадқиқотчилар эътиборини ўзига жалб қилиб келмоқда. Адиб ижодига бағишланган бу тадқиқотлар, мулоҳазага чорловчи фикрлар, таҳлилда янгича ёндошувлар ўзбек адабиётшунослигини илмий-назарий жиҳатдан бойишига хизмат қилади. Мазкур мақолада адиб романлари шаклий қурилмасидаги баъзи ўзига хос жиҳатларга эътибор қаратмоқчимиз.

“Ўткан кунлар” ва “Меҳробдан чаён” асарларидаги муқаддима ва хотималар, яъни муаллиф томонидан берилган изоҳлар ўзининг мазмун-мундарижаси билан диққатимизни тортди. Мана шу кичик изоҳда муаллиф йирик романи воситасида кўзлаган ниятини умумлаштириб беришга ҳаракат қилган. Бу ҳам ёзувчи услубининг ўзига хослиги. Эътиборли жиҳати, адибнинг мана шу изоҳлари ҳали адабиётшунослар томонидан махсус ўрганилмаган. Роман ёзилган йилларда миллий адабиёт учун бегона саналган роман жанрнинг ўзи изоҳ талаб этарди. Зарурият мажбуриятнинг юзага келишига замин бўлди. Мажбуриятнинг эса ўз сабаблари бор эди, албатта. Шунинг учун адиб ўзи махсус изоҳ бериб ўтишни маъқул кўрди.

Абдулла Қодирий роман ёзиш учун руҳий жиҳатдан жиддий тайёргарлик кўрган. Авваламбор, имон тақозоси билан диний саводини мустаҳкамлаш ниятида мадрасада ўқиди. Руҳий хотиржамлик ва илоҳий қувват ижодкор учун энг муҳим жараён. Халқ оғзаки ижодини ва дунё адабиёти анъаналарини ўрганди. Мана шу босқичлардан ўтиб, ниҳоят, катта ишга қўл урди. Халқ савияси ва дини эътиборда тутиб, воқеликни бир тизимга солиб, мақсадни ягона нуқтага уюштириб, ёзувчи ғоясининг модели бўлмиш романни ёзди.

Қодирийшуносликда бадиий асарлардаги тарихий воқелик ва бадиий тўқима, ёзувчининг роман ёзиш лабораторияси ҳали тўлиқ ўрганилмаган. Бунинг бош сабаби сифатида, ёзувчининг шахсий архивида роман устида олиб борилган иш жараёнини кузатишга имкон берувчи манбаларнинг йўқлиги ҳамда асар қўлёзма вариантларининг сақланиб қолмаганлигини кўрсатиш мумкин.

Аслида, ижодкор ўзигача бўлган адабий анъаналар заминидан ижод қилиши табиий. “Пушкин ўз поэмаларини ҳеч нарса йўқ жойда ёзган эмас. Ҳеч бир шоир шеър ёзиш техникасини, қофия ва ритми, сюжетнинг ўзига хос тарзда қурилишини ёлғиз ўзи ўйлаб топган эмас. Шоирлар аслида халқона сюжет ва композиция, шеър техникаси, ундаги образлар, усулларни улкан адабий анъаналар тизимига ва тартибига солиб, эртақ шаклида ҳикоя қилувчи ровийлардир”¹. Шундай экан, Қодирий ҳам ўз романини яратишда халқнинг улкан анъаналарига асосланди, миллий эпосга таянди. Муаллиф халқнинг янги шаклдаги бадиий сўзга эҳтиёж сезаётганини қалбан англади, ўзида мажбурият ҳис этди, унга Яратган куч-қувват, билим ва истеъдод ато этди. Эҳтиёж ва истак ҳосиласи ўлароқ, янги ўзбек романи дунё юзини кўрди.

Тарихий воқеликка баҳо бераётганда давр ва вазиятни ҳисобга олиш лозим. Ҳали замонавий ўзбек насри шаклланмаган ва роман деган жанр бегона саналган бир пайтда “Ўткан кунлар” дунё юзини кўрди. У “Ёзгучидан” деб номланган сўзбоши билан бошланди. Адиб томонидан берилган кичик изоҳда жуда кўп масалага ойдинлик киритиш мумкин бўлган нукталар мавжуд: “Ёзмоққа ниятланганим ушбу – “Ўткан кунлар”, янги замон рўмончилиги билан танишиши йўлида кичкина тажриба, яна тўғриси бир ҳавасдир. Маълумки, ҳар бир ишнинг ҳам янги – ибтидоий даврида талай камчиликлар билан майдонга чиқиши, аҳллариининг етишмаклари ила секин-секин тузалиб, такаммулга юз тутиши табиий бир ҳолдир”². Изоҳнинг бу қисмида ёзувчидаги иккиланиш ва андишани табиий қабул қилиш мумкин:

“Достончилик, рўмончилик ва ҳикоячиликларда ҳам янгаршига,¹ халқимизни шу замоннинг “Тоҳир-Зухра”лари, “Чор дарвеш”лари, “Фарҳод-Ширин” ва “Баҳромғўр”лари билан таништиришига ўзимизда мажбурият ҳис этамиз. Мана шунинг далласида ҳавасимда жасорат этдим, ҳаваскорлик орқасидан кечатурсан қусур ва хатолардан чўчиб турмадим”³. Халқини оғзаки достонлардан “қутултириш”ни орзулаган ёзувчи ўзбек ўқувчисини ғарб романчилиги майдонига олиб ўтишда ва миллат дардини ўзига хос йўсинда айтишга чора қидирди ва халқ диди, савиясига муносиб йўсинда “приём” топа олди. Мана шу кичик изоҳдаги “ҳавасимда жасорат” сўзлари бизни сергаклантиради. Сабаби – жасоратда инсоннинг ўзига ишончи, қатъияти, қарашларида собит тура олиши жам бўлиши тушунилади. Бу ижодкор тафаккурида асар моделининг мукамал қурилмасининг лойиҳаси пишиб етилганлигини билдиради. Бу жасоратнинг сабаби ва илдизи, ёзувчига далда берувчи ва мадад бўлувчи ҳаётини омиллар жуда кўп бўлган.

Қодирий “Ўткан кунлар” асарини қанча ҳадик ва иккиланиш, ҳавотир ва жасорат, халқ олдидаги ҳурмат ва андиша билан китобхон ҳукмига ҳавола қилди. Мана шу иккиланишларнинг ҳосиласи сифатида муқаддима ёзилди. Демак, “Ўткан кунлар” асарига сўзбошининг ёзилиш сабаби адибнинг халқи ва миллати олдидаги ҳадик ва андишадир, деб мулоҳаза қилиш мумкин.

Асар сўнгида Отабекнинг шаҳид кетганлиги ҳақидаги хабар шаклидаги изоҳга муаллиф ўзига хос маъно юклаган. Ёзувчи ҳаёт вақтида нашрда: “1277 нчи йилнинг куз кезларида бўлса керак, Юсуфбек ҳожи Қаноатшодан бир хат олди. Қаноатшо Авлиёотадан ёзар эди: “Ўзлингиз Отабек яна бир киши билан бизнинг қўшунда эди. Олмото устидаги ўрус билан тўқунишмамизда биринчи сафимизни шу икки йигит олди ва қаҳрамонона урушиб шаҳид бўлди. Мен ўз қўлим билан иккисини дафн этдим...”⁴

¹ Виготский Л. Психология искусства. М., 1987. С. 18

² Абдулла Қодирий. Танланган асарлар. Тошкент. Шарқ нашриёти-матбаа акциядорлик компанияси. 2014. Б. 6.

³ Абдулла Қодирий. Танланган асарлар. Тошкент. Шарқ нашриёти-матбаа акциядорлик компанияси. 2014. Б. 6.

⁴ Абдулла Қодирий. Танланган асарлар. Тошкент. Шарқ нашриёти-матбаа акциядорлик компанияси. 2014. Б. 303.

Қанотшо ҳозирги Тожикистоннинг Қоратегинидан, Қўқон хонларидан бир нечаси даврида амирлашкар лавозимида бўлиб, русларга қарши курашганлардан. Бухорога элчиликка борганда амир Музаффар томонидан 1862 йилда қатл қилинган. Демак, Отабек русларга қарши жангда ҳалок бўлиб, шаҳидлик мақомини олади. Изоҳда миллат фарзандларининг (Отабек мисолида – Т.С.) Туркистонни руслардан ҳимоя қилиш йўлида жон берганлигига ишора қилинган. Изоҳ сиёсий мазмундаги кучга эга бўлганлиги боис ҳам неча марталаб нашрдан тушириб қолдирилганлиги тасодиф эмас.

Абдулла Қодирий “Ўткан кунлар” романидан сўнг янги мавзуга қўл уриб, 1926 йилда “Меҳробдан чаён” романини ёзиб тугатади. Ёзувчи кейинги романида мавзу билан биргаликда услубий воситаларни ҳам маълум маънода янгилаб, кўламини кенгайтиришга эришди. Бу муаллифнинг образ танлаши ва тасвирлаши, воқеликни ифода қилиш ҳамда образ яратиш борасидаги анъанавий қолипларни янгилади. Айнан шу йилда Қодирийга миллатчи, сиёсий жиҳатдан “саводсиз”, ҳеч қандай “шўрвий фирқаларга аъзо эмас”, деган таъна-маломат ёпиштирилади. Ёзувчи “Йиғинди гаплар” мақоласида ҳукумат раҳбарларидан саналмиш Йўлдош Охунбобоев ва Акмал Икромовни кескин танқид қилганлиги учун қиска муддат қамалиб чиқади. Бу каби тазйиқ ва зуғумлар ёзувчига ўз таъсирини кўрсатган. Мантқан ўйлаб кўрилса, эндигина турли тухмату маломат билан қамалиб чиққан одам эҳтиёткор бўлишга ҳаракат қилади. Бизнингча, ҳукумат томонидан ноҳақ қамалган Қодирий даврнинг сиёсати билан ҳисоблашмай иложи йўқ эди. Аммо имон-эътиқоди бутун Қодирий бу ўткинчи шиорларни байроқ қилиб кўтармади. Ижодкор фикр айтишнинг яширин, ниқобланган йўлларини қидиради ва бунга илож топади. Қолаверса, ёзувчи сўзлаш ва фикр айтишда ниҳоятда зийрак, табиатан эҳтиёткор бўлганлиги ҳақида ҳам маълумотлар бор. Мана шу эҳтиёткорлик “Меҳробдан чаён”да ўзгача усулда бўй кўрсатди.

Адиб “Меҳробдан чаён”да аввалги романида қўллаган усулини такрорлаб муқаддима ва сўнгсўз беришни маъқул кўрган. Бу ҳақда адабиётшунос олим Баҳодир Каримов шундай ёзади: “Ҳар бир сўзга эътибори кучли адиб бу тадбири билан ўз романини “Сўзбоши” ва “Сўнгсўз” кўрғонлари орасига олиб, қутилган ҳужумлардан ҳимоя қилишни ниятлаган бўлиши эҳтимолдан узок эмас”⁵. Дастлаб, кириш сўз “Романнинг мавзуи тўғрисида” деб ёзилиб, ундан сўнг “Абдулла Қодирий (Жулқунбой), Тошкент, 5 февраль, 1928 йил” деб имзо қўйилган. Асарни ёзиб тугатган ёзувчи фикрларини ниқоблаб ифода этишга эҳтиёж сезди. Эҳтиёж ва эҳтиёткорлик билан адиб шартли равишда сўзбошидаёқ асарнинг мавзуи ҳақида баён қилди. Ёзувчи асардан ғоя қидирувчиларни чалғитиш учун аввалбошданок сўзбошидаги айрим ўринларни, айниқса, мавзунини бўрттириб беришни маъқул кўради. Ҳақиқатан ҳам кўпчилик танқидчилар мана шу сўзбошини шиор ўрнида байроқ қилишади. Шундай экан, сўнгсўзнинг аҳамияти нимадан иборат? Муаллиф орадан ўн кун ўтиб асарга хотима ёзишга эҳтиёж сезди. Бизнингча, адиб асарни ғоявий жиҳатдан ҳимоялаш учун сўзбошини киритган бўлса, асар сюжети хаёлий уйдирма эмас, балки тарихий воқелик ва хаётий ҳақиқат устига қурилганлигини кўрсатиш учун хотимага ўрин беришни маъқул кўрган. Ёзувчи таржимаи ҳоли билан боғлиқ манбаларда “Ўткан кунлар” романи эълон қилинган, муаллифдан китобхонлар доимо асар ҳаётда бўлган воқеами, қахрамонлар кимлар деган саволлар билан қайта-қайта муурожаат қилишган. Роман жанри ёзувчи ва ўзбек китобхони учун янгилик са-

⁵ Каримов Б. XX аср ўзбек адабиётшунослигида талкин муаммоси. Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати.Т., 2002. Б.17.

налиб, ҳали синалмаган майдон сингари эди. Шундай экан, бундай саволларни табиий деб қабул қилиш лозим. Мана шу сўровларнинг олдини олиш мақсадида адиб хотимани бериб ўтгандир. Бу фаразни яна ҳам кенгайтириб, тўлдириш мумкин. Қолаверса, бу адибнинг “Ўткан кунлар”га берган изоҳидан маъно ва мазмуни билан тубдан фарқланган. “Ўткан кунлар” романидаги андиша ва иккиланиш “Меҳробдан чаён”да сиёсий хавотирга айланган, дейиш мумкин.

Сўзбошида шу вақтгача адабиётшунослар эътиборига тушмай қолган қуйидаги жумлаларни ҳавола қиламиз: “Уларнинг хон ва уламога қарши исёни табиғий – шаръийдир”.⁶ Демак, романда қаҳрамонларнинг зулмга қарши исёни нафақат синфий асосда, балки ўша вақтда маҳаллий аҳоли қатъий риюя этган шариат қоидаларининг оёқости қилиниши билан боғлиқ. Аммо бу кураш сабабини ёзувчи ҳеч бир ўринда байроқ қилиб кўтармасдан асар тағматнига сингдириб юборган. Қодирий ўз романида шундай бир тоифани тасвирладики, бу олам вакиллари ўзларига ахлоқ кодекси сифатида ислом маърифати ва маданиятини қабул қилишган. Авваламбор, бу қоидалар ёзувчининг ҳам ҳаётида бош мезон бўлиб хизмат қилган.

Бевосита асардаги ҳал қилувчи лаҳзалардан бири ҳисобланган сахнага мурожаат этамиз. Хонга қарши чиқа олишга ўзида куч топа олган Анвар Худоёрхонга ҳам айнан шу мусулмончилик талабини даъво қилиб чиқади.

“Худоёрхон:

– Пусулмончилик қизонсан-да?!

– Албатта! – деди Анвар, – бошқалар киши гуноҳи учун гуноҳсизни тутиб пусулмончиликдан чиққач, мен пусулмонлиқ билан ўлишни ўбдан билдим!

– Сенинг қилгон ишинг пусулмончиликда борми, итувли?

– Мусулмончиликда юзлаб хотин устига, бир камбағал уйланмоқчи бўлган қизга ҳам зўрлик қилиш борми? ”.

Қалтис вазиятда турган Анвар ўзининг жони омонат эканлигини билиб турсада, хонга қарши кескин гап айта олди. Негаки, хонлик шариат қоидалари асосида бошқарилган. Шундай экан, бу тартибга бўйсунтиришга ҳамма мажбур. Анвар шунинг учун ҳам бу даъвони маҳкам ушлайди. Худоёрхон ҳар қанча золим бўлмасин, шариат қоидасига итоат қилади. Шу боис Анварнинг талабини адо этиб, Султоналини озод этади.

Қодирий ижоди кузатилса, унда дин уламолари тасвири айрича аҳамиятга эга. Бунинг сабаблари, аввало, ўша даврда халқаро сиёсатда иқтисодий жиҳатдан кучли давлатлар мусулмон мамлакатларини ўзига бўйсундириб, тобе қилиб олиш йўлига ўтган эди. Қодирий сиёсий масалаларга ҳам бефарқ бўлмай, вақтли матбуотда ўз муносабатини билдириб бир қанча жиддий мақолалар эълон қилган. Унинг “Лузонда кўнгил озишлар ва исириқ солишлар” (“Туркистон” газетаси, 1923), “Сиёсат майдонларида”, “Эшонларимиз” (“Муштум” журнали, 1923) каби мақолалари айнан шу масалага бағишланган.

Иккинчидан, Туркистонни руслар босиб олгандан кейин ҳам диний уламолар ҳукумат олдида алоҳида мавқега эга эди. Бу фактни рус миссионерларнинг ёзишмалари ҳам тасдиқлайди.

Учинчидан, ёзувчи Туркистоннинг русларга қарам бўлиб қолишига динни ўзига никоб қилиб олган мунофиқ кимсаларнинг ўзаро низолари ҳам сабаб деб ҳисоблайди.

Тўртинчидан, халқни ўз ортидан эргаштириш қудратига эга бўлса-да, ўз манфаати йўлида дин либосини кийган айрим кимсалар ҳукумат кўғирчоғига айланган эди.

6 Абдулла Қодирий. Танланган асарлар. Тошкент. Шарқ нашриёти-матбаа акциядорлик компанияси. 2014. Б. 308.

7 Абдулла Қодирий. Танланган асарлар. Тошкент. Шарқ нашриёти-матбаа акциядорлик компанияси. 2014. Б. 496.

Бешинчидан, исломнинг асл моҳиятини англамаган, илми бор, амали йўқ сохта диндорларни фoш этиш. Айникса, сўнггиси адиб ижодида катта ўрин эгаллайди. Кўрсатилган сабабларни барини жамлаб, эътибор бериб қаралса, ёзувчи асарларининг мазмуний мундарижаси келиб чиқади.

Қодирий юқоридаги эҳтиёткорликни сақлаган ҳолда “*икки синф курашини тасвир қилиш*”, романнинг бош мавзуси эканлигига урғу беради. Дикқат қилинса, асарда ҳақиқатан ҳам икки синф кураши кўрсатилдими? Кўрсатилди, лекин Қодирий синфийлик, деган шўровий тушунчага бир қадар ўзгача маъно бағишлади. Бу шўроларнинг синфийлик назариясидан фаркланади. Айни шу ўринларда очик айтилмаса-да, аммо матносни маънолари ва ёзувчининг ижодий услубидан келиб чиқиб ёндашилса, Қодирийнинг эстетик қараш, мазкур муаммога муносабати равшан кўринади. Романдаги шартли икки синф вакилларига ажратиш, бизнингча, бу синфий айирма асосида ифодалаш дегани эмас, балки яхши ва ёмон, эзулик ва ҳасад, дўстлик ва адоват каби тушунчаларга асосланишдир. Қодирий мазкур умуминсоний ғояни шўровий мафкурадан устун санаган.

Рус мустамлакачилари ўз ҳокимиятини ўрнатган йиллар Туркистон халқлари учун жуда оғир пайт бўлиб, маҳаллий аҳолининг диний эътиқоди жуда заифлашган эди. Бунинг ўз ижтимоий, тарихий-сиёсий сабаблари бор. Қадриятлар оёқ ости қилиниб, сўз ва амал бирлиги йўқолиб бўлган эди. Қодирий ўз асарида айни шу оғрикли нуқталарни қамраб олишни ният қилди. “*Туркистон хонлари вақтидаги мусулмониялар ниҳоят даражада аҳволи оламидин хабарсиз бўлдилар. Золим ҳакамларга рост ва тўғри сўзни айтадургонлар қолмай, золимлар учун беш-ўн тилло бадалига эртадан кечгача хушомад сўзлар айтиб, алар қандай сўз айтса маъқул дейдургонлар бўлгон эдилар. Ҳакам ва улугларимиз фуқаролардин ўз жойига ва масрафига сарф қилмай, ўз хоҳишлари ва йушаъларига харж ва сарф қилар эди. Ҳукумат ишида мутлақо мунтазам қоида ва қонун йўқ эди*”⁸.

Туркистонда маънавий таназул анча аввал бошланган бўлиб, адиб бундай вазиятни юқоридаги кичик киритмалар орқали асар мазмунига сингдириб юборган. Ёзувчи маҳдум оиласининг келиб чиқиш тарихини ифодалаган бўлса-да, аммо бунинг замирига жуда катта ижтимоий тарихий ҳақиқат жамланган. Маҳдумни ота-боболари учраган қатағон хавфи доимо таъқиб этиб, ундан кўрқиш ҳисси бир зум тарк этмаганлигини ҳисобга олсак, масала ойдинлашади.

Демак, ёзувчи ҳар икки асарида берган изоҳлар биринчи ўзбек романининг яратилиш сабаблари, омиллари, манбалари билан боғлиқ жуда кўп маълумотларни қамраб олганлиги билан қийматга эга. “*Ўткан кунлар*” асаридаги муқаддима ва хотима мазмунидан кўриниб турибдики, ёзувчи биринчи романида эркинрок ва журъатлироқ бўлган.

Муаллиф “*Мехробдан чаён*” романини сиёсий тазйиқлар кучайган йилларда ёзиб тугатди. Муаллиф ниятини ниқоблашга мажбур бўлиб, турли йўл қидирган ва буни уддалаган. Қодирий сўзбошида мавзуни сиёсий жиҳатдан бўрттириб, фикрини тағматнга сингдириб, сиёсий ғоя қидирувчиларни чалғитишга эришган.

⁸ Мулло Олим Маҳдум Ҳожи. Тарихи Туркистон. Қ., 1992. Б.100.

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Хумоюн ҚУВОНДИҚОВ

1998 йилда тугилган. Самарқанд педагогика коллежи талабаси. Шеърлари журнал саҳифасида илк бор эълон қилинмоқда.

Тонг чоғида уйғотар сабо

* * *

Қирларда гуллар дилларда рангин,
Баҳор дейди юрак торларим.
Кунлар исиб, келганида ёз
Учрашамиз буғдойзорларим.

Ёнингизга келдим мен, қаранг,
Эриб кетди бошдан қорларим.
Бошоғингиз бўлса олтинранг,
Учрашамиз буғдойзорларим...

* * *

Чексиз бўшлиқ аро тикилиб кўзлар,
Сенинг сувратингни излар бемажол.
Бу телба шамоллар ненидир сўзлар,
Қайлардасан, дея, яноқлари ол,
Чексиз бўшлиқ аро тикилар кўзлар?!

Сенинг сувратингни излар бемажол,
У – телба бир куни ахтариб топар.
Сен мени севмассан гулим, эҳтимол,
Лекин, юраккинам ортингдан чопар,
Сенинг сувратингни излар бемажол.

Бу телба шамоллар ненидир сўзлар,
У сочинг ўйнарди қалбим яралаб?
Дунёда каммиди сулувсоч қизлар,
Оҳ, секин шивирлар боғлар оралаб,
Балки, сен ҳақингда шамоллар сўзлар.

О, гўзал ёноклар оловдир бутун,
Ошиқ вужудини куйдирар чунон,
Шу олов лаблардан бол тотмоқ учун
Дилбар, бор умримни алишгим шу он,
О, гўзал ёноклар оловдир бутун.

Чексиз бўшлиқ аро тикилар кўзлар,
Сувратинг жонланар сония сайин.
Мени алдаб бўлди бу гўзал юзлар,
Энди сен ҳам ошиқ бўлишинг тайин,
Хумор кўзларингга тикилар кўзлар.

* * *

Кўланкалар – асрий туткунлар,
Улар тақлид қилишиб тўйган.
Кимларнингдир яшаб ортида
Ўзлигини йўқотиб қўйган.

Яшадилар бекиниб доим,
Ҳақ қуёшин заррин нуридан.
Ўз-ўзларин кишанладилар,
Кечиб улар бари-баридан.

Кун келиб, афсусда ёнадир,
Излаб қолар ўзин ўзлари.
Энди, улар қалбин йўқотган,
Кўкка боқа олмас кўзлари.

* * *

Кечалари ой аллалайди
Юлдузлардан туморлар тақиб.
Тушларимга кўп мўралайди
Гўзал қизлар қошларин қоқиб.

Тонг чоғида уйғотар сабо
Секингина сочим эркалаб.
Шунданмикин, аё, дўстларим,
Туғиламан ҳар тонг эрталаб?

Қуёш менга меҳрини бериб,
Бошим узра нурин сочади.
Гулпарилар ширин уйкуда
Тушларимни олиб қочади.

Туш ўғриси, гўзал, эй, пари,
Кипригингда севгим ўйнама.
Сенинг томон борганим сари,
Йироқ кетиб жонни қийнама.

Кўзинг қаро, ўксима зинхор,
Чап кўксимга киприк тиғин ур.
Кундузлари излаб юрмагин,
Тушларингда мени кутиб тур.

* * *

Жизмонсой¹ шошяпман боғинга томон,
Телба ғилдираклар айланади сушт.
Тобора хайқирар томиримда қон,
Одимингни тезлат қани автобус.

Ойнадан боқаман, ўша тошлоқ йўл,
Гўзал жамолингни нигоҳим излар.
Қошларин чимириб силкитади қўл,
Ойюзли соддадил қишлоқи қизлар.

Эриб тугабди-ку тоғларнинг қори,
Сочларни тўзғитиб шамоллар елар.
Бир зумга унутиб дунёнинг зорин,
Кўкалам қирларда ағнагим келар.

Автобус юрақол, қани, тезроқ юр,
Интизор кутмоқда укаларим ҳам.
Онам ўчоғига ўтин ёққандир,
Кўйларни суғориб қўймасин отам.

Ташқарида елар баҳор нафаси,
Чапани жўралар, билмам, қаёқда?
Кўнгилга ёқади жилғалар саси,
Қирлар ул куёшни кучокламоқда.

Қани, шошилақол, автобус тезроқ,
Бу дунё бағрида иккимиз ҳалак.
Мени кутмоқдадир, эҳтимол, шу чоқ,
Ўша оху кўзли, сунбулсоч малак.

¹ Жизмонсой – қишлоқ номи.

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Хуррам РАЙИМОВ

1950 йилда туғилган. Термиз давлат университетининг ўзбек тили ва адабиёти факультетини битирган. Ижодкорнинг “Моҳитобоним”, “Қўшқанот”, “Меҳригиё”, “Оқ тулпор”, “Қалбимдаги қуш” сингари шеърӣй, “Юрак ухламайди” публицистик китоблари нашр этилган.

Зеб берар далаларга қизғалдоқ

Оймомо

Ҳой, оймомо, оймомо,
Сенла гўзал кенг само.
Гулдай ёшингга сени
Эпми аташ, деб, момо?

Оймоможон, оймомо,
Сулувликка бой момо.
Ўхшайсан бувимизга,
Эртақ айтиб бер бизга.

Илиққина музқаймоқ

Диловар бир нарсани
Доим ўйлаб юради.
Нега унинг томоғи
Тез-тез оғриб туради?

Қизалокни холаси
Тинглар гўёки ўртоқ:
– Қани бўлса, – дер кизча, –
Илиққина музқаймоқ.

Тўхта, тувалоқ

Тўхта, тувалоқ
Суйганинг қумлоқ.
Кўкламни кўрсанг
Очасан кучоқ.

Гала бўлишиб,
Ойдай тўлишинг,
Менга ёқади,
Яйраб юришинг.

Тўхта, тувалоқ
Гапга сол кулоқ.
Қочишни ташла,
Бўлайлик ошна.

Болтаютар

Эшитдигу номингни
Ҳайратланиб қолдик, рост.
Балки, яқин ўртада
Бўлсак керак яқин дўст.

Ҳайрон қолдирди бизни,
Ўздан кетар эмишсан.
Қорнинг очса, шу чинми,
Болта ютар эмишсан?

Қизилиштон

Камзулингга бир боқчи,
Қизилми у ё окми?
Турфа рангга бўялган
Майда-майда курокми?

“Тўк-тўк”латиб дарахтнинг
Бунча тинчин бузасан?
Қарзинг бўлса айт, бирдан,
Уни қачон узасан?

Оёвида қулоғи

Кенг далани тўлдириб
Чириллайди чигиртка.
Қиш келдими, инида
Ғимирлайди чигиртка.

Энг қизиги шундаки,
Ажабтовур оёғи.
Бор товушни эшитар –
Оёғида қулоғи.

Хира пашша

Ҳолимизга қўймайсан ҳеч,
Минғиллайсан, хира пашша.
Келишмоқнинг иложи йўқ
Сенинг билан сира, пашша.

Қўнавериб, чақавериб,
Ҳоли-жондан толдирасан.
Оворамиз, қувиб сени,
Қанча ишдан қолдирасан.

Қизгалдоқ

Чирой ила зеб берар
Далаларга қизгалдоқ.
Айтолмай юрак сирин
Қизариб турар ҳар чоғ.

Алвондир қўйлаклари,
Бели нозик жуда ҳам.
Кучсиз ел эсса ҳамки
Энгашиб берар салом.

ҲУКМАТ

Дунёга келиб ранжу балони кўруб ўттым.
Юз ранжу бало шигдатидин ўргудиб ўттым.
Дунёга кўнгул берса киши бўлгуси расво.
Бу фониий жаҳон мулкига шатто уруб ўттым.

МАШРАБ

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Юсуф ШОМАНСУР

1936 йилда туғилган. Тошкент давлат педагогика институтининг ўзбек тили ва адабиёти факультетинда ҳамда Москвадаги Олий адабиёт курсида ўқиган. Унинг “Меҳрингга тўймайман”, “Қалам ва умр”, “Юрагим”, “Табассум”, “Қизиқ-қизиқ”, “Достонлар” номли қатор шеърый тўпламлари, “Қора марварид” романи нашр этилган.

Юсуф Шомансур 1978 йилда вафот этган.

Ҳаёт дарахтида минг хил новда бор

* * *

Қабоғин ишқар қуёш, ҳали уфқ ортида,
Ёстик билан бир бўлиб, сочи тўзғиб ухлар тонг.
Булбул ҳам мизғиб қолар гул очилган пайтида,
Танимни жимирлатар сукут ўзи бир оханг.

Муздек нафас уфурар димоғимга бедазор,
Асабларим торлари юмшар ипак толадай.
Гуллаган бедаларнинг бошида оқ жиға бор,
Ёзда тўр дўппи кийган уч яшарлик боладай.

Беда баргин учида қалқиб турар марварид,
Кипригим қимирласа тўкилгудай дув этиб.
Қанчаки жафо чексам, қанча қилсам парвариш,
Шу шабнам доналарни теролмам инжу этиб.

Уятчан келинчакнинг охиста шивиридай
Бедазорни оралаб эсиб қолди шаббода.
Шудринг доначалари сохта ишқ тақдиридай
Узилди шода-шода, узилди шода-шода...

* * *

Атиргул новдаси
Тиниқ шишада,
Тиниқ сувда нозик илдиз чиқарди.
Уни кўрган сарим
Ақлим шошади,
Тасаввур этаман уйда гулзорни.
Чўғдай ғунчаларни
Узиб хаёлан

Кимгадир хаёлан қиламан совға.
Бахраманд бўларкан
Нурдан,
Зиёдан,
Атиргул илдизи яшнади сувда.
Охири
Илдизлар ўсиб,
Кўпайиб,
Биллурдай шишага бориб тақалди.
Шунда,
Илдизчалар бирдан сарғайиб,
Новда яшиллиги,
Кўрки йўқолди...
Хонамда мўл
Тоза ҳаво,
Тоза нур
Илдизлар
Бунча тез қуриб, сўлмаса?
Ҳа,
Ҳар қандай ҳаёт
Ёзолмас томир
Жиндаккина
Қора тупроқ бўлмаса...

Ҳафта

Довулларни писанд қилмасдан хатто,
Сукунатнинг совуқ қаърига чўкмай,
Бир текис айланар чархпалак – ҳафта,
Ариқдан, йўриқдан, тарихдан чиқмай.

Якшанбадан токи шанбага қадар
Чамбарчас, ўлчовлик мўъжаз бир гардиш.
Гирдобидан неча асрлар ўтар,
Инсон зоти кўрган фароғат, ташвиш.

Еттита баҳодир – етти қодир кун
Замон хизматида ном олмиш – ҳафта.
Дунёда энг кичик, энг ботир кўшин –
Шулардан, минг йилки хато йўқ сафда.

Ҳеч нарса дунёга келмагай қайтиб,
Ҳеч нарса мунтазам яшамас такрор.
Ҳафтанинг кунлари келар саф тортиб,
Ҳаёт мангулигин ким этар инкор?

Айланиб-айланиб келавергач, оҳ,
Ҳафтанинг етти банд мангу кўшиғи.
Одамзод толиқди, хайқирди ногоҳ:
Бир кунга сўнсайди бу оташ чўғи...

...Ҳафтанинг бир куни одамзод тинди,
Хизматига бормай ётди уйида.
Дарахтнинг бир шохи, наҳотки, синди,
Наҳотки, бир қудрат синди пойида?
Йўк, йўк, бу инсонни овутмоқ учун
Сиртига мой сурган азалий меҳнат.
Қани, ўша ором, фароғатли кун –
Айри тушдимикин қалбдан муҳаббат?..

...Ҳолбуки, ҳафтанинг ҳар они ҳаёт,
Ором деганлари ёлғон, мажозий.
Ҳафта кўшинида абадий сабот,
Қарши туrolмагай дунё сарбози.

Айлана-айлана чийригидан у
Замон-замонларни ўтказар ютиб.
Комига тортса ҳам қанча бахт, қайғу,
Озаймас, кўпаймас, яшар не кутиб?

Билолмадим, ўйлай-ўйлай шу ҳақда
Ўтиб кетди, мана, неча юз ҳафта...

* * *

Чучмал гапларга ҳеч тоб-тоқатим йўк,
Ёқтирмайман сохта мулозаматни.
Ёриб кўрсатмоқ-чун кўнгилни аниқ
Тиғ каби тўғри тил лозиммасми?
“Баҳор!” “Баҳор!”

Дерлар бўлар-бўлмасга,
Юз баҳорни кўрди дерлар фалончи.
Ахир, ҳаёт фақат гул, сунбулмаску,
Фақат гулда кўрманг гулгун оламини.
Аччиқ аёзларга дош бермаса гар,
Инсон колар эди довуччадай ғўр.
Жазирада
Тобланмаса одамлар
Чечак ҳам чўяндай туюлар оғир.
Баҳор, гул кадрили
Этмайман инкор,
Гул ўрнида
Темир тутмасман қизга.
Фақат гулдан роҳат
Топмасман зинҳор,
Термилиб ўтмасман райҳон, ялпизга.
Тўрт минг фасл мавжуд
Қураш йўлида,
Ҳаёт дарахтида минг хил новда бор.
Бўронлардан ўтган инсон кўлида
Бир дона лоладир
Бутун бир баҳор.

Адабий ҳаёт

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раҳбариятининг эзгу мақсадларидан бири – нуроний адиблар ва шоирларга мунтазам ғамхўрлик қилиб боришдир. Жумладан, “Ижод” фонди маблағлари ҳисобидан нуроний ижодкорларга моддий кўмак бериш, уларга ўз вақтида малакали тиббий ёрдам кўрсатиш каби хайрли ишларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

9 май – Хотира ва қадрлаш куни муносабати билан уюшма раҳбарияти ташаббусига кўра, “Ижод” фонди томонидан Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларига ва марҳум ижодкорларнинг оила аъзоларига моддий ёрдам кўрсатилди. Байрам арафасида бир гуруҳ ижодкорлар Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Назармат Эгамназаров, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ҳаким Назир, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, фантаст ёзувчи Ҳожиакбар Шайхов, шоир Отаёр Наҳанов, Ўзбекистон халқ шоири, драматург Собир Абдулла, шоир Илҳом Ҳамроев ҳамда болалар шоири Абдурахмон Акбаровларнинг хонадонларига ташриф буюрдилар.

Ана шундай хайрли ишлар “Шарқ юлдузи” ҳамда “Звезда Востока” журналлари бирлашган таҳририяти томонидан ҳам амалга оширилди. Таҳририят аъзолари бугунги кунда кексалик гаштини сураётган Анатолий Бауэр, Носир Фозилов, Асад Дилмурод, Ҳафиз Абдусаматов, Ортиқбой Абдуллаев, Ойдин Ҳожиева, Сухроб Муҳаммедов, Мурод Хидир, Музаффар Аҳмад каби фахрий ижодкорларнинг хонадонларида бўлишди.

Бундай дийдорлашув бугунги кунда “Ёшлик” журналида фаолият юритаётган навқирон авлод ҳамда таҳририятда узоқ йиллар фаолият юритган кекса ижодкорлар ўртасида ҳам самимий ўтди.

* * *

Ёзувчилар уюшмаси қошидаги “Онажоним шеърят” тўғарагида Адабий танқид ва адабиётшунослик кенгаши раиси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Сувон Мели билан давра суҳбати бўлиб ўтди. “Адабий-танқидчилик йўналишидаги ижодий ишлар” мавзуси атрофида кечган мазкур тадбирда тўгарак аъзолари билан бирга ёш адабиётшунослар, оммавий ахборот воситалари ходимлари ҳам қатнашдилар.

Давра суҳбати меҳмони адабий-танқидчиликнинг бугунги вазифалари, хусусан, ҳар бир асар таҳлилида ундаги камчилик ва ютуқларни асослаган ҳолда кўрсатиб бера олиш санъати ҳақида ўз мулоҳазаларини баён этди. Тажрибали адабиётшунос Сувон Мели ёш мунаққидлар учун кўпроқ “Маҳорат дарслари” ўтказиш кераклигини таъкидлаб ўтди.

* * *

Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар вазирлиги Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш Бош бошқармасида бўлиб ўтган “Маънавият ва маърифат” дарси мухтарам Президентимиз Ислам Каримовнинг “Она юргимиз бахту икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир” номли китоби муҳокамасига бағишланди.

Унда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Халқаро алоқалар ва бадий таржима бўлими масъул котиби Адҳамбек Алимбеков мазкур асарнинг маънавий ҳаётимизда тутган ўрни тўғрисида маъруза қилди.

Шунингдек, асар муҳокамасида сўзга чикқанлар мазкур китобда илгари сурилган бунёдкорлик ғоялари ҳақида фикр-мулоҳаза билдирдилар.

МУНДАРИЖА

ДУРДОНА

САККОКИЙ. Жонимга сенинг дардинг эрур малхам.4

ПУБЛИЦИСТИКА

Бахтиёр ХАЙДАРОВ. Ўтмиш ва келажакни боғловчи кўприк.7

НАСР

Бахтиёр АБДУҒАФУР. Кибр минораси. Қисса.18

Усмон АЗИМ. Ишхонадаги кўргазма. Ҳикоя.46

Нодир НОРМАТОВ. Зулайхо дарахти. Роман (охири).75

ДРАМАТУРГИЯ

Менглибой МУРОДОВ. Уйғониш.137

НАЗМ

Эркин САМАНДАР. Чин аҳд бўлур унинг туғи.13

Икром ОТАМУРОД. Жадвал. Достон.35

Носиржон ТОШМАТОВ. Сонетлар.67

Мухтасар ТОЖИМАМАТОВА. Муҳаббатнинг сўровлари бор.71

Жўрабек ЖАҲОН. Ҳаёт, сенга ортар хавасим.103

КАРИМАБЕГИМ. Ҳароратли куёшдир Ваган.107

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Сулаймон ШОДИЕВ. Висолинг дил сўроғимдир.158

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Хумоюн ҚУВОНДИҚОВ. Тонг чоғида уйғотар сабо.166

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Юсуф ШОМАНСУР. Ҳаёт дарахтида минг хил новда бор. ..172

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Хуррам РАЙИМОВ. Зеб берар далаларга қизғалдоқ.169

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Санобар ТЎЛАГАНОВА. Романда сўзбоши ва сўнгсўз. 161

НАСР КЕНГАШИ

Қозоқбой ЙЎЛДОШ. Романда шахс тасвири.119

Умида РАСУЛОВА. Қиссалар таҳлили.128

Тўлқин ХАЙИТ. «Бир чимдим нимадир керак...»133

МУЛОҚОТ

Мухаммад АЛИ, Йўлдош СОЛИЖОН. Тарих, замон ва ёзувчи масъулияти.110

Адабий ҳаёт.175

Шарқ юлдузи

2016

7-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 "Ўзбек адабиёти" ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шуғулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
Ўзбекистон кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
03.08.2016 йил.

Қоғоз бичими 70x108 $\frac{1}{16}$.
Офсет босма усулида офсет
қоғозда босилди.
Босма табағи 11,0.
Шартли босма табағи 15,4.
Наشريёт ҳисоб табағи 17,2.
Адади 2000 нусха.
Буюртма №

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й.
0562-рақам
билан рўйхатга олинган.
Ғафур Ғулوم номидagi НМИУ
босмаҳонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Шайхонтохур тумани,
Лабзак кўчаси, 86-уй.

Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Мусахҳих:

Дилфуза Маҳмудова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Мадина Абдуллаева

Copyright © "Шарқ юлдузи"